

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ PROGRAMI

GELENEKSEL TÜRK DİNİNİN İSLAM TASAVVUF KÜLTÜRÜNDEKİ İZLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İNCİ ZEHRA GÖKDERE

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Abdımuhamet Mamytov

GAZİANTEP
HAZİRAN 2022

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı ve Soyadı: İnci Zehra Gökdere

Öğrenci Numarası:

Tezin Savunma Tarihi: 13/05/2022

ÖZET

GELENEKSEL TÜRK DİNİNİN İSLAM TASAVVUF KÜLTÜRÜNDEKİ İZLERİ

GÖKDERE, İnci Zehra

Yüksek Lisans Tezi,

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Dinler Tarihi Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Abdimuhamet MAMYTOV

Haziran-2022, 200 sayfa

Tezimizin incelediği ana tema İslam'dan önceki Türk dininin ne olduğu ile birlikte bu inancın günümüze yansıyor yansımadığı hususudur. Geleneksel Türk dininin Türklerin yaşayışlarını, adetlerini ve tutumlarını ne şekilde etkilediği araştırmamız için önem arz etmektedir. Bu inanç bilhassa İslam dinine birçok yönden etki ettiğinden ötürü biz araştırmamızı İslam tasavvufu ile sınırlandırmış bulunmaktayız. Bu hususta incelediğimiz tasavvufi gruplar ise daha çok Türklerin arasında ortaya çıkıp yayılma gösteren yapılardır. Araştırmanın genel olarak sorduğu soru ise bir toplumun geçmiş dönemlerdeki kabul ettiği inancın daha sonrasında benimsenen yeni dinin içerisine hangi yollar ile dahil olduğu konusu ve Türklerin inanç tarihi açısından bu durumun gerçekleşip gerçekleşmediği hususudur. Özellikle tasavvufun hoşgörölü ve müsamahakar yönü ile gizemci ve mistik tarafı eski inancın tasavvuf perdesi altına girmesini sağlamıştır. Araştırmada karşılaştırma yöntemi kullanılıp geleneksel Türk dini ile tasavvufun benzeyen tarafları mukayese edilerek ortak yönleri tespit edilmiştir. Ayrıca “Kam” ile “Veli”nin birbirini andıran yaşantıları, tavırları ve tutumları da izah edilmiştir. Geleneksel Türk dini içerisindeki mitolojik unsurlara yer verilerek destanlar ve masalların içinde gizlenen bu unsurların tasavvufi öğelere nasıl dönüştüğü örneklendirilmiştir. Tarikatların bir kısım ritüellerini ve inanışlarını etkisi altına alan eski Türk inancının, Müslüman Türkler üzerindeki izleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda hangi tarikatın ne şekilde bir tesir altında kaldığını sınıflandırarak ifade ettik. Geleneksel Türk dininin bir kısım rakamlara yüklediği anlamın halk inanışlarına ve halkın, kaynağını tasavvuftan alan uygulamalarında yer ettiğini belirttik. Bununla birlikte geleneksel Türk dini içerisinde Türklerin yaşamlarının her aşamasında karşılaşılan kültlere ve onların mevzu bahis kültürleri, İslam ile tanıştıktan sonra da koruduklarına değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dinler Tarihi, Geleneksel Türk Dini, Şaman, Kült, Tasavvuf

ABSTRACT

TRACES OF TRADITIONAL TURKISH RELİGİON IN ISLAMIC SUFI CULTURE

GÖKDERE, İnci Zehra

Master Thesis,

Department of Philosophy and Religious Sciences

Program of History of Religions

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Abdimuhamet MAMYTOV

June-2022, 200 pages

The main theme that our thesis examines is what the Turkish religion was before Islam and whether this belief is reflected in our day. It is important for our research how the traditional Turkish religion affects the lives, customs, and attitudes of the Turks. Since this belief affects the religion of Islam in many ways, we have limited our research to Islamic Sufism. The Sufi groups that we have examined in this regard are structures that have emerged and spread mostly among the Turks. The question that the research generally asks is the way in which the belief accepted by a society in the past is included in the new religion adopted later and whether this situation will occur in terms of the belief history of the Turks. In particular, the tolerant and permissive aspect of Sufism and its mystical side enabled the old belief to come under the veil of Sufism. In the research, the comparison method was used and the similarities between traditional Turkish religion and Sufism were compared, and their common aspects were determined. In addition, the similar lives and attitudes of “Shaman” and “Saint” are explained. By giving place to the mythological elements in the traditional Turkish religion, it is exemplified how these elements hidden in epics and tales turn into Sufi elements. The traces of the old Turkish belief, which influenced some of the rituals and beliefs of the sects, on Muslim Turks were tried to be determined. At the same time, we have expressed by classifying which sect was under what kind of influence. We have stated that the meaning that traditional Turkish religion attributes to some numbers has a place in folk beliefs and in the practices of the people that derive their source from Sufism. In addition, it has been mentioned that the cults encountered in every stage of the lives of the Turks in the traditional Turkish religion and that they preserved the cults in question after meeting with Islam.

Key words: History of Religions, Traditional Turkish Religion, Shaman, Cult, Sufism

ÖN SÖZ

Geleneksel Türk dini ve uygulamalarının İslam öncesi ve sonrası ile ilgili durumu Dinler Tarihi başta olmak üzere birçok alanın ilgi duyduğu hususlardan bir tanesidir. Bilim dünyası istenilen noktaya ulaşamasa da uzun zamandan beri bu doğrultuda çalışmalar sergilemeye gayret gösterilmektedir. Yapılan bir kısım çalışma ve araştırmalar değerli bilgileri gün yüzüne çıkarmıştır. Bu araştırmalardan birisi ise Geleneksel Türk dini ve uygulamalarına ait önemli bazı unsurların İslam ile beraber nasıl varlığını sürdürdüğüne dair ipuçları barındırmasıdır. Bilhassa meselenin İslam Tasavvufuyla ilgili kısmı hem ilgi çekici hem de araştırmaya değerdir. Hatta öngördüğümüz kadarıyla Geleneksel Türk dini ve uygulamalarıyla İslam Tasavvufunun benzeşen ve etkileşim yönünün başarılı tespiti, alanın anlaşılmasında anahtar sayılabilecek öneme sahiptir. Bir giriş ve üç bölümden oluşan tezimizin giriş kısmında din ile kültür arasındaki etkileşimi ele alınmıştır. Özellikle bu bağlamda Türklerin geçmişteki kültürlerinin ve inanışlarının İslam dininin içerisinde var olduğu örneklendirilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde Geleneksel Türk dinin ne olduğundan, şamanların bu inanç içerisindeki yerinden, eski Türk inanışları arasında olan iyelerden bahsedilmiştir. Aynı zamanda Türklerin İslamiyet’i kabul etme süreçleri, mutasavvıfların bu husustaki çabaları ve Türkler arasında faaliyet gösteren tasavvufi gruplar anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise geleneksel Türk dininde önemli bir yere haiz olan tabiat kültlerinden ateş, dağ, taş, demir, su, ağaç ve atalar kültü incelenerek bu kültürlerin tasavvuf ile ilintisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise geleneksel Türk dininin, Türk tarikatlarına tesiri ele alınarak kamlarla veli zatların benzer yönleri tartışılmıştır. Ayrıca geleneksel Türk dininin destanlara, menkıbelere ve masallara tesiri de gözler önüne serilmiştir. Dinler ve mitoloji açısından değişik anlamlar yüklenen sayıların geleneksel Türk dinindeki yeri ile tasavvufi ekollerdeki konumu karşılaştırılmıştır. Bu hususta önemli kabul edilen üç, yedi, dokuz ve kırk rakamlarının halk inanışlarına yansıyan yönlerini ve bu sayılarla ilgili olan dinî ritüelleri anlatılarak Türklerin yaşamında öne çıkan rakamlar ele alınmıştır.

Yapılan araştırma boyunca her vakit bana yardımcı olup tezimin her satırını titizlikle inceleyen kıymetli büyüğüm Dr. Öğr. Üyesi Abdimuhamet Mamytov hocama teşekkür ederim. Tezimi baştan sona kadar inceleyen ve değerli önerilerde bulunan kıymetli jüri üyeleri Doç. Dr. Hamza Karaoğlu ile Dr. Öğr. Üyesi Fehmi Soğukoğlu’na teşekkürü bir borç bilirim. Bu süreçte bana maddi ve manevî her türlü imkanı sağlayan babam Orhan Gökdere’ye ve dualarını benden esirgemeyen annem Yüksel Gökdere’ye ve benimle bu ilim yoluna baş koymuş olan kardeşim Meryem Gökdere’ye ve kıymetli arkadaşım Arş. Gör. Esra Selcen Can’a sonsuz şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ÖN SÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
C. Araştırmanın Yöntemi	3
D. Araştırmada Faydalanılan Kaynaklar.....	4
E. Araştırmada Kullanılan Kavramlar	6
F. Geleneksel Türk Dini ve İslam İlişkisi	8

I. BÖLÜM

GELENEKSEL TÜRK DİNİ VE İSLAM TASAVVUFUNUN ÖZELLİKLERİ

1.1. Geleneksel Türk Dininin Özellikleri ve Tanrı İnancı	24
1.2. Geleneksel Türk Dininde Şaman veya Kam	30
1.3. Geleneksel Türk Dininde İyeler	36
1.4. Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmesi	38
1.5. İslam Tasavvufunun Özellikleri.....	47
1.6. İslam Tasavvufunun Türklerdeki Konumu	50

II. BÖLÜM

GELENEKSEL TÜRK DİNİ İLE İSLAM TASAVVUFUNUN ETKİLEŞİMİNDE KÜLTÜRLERİN YERİ

2.1. Ecdat ve Evliya Kültü	71
2.2. Dağ ve Taş Kültü	78
2.3. Su Kültü	86
2.4. Ağaç Kültü	89
2.5. Demir ve Ateş Kültü	103

III. BÖLÜM

GELENEKSEL TÜRK DİNİ İLE İSLAM TASAVVUF KÜLTÜRÜNÜN ETKİLEŞİMİNDEKİ DİĞER UNSURLAR

3.1. Sayılar	110
3.2. Destan ve Menkıbeler	116
3.2.1. Destan ve Menkıbelerde Hızır	133
3.3. Tarikatların Yeri.....	138
3.4. Kamlık, Ozanlık, Dedelik ve Dervişlik.....	167
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	191
KAYNAKLAR	194

KISALTMALAR

a.s.m. : Aleyhisselâm

s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve selem

bk. : Bakınız

çev. : Çeviren

H.z. : Hazreti

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

vb. : ve benzeri

vs. : vesair

c.c. : Celle Celâluh

ed: Editör

vd. : ve diğerleri

b. : İbn

M.: Milâdi

ö. : Ölümü

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Türkler tarih boyunca birçok din ile karşı karşıya kalmışlardır. Onlar Hristiyanlık, Musevîlik, Budizm gibi dinlere mensup olsalar dahi geleneksel Türk dinine bağlı olanları her zaman sayıca daha fazla olmuştur. Geleneksel Türk dini içerisinde Şamanist unsurlar, Gök Tanrı inancı ve tabiat kültleri ön plana çıkmaktadır. Geleneksel Türk dinini kabul eden Türkler Müslümanlar ile muhatap olduktan sonra İslam dinini benimsemişlerdir. Zaman içerisinde hızla İslamlaşan Türk boyları her ne kadar bu yeni dinin içerisine girseler de eski inançlarının bir kısmını yaşatmaya devam etmişlerdir. Bilhassa bu eski inancın izleri, tasavvuf perdesi altına gizlenerek bazı tarikatların uygulamaları şeklinde varlığını sürdürmüştür. Çalışmamızın amacı ise konusu söz konusu/süregelen uygulamaları ve inanışları araştırıp ortaya koymaktır.

Geleneksel Türk dininin, İslam tasavvufuna ne şekilde tesir ettiği ve bu hususların hangi konuları içerdiği tezin problem konusunu teşkil etmektedir. Kimi zaman ekranlarda, kimi zaman ise camilerde veya dinî toplantılarda tartışılan bir kısım dini uygulamalar özellikle de tasavvuf bünyesinde bulunan bazı ritüeller, insanların kafasını kurcalayan mevzular arasındadır. Bu minvalde tezin problemi bu ritüeller ve inanışların arkasında yatan Geleneksel Türk dininin izlerini irdeleyip ortaya çıkarmaktır.

Türkler arasında gelişim gösteren tarikatların faaliyetlerini anlamak için mutasavvıfların rollerinin üzerinde özellikle durulmuştur. Türklerin İslam dinine giriş süreçleri ve bu bağlamda erenlerin rolü ele alınmıştır. Geleneksel Türk dininde önemli bir yere haiz olan kamlar ile İslam dininin içerisinde yüce bir mevkide kabul edilen velilerin ortak yönlerinin olup olmadığı incelenmiştir. Aynı zamanda Türklerin inançlarının ve mitolojilerinin içerisine bir şekilde dahil olan tabiat kültürünün tasavvufî uygulamalar ve halk inanışları arasındaki yeri tespit edilmeye

çalışılmıştır. Bir milletin kültürünü, inancını, felsefesini ve yaşam tarzını en iyi yansıtan şey destanlar, masallar ve hikayeler gibi edebî metinler olduğundan dolayı, onların derununa dahil edilen geleneksel Türk dininin motifleri de ayrıca ele alınmıştır. Daha sonra bu konuların, tasavvuf literatüründe yer etmiş olan menkıbelere nasıl tesir ettiği tasvir edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda geleneksel Türk inancı ile İslam tasavvufunun bağının olup olmadığı mevzusunun önemle üzerinde durulmuş ve bu iki zümrenin birbiriyle bağlantılı olan yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Örneğin Mevlevîlik, Bektâşilik, Alevîlik, Yesevîlik ve Kalenderîlik gibi gruplar ele alınarak bahsi geçen tarikatlar üzerinden birçok örneğe yer verilmiştir.

Kısacası bir kısım eski inanışlar ve uygulamalar bir şekilde yeni gelen dinin ana unsurları içerisine girmeyi başarmışlardır. Bu durum sadece Türklere ve İslam dinine has olmayıp, Hristiyanlık dini de zaman zaman eski pagan geleneklerinin etkisi altında kalmıştır. Söz gelimi Hristiyanların dinî bayramlarının bazılarında pagan geleneğinin izleri vardır. Bir başka misal verilecek olursa, bazı araştırmacılar Yahudilerin önemli inanışları içerisindeki Mesih beklentisinin kaynağını Mecusilikten aldığını iddia etmektedirler. Hint dinlerinden olan Sihizm her ne kadar Hinduizm'e karşı koymak adına ortaya çıksa da karma ve tenasüh inancının tesirinden kurtulamamıştır. Budizm de bu konuda Sihizm'den farksız olup tenasüh ve karma gibi inançlar onlar dahi devam etmiştir.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Halk arasında İslamî unsurlara bürünmüş şekilde varlığını sürdüren bazı inanç ve uygulamaların aslında Türklerin eski dinlerindeki (geleneksel Türk dini) adetlerden kaynaklandığını ve bu bağlamda bilhassa tasavvufî ritüellerin ve inanışların içerisinde yer ettiğini ortaya koymak, tezin amacını oluşturmaktadır. Özellikle bu uygulamaların ve adetlerin tasavvuf çatısı altına girmesi tez içerisinde vurgulanan konulardan bir tanesidir. Dahası, geleneksel Türk dininin etkileri kimi zaman edebî yapıtlarda da kendini göstermiştir. Ayrıca bu çalışma, edebî metinlerde (masal, destan, menkıbe ve hikaye) bu inancın ne şekilde var olduğunu ortaya koyması açısından orijinallik arz etmektedir. Bu metinler dikkatle incelendiğinde kimi zaman bu unsurların tasavvufî öğelerle bir araya getirilmiş halde bulunduğu göze çarpmaktadır. Türklerin değer atfettiği rakamları öğrenip bu sayıların dinî ayinleri yerine getirirken nasıl kullanıldığından bahsedilmesi de çalışmayı önemli

kılan mevzulardandır çünkü numeroloji ilmi, tarih boyunca birçok halkın inançlarının içerisinde bir şekilde dâhil olmuştur. Bu anlamda, sayılar ile belli bir işi sınırlı sayılarda tekrar etme uygulamasının birçok dinde kendisine yer bulduğu söylenebilir.

Geçmiş zamanlardan itibaren taş, su, ağaç ve ateş gibi tabiattaki unsurlar insanların dikkatini celbetmiş ve onlara ayrı bir değer atfedilmiştir. Ayrıca bazı taşların özel güçleri olduğuna, su kaynaklarının yanına gidince istenen dileklerin gerçekleşeceğine, yüce dağların mistik şeylere haiz olduğuna, ağaçların yanına giderek dilek dilemeye, ağaçların manevî bilgilere yardımcı olacağına, ateşin arındırıcı ve temizleyici gücü olduğuna ve ateşi yöneten kişilerin manevî olarak güçlü olduğuna inanılmıştır.

Çalışma, Türkler açısından da tabiat kültürünün ehemmiyeti ve mukaddes sayılmasını ele aldığı için önem arz etmektedir. Ayrıca dinî uygulama adı altında birçok şaman geleneğinin hala devam ettiğinin fark edilebilmesi açısından da tezin konusu önemli görülmüştür. Araştırma, yeni bir din vazedildiğinde her şeyde bir değişim olsa dahi eski inanış ve kültürlerin izinin tamamıyla yok olmayacağını açık bir şekilde yansıttığı için de kıymetlidir.

C. Araştırmanın Yöntemi

Tezde kullanılan yöntem, dinler tarihi alanında sıklıkla kullanılan karşılaştırma yöntemidir.¹ Çalışmada, eski Türklerin mistik inanışları (geleneksel Türk dini) ile İslamî dönem tasavvuf anlayışının ve uygulamalarının mukayesesi yapıp bunlar arasındaki benzer yönler ele alınmıştır. Tezde kullanılan Târihi karşılaştırma yönteminin tanımı şu şekilde tarif edilmektedir: “Tarihî karşılaştırma, ele alınan toplumun çeşitli dönemleri arasında yapılan karşılaştırma olarak karşımıza çıkmaktadır.”² Yine başka bir tanımda şöyle ifadelere yer verilmektedir: “Dinler Tarihi, tarihî- karşılaştırma yöntemini kullanarak bir dinin ya da dinlerdeki bir fenomenin nasıl meydana gelip şekillendiğini ortaya koyar; tarih, inanç ve uygulamalar açısından dinleri mukayese eder.”³

¹ Ahmet Güç vd., *Dinler Tarihi*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 20.

² Güç vd., *Dinler Tarihi*, 20; Niyazi Akyüz vd., *Bilimsel Araştırma Süreçleri*, ed. Özcan Güngör (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 180.

³ Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2014), 34; Bayramali Nazıroğlu vd. (ed.), *İlahiyat Atlası* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 119.

D. Araştırmada Faydalanılan Kaynaklar

Araştırma için geniş bir literatür taraması yapıp birçok kaynağa yer vermeye çalışılmıştır. İlk önce geleneksel Türk inancı ile ilgili şu eserler incelenmiştir: İbrahim Kafesoğlu'nun *Eski Türk Dini* ve *Türk Millî Kültürü*, Fuzuli Bayat'ın *Anahatlarıyla Türk Şamanlığı* ve *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ünver Günay ve Harun Güngör'ün *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Mehmet Eröz'ün *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı)* ve *Alevîlik-Bektaşilik*, Yusuf Ziya Yörükân'ın *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm*, Mircea Eliade'nin *Şamanizm*, Abdülkadir İnan'ın *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Wilhelm Radloff'un *Türklük ve Şamanlık*, Jean Paul Roux'un *Türklük ve Şamanlık*. Bilhassa Harun Güngör ve Ünver Günay'ın eseri olan *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi* kitabından çokça faydalanılmıştır. Kitabın birinci bölümü olan Geleneksel Türk Dini çalışmamıza ışık tutmuştur. Üçüncü bölümdeki Türklerin İslam ile tanışmaları ve Müslüman olmaları konularıda çalışmaya katkı sağlamıştır.

Türk kültürünü irdeleyebilmek için ise aşağıdaki kaynaklara başvurulmuştur: Jean Paul Roux'un *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*, Yaşar Bedirhan'ın *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Gülçin Çandarlıoğlu'nun *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Bahaeddin Ögel'in *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Engin Akgün'ün *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine (Şamanizm, Burhanizm ve Yesevîlik)*.

Tasavvuf ile ilgili olarak şu eserlere yer verilmiştir: Annemarie Schimmel'in, *İslam'ın Mistik Boyutları*, Mehmet Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Hacı Bektâş-ı Veli'nin *Makalat* eseri, Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Mevlâna: Hayatı ve Yapıtlarından Seçmeler*, Mevlâna'dan Sonra *Mevlevîlik*, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme"* ve *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, Yunus Emre ve Tasavvuf, Osman Türer'in *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi* kitabına, Abdülkerim Kuşeyrî'nin *Risâle'sine*, Ömer Yılmaz'ın *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar* eserine, Abdurrezzak Kâşânî'nin *İstılâhâtü's Sûfiyye'sine*, Ahmet Yaşar Ocak'ın *Türkiye'de Tarihin Saptırılma Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: *Kalenderîler*, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar* ile *Babâiler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı* Yahut *Anadolu'da İslâm- Türk Heterodoksinin Teşekkülü*, Pertev Nailî Boratav ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Pir Sultan Abdal*, İlyas Üzümlü'nün *Tarihsel ve*

Kültürel Boyutlarıyla Alevilik, Irène Mélikoff'un *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler ve Uyur İdik Uyardılar*, Günnur Yücekal Ermetin'in *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri: Mevlevî Usul ve Adabında Eski Türk Dini'nin İzleri*, adlı çalışma yüksek lisans tezidir. Bu tez aynı zamanda kitap şeklinde de basılmıştır. Çalışmadan her noktadan istifade edilmiştir. Antropoloji yönünden bu konuları ele alıp Altay bölgesine bizzat giderek inceleyen yazar farklı bir bakış açısı sunmuştur. Zamira Ahmedova'nın *Türkler Arasında İslâmiyet'in Yayınmasında Tasavvufun Rolü* yüksek lisans tezinin birinci bölümündeki "İslâm Tasavvufunun Ortaya Çıkışı ve Türklerin İslamiyet'i Kabulündeki Rolü" kısmı ile ikinci bölümdeki "Türkler Arasında İslâmiyet'in Yayılmasında Etkili Olmuş Bazı Mutasavvıflar" başlıklarından faydalanılmıştır. Bizden önce yapılan bu çalışmalar teze yön göstermiştir.

Kültlerle ilgili olarak başvuru kaynaklar ise şunlardır: Jean Paul Roux'un *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Pervin Ergun'un *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Hakkı Acun'un *Türk Kültüründe Taşlar*, Rövsen Alizade'nin *Türk Kültüründe Kültler*, Hikmet Tanyu'nun *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Günay Tümer'in *Bîrûni'ye Göre Dinler ve İslâm Dîni*, Hasan Maraşlıoğlu'nun *Geleneksel Türk Dinî İnanışlarında Ateş Kültü*.

Türk destanlarını ve masallarını, menkıbelerini ele almak açısından şu eserler gözden geçirilmiştir: Bahaeddin Ögel'in *Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar*, Tuncer Gülensoy'un *Manas Destanı: Türkiye Türkçesiyle*, Pertev Naili Boratav'ın *Türk Mitolojisi: Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, Adil Ali Atalay'ın *Abdal Musa Sultan ve Velayetnamesi*, Ahmet Yaşar Ocak'ın *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri: Bektaşî Menâkıbnamelerinde İslam Öncesi Motifler*, V.M Zhirmunski'nin *Türk Kahramanlık Destanları: (I. ve II. Bölüm) Manas Destanı'nın İncelenmesine Giriş İle Alpamış Destanı ve Kahramanlık Masalı*, Yunus Emre'nin *Dîvân-ı İlâhîyât*¹.

Halk inançlarına dair şöyle kaynaklar ele alınmıştır: Yaşar Kalafat'ın *İslâmiyet ve Türk Halk İnançları* eseri, Doğu Anadolu'da *Eski Türk İnancının İzleri ile Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, Ali Çelik'in *İslâm'ın Kabul ve Reddettiği Halk İnançları*, Akten Köylüoğlu'nun *Kadim Şehir Gaziantep*, Özkul Çobanoğlu'nun *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, yine

belirli bölge ve şehir çalışarak oralardaki halk inanışları ile bize ışık tutan Hamza Karaoğlu'nın *Kahramanmaraş ve Çevresinde Ziyaret Yerleri* eseri ile İskender Oymak'ın *Malatya Ziyaret Kültürü ve Ziyaret Yerleri* eserlerinden, Durmuş Arık ve Ahmet Hikmet Eroğlu'nun editörlüğünde hazırlanmış olan “*Halk İnanışları*” el kitabından faydalanılmıştır.

E. Araştırmada Kullanılan Kavramlar

Tezde geleneksel Türk dini ve İslam tasavvufu ile alakalı birçok kavrama yer verilmiştir. Bunlar tarikat, şeyh, kırklar, abdal, ricalü'l gayb, vecd, cezbe, halvet vb. kavramlardır. Geleneksel Türk dini ile ilgili olarak kam, şaman ve yer-sub gibi kavramlara yer verilmiştir. Bu başlıkta kavramları açıklamaya çalışacağız.

Şaman ve Kam: Hem dinî hem de büyü ayinlerini yerine getiren Tanrı için kurbanlar kesildiği esnada transa girip manevî haller yaşayan, bir anda semaya yükselip bir anda yer altına inebilen, periler ile ruhlarla bağlantıya geçen gerektiğinde hasta ve rahatsız kişilerin iyileşmesini sağlayan şahıslardır.⁴ Türkler şaman kelimesi yerine kam kelimesini kullanmışlardır.

Yer-sub: Doğada bulunan tabiat ruhları Kök Türk yazıtlarında “yer-sub” diye anılmaktadır. Günümüzde ise bu kavram yerine yer-su kullanılmaktadır.⁵

Kopuz: Eski Türklerin kullandığı musiki aletlerinden biri olan kopuz bozkır kültürüne ait olan çalgı aletlerinden olup savaşta, kötü veya iyi hadiseler yaşandığında, sevdâ ve sevgi gibi konuları işleyerek tıpkı günümüzdeki saz misali kullanılan bir alettir.⁶

Tasavvuf: Kutsi hadislerde belirtilen “ihsan nedir” sorusunun cevabında Allah'ı görürcesine ibadet etmenin bir nevi karşılığı tasavvuftur, diyen kimseler olduğu gibi tasavvufu ahlak ile özdeşleştirenlerde olmuştur. Fakat biz genel bir tanım yapacak olursak Allah'ın kulundan istediği şeyleri yerine getirerek, istemediği her şeyden uzaklaşıp Peygamber'in yolunu takip ederek Allah'tan başka her varlıktan yüz çevirmeye tasavvuf denilmektedir.⁷

⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat), 288-289.

⁵ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 291.

⁶ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 328.

⁷ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2017), 41-42.

Vecd ve İstiğrak: Tasavvuf yolunda ilerleyen insanın Allah aşkı ile yaşadığı manevî haletlerden ötürü kendinden geçmesidir.⁸

Cezbe: Allah'ın insanı kendine çekmesi ile ortaya çıkan ruhanî ve manevî durumdur. Cezbe halinde iken insanlar farkında olmadan garip sözler söyleyebilirler.⁹ Kâşânî'ye göre cezbe tasavvuf mertebelerinde ilerleyen yolcunun Hakk tarafından kendisine çekilmesidir.¹⁰

Şatahât: Tasavvuf yolunda ilerleyen kimsenin aşk ve şevke geldiğinde dillendirdiği garip ve anlaşılmayan sözlerdir. Bu sözler kimi zaman diğer insanlar tarafından yadırganmıştır.¹¹

Halvet ve Uzlet: Hiç kimsenin olmadığı mekanlarda Allah ile konuşup onunla manevî bağ kurmaya çalışmaktır. Allah'tan başka her şeyden uzaklaşmaktır.¹² Kuşeyrî'ye göre ise “Halvet, kalbi safiyet bulmuş kimselerin sıfatıdır; uzlet ise Hakk'a vasıl olmuş kimselerin işaretidir”.¹³

Çile ve Erbâin: Uzlet hayatı yaşayan kimsenin bu halini kırk güne tamamlamasına erbain denir. Arap dilinde kırk sayısının karşılığından ötürü bu sürece erbain denilmiştir. Fars dilinde ise “çihil” kırk anlamına geldiği için bu inziva dönemine çile de denilmektedir.¹⁴

Ricâlü'l Gayb: Bu kavram gayptan gelen yeri geldiğinde sırlı olaylara karışan veli zatları ifade etmektedir. Bu insanlar Allah nezdindeki üstün kimselerden olup kadın, erkek fark etmeksizin Allah dostluğu sınıfına erişmişlerdir. Tasavvuf literatüründe bu kimseler üçler, yediler, kırklar, abdal, gavs, evtâd veya imam olarak adlandırılmışlardır.¹⁵

Gavs: Allah dostlarının en üst konumunda bulunarak diğer insanlara yardım ederek manevî güçlere sahip olan kimsedir.¹⁶

⁸ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 105.

⁹ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 105-106.

¹⁰ Abdurrezzak Kâşânî, *Sûfîlerin Kavramları Istılâhâtü's-Sûfiyye*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademisi, 2014), 239.

¹¹ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 178.

¹² Kâşânî, *Sûfîlerin Kavramları Istılâhâtü's-Sûfiyye*, 96.

¹³ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017), 257-258.

¹⁴ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Ataç Yayınları, 2020), 115.

¹⁵ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 153-154.

¹⁶ Kâşânî, *Sûfîlerin Kavramları Istılâhâtü's-Sûfiyye*, 367.

Abdal veya Abâdile: Hakk'ın manevî tecellisine muhatap olarak kamil insan mertebesine eren kişilere denir.¹⁷

Kerâmet: Veli kulun iradesiyle veya iradesi dışında ortaya çıkan harikulade hallerdir. İmanlı olmayan veya İslamiyet dışında farklı bir dine inanan kimselerin gerçekleştirdiği harikulade olaylara ise “istidrac veya mekr” denilmektedir.¹⁸

Pir: Tasavvufî yolda ilerleyip kemale eren kimselere ve tarikat kuranlar bu lakap ile adlandırılır. ¹⁹ Tasavvuf yolunun öncüsü olan kimselere hürmeten “pirimiz” denilmektedir.

Veli: Hakk'ın kendisine dost edindiği koruduğu, kolladığı ve onun eli ile keramet gerçekleştirdiği mübarek şahıslardır. Onlar tasavvufî mertebelerin hepsini aşmışlardır.²⁰

Şeyh: Tarikatların başında olup kendisine intisap edilen kimselerdir. Bu şahsiyetler kendilerine intisap etmiş müritlerine yön verip onların manevî haletleri yaşayıp, nefis terbiyesi yapmalarında etkili olup, dervişin eğitiminde önemli rol oynarlar.²¹

Tarikat: Tasavvuf yoluna baş koymak isteyen kimselerin tasavvufî merhaleleri ve mertebeleri kolaylıkla aşabilmek amacıyla takip edip gittikleri menzildir. Allah'a ulaşmak için katedilen yollar farklılık arz etse dahi mürid bu tariklerden birini takip etmelidir.²²

Mürid, Derviş, Sâlik: Tasavvuf yolunu benimseyip o yolu takip eden kimseler bu isimle adlandırılır. Herhangi bir tarikata bağlı şahıslar, bu deyişler dışında ihvân, fakîr gibi isimler ile de adlandırılır. Mürid, tarikata girmeye niyetlenip o yapının içerisine alınan kimsedir. Sâlik ise seyr-i süluk edip manevî merhaleleri aşmaya çabalayan kimselere denir.²³

F. Geleneksel Türk Dini ve İslam İlişkisi

Dinler, kimi zaman karşılaştıkları toplumların kültür yapısına göre şekil almış kimi zaman ise yeni bir din ile muhatap olduklarında bir takım değişikliklere uğramışlardır. Değişime uğramış olan yeni din, toplumun kendi yapısına göre şekil

¹⁷ Kâşânî, *Sûfîlerin Kavramları Istılâhâtı's-Sûfiyye*, 337.

¹⁸ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 152.

¹⁹ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 199.

²⁰ Kâşânî, *Sûfîlerin Kavramları Istılâhâtı's-Sûfiyye*, 266.

²¹ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 199.

²² Kâşânî, *Sûfîlerin Kavramları Istılâhâtı's-Sûfiyye*, 283.

²³ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 101.

almıştır.²⁴ Bu husustan ötürü din, kültürün bir parçası olmasa da ondan kopamayan bir yönü de olmuştur.²⁵ Kültürün içerisindeki dinî öğeler aslında geleneksel inançları da içermektedir. Din ve kültür iki yönlü olarak birbiriyle iletişim içerisinde. Din ortaya çıktığı kültürü etkisi altına alıp ona yön vererek topluma şekil vermektedir. Aynı zamanda din, kültürün alanına dâhil olarak kendisine bir zemin aramaktadır. Kısacası din kimi zaman kültürü oluşturmakta kimi zamanda onun etkisi altına girmektedir.²⁶

Bazı dönemlerde çeşitli dinler ile muhatap olan toplumlarda kültürel dönüşümlere rastlanmıştır. Buna rağmen yeni vazedilen inanç ve dinin kültür üzerindeki etkileri olsa bile yine de kültür özünden bir şey kaybetmemekte, yani önceden beri sürdürdüğü genel özelliklerini koruyabilmektedir. Kısacası din ile kültür iki cihetten birbirine etki ederler. Kimi vakit din koyduğu kanunlar ve getirdiği hükümlerle kültürü baskı altına alıp ona yeni bir veçhe kazandırırken kimi vakit de kültürün kodları altına kendisini gizler.²⁷

Bir topluma yeni bir din vazedildiğinde o dinin ritüellerinin ve kurallarının halk içinde rahatça yayılabilmesi için orada yaşayan insanların anlayış ve kültür seviyesi ile uyumlu halde olması gerekmektedir. Kültürel öğelerle tamamen çatışma içerisine giren bir din, toplum ile de çatışır hale gelerek insanları kendisinden uzaklaştırır. Ancak kültür ve din birbiri ile uyumlu bir tavır sergilerse birtakım inanç ve pratiklerin halk nezdinde daha çok itibar gördüğü müşahade edilebilir.²⁸ Bu husus önemlidir çünkü dinden kaynaklanan adetler ve tutumlar insanın etrafındaki her şeye müdahale ederek biçimlendirir. Hayatının her anına dâhil olup insanın topluma karşı tutumlarını belirli bir seviyeye getirerek insanı iyi bir varlık olmaya iter.²⁹

Milletlerin geçmişteki inanışları yeni bir dine mensup olsalar dahi varlığını bir şekilde devam ettirir. Geçmişteki inanışların bütünü varlığını koruyamasa da bir kısmı yeni din ile uyuşmaya çalışır. Bu uyuşan yönler toplumun içine kendini hissettirmeden dâhil ederek adet veya gelenek adı altında varlığını devam ettirir.³⁰

²⁴ Ali Erbaş vd., *Yaşayan Dünya Dinleri* (Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013), 10.

²⁵ Hasan Tanrıverdi, “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/3 (27 Kasım 2018), 597.

²⁶ Tanrıverdi, “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, 595.

²⁷ Tanrıverdi, “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, 599.

²⁸ Mustafa Öztürk, “Sahabe, Kur’an ve Tefsir”, *İlahiyat Akademi* 7-8 (2018), 142.

²⁹ Erbaş vd., *Yaşayan Dünya Dinleri*, 6.

³⁰ Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları), 391.

Birçok toplumda dinî inancın halk tarafından eski inanç ile uzlaştırılmaya çalışıldığını görürüz. Adet, örf ve irfana dair geçmişteki uygulamalar ve bilgiler yeni gelen dinin boyasına boyanarak toplum içerisinde varlığını sürdürür. Türkler açısından da durum bu şekilde gerçekleşmiştir.³¹ İslamî dönemden önceki devirlerde Türklerin kültür yapısını etkileyen faktörler din, örf ve adetler ile Türk boylarının kuralları olmuştur.³² Toplumların ortaya koydukları irfan ve hars yeni bir gelenek ile karşılaştığında kolay kolay yok olmaz, eski geleneğin ve örfün tesiri bir nebze olsa kendisini yeni kültürün içerisinde gösterir. İslamiyet açısından da durum farksız olup bu dine yeni mensup olanlar eski geleneklerinin bir kısmını farklı şekillerde yaşatmışlardır.³³ Bu konuda Sapir,³⁴ ecdattan kalan her türlü faziletin ve geleneğin toplumun kültürü oluşturduğunu söyler.³⁵ Bu husustan ötürü atalardan gelen bilgiler ve değerler toplumların hafızalarından silinmeyerek bir şekilde varlığını korumuştur. Yeni bir din ile karşıya karşıya kalındığında ecdattan gelen örf ve ananeler kendisini kamufle etmeyi başarmıştır. Fakat yeni gelen din her örf ve anaeneyi direkt olarak kabul etmemiştir. Din ortaya çıktığı sahada karşı karşıya kaldığı kendi öğretilerine zıt olan kültürel öğeleri ortadan kaldırmıştır. Kimi zamanda bu öğeleri kendi doktrinleri ile mutabık hale getirmiştir.³⁶

Öte yandan bu husustaki şu örnekte dikkat çekicidir: İslam'ın ilk yayılışı sırasında Müslüman olan Türklerden Buhara ve Semerkant ahalisi kendilerinden asırlar sonra İslam ile müşerref olmuş geleneksel Türk dininin izlerini taşıyan dindaşlarını eleştirerek, onları geçmişteki gelenekleri yaşattıkları için din dışı olmakla suçlamışlardır. 1700'lü yıllarda Buharalı din adamları geleneksel Türk dininde yer alan bir kısım öğeleri İslamiyet'e taşımaları sebebiyle Kırgız ve Kazakları kâfir olmakla itham etmişlerdir. Selçuklular dönemine denk gelen 1090'lı yıllarda "Semerkant" bölgesine gelen "Karluklar" da eski inançlarının tesirinde kaldıklarından ötürü kafir olmakla suçlamışlardır.³⁷ İslam'a mensup olan Türkler arasında geleneksel Türk dininin izlerini içlerinde en çok barındıran millet Kırgızlar

³¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri: Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri* (İstanbul: İletişim Yayınları), 53.

³² İbrahim Agâh Çubukçu, "Kültür Tarihimizde Din", *Belleten* 54/210 (20 Ağustos 1990), 775.

³³ Ali Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları (Ahmediyye Örneği)* (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 54.

³⁴ Amerikalı bir dilbilimci olup etnoloji ile ilgilenmiştir.

³⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 15.

³⁶ Tanrıverdi, "Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", 597.

³⁷ Abdülkadir İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/4 (1952), 20.

ve Kazaklar olmuştur. Onlar İslamiyet'in getirdiği birçok emri kabul edip uygulamasalar dahi dinler tarihçilerinin, dinlerde geçiş dönemi olarak adlandırdığı zaman dilimlerinde geleneksel Türk dinine dayanan uygulamaları yerine getirmektedirler. Aynı zamanda İslam geldikten sonra bile uzun yıllar boyunca şamanlara itibar edip değer vererek sözlerine inanmayı sürdürmüşlerdir. Ayrıca İslamlaşma döneminde dahi kültlere dair inançlarını sürdürerek ateş kültürüne önem vermişlerdir.³⁸

Dinler tarihi alanında çalışmalar yapan uzmanlar her dinin değişime, hariçten gelen etkilere maruz kaldığını ve bu sebeple dini inançlarda ortak düşüncelerin ortaya çıkmasına zemin oluştuğunu aynı zamanda dinde tecdit hareketlerine gidildiğini ifade etmişlerdir.³⁹ Dinlerin zamana, mekana ve ortama göre farklılık arz eden birden fazla yorumları ortaya çıkmıştır. İslam dini de buna dahildir. Türkiye'de yaşanan İslam anlayışı ile değişik ülkelerdeki anlayış bir değildir. Dinler tarihi alanında araştırma yapan kimseler açısından toplumun içine bir şekilde dahil olmuş “halk inançları” kötü veya değersiz olarak görülmemektedir. İnceleme yapmak için her dönemde bu gibi unsurlar araştırmacıların daha çok dikkatini üzerine çekmektedir. Bu araştırmalar ile Türk milletinin dini inancının içerisinde yer alan halk inançlarının arka planı ve kaynağı ortaya konulmalıdır.⁴⁰

Türkler Müslüman olduktan sonra dinin emirlerini, geçmişteki inançları olan geleneksel Türk dini ile bağlantılı hale getirerek "Türk Halk İslam"ını ortaya çıkarmışlardır. Bu telakki İslam'ın kurallı ve hüküm koyucu resmi görüşünden uzak bir yapı arz etmektedir.⁴¹ Bu yapıya ait yorumlar, dinin aslı bozulmaya çalışılıp tahrip edilmediği sürece normal karşılanıp zenginlik olarak kabul edilse dahi çoğu zaman bu durumlar büyük problemlere yol açmıştır. Kimi vakit değişik medeniyetlerin hamuruyla yoğrulmaya çalışılan dinin yorumları hakkında itirazlar edilerek, münazaralar düzenlense de bu durum toplumlarda karışıklığa yol açabilmektedir.⁴² Çeşitli toplumlara bakıldığında her ne kadar sonradan İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi kitaba dayalı dinleri kabul etseler de, geçmişteki inançlar da etkisini yitirmeyerek varlığını farklı akımların içinde korumaya devam

³⁸ İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, 27.

³⁹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 290.

⁴⁰ Hamza Karaoğlu, *Kahramanmaraş ve Çevresinde Ziyaret Yerleri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 29.

⁴¹ Yaşar Bedirhan, “Eski Kaynaklara Göre Türklerde Şamanizm ve Daha Sonraki Dönemlere Tesiri”, *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science* VI/76 (2018), 77.

⁴² Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 59.

ettiklerini görmekteyiz. Bu durum sadece İslam'a ve geçmişteki Türk dinine has bir durum olmayıp diğer dinlerde ve inanç sistemlerinde de görülmüştür.⁴³

Türkler, tarih sahnesine çıkıp bugünlere ulaştırdıkları kültürlerini ve değerlerini İslam dinine girişleri ile beraber muhafaza edip geçmişten gelen birikimleri ve yeni mensup oldukları din ile uyumlu bir şekilde ilerletmişlerdir.⁴⁴ Dolayısıyla Türk milleti eski akidelerinden gelen bir kısım adetlerin ve örflerin İslam perdesi altında örtülü bir şekilde varlığının sürmesine izin vermiştir.⁴⁵ Ayrıca günümüze geleneksel Türk dini ile kamların etrafında oluşan kültürel öğeleri de taşımışlardır. Aradan asırlar geçmesine rağmen bu inanışlar tesirini yitirmeyip etkisini kimi zaman İslam perdesi altına gizlenerek sürdürmüştür.⁴⁶

İslam dini, geldiği toplumların yaşadığı kültürel öğeleri tamamen reddetme yoluna gitmemiş, bir kısmının yaşamasına müsaade etmiştir. İslamî dönemden önceki en önemli kültür bakiyesi ise velilerin ve erenlerin maddî anlamda vefat etseler dahi etkilerinin ve tesirlerini devam ettirebilme gücüne sahip olmalarıdır.⁴⁷ Kamlar ve velilerin arasındaki bağ bu hususa örnek verilebilir.

Türkler Müslüman olsalar dahi eski dinleri olan geleneksel Türk dininin bir kısmını sürdürmüşlerdir. Bu sürdürülen inanış ve uygulamalar kimileri tarafından "batıl" olarak adlandırılmıştır.⁴⁸ Tabi bununla birlikte şu hususunda altını önemle çizmek gerekir: Türkler İslamiyet'i kabul etmeleri ile birlikte eski inanç ve kültürlerinden İslam dinine karşı ve ona uygun olmayan hususları reddetmişlerdir. Her geleneği veya her örfü direkt olarak İslam dininin içerisine dâhil etmemişler, sadece İslam dinine uygun ve yeni dinin emirleri ile çatışmayan unsurları inançlarına dâhil etmişlerdir.⁴⁹

Milletler dini inançlarını yorumlarken eskiden beri sürdürdükleri kültürel öğelerle yeni dinin hadiselerini özdeşleştirmeye çalışmışlardır. Bunun örneğini Kırgız- Kazak edebî eserlerinde görebiliriz. Örneğin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in

⁴³ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları), 9.

⁴⁴ Nuri Tuğlu, *Türk Kültüründe Hadis* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 26.

⁴⁵ Tuğlu, *Türk Kültüründe Hadis*, 31.

⁴⁶ Nesrin Gezici, "Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyâsı'nda 'Gelecekte Haber Vermek'le İlgili Şamanizm İzleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/2 (30 Haziran 2018), 1038.

⁴⁷ Engin Akgün, *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine Şamanizm, Burhanizm ve Yesevilik* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008), 149.

⁴⁸ Mehmet Emin Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", *Türkbilgi* 36 (01 Haziran 2018), 167.

⁴⁹ Tuğlu, *Türk Kültüründe Hadis*, 30; Tuğlu, *Türk Kültüründe Hadis*, 93.

şehit edilmesine dair anlatılan kıssada birçok nebinin bu hadiseye üzülp kıyafetlerini parçalayarak ağladığından bahsedilmiştir. Hatta geleneksel Türk dininde yeri olan "yardımcı ruhlar" yas için ağıt yakıp ağlamışlardır. Burada Kırgız ve Kazakların yas için kendi hayatlarındaki gerçekleştirdikleri davranışları, nebilerinde gerçekleştirdiğine inandıklarını görebiliriz.⁵⁰ Köprülü, İnan, Turan, Cahen ve Mélikoff gibi araştırmacıların, çalışmalarında Türklerin Müslüman olurken geçmişteki inanç ve uygulamalarından bir kısmını hala sürdürmeye devam ettiklerine dair iddiaları bu düşünceleri desteklemektedir. Öte yandan Köprülü ve İnan gibi araştırmacılar, İslam'dan önceki bu unsurların bir anlamda sadece "Şamanizm'e" dayandığını iddia etseler de daha sonraki çalışmalarda bu iddianın tam manası ile yeterli olmadığı Budacılık, Maniheizlik ve Mecusilik dinlerinin etkisinde var olduğu ortaya konulmuştur.⁵¹

Bununla beraber bu durumun diğer önemli yönünü şu husus açıklar mahiyettedir. Bilindiği gibi ilkel inançlar ağırlıklı olarak gizemci ve ezoterik yapıya sahip olduklarından dolayı bu inançlar semavî dinlerle karşılaştığında kendilerini mistisizm örtüsü içinde gizlemişlerdir. Geleneksel Türk dinindeki manevî öğeler daha çok kendini tasavvuf içerisinde kamufle etmiştir.⁵² Bunun en önemli nedeni de mutasavvıfların ve önde gelen erenlerin hoşgörülü ve müsamahakâr tavırları ile beraber dine yeni girmiş olan insanlara iyi davranmalarıdır. Muhakkik sufiler, dinin yeni mensuplarında bir takım hatalar görseler de bunları insanların yüzüne çarpıp onları kınamazlardı. Bu duruma örnek verecek olursak Hacı Bektâş-ı Velî'nin her türlü görüşe açık ve hoşgörülü olduğunun bir kanıtı da dile getirdiği menkıbelerde kendini göstermektedir. Onun Allah'a bakış açısı her türlü insanı affeden merhametli bir Yaratıcı olduğudur. Allah-u Teâla şöyle demiştir: "Milyonlarca meleği göyündürdüm (yaktım) asla, birisinin bile zerre günahı yoktu. Milyonlarca insanı af ettim, asla birinin bile zerre ibadeti yoktu."⁵³ Alevîliğin bu düşünce yapısından beslendiği ortadadır. Alevîlikte dinî ibadetlerin ve ritüellerin geri planda olup ahlakın ve manevî hayatın öncelenmesinin nedenini aslında bu tür menkıbeler ortaya koymaktadır.

⁵⁰ İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", 27.

⁵¹ Ocak, *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 54-55.

⁵² Yusuf Ziya Yörükân - Turhan Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm ; Şamanizm'in Diğer Dinler ve Alevîlik Üzerindeki Etkileri* (İstanbul: Ötüken), 32.

⁵³ Hacı Bektâş-ı Velî - Esad Coşan, *Makâlât: Hacı Bektâş Velî*, çev. Hüseyin Özbay (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları), 23.

Mistisizm, Türklerin inançları arasında eskiden beri yer alan unsurlardandır.⁵⁴ Geleneksel Türk dinindeki şamanlara ve onların yerine getirdikleri ayinlere bakıldığında her birinde mistik bir yön bulunmaktadır. Belki de bu durumdan ötürü Türkler İslam dinini kabul ettiklerinde tasavvufi öğeler ile eski mistik inanışlarını özdeşleştirmişlerdir. Türkler, yaratıcı ile bağlantı kurup ona yakın olmak için önceki dönemlerde Şamanlık kurumunu ön plana çıkartmışlardır. Daha sonraki dönemde İslam ile müşerref olduğu zaman da o kurumun boşluğunu mutasavvıflar ile doldurmuşlar ve onları Allah ile bağ kurmaya vesile olan kişiler olarak görmüşlerdir.⁵⁵ Bu sebeple Türkiye'de etkili akımlardan olan tasavvufu toplumun kalbinden söküp atabilmek oldukça güç görünmektedir. Dahası "Türk İslam"ı sufizm anlaşılmadan anlamlandırılmaz. Çünkü Türklerin Müslüman olabilmesi sufiler vesilesi ile olmuştur. Fakat burada şu hususa da dikkat çekmek gerekir: Araştırmamıza göre geleneksel Türk dininin tesiri ana akım tasavvufi gruplar ve önde gelen tarikat kurucularının üzerinde gözükmemektedir. Geleneksel Türk dini daha ziyade Türk İslam tasavvufu üzerinde etkili olmuştur.⁵⁶

Beşerin birbirinden değişik düşünce tarzlarının, hasletlerinin, tavırlarının ve fikirlerinin olması dinlerin içinden çeşitli hiziplerin ve tarikatların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Beşerin farklılıkları bu duruma sebebiyet vermiştir.⁵⁷ Bu çerçevede Müslümanlık ile mutabık hale getirilen eski Türk inançlarının, kendisini daha çok heterodoksi zümrelerde göstermesi tesadüf değildir. Özellikle de Alevîlik ve Bektâşilikte bu unsurlar kendini yoğun bir şekilde belli etmektedir.⁵⁸ Zaten göçebe Türklerin İslam dini mevzubahis olduğunda etkisi altında kaldıkları kimseler "Alevî" dedeleri ve "baba-ata" diyerek isimlendirdikleri veliler olmuştur.⁵⁹ Sünnî İslâm düşüncesinin dışında kalan Alevî-Bektâşî "heterodoks" grupların etkilendiği akımlar ve inançlar Şamanizm, Budacılık ve Maniheizm olmuştur.⁶⁰ Köprülü'ye göre Türklerin İslam'dan önceki inanışları arasında kabul edilen Şamanizm Budacılığın

⁵⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfliğine Bakışlar: Ahmed-i Yesevî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî, ahîlik, Alevîlik-Bektâşîlik: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri* (Cağaloğlu, İstanbul: İletişim Yayınları), 32.

⁵⁵ Bedirhan, "Eski Kaynaklara Göre Türklerde Şamanizm", 77.

⁵⁶ M. Fuat Köprülü, "Türk - Moğol Şamanizminin Tasavvufî İslâm Tarikatları Üzerindeki Tesiri", çev. Ferhat Tamir, *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (1996), 1.

⁵⁷ Çelik, *Halkın Hadisi Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 47.

⁵⁸ Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006), 279.

⁵⁹ Bedirhan, "Eski Kaynaklara Göre Türklerde Şamanizm", 79.

⁶⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm- Türk Heterodoksisinin Teşekkülü* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000), 82.

etkisi altında kalmıştır.⁶¹ Dolayısıyla Şamanizm aracılığıyla Budacılık Türklerin inançları üzerinde izlerini bırakabilmiştir.

Geleneksel dinî görüş ve inançtan farklı olarak ortaya çıkan dinî fikirler "heterodoksi" diye tanımlanmaktadır. Ayrıca doğru kabul edilen görüşlerin dışında kalan kişiler genel itibarıyla toplum tarafından dışlanmışlardır.⁶² "Doğru inanç, doğru kanı, doğru görüş ortodoks kelimesinin manasını içermektedir."⁶³ Ortodoks tanımı, çoğunluğun inandığı genel geçer görülen dini bilgileri ifade etmektedir. Dolayısıyla "Ortodoksi" ile "heterodoksi" tanımlanmasına aynı dinin farklı yorumları sebebiyle gidilmiştir. Hangi dinî yorum daha baskın ve yönetimde ise o görüş "ortodoksi" olarak kabul edilmiştir. Sayı olarak az ve güçsüz olup daha zayıf olan dinî görüşlerin sahipleri de "heterodoksi" olarak nitelendirilmiştir.⁶⁴ Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, heterodoksinin bir ayağını din oluştururken diğer ayağını da kültürün oluşturmastır. Belki de heterodoksi gruplar kültürel öğeleri ön plana çıkarıp kültürü din potası içinde eritmeye çalıştıklarından ötürü, hakim görüş tarafından tepki ile karşılanmışlardır.

Resmî İslam'ın dışında kalan (Sünnî olmayan) kesimlerin inançlarında geleneksel Türk dininden ziyade Maniheizmlik, Budacılık ve Mecusilik etkili olmuştur. Aynı zamanda bu dinler bir kısım tarikatları ve tasavvufî grupları da eski inançlar ve gelenekler adı altında tesiri altına almıştır.⁶⁵ Geleneksel Türk dininin etkisi altında kalan başlıca tarikat Yesevîlik olmuştur. Bunun en önemli nedeni Yesevîlik yolunun en evvel kurulan Türk tarikatı olmasıdır.⁶⁶ Türk tarikatlarından olan Bektâşîlik ve Mevlevîlik, Yesevîlikten sonra geleneksel Türk dininin izlerini ve tesirini en çok taşıyan dinî gruplardan sayılmışlardır.⁶⁷ Örneğin bir kısım araştırmalara göre Mazdeizm inancındaki sofrada iken sessiz kalınması âdeti ile Mevlevîlikte ki sofrada sessiz kalmak benzerlik arz etmektedir. Mecusilerin "kutsî" isimli kuşakları mutasavvıfların giyim tarzına da yansımıştır. Fütüvvet erbabı buna "şedd", Bektâşîler "tyg-bend", Mevlevîler ise "elifî nemed" ismini vermişlerdir.⁶⁸

⁶¹ Wilhelm Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, çev. Ahmet Temir vd. (İstanbul: Örgün Yayınevi), 423.

⁶² Irène Mélikoff (ed.), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler* (İstanbul: Ensar Neşriyat), 224.

⁶³ Irène Mélikoff (ed.), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, 223.

⁶⁴ Erbaş vd., *Yaşayan Dünya Dinleri*, 11.

⁶⁵ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 281.

⁶⁶ Köprülüzade, "Şamanizmin Tasavvufî İslâm Tarikatları Üzerindeki Tesiri", 1.

⁶⁷ Günnur Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri: Mevlevî Usul ve Adabında Eski Türk Dini'nin İzleri* (İstanbul: Töre Yayınevi : Ön-Türk Uygarlığı Araştırmaları Merkezi, 2009), 279.

⁶⁸ Abdülbâki Gölpınarlı (ed.), *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2006), 268.

Türk tasavvufî akımlarından olan Kalenderîlik, Bektâşîlik ve Alevîlik, Türk heterodoksisini oluşturan tarikatlardan olmuşlardır.⁶⁹ Kalenderîler 1400'lü yılların başından itibaren Türk bölgelerinde yaygınlık göstererek geçmişteki Uygur kamlarına benzeyen tarzda giyinip çeşitli müzik aletlerini kullanarak dışarıda dans ederlerdi.⁷⁰ Uygurların bölgesinde yaşayan Kalenderîler, oradaki Budizm dininin etkisinde kalarak oradaki bir kısım uygulamaları tasavvuf kılıfı altına alarak devam ettirmişlerdir.⁷¹ Kalenderîler, giyim kuşam olarak Budist ve Şamanist inançların tesiri altında kalmışlardır. Onların din adamlarının ve münzevî keşişlerinin giysilerine benzer şekilde giyinmişlerdir.⁷² Sokak sokak dolaşıp insanlardan yardım ve para isteyerek diyar diyar gezen Kalenderî dervişlerine bu adet Budist mistiklerinden geçmiştir.⁷³ “Rum Abdalları” denilen zümre halk İslam’ı fikrini temsil eden resmi İslam düşüncesinden uzak karmaşık bir yapıya sahip "heterodoks" gruplar arasında yer alır.⁷⁴ “Rum Abdalları” grubunun içerisinde olup “Barak Baba” namıyla anılan Kalenderî dervişi garip davranışlar sergilediği için bazı kimseler tarafından dışlanarak dine muhalif bir şahsiyet olarak görülse de bir kısım liderler tarafından sevgi ve saygı görmüştür. Örneğin İlhanlı hükümdarı "Olcaytu Han" eski kamlara benzettiği pirlere olan Barak Baba'nın dışlanarak kötülük görüp idam edildiğini duyunca bu duruma tepki göstermiş ve ordusunu o bölge üzerine hareket ettirerek bu suça karışanların hesabını gördürmüştür.⁷⁵ Tibet ve Çin'in Türkistan bölgelerinde 1900'lü yıllara kadar Kalenderîlik tarikatının devam ettiği ve sufilerin ortalıkta gezip insanlarla içli dışlı olduğuna dair tarihi kayıtlar bulunmaktadır. Bugüne gelindiğinde ise Orta Asya'da Türklerin bulunduğu bölgelerde hala âşık hayatı süren mistik Kalenderîlere rastlanılmaktadır. Özellikle bu bölgelerde tarikatın yakın tarihlere kadar var olabilmesi buralardaki eski inançlardan Şamanizm ve Budizm'in etkisinin az çok devam ettiğinin işaretlerindendir. Geçmişteki kamları andıran sufiler bu sebeplerden ötürü halk tarafından daha kolay benimsenmişlerdir.⁷⁶

Bektaşîlik, Alevîlik ve Ahilik kurumunun oluşmasında İslam dışındaki dinlerin izlerine rastlamak mümkündür. Hem geleneksel Türk dininin etkisi hem de

⁶⁹ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 59.

⁷⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderîler: XIV-XVII. Yüzyıllar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi), 49.

⁷¹ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik*, 49.

⁷² Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik*, 159.

⁷³ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik*, 167.

⁷⁴ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik*, 84.

⁷⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Süfiliğine Bakışlar* (İstanbul: Timaş Yayınları), 140.

⁷⁶ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik*, 53-54.

Budizm, Maniheizm ve Mecusiliğin etkisi bir arada görülmektedir. Bir kısım gizemci ve mistik unsurlar bu dinlerden ve inanış biçimlerinden alınmıştır.⁷⁷ Ortaylı'ya göre Alevîlik bir kısım zümreleri hariç olmak kaydıyla Türk Şamanizminin etkisi altında kalmış bir inanıştır. Eski Türk yaşantısının ve geleneklerinin tesiri bu inanış biçimi üzerinde gözükmemektedir.⁷⁸

Fığlalı'ya göre ise Türk Şamanizm'inin ve Horasan bölgelerinde yaygın bir sufi ekolu olan Melâmîlik düşüncesinin bir araya gelmesi ile Alevîlik ortaya çıkmıştır.⁷⁹ O, Alevî düşüncesinin aslının Türklerin Müslüman olmadan önceki asırlara kadar dayandığını söylemiştir. Geçmiş dönemin fikirlerinin ve yaşantısının etkisi ile Müslümanların yaşantı ve inanışları uyuşup günümüze Alevîlik şekline dönüşerek gelmiştir.⁸⁰ Gölpınarlı'ya göre Alevî düşüncesi, eski Türk kamlarının uygulamaları ile Uygur Türklerinin adetlerinden ve birçok inanç biçiminden etkilenen bir akımdır.⁸¹

Köprülü, Eröz, Fığlalı, Ocak gibi araştırmacılar Türkiye'de yaşayan Alevîleri Şamanizm ve İslamiyet'in bir araya gelmesi ile oluşan bir inanç sistemine mensup olarak kabul etmektedirler.⁸² Bu hususta farklı bir yaklaşım şekli sunan Uludağ ise, Alevîliğin kökenini geleneksel Türk dininden ziyade Mecusiliğe ve Fars kökenli inanışlara dayandırmaktadır.⁸³ Bu fikrine dayanak olarak da şu örneği vermektedir: Alevîlerin yerine getirdikleri ritüellerden en önemlisi olan "cem ayininin" şartlarını ve rükünlerini "Erdebil tekkesi" koymuştur.⁸⁴ Bu örnek bile İran kültürünün ve inanışlarının Alevî düşüncesini tesiri altına aldığı yönleri göstermektedir. "Açık bir biçimde anlaşılmalarmı nedeniyle, değişik kökene sahip olmalarına rağmen farklı düşünce veya tezlerin olgusal olarak birleşmesine senkretizm" denilmektedir.⁸⁵ Bu durumda Alevîlik senkretik yapıda bir tarikat veya mezhep olarak değerlendirilebilir. Yapılan araştırmalar da bunu ortaya koymaktadır.

⁷⁷ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 198.

⁷⁸ Irène Mélikoff (ed.), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, 35.

⁷⁹ Irène Mélikoff (ed.), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, 285.

⁸⁰ Irène Mélikoff (ed.), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, 284.

⁸¹ Irène Mélikoff (ed.), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, 287.

⁸² Irène Mélikoff (ed.), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, 227.

⁸³ Irène Mélikoff (ed.), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, 158.

⁸⁴ Irène Mélikoff (ed.), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, 90.

⁸⁵ Irène Mélikoff (ed.), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, 221.

Türk heterodoksisini İslam'dan önceki Türk dini ve belli başlı inanışlar oluşturmuştur. Atalar kültü ve doğa kültleri bu unsurlardan sadece birkaçıdır.⁸⁶ Bu bağlamda İslam'dan önceki Türk dininde tuslar çok önemli idi. Tus, bir atanın minyatür şeklindeki fetişlerinden veya ona ait bir kıyafet ve ayakkabıdan veya tüyünden oluşur. Mevzubahis inanışının bir yansımasını da “sakal-ı şerif ve hırka-i şerif ” de görebiliriz. Orada da Hz. Peygamber’e ait olarak görülen kutsal emanetler mukaddes olarak kabul edilmektedir.⁸⁷

Türkler fetih hareketleriyle birlikte Anadolu topraklarına girdiklerinde yerli halkın İsevîlik inancı ile karşı karşıya kalmışlardır. İsevîlerin azizler ile ilgili inanışları ve bir kısım dinî ritüeller veli ve erenlere ait menkıbelere dâhil olarak Türk İslam'ını etkisi altına almıştır. Gayrimüslim halkın gezip gördüğü bir kısım yatırlar da velilerin mezarı imiş gibi muamele görmüştür.⁸⁸

Öte yandan Araplar adet olarak yüce kimselerin mezarlarına gidip onlar vesilesi ile evlat sahibi olabilmek gibi çeşitli dileklerde bulunurlardı. Bu yüce kimseler "kahin" veya “arrafi” diye isimlendirilirdi. Bu kişilerin benzeri olarak Türklerde de kamlar ve şamanlar diye adlandırılan önemli kişiler vardır.⁸⁹ Türkler İslamiyet'e girdikten sonra eski geleneklerini ve inançlarını sürdürmeye devam edip İslamî bir kimliğe büründürmüşlerdir. Buna örnek verecek olursak kadın kamlar işlerini yaparken Tanrı'dan yardım istedikten sonra evliyalardan istimdat dilemişlerdir.⁹⁰

Müslüman olduğu halde, hala kamlık vazifesini ifa eden kişiler koruyucuları olarak "çiltanları" kabul edip onlardan yardım istemişlerdir. Orta Asya kamları için velilerden erenlerden imdat istemek önemlidir. Bu nedenle kamlar velilerin maneviyatlarından yardım alarak görevlerini yerine getirmeye çalışırlardı.⁹¹ Irak Türklerinin yaşadığı bölgede değerli bir yer olarak kabul edilen Nakşibendi Tekkesinde birçok ritüel yerine getirilmeye çalışılmaktadır. İnsanlar oraya şifa bulmak, evlat sahibi olmak ve evlenebilmek için ziyaretler gerçekleştirirler. Bir kısım insanlar da isteklerinin gerçekleşmesi için oraya elbiselerini bırakırlardı.

⁸⁶ Ocak, *Türkiye’de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 222.

⁸⁷ Yörükân - Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri*, 67.

⁸⁸ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 109; Bk. Mamytov, Abdimuhamet. Rus Ortodoks Kilisesi’nde Azizlik. Ankara : Berikan Yayınevi, 2013; Polat, Kemal. Katolik Hristiyanlıkta Azizlik. Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.

⁸⁹ Ali Çelik, *İslâm’ın Kabul ve Reddettiği Halk İnançları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 141.

⁹⁰ Fuzuli Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman* (Beyoğlu, İstanbul: Ötüken), 57.

⁹¹ Fuzuli Bayat, *Köroğlu: Şamandan Âşıka, Alptan Erene* (Ankara: Akçağ Yayınları), 91.

İsteklerinin yerine gelmesi için çabalayan insanlar orada kilit açar, toprak alır ve bezleri düğümlerlerdi. Bu tür manzaralara günümüzde de rastlamak mümkündür.⁹²

Kırgızlar, İslam devrinden önceki asırlarda kutsal saydıkları ağaçları, ecdatlarının ve önemli kamların kabirlerini veli hazirelerine dönüştürmüşlerdir.⁹³ Bir kısım Müslüman din adamları Kırgız ve Kazak hanımlarının çocukları olmayınca yek başına yetişmiş mukaddes sayılan bir ağaç veya su kaynağının yakınında uyuyarak orada kurban kesmelerini eleştirmişlerdir.⁹⁴ Burada geçmişten kalan inanç ve uygulamaların hurafe olarak kabul edildiğini ve bir kısım din adamlarının bu konuya tepki verdiğini görürüz.

Türk tarihinin ve edebiyatının önemli eserleri incelendiğinde oradaki motiflerde geleneksel Türk dininin izlerine rastlanır. İslamî dönem eserleri bile bu izleri silememiştir. "*Kutadgu Bilig*" ve "*Dede Korkut*" eserlerinde geleneksel Türk dini ile İslam medeniyetinin getirdiği adetlerin harmanlanmasına çabalanmıştır. Birçok gelenek İslam kılıfı altında saklanıp gizlenmiştir. Örneğin bu eserlerde Müslümanlık ile bağdaşmayan ve hadis-i şeriflerde reddedilen bir şeyin meşum veya hayırlı sayılması, sihir ile şifa bulmaya çalışma gibi gelenekler varlığını sürdürmüştür.⁹⁵ "*Dede Korkut*" hikayelerinde anlatılan maceralar içerisinde şarap içen ve aynı zamanda da Müslümanlar adına harplere iştirak eden erlerden bahsedilir. Bu erler yeri geldi mi mahremi olmayan hanımlardan çekinmeyerek bir arada toplantılar ve görüşmeler tertip ederlerdi. Buradaki anlatılanlardan bile Türklerin Müslüman olsalar dahi geçmişteki birtakım uygulamalarından vazgeçemediklerini görürüz.⁹⁶

Geleneksel Türk dinindeki ruhanî varlıklara olan inanç İslam'dan sonra da devam etmiştir. Onların zararından korunmak için değişik uygulamalara gidilmiştir. Hatta bir kısım köylerde köylüler zararlı ruhanîlerden korunmak için sihir yapan kişilere başvurmuşlardır. Bazı padişahların aldığı kararlarda ve yaptığı işlerde sihir

⁹² Yaşar Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları: Afganistan, Özbekistan, Türkmenistan, Nahçıvan-Azerbaycan, Kafkasya, İran, Irak, Anadolu, Makedonya* (Çankaya, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları), 264.

⁹³ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986), 168.

⁹⁴ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 168.

⁹⁵ Çelik, *Halk İnançları*, 241.

⁹⁶ Bedirhan, "Eski Kaynaklara Göre Türklerde Şamanizm", 78.

yapan kişilerin parmağı olduğu da inanılan fikirler arasındaydı.⁹⁷ Geleneksel Türk dininin bir kısım tesirlerinin İslam içine yerleşmesi ve kendisine yer bulma çabası kimi zaman olumsuz şekilde sonuçlanmıştır. Bir kısım insanlar büyücülük gibi yasak işleri yapmak adı altında saf insanları kandırmaktadırlar. Çocuk sahibi olmak için veya üzerlerinden nazarı kaldırmak için insanlar bu tarz kişilere başvurumaktadırlar. Hilekâr olan büyücü kimseler etraflarındaki kişileri kandırarak gelir elde etmektedirler.⁹⁸

Geleneksel Türk dininin arasında yer alan "demirkıynak", "alkarısı", "yol azdıran" gibi korkutucu ruhanîler Türklerin Müslüman olması ile beraber bu yeni dinin etkisi ile de halk arasında cinlerden bir taife olarak kabul edilmişlerdir.⁹⁹ Al karısı inancının yansımaları Gaziantep ilinde dahi gözükmemektedir. Al karısı yeni doğum yapmış hanıma zarar veremesin diye etrafına mutlaka Kutsal Kitabımız ve süpürge konulurdu. Saçına da kızıl renk bandana takarlardı.¹⁰⁰

İslam'dan önceki Gök Tanrı inancında Yaratanın makamının semada olduğu düşüncesi vardır. Bu düşünceden ötürü Türk geleneğinde hem kem gözden esirgemek amacıyla hem de orduya katılacak gencin zarar görmemesi adına o kişiyi havaya yükseltme uygulaması yapılmaktadır. Bu adet yeni evlenecek olan kişiye düğün gününde uygulanmaktadır. Yine buna benzer bir adet olarak Rize şehrinde yukarıya kaldırma geleneği vardır.¹⁰¹ Türkiye'nin birçok şehrinde (Gaziantep, Tunceli, Ankara) vefat eden kişi semaya yakın olması için havaya kaldırılır. Bu geleneğin ardında Gök Tanrı inancı yatmaktadır. Semaya yakın olmak bundan ötürü önemli görülmüştür.¹⁰² Balıkesir'de yeni gelin, hanesine gireceği esnada güveyin yakınları ve dostları onu 7 veya 9 defa yukarıya yükseltir. Rize şehrinde de güvey bıktırılana kadar yukarıya kaldırılır. Bu uygulamalar Gök Tanrı inancından dolayı semadan yardım umup kudret istemek manasını içerir.¹⁰³ Evlat sahibi olmak isteyen kişilerin yaptıkları ilginç uygulamalardan biri de şöyledir: Küçük bir oğlan

⁹⁷ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe* (Ankara: Bilgi Yayınevi), 126.

⁹⁸ İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", 30.

⁹⁹ Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları* (Ankara: Akçağ Yayınları), 61; Abdurrahim Dede, "Batı Trakya Türklerinde Eski Türk Dini Şamanizm'den Kalıntılar", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri: Gelenek - Görenek ve İnançlar* (Batı Trakya Türklerinde Eski Türk Dini Şamanizm'den Kalıntılar, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1982), IV./108.

¹⁰⁰ Akten Köylüoğlu, *Kadim Şehir Gaziantep* (İzmir: Neşa Ofset, 2009), 105.

¹⁰¹ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 32.

¹⁰² Yaşar Kalafat, *İslâmiyet ve Türk Halk İnançları* (Ankara: Kültür Bakanlığı), 54.

¹⁰³ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 201.

yumurcağı yeni evlenecek olan genç kızın döşegine konulup Allah (c.c)'dan oğlan evladı istenirdi. Bu geleneğin arka planında geçmişteki İslam öncesi inanışların etkisi vardır. Bu eylem yerine getirilirken aslında lahutî cihan etki altına alınıp orası harekete geçirilmek istenir.¹⁰⁴

Öte yandan gezegenler, seyyareler ve yıldızlarla alakalı birçok inanış İslam öncesi Arapların düşüncesinde mevcuttur. Buna mümasil inanışlar İslam öncesi Türk toplumunda mevcut idi. Semada herhangi bir yıldız kayması hadisesi meydana geldiğinde Türkler bunu uğursuzluk addedip aralarından birinin vefat edeceğine inanırlardı. Bu inanç İslamî dönemde varlığını korumuştur. Türkiye'nin birçok şehrinde yıldız kayması hadisesi meydana geldiğinde birinin vefat edeceği düşünülür.¹⁰⁵

Geleneksel Türk dinine göre bazı hayvanlar kutsal sayılarak o hayvanın simgeleri her yerde kullanılmıştır. Bazı hayvanlar ise bunun tam tersi olarak meşum ve kötü görülmüşlerdir. Türkler böyle kabul edilen hayvanlardan olabildiğince uzak durmuşlardır. Kaplumbağa Türklerde totem hayvanlardan olup ona zarar verilmesi yasaklanmıştır. Kültigin Anıtı'nın zemininde da bu hayvan kullanılmıştır. Türkistan Türklerinin destanına göre evren yaratılış aşamasında iken sadece kaplumbağa var olup su üzerinde yaşırdı. Daha sonra Yaratıcı kaplumbağanın bacaklarının üzerine kıtaları koymuştur. Bu mitolojiden olsa gerek günümüzde kaplumbağanın dış kısmı göz değmesinden korunmak için kullanılır olmuştur.¹⁰⁶

İslam'a dair ibadet ve dualardan bazıları yerine getirilirken de geleneksel Türk dininin izlerine rastlanır. Eski Türk adetlerinde bulunan ters çevirme geleneği günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Yağış için niyaz edildiğinde kıyafetler ters giyilir ve niyaz sırasında kollar tersine çevrilir. Namaz kılındığında namazlığın bir kenarı tersine çevrilir. Ayrıca kutsal kitabımız okunurken tablolar ve suretli levhalar tersine çevrilir. Ters çevrili terlik ve ayakkabı farklı şekilde yorumlanır.¹⁰⁷ İbadet ve salâttan sonra tespih kullanmak geleneğinin kaynağı da aynı şekilde eski Türklerin inanç ve uygulamalarına dayanmaktadır.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 6-7.

¹⁰⁵ Çelik, *Halk İnançları*, 79-80.

¹⁰⁶ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 21-22.

¹⁰⁷ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 37.

¹⁰⁸ Yörükân - Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri*, 37.

Türkler arasında bir kimse vefat ettiğinde onun için düzenlenen dinî ritüellerde geleneksel Türk dininin tesiri müşahede edilebilir. Mezarlara döşek konulması, ölünün çorap ve kıyafetleriyle gömülmesi, kefenin on iki tane kullanılması bize İslam'dan önceki dönemde Türk kağanlarının ve ulularının eşyaları ve kıyafetleriyle gömülmesi geleneğini hatırlatmaktadır.¹⁰⁹ Ayrıca Amasya, Ankara ve Adana şehirlerinde ölen kişinin hanesinin ışıkları söndürülmezdi. Böyle yapılarak vefat eden kişinin ruhunun oraya gelmesi beklenirdi.¹¹⁰ Geleneksel Türk dinine göre vefat eden kişinin ruhu kırk gün boyunca yaşadığı haneyi terk etmezdi. Ancak kamlar vesilesi ile ruh hanesinden uzaklaştırılabilirdi. Azerbaycan'ın Keleki bölgesinde, vefat eden kişinin ardından yiyecekler hazırlanır ve vefatının kırkıncı gününde merkatının üstüne o yiyecekler yerleştirilirdi. Bölgedeki hayvanlar gelip o ikramdan faydalanırlardı. Dikkatle incelendiğinde bu adet İslam'dan önceki “saçı” geleneğini hatırlatmaktadır.¹¹¹

Bir kısım adetler ve gelenekler zamanla dinî ritüel haline de gelmiştir. Mevrit okutma geleneği bu konuya örnek olacak niteliktedir. Günümüz Türk toplumunda herhangi bir kişi, dinler tarihçileri açısından geçiş dönemi sayılan zaman dilimlerinde bu geleneği dinî bir vecibe olarak yerine getirmektedir.¹¹² Vefat eden kişinin 3, 7 ve 40. günlerinde akrabaları o kişi adına mevrit okutup insanlara yemek ikramında bulunurlardı. Böylece vefat eden kişi adına sevap kazanılmış olduğuna inanılırdı. Bu geleneğin arka planında eski Türklerin vefat eden kişinin ardından gerçekleştirdikleri “yoğ töreni” bulunmaktadır.¹¹³ “Yoğbasan” kelimesi Divanü Lügat’it Türk’de vefat eden kimselerin arkasından verilen yemeğin ismi için kullanılmaktadır. Bu yemek geleneksel Türk dininden kaynaklanmaktadır. Bu yemek vefat edenin ardından bir hafta boyunca verilmektedir.¹¹⁴

Günümüzde birisi yemek dağıttığında kullanılan “geçmişlerinizin canına değsin” sözünün arkasında bile geleneksel Türk dininin izleri vardır. Eski Türklerde bir kimse vefat ettiğinde onun kabrinin yanına gelinerek yiyecekler ve içecekler

¹⁰⁹ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 33-34.

¹¹⁰ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 35.

¹¹¹ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 285.

¹¹² Tuğlu, *Türk Kültüründe Hadis*, 34.

¹¹³ İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, 21.

¹¹⁴ Abdülkadir İnan, “Divanü Lûga-’it Türk’de Şamanizme Ait Kelimeler”, *Türk Kültürü* IX/100 (1971), 291.

kabrin etrafına saçılırdı. Bu ziyafet o kişinin ruhu için verilirdi.¹¹⁵ Bugüne gelindiğinde ise o uygulamaların izlerine rastlamaktayız. Örneğin; Malatya şehrinin önemli hazirelerinden birisi Keşşaf Hoca'nın denilen mühim zatın kabridir. Bu kabre gelen insanlar dileklerinin gerçekleşmesi için tahılları veya aşıları hazirenin etrafına saçarlardı.¹¹⁶ İslam'dan önceki dönemde mezarların başında yapılan uygulamalar ile günümüzde yapılan aşı ile tahılları saçma uygulaması birbirine benzer niteliktedir. Yine Malatya şehrinden örnek verecek olursak "Horasan Baba"nın kabrinin yanına gelen insanlar dualarının kabul olması için kabre tahıl, aş veya buna benzer yiyecekler saçarlardı. Duası kabul olan kimseler ise daha sonra kabrin yanına gelerek adaklarını kesip, etini ise muhtaç insanlara dağıtırlardı.¹¹⁷

Geleneksel Türk dininde süt kıymetli ve kutsal bir gıda olarak kabul görürdü. Çünkü kadınları ve onların yavrularını koruyup gözeten Umay Ana süt ile dolu bir kaynaktan yıkandığına inanılmaktadır. Bununla birlikte eski Türkler sadaka gibi bir ibadet olan "saçı" geleneğini yerine getirirken sütü kullanmaktadırlar. Gaziantep ilinde vefat eden bir kimsenin arkasından "yattığı yer süt gölü olsun" ifadesinin dile getirilmesi bu konu ile bağlantılı ilginç bir benzerliktir.¹¹⁸

Bu sunduğumuz örneklerde görüldüğü gibi kültür ile din arasında her zaman bir bağ olmuştur. İslamiyet de bu durumdan uzak kalamamıştır. İslam, karşılaştığı toplumlardaki bir kısım kültürel öğeleri içinde barındırırken kendi öğretileri ile zıt olan adetleri ise kaldırmıştır. Türk toplulukları yeni inançları olan İslam ile eski inanışlarından kalma birtakım kültürel unsurları birleştirmişlerdir. Eski Türk inançlarının tesiri daha çok mistik akımlarda tezahür etmiştir. Geleneksel Türk dininin mistik öğeleri ile İslam tasavvufunun unsurlarının kimi zaman iç içe geçtiğini gözlemlemekteyiz. Kimi zamanda bazı tasavvufî gruplar içerisinde geleneksel Türk dininin izlerini taşıdıklarından ötürü heterodoksi olarak görülmüşlerdir.

¹¹⁵ Abdülselem Arvas, "Destanlarda Eski Türk Kültürleri ve İslam ('Manas Destanı' Örneği)", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/6-7 (27 Aralık 2016), 10.

¹¹⁶ İskender Oymak, *Malatya Ziyaret Kültürü ve Ziyaret Yerleri* (İstanbul: Malatya Kitaplığı Yayınları, 2013), 38.

¹¹⁷ Oymak, *Malatya Ziyaret Kültürü*, 45.

¹¹⁸ Mehmet Yılmaz, "Gaziantep Masallarında Şamanizm İzleri", *Folklor/Edebiyat* XVI/62 (2010), 147.

I. BÖLÜM

GELENEKSEL TÜRK DİNİ VE İSLAM TASAVVUFUNUN ÖZELLİKLERİ

1.1. Geleneksel Türk Dininin Özellikleri ve Tanrı İnancı

Tarihçiler, Türklerin genel itibariyle İslam'dan önce bağlandıkları dinin Şamanizm olduğu fikrini savunmuşlardır.¹¹⁹ Rus araştırmacılarından olan Mikaylovskiy, Haruzin, Potapov, Alekseev Türklerin geçmişteki dini inancının "Şamanizm" olduğunu dile getirmişlerdir.¹²⁰ Türk araştırmacılarından Abdülkadir İnan da bu görüşte olup Türklerin İslam'dan evvelki inançlarının Şamanizm'in bir çeşidi olduğunu belirtmiştir.¹²¹ Fakat Kafesoğlu gibi araştırmacılar ise bunun aksini iddia ederek çalışmalarında şu bilgilere ulaşmışlardır: Şamanizm sadece Türklere has bir inanç biçimi olmayıp aynı zamanda birçok milletin ve ülkenin dini olmuştur. Şamanizm Asya bölgesinde hatta Avrupa'nın sınır bölgesinde, Sibiry ve Alaska bölgesinde birçok kabilenin inancı olarak kendine çeşitli topluluklarda yer bulmuştur.¹²²

Kafesoğlu'na göre: İslam'dan önceki Türk dini üç ana unsura dayanır: Birincisi doğa kültü ve doğadaki unsurları kutsal sayma, ikincisi atalar ve ecdat kültü, üçüncüsü ise tek bir ilaha inanıp Gök Tanrı'yı kabul etmektir.¹²³ Eski Türkler ve Tatarlar Gök Tanrı'ya inanıp onu ilah kabul ederlerdi.¹²⁴ Gömeç'e göre Türkler'in tamamı Şamanist değildir çünkü "Şaman ve kam" kelimesine tarihi belgelerde ve yazıtlarda rastlanmamıştır. O, Türklerin dininin "Kök Tengri Dini" olduğu

¹¹⁹ Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik-Bektaşilik* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992), 9.

¹²⁰ Abdülselam Arvas, "Müzeler ve Şamanizm: 'Hurtuyah-Tas Açık Hava Müzesi' Örneği = Museum and Shamanism: The Sample 'Hurtuyah-Tas Open Air Museum'", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* VII/14 (2017), 60.

¹²¹ Yaşar Bedirhan, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011), 251.

¹²² Bedirhan, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, 251.

¹²³ Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, 42.

¹²⁴ Mircae Eliade, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006), 27.

düşüncesini savunmaktadır.¹²⁵ Başka bir ifade ile İslam'dan önceki Türklerin dini inanışının "Şamanizm" olduğu iddiası bazı araştırmacılar tarafından öne sürülmüştür. Ancak sonraki aşamada yapılan çalışmalarda Türklerin inanışını şekillendiren unsurun Gök Tanrı inancı, tabiat kültleri ve atalar kültü olduğu tespit edilmiştir.¹²⁶

Bir kısım araştırmacılara göre Şamanizm efsuna ve ritüellere dayanan iptidai bir inançtır. İnsanlığın politeizmden monoteizme geçişi evresinde ortaya çıkmış bir inanç biçimi olduğu da iddia edilen görüşler arasındadır.¹²⁷ Ocak'a göre Şamanizm bir din değil sihir ve efsundan oluşan bir inanç sistemidir.¹²⁸ Kalafat ise "Kamizmi" bir din olarak kabul etmeyerek onu bir inanç olarak değerlendirmiştir.¹²⁹ Toplumbilimciler açısından "Şamanizm" ne bir sihir ritüeli ne de bir dindir. O ikisinin arasında kalan bir konumda bulunmaktadır. Toplumbilimciler Şamanizm'in birçok inanışı içinde barındıran bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.¹³⁰

Şamanizm'in tarihi maziye dayanmakla birlikte o inanç biçiminin tam olarak hangi zaman diliminde meydana gelip yayıldığı bilinmemektedir. Bu inanç sistemini kuran kişi hakkında bir bilgi elde edilememiştir.¹³¹ Şamanizm diğer dinlerden farklı olarak herhangi bir kutsal kitaba sahip değildir. Aynı zamanda bu inancı tebliğ eden bir resul veya nebisi de bulunmamaktadır.¹³² Şamanizm inancı köken olarak "paleolitik ve neolitik" döneme kadar uzanmaktadır.¹³³

İslam düşünürlerinden Bîrûnî'ye göre ise en evvelki inanç Şamanizm'dir. Bu inancın içinde paganlık ve sanemperestlik unsurları vardır. Bu inanç genellikle Asya bölgesinde yaygın olmuştur. Müslümanların tarihi eserlerinde söz konusu inanca "Sümeniyye veya Şemeniyye" denilmektedir.¹³⁴ Fakat dikkati çeken hususlardan

¹²⁵ Saadeddin Gömeç, "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 22/33 (01 Mayıs 2003), 82.

¹²⁶ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 60.

¹²⁷ Erkin Ekrem, "Eski Türk Dinî Şamanizm mi Yoksa Tanrıçılık mı?", *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 188.

¹²⁸ Gezici, "Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyâsı'nda 'Gelecekte Haber Vermek'le İlgili Şamanizm İzleri", 1036.

¹²⁹ Gezici, "Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyâsı'nda 'Gelecekte Haber Vermek'le İlgili Şamanizm İzleri", 1036.

¹³⁰ M. Muhtar Kutlu, "Şamanizmden Modern Zamanların Neo-Şamanizmine", *Folklor/Edebiyat* VII/27 (2001), 27.

¹³¹ Hacı Dağlı, "Âşık Edebiyatında 'Bade İçme' Motifi ve Şamanizmdeki Benzerliği", *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi = Eurasian Journal of Researches in Social and Economics* V/12 (2018), 902.

¹³² Mustafa Canpolat, "Divanü Lugatî't-Türk'te Şamanizm İzleri", *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı* 1 (1974), 19.

¹³³ Kutlu, "Şamanizmden Modern Zamanların Neo-Şamanizmine", 25.

¹³⁴ Yörükân - Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri*, 147.

birisi, Türklerin sanemperestlikten uzak bir şekilde inançlarını sürdürmeleri olmuştur. Bir kısım budunbilimciler ve bilim insanları, Türklerin inancını Şamanizm olarak kabul edip hep bu başlık altında tetkik etmeye çalışmışlardır. Oysa Şamanlık sadece Türklere has bir inanç şekli olmayıp birçok milletin inanç şekli olagelmıştır. Bu sebepten ötürü Türklerin dinini sadece Şamanizm başlığı altında tetkik etmek uygun olmayıp, bu minvalde ortaya konulan araştırmalar ise hep eksik kalacaktır.¹³⁵

Şamanizm hakkındaki malumatları şu yollarla elde etmek mümkündür: İlk olarak Çin ve Arap seyyahlarının Türk ülkelerini gezdiklerinde gördükleri ve not ettikleri malumatlardan, onların inancı hakkında bilgi alınabilir. Şamanistlere ait kabirler, abideler ve tarihi belgeler de önemli bilgi kaynaklarıdır. Altay ve Yakut bölgelerinde Şamanizm hala varlığını sürdürdüğü için o merkezlerden bilgi elde edinilebilir. Budist Türkler ve Müslüman Türkler de sürdürülen Şamanizm adetleri incelendiğinde bu inancın izlerine rastlanılabilir. Türk İslam edebiyatının ürünlerinde de bu inancın tesiri görülebilir.¹³⁶

Türklerin eski dönemlerde inandıkları dinin isimlendirilmesi hakkında yapılan araştırmalar sonucunda hala kesin bir karara varılamamıştır. Kimileri bu dini "Şamanizm" diye isimlendirirken bazı araştırmacılar "Eski Türk Dini İnançları", "Toyunizm", "Tek Tanrı İnancı" veya "Geleneksel Türk Dini" adını münasip görmüşlerdir.¹³⁷ Gökalp ise Türklerin geçmişte inandıkları dine "Toyunizm" ismini vermiştir. Bu dinin genellikle büyü ve efsuna dayalı ritüeller içerdiğini ifade etmiştir.¹³⁸ İslam'dan önceki Türk dininin ne olduğu hakkında bir kısım tartışmalar olmakla birlikte inancın adı konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Günnur Yücekal Ermetin'in Altay bölgesinde yaptığı alan araştırmaları neticesinde Türkiye'de sıklıkla kullanılan "Şamanizm ve Gök Tanrı Dini" diye isimlendirilmelere o bölgelerde itibar edilmediğini, bunun yerine geleneksel Türk inancının "Ak Din" ifadesiyle adlandırıldığını belirtmiştir.¹³⁹

Dikkat çekici durumlardan biri ise günümüzde Türk Şamanlığını yeniden diriltmek için "Burhanizm" hareketinin ortaya çıkmasıdır. Bu hareket Ruslar

¹³⁵ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 10-11.

¹³⁶ Canpolat, "Divanü Lugatı't-Türk'te Şamanizm İzleri", 20.

¹³⁷ Mustafa Erdem, "Geleneksel Türk Dini ve İslam", *Dini Araştırmalar* 1/2 (01 Haziran 1998), 80.

¹³⁸ Gezici, "Rabgüzi'nin Kısası'l-Enbiyâsı'nda 'Gelecekte Haber Vermek'le İlgili Şamanizm İzleri", 1036.

¹³⁹ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 22.

tarafından tehlikeli bulunduğu için baskı görmüştür. Altay bölgesinin insanları ise bu neo-şamanist akıma "Ak Din" ismini vermişlerdir.¹⁴⁰

Aslında bu adlandırma tartışmalarının kaynağını ve sebebini Gömeç çok iyi bir şekilde açıklamıştır. Gömeç'e göre Türklerin İslam'dan önceki mensup oldukları dinin adının ne olduğu hakkında bir kısım tartışmaların ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi bu dinin adına dair herhangi bir tarihi vesikaya rastlanmamasıdır.¹⁴¹ Kaynaklarda bu inancın ismi hakkında bilgi bulunmadığından ötürü farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu hususta ortaya çıkan tartışmalar bir yana biz tezimizde her iki ismi birden yani hem Şamanizm hem de geleneksel Türk dini adlandırmalarını beraber kullanmaya çalışacağız.

Şamanizm'e göre var olan her şey üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısmı huzurun ve manevî dinginliğin hakim olduğu bütün mükemmel işlerin var olduğu gök alemini oluşturur. Bu kısımda baş ilah sayılan Ülgen ile ailesi ve onların emrindeki kötülük nedir bilmeyen temiz ruhlar yaşamaktadır. İkinci kısımda ise beşer olan canlılar varlığını sürdürmektedir. Bu kısım bizim dünyamızı yani yeryüzü alemini oluşturmaktadır. Üçüncü kısımda ise uğursuzlukların, pis işlerin ve şerlerin kaynağı olan Erlik ile onun emrindeki zararlı ruhanî varlıkların yaşadığı yeraltı alemi bulunmaktadır.¹⁴² Erlik, eski Türk inancına göre şerleri var eden Tanrı olup her vakit şerre yönelir. İhsana ve temizliğe, barışa karşı çıkar ve her zaman Tanrı Ülgen'in karşısında yer alır.¹⁴³ Geleneksel Türk dinindeki Erlik'in konumu ve hususiyetleri ile Müslümanların inancındaki şeytanın konumu ve hususiyetleri neredeyse aynıdır.¹⁴⁴ Şamanizm içinde birçok unsuru barındıran bir yoldur. Tamamı ile bir din sayılmasa da bir inanç ve yaşam şekli olup hem şifacılık hem de musiki ile bağlantılı bir felsefedir.¹⁴⁵ Bu hususlar dışında Türk Şamanizm'inin içerisinde tabiata değer atfedilerek animizme yer verilmiştir.¹⁴⁶ Şamanizm'in tabiata ayrı bir kıymet biçtiğinin delili ateş, su, ağaç vb. kültlerde gözükmektedir.

¹⁴⁰ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 201.

¹⁴¹ Gömeç, "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", 100.

¹⁴² Turan, *Türk Kültür Tarihi*, 128.

¹⁴³ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi), 1/429.

¹⁴⁴ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 180.

¹⁴⁵ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 25.

¹⁴⁶ Efe Baştürk, "Dinsel Bağın Siyasalın Kuruluşunda Etkisi ve Şamanizm: Eski Türk Toplumu Bağlamında Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 18/1 (27 Haziran 2018), 105.

Bir kısım araştırmacılara göre İslam'ı benimsemeden önceki dönemde Türklerin Şamanizm'e bağlı olduklarına dair deliller bulunmamaktadır. Kam ve şaman kelimesi de sadece din ile ilgili görevleri ifa eden kimse anlamında kullanılmamıştır.¹⁴⁷ Eski Türklerin bıraktığı yazılı kaynaklardan ve efsanelerden anlamaktayız ki Türkler Gök Tanrı Dini'ni inanç olarak kabul edip Şamanlığı sadece bir kültür olarak yaşatmışlardır. Türkler eski inançlarından Gök Tanrı inancını benimsemekle birlikte Şamanizm'in yaygın olduğu coğrafyada bulundukları için o kültürün tesiri altında yaşıyorlardı. Dolayısıyla Şamanik unsurlar Türk inanışları arasında varlığını sürdürmeye devam etmiştir.¹⁴⁸ Günay ve Güngör gibi araştırmacılar, Şamanizm'i Türklerin inandıkları geleneksel Türk inancının bir alt kültürü olarak değerlendirmişlerdir. Onlar bu inancı tamamı ile bir din olarak kabul etmemişlerdir.¹⁴⁹

Eski Türk inancının ne olduğu konusunda birden çok görüş ayrılığının ortaya çıkmasının nedenlerinden birisi bu mevzu hakkında tarihi belgelerin yetersiz olmasıdır. Milat öncesi dönem ve Milat sonrasının ilk asırlarına tekabül eden tarihi belgeler sayıca yetersiz olup sadece hakanların ve yönetici kesimin dini inançlarını yansıtmaktadır. Elimize ulaşan belgelerde yalnızca Gök Tanrı'dan bahsedilmektedir.¹⁵⁰ Fakat yine de Türk devletlerine ait yazılı kaynaklarda Tanrı inancının ne şekilde olduğuna dair birtakım ipuçları vardır. Örneğin Hun hakanı Mete Han, Çin imparatoruna ilettiği mesajda kendisini bu makama erıştirenin Gök Tanrı olduğunu vurgulamıştır.¹⁵¹ Türk hakanı Kunsu ise hasımlarının kurduğu pusudan kurtulunca bu olaya vesile olarak onu kurtaranın "Gök" olduğunu ifade etmiştir.¹⁵² Tarihi kayıtlarda Türk kağanlarından bir tanesinin güzel bir olay yaşayıp zafer elde ettiğinde Tanrı'ya şükranlarını sunmak için ellerini göğe kaldırdığı söylenmektedir.¹⁵³ Gök Tanrı'ya olan inanç bu olayda dahi kendini belli etmektedir. Yine Türk devlet teşkilatlanmasında eski inancın yansımalarının bulunduğu söylenebilir. İslamî dönemden önceki Türklerin hükümeti kurarken koydukları

¹⁴⁷ Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, 40.

¹⁴⁸ Zerrin Günel, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım : Paradigma Akademi, 2004), 127.

¹⁴⁹ Gezici, "Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyâsı'nda 'Gelecekte Haber Vermek'le İlgili Şamanizm İzleri", 1036.

¹⁵⁰ P. Schmidt, "Eski Türklerin Dini", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 13 (04 Temmuz 2012), 82.

¹⁵¹ Schmidt, "Eski Türklerin Dini", 81.

¹⁵² Schmidt, "Eski Türklerin Dini", 81.

¹⁵³ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 296.

kurallar ve kurdukları ikili teşkilat üzerinde geleneksel Türk dininin tesiri bulunmaktadır. Hükümetin yapılanması içinde sağ cenahın daha değerli görülmesinin alt yapısında bu inancın izleri vardır.¹⁵⁴

Tarihte, Türklerin Tanrı inancını incelediğimizde onların harp esnasında başarı elde etmek için tek bir ilahtan yardım istediklerini ve her şeyin belirleyicisinin Yaraticı olduğuna inandıklarını müşahade ederiz. Onun yaratan, yaşatan, hayatı ellerinden alan, ödüllendiren ve Türk milletini her daim gözetip koruyan bir ilah olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁵⁵ Geleneksel Türk dinine göre hayat sahibi bütün varlıklar aslını ve menbaini Gök Tanrı'ya borçludur. Bu inançtan ötürü sema her zaman kutsal kabul edilip ruhların hayatlarını idame ettirdiği mekan olarak görülmüştür.¹⁵⁶ Türklerin tarihi belgelerinde gök ile ilgili birçok inancı rastlanmaktadır. Her şeyin yegane kaynağının gök olduğu dile getirilmektedir.¹⁵⁷ Bu duruma misal verecek olursak Türkler herhangi bir hata yapıp kötü bir işe tevessül ettikleri sıra Gök Tanrı tarafından azaba uğratılacaklarına inanırlardı.¹⁵⁸

Eski Türkler düalist dünya görüşüne sahip olsalar bile Tanrı'nın tek ve yek olduğuna inanmışlardır.¹⁵⁹ Türklerin tek Tanrı'ya inandıklarına dair birçok tarihi verilere rastlanır. Hazar Türkleri İsevî misyonerlere karşı kendi inançlarının farklı olduğunu belirtip teslis inancını benimsemeyeceklerini ifade etmişlerdir. Böylece Doğu Roma İmparatorunun Hazar hakanına gönderdiği misyonerler onun tek Tanrı inancını savunduğunu görünce emellerine ulaşmadan geri dönmüşlerdir.¹⁶⁰

Türkler eski inançları olarak Gök Tanrı'ya tapıp Tanrı için sunular ve adaklar hazırlayarak hayvan boğazlardı. Türkler açısından en değerli hayvan at olduğu için o hayvan adak olarak kullanılırdı. Bahar aylarında Yaratan için at yarışları tertip edilirdi.¹⁶¹ Göge kesilen hayvanlar ve adaklar diğer adaklardan ve sunulardan daha kıymetli ve mühimdir. Bu değerinin nedeni Gök Tanrı inancından

¹⁵⁴ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 243.

¹⁵⁵ Gülçin Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003), 98.

¹⁵⁶ Jean Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 42.

¹⁵⁷ Schmidt, "Eski Türklerin Dini", 90.

¹⁵⁸ Jean-Paul Roux, *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*, çev. Aykut Kazancıgil (Kabalcı Yayınevi, 1999), 146.

¹⁵⁹ Talgat Moldabay - Ayman Azmuhanova, "Eski Türklerin Dini", çev. Hasan Kızıldağ, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 12/27 (20 Eylül 2019), 895.

¹⁶⁰ Gömeç, "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", 102.

¹⁶¹ Günel, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, 125.

kaynaklanmaktadır.¹⁶² Eski Türkler yaratıcılarının farklı bir forma bürünüp herhangi bir canlı görüntüsüne girebileceğini asla kabul etmezlerdi.¹⁶³ Hatta birçok kabilenin inancında yer alan totemler hususuna da uzak bakmışlardır. Alizade'ye göre Türk budunlarına ait ongunların varlığı, Türklerin totemci bir millet olduklarına delil teşkil etmez. Ongunlar o budunun hüviyetini gösteren birer simgedir. Türkler ata olarak ongunları kabul etmemektedirler.¹⁶⁴ Geleneksel Türk dinine dayanan bütün bu dile getirdiğimiz unsurlar İslam dininin özelliklerine yakınlık ifade etmesi önemlidir ve konumuz açısından dikkat çekicidir. Bunun detaylı örneklerine ileride değinilmiştir.

1.2. Geleneksel Türk Dininde Şaman veya Kam

Eski Türk inancında en önemli unsur yaratan ve yaşatan her şeyin üstünde bir kudrete sahip olan Tanrı'dır. Türk inancında Tanrı ile bağ kurmayı sağlayıp vasıtalık görevi gören kimselere "kam veya şaman" denilmektedir.¹⁶⁵ Şaman kelimesinin aslı Tunguzca'dan gelmektedir. Bu kelime daha sonra Rusça'ya oradan da İngilizce'ye geçmiştir.¹⁶⁶ Şaman kelimesi semadaki ruhlarla bağlantı ve iletişim kurabilen mistik şahsiyet anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁷ Türk halkları genellikle şaman kelimesinin yerine kam kelimesini tercih etmişlerdir.¹⁶⁸ Kimi zamanda bu kişileri tanımlamak için bahşı veya baksı kelimesini kullanmışlardır. Özellikle Kırgız ve Kazaklar geleneksel Türk inancının varisleri sayılan şamanlık görevini üstlenen kişilere "bahşı- baksı" adı ile hitap etmişlerdir.¹⁶⁹ Bu kelimeyi incelediğimizde Uygurların Buda'nın izinden giden din adamlarına bahşı ismini verdiklerini görürüz. Tarihî kaynaklardan bu tarz bilgileri elde edebiliriz.¹⁷⁰ Daha sonra bahşı kelimesi Moğollar döneminde anlam kaymasına uğrayıp Uygur lisanını ve diğer lisanları okuyup yazabilen kişileri ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁷¹ "Timurlular" hakimiyeti döneminde sinoloji ve yazın sanatıyla ilgilenen önemli kişilere bahşı

¹⁶² Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 202.

¹⁶³ Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, 60.

¹⁶⁴ Röşen Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler: (Totemizm Meseleleri)* (İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2012), 21.

¹⁶⁵ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 11.

¹⁶⁶ Kutlu, "Şamanizmden Modern Zamanların Neo-Şamanizmine", 24.

¹⁶⁷ Dağlı, "Aşık Edebiyatında 'Bade İçme'", 903.

¹⁶⁸ Kutlu, "Şamanizmden Modern Zamanların Neo-Şamanizmine", 24.

¹⁶⁹ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 422.

¹⁷⁰ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 411.

¹⁷¹ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 414.

ismiverilmiştir.¹⁷² Yeni Çağ'da ise Türkmenler kasideler dillendirip manzumeler söyleyen ozanlara bahşı adını takmışlardır.¹⁷³

Kamlar hayatın birçok alanında yer alan gaybî bir kısım bilgileri haber vererek, insanların yaşamlarını yönlendiren öncü şahsiyetlerdir.¹⁷⁴ Kamlar uhrevî alemle iletişim sağlayan ve bu durumu vecd halini yaşayarak gerçekleştirebilen mistik kişilerdir.¹⁷⁵ Onlar genellikle münzevi bir hayatı esas alıp halk içinde olsalar bile iç alemine dönük bir şekilde yaşarlardı.¹⁷⁶ Şamanlar mistik şahsiyetler olup bazı zamanlar ıssız yerlere giderlerdi. Diğer insanlardan farklı olarak şamanlar insanların gizledikleri şeyleri ve akıllarından geçen fikirleri bilebilirlerdi. Aynı zamanda gördükleri düşler aynı ile tahakkuk edip gizemli bilgilere vakıf idiler.¹⁷⁷ Kamların bu yeteneklerini bilen yöneticiler bu durumdan faydalanmaya çalışmışlardır. Türk devletlerinde kamlar her zaman yöneticiler ve hükümdarlar tarafından önemli mevkide bulundurulularak fikirleri ve görüşleri alınmıştır. Kısacası kamlar hükümdarlara yakın bir konumda tutulmuşlardır.¹⁷⁸ Hun Türkleri darda kaldıkları zamanlarda kamların sihir güçleriyle onlara yardım etmelerini isterlerdi. Hun yöneticileri zaman zaman kamların bu sihir gücünden istifade etmişlerdir.¹⁷⁹

Ayrıca kamların diğer insanlardan farklı olarak çift ruha sahip oldukları varsayılmaktadır. Birisi vücutlarına ait ruh iken diğeri esrime haline girdiklerinde ve ritüellerini gerçekleştirirken başka alemlere gidebilen hür ruhlarıdır.¹⁸⁰ Şamanlar esrime haline girdiklerinde çevredeki insanları takdis ederlerdi. Dini ritüelleri yerine getirirken bu takdis işlemini gerçekleştirirlerdi.¹⁸¹

Kamlık vazifesi insana şu şekillerde gelir: Birinci olarak atalarından birisi kamlık vazifesini yerine getirmişse onun vesilesi ile torunları da ruhlar tarafından vazifelendirilir. İkinci olarak kişi kamlık erkânına girip o vazifeyi üstlenmek istemesiyle kamlığın kurallarını anlayarak öğrenebilirdi. Üçüncü olarakta ruhlar ve periler vesilesiyle ataları kam olmayan birinin kamlık için vazifelendirilebilir.¹⁸²

¹⁷² Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 416-417.

¹⁷³ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 421.

¹⁷⁴ Kutlu, "Şamanizmden Modern Zamanların Neo-Şamanizmine", 23.

¹⁷⁵ Kutlu, "Şamanizmden Modern Zamanların Neo-Şamanizmine", 24.

¹⁷⁶ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 22.

¹⁷⁷ Yücekall Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 48-49.

¹⁷⁸ Ekrem, "Eski Türk Dini Şamanizm mi Yoksa Tanrıçılık mı?", 197.

¹⁷⁹ Ekrem, "Eski Türk Dini Şamanizm mi Yoksa Tanrıçılık mı?", 188-189.

¹⁸⁰ Kutlu, "Şamanizmden Modern Zamanların Neo-Şamanizmine", 28.

¹⁸¹ Baştürk, "Dinsel Bağın Siyasalın Kuruluşunda Etkisi ve Şamanizm", 104.

¹⁸² Bayat, *Türk Şamanlığı*, 27; Dağlı, "Aşık Edebiyatında 'Bade İçme'", 903.

Kamlar ruhlar tarafından vazifelendirilme aşamasında ruhî bir halet yaşayıp yalnız kalmaya başlarlar. Bu rahatsızlık boyunca kamlara bülüğa ermemiş saf kişiler yardımcı olmak zorundadır.¹⁸³ Kamların yaşadığı rahatsızlık çocuk yaşlarda başlayıp kişinin suçlarının ve hatalarının sayılmadığı masum sayıldığı dönemlerde iken belirtilerini gösterir. Bu rahatsızlık boyunca kam namzeti inzivaya çekilerek riyazete girip, az yer içerdi. Ayrıca bu zaman diliminde ruhî paklığa önem verip iç dünyalarına çekilirlerdi.¹⁸⁴

Şaman çırağının geçirdiği rahatsızlığı ecdadından birisi ona şaman olabilmesi için göndermiştir. Eğer çırak bu görevi alırsa ruhsal sıkıntı ve rahatsızlıktan kurtulacaktır.¹⁸⁵ Kamlar daha bu göreve hazırlık aşamasında iken bile gaibi bildiren düşler görüp inzivaya çekilirlerdi. Bu işaretler bile kamların gelişigüzel vazifelendirilmediğini gösterir.¹⁸⁶ Bu arada kam namzeti rahatsızlığı süresince kamlık vazifesini reddederse kişi ya mecnun olur veya kötürüm olup vefat eder.¹⁸⁷

Kam adayı rahatsızlığı esnasında manevî anlamda vefat edip tekrar dünyaya gelir. Böylece o sanki yeniden doğmuş gibi olur.¹⁸⁸ Şamanlar diğer insanların yaşantısından değişik olarak öteki alemi görüp geçirmiş, psikolojik sıkıntıları aşmış ruhî yönü güçlü olan insanlardır.¹⁸⁹ Bir Kazak kamı ruhî eğitimi esnasında vücudunun bölümlere ayrılmasından ve vücudunun kırk bıçak ile kesildikten sonra kırk tane iğn kendisine saplandığından bahsetmiştir.¹⁹⁰ Kamın vücudu bölünüp parçalandıktan sonra, yeniden dirilir ve bu şekilde mana alemine erişip kalp gözü açılır. Ruhanî varlıklarla hemhal olur. Kimsenin işitmediği sedaları işitmeye başlar.¹⁹¹ Kamlar eğitim alırken ruhlar tarafından ufaltılıp bebek haline döndürülür. Daha sonra uçan bir geyik gelip kamı manevî anlamda büyütüp besler.¹⁹²

Kamlar aynı zamanda şerli ruhların tasallutundan insanları korumaya çalışırlardı. Çulım Türklerinin kamları şerli ruhları defetmek için bazı ritüellere başvurulardı. Onlar bu işi için başına ak renk bir kumaş bağlayıp demirden imal

¹⁸³ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 33.

¹⁸⁴ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 44.

¹⁸⁵ Bayat, *Kadın Şaman*, 63.

¹⁸⁶ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 36.

¹⁸⁷ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 40.

¹⁸⁸ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 51.

¹⁸⁹ Bayat, *Kadın Şaman*, 21.

¹⁹⁰ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 60.

¹⁹¹ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 67.

¹⁹² Bayat, *Türk Şamanlığı*, 94.

edilmiş değişik ayakkabılar giyerek ritüellerini gerçekleştirirlerdi.¹⁹³ Çulım Türkleri eğer bir kişi rahatsızlanır ve sağlığını kaybederse bu durumun nedeninin şerli ve zararlı ruhlardan kaynaklandığını düşünürlerdi.¹⁹⁴ Kamlar kötü ruhların ve şerir perilerin zararlarından insanları kurtarmak için birtakım yollara başvurarak Tanrı'dan yardım isterlerdi. Tükürüp üfleyerek gerçekleştirdikleri bu işleme "arvaş" denilirdi.¹⁹⁵

Kaşgarlı Mahmut, "*Divanü Lûgat-it Türk*"de şamanların şifacı olarak görev yaptıklarından bahsetmiştir. Yusuf Has Hâcîp'de "*Kutadgu Bilig*"de şamanların şifacı olduklarına şu şekilde değinmiştir:

"Gerek hekim, tabip tut, gerek kam tut
Eceli gelene ilaç fayda vermez."
"Açgözlülük bir hastalıktır, ilacı yoktur
Bu hastalığı bütün dünya kamları tedavi edemez."
"Her derdin belli ilacı, tedavi edecek kamı bulunur." ¹⁹⁶

Kamlardan beklenen davranışlar ve yetenekler sadece şifacı olmaları ile bitmez. Aynı zamanda Yakut Türklerine göre iyi bir kamda bulunması gereken özellikler kamın ağırbaşlı olup, kibirli ve sinirli olmamasıdır.¹⁹⁷ Kamlar Hristiyan papazlarda olduğu gibi yüce ve üstün bir konuma sahip değildir. Halk ile daha barışık sıradan bir şekilde yaşamlarını sürdürürler ve diğer insanlar ile aralarında statü farkı bulunmazdı. Onlar sadece esrime hallerinde iken Tanrı ile insan arasındaki vasıta vazifesi görürler.¹⁹⁸ Ayrıca Türkler kamların üstün yeteneklere haiz olduğuna o kadar inanmışlardır ki özellikle Yakutlar, alem üzerinde var olan ilk kamın vefat eden kimseleri bile dünyaya geri getirilebilecek kuvvete sahip olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁹⁹ Bu duruma bir örnek daha verecek olursak Şamanist inanca göre vefat eden kişi kendi hanesini terk etmemek için direnirdi. Şaman ise böyle bir durumda vefat eden ruhu oradan uzaklaştırmaya çalışırdı.²⁰⁰ Halk arasında şamanların harikulade işler yapması olağan bir durum olarak kabul edilmekteydi.

¹⁹³ E.L Lvova, "'Çulım Türkleri'nin Şamanizm'i Üzerine", çev. Merve Çerkez, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* XII/36 (2005), 138.

¹⁹⁴ Lvova, "'Çulım Türkleri'nin Şamanizm'i Üzerine", 140.

¹⁹⁵ Bedirhan, "Eski Kaynaklara Göre Türklerde Şamanizm", 82.

¹⁹⁶ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 72.

¹⁹⁷ Eliade, *Şamanizm*, 50.

¹⁹⁸ Baştürk, "Dinsel Bağın Siyasalın Kuruluşunda Etkisi ve Şamanizm", 103.

¹⁹⁹ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 157.

²⁰⁰ Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 348.

Türk tarihinde kadın kamların ortaya çıkışı paleolitik çağlara kadar götürülebilir.²⁰¹ Tarihi araştırmalara bakıldığında milat öncesi dönemde kadınların inanç ve onu yaşama noktasında daha etkin oldukları ortaya çıkmıştır.²⁰² Teleütlerin anlattığı hikayeye göre yeryüzündeki en evvel şaman olan kişi bir genç kız imiş. Bu kız kuvvetinin ölçülmesi için öldürülmeye çalışılsa dahi ölmemiştir. Daha sonra ise onun neslinden gelen kimseler şamanlığı devam ettirmeye çalışmışlardır.²⁰³

Kadın kamların başlıca vazifelerine baktığımızda onların şifacı ve otacı aynı zamanda kahin ve din görevlisi gibi dualar eden şahsiyetler olduğunu görürüz.²⁰⁴ Kadınlar erkeklere nazaran daha hassas, duygulu ve sezgi güçleri kuvvetli olduğundan ötürü şamanların geçirdiği ruhî rahatsızlıklara daha yatkındırlar. Bu özelliklerinden dolayı kadınlar daha kolay şaman olabilmektedirler.²⁰⁵ Kadınların erkeklerden farklı olarak adet görmeleri, dünyaya çocuk getirebilmeleri gibi sebeplerden ötürü mitolojilerde daha gizemli bir kişilik şeklinde tasvir edilmişlerdir. Türk inanışlarını yansıtan şaman hikayelerinde de hanım şamanlar erkeklerden daha kuvvetli daha bilgili olarak gösterilmiştir.²⁰⁶ Türk geleneğinde hanım kamların kuvvetli ve yetenekli olanlarına "utkan/udagan" ateşi koruyan ismi verilmektedir.²⁰⁷ Türklerin inanışları arasında yer alan ateş kültünün bu husus ile bağlantısı olabilir.

Nasıl ki Türk tarihinde erkek yöneticiler erkek kamları yanlarında görevlendirip onların yeteneklerinden yararlandılarsa aynı şekilde Türk yöneticilerinin hanımları tarafından da bayan kamlara değer verilerek bilgilerinden ve güçlerinden istifade edinmeye çalışılmıştır. Tarihte hanım kamların Hun hakanının kasrındaki genç kızların ve hanımların sorunlarına çözüm bulmaya çalıştıklarına dair bilgiler bulunmaktadır.²⁰⁸

Eliade, Dünya'nın her bölgesinde kadın kıyafeti ile gezip kadın tavrına bürünen erkek kamların bu davranışlarının altında yatan nedeni ilk şamanın kadın olmasına bağlamıştır. Ona benzeyebilmek için erkek şamanların böyle davrandıklarını ifade etmiştir.²⁰⁹ Yörükan ise erkek şamanların kadın giysisi

²⁰¹ Bayat, *Kadın Şaman*, 29.

²⁰² Bayat, *Kadın Şaman*, 30.

²⁰³ Akgün, *Türk Dünyasında Din ve Gelenek*, 67.

²⁰⁴ Bayat, *Kadın Şaman*, 102.

²⁰⁵ Bayat, *Kadın Şaman*, 39.

²⁰⁶ Bayat, *Kadın Şaman*, 23.

²⁰⁷ Bayat, *Kadın Şaman*, 52.

²⁰⁸ Ekrem, "Eski Türk Dinî Şamanizm mi Yoksa Tanrıçılık mı?", 189-190.

²⁰⁹ Bayat, *Kadın Şaman*, 81.

giymelerinin sebebi olarak, Türk inancında Ana Tanrıçaların merhametli ve şefkatli olup insanları koruduğundan dolayı o Tanrıçaların merhametini ve dikkatini celp etmek için şamanların kadınsı davranışlar sergilediklerini ifade etmiştir.²¹⁰

Hanım ve erkek şamanların cinsiyet ayrımı olmaksızın talimleri ve görevleri benzerlik arz etmektedir.²¹¹ Şaman rahatsızlığı geçiren şaman namzeti cinsiyeti ne olursa olsun fark etmeksizin sadece olgun ve bilgili kadın şaman tarafından eğitilip şifa verilebilir. Buna karşılık erkek şaman kadın şaman çırağını eğitemez.²¹² Genellikle kamlar şamanlık için uygun gördükleri yetenekli evlatlarını terbiye ederek eğitirlerdi. Eğer evladı yok ise talebesine bu ilmi öğretip onu eğitirdi.²¹³ Şamanlık görevi verilen kadınlar bu sorumluluğu mecburi olarak üstlerine alıp sürdürmek zorundadırlar bu hususta tıpkı erkek kamlar gibidirler. Eğer bu görevi yerine getirmezlerse kendileri ve çevrelerinin ruhlar tarafından zarara uğrayacağını düşünürlerdi.²¹⁴

Orta Asya'da yaşayan kadın kamlar bekar kalmak zorunda olup bebek sahibi olmaları yasaktı. Kırgız kadın kamları da aynı şekilde bu kurala uymak zorunda kalmışlardır. Kadın kamların, ruhî kocaları var olup onların başka biriyle yaklaşmasına izin vermezlerdi. Eğer kadın bu kurala uymazsa birçok sorun ve felaketle karşı karşıya kalırdı. Erkek kamlar için böyle bir zorunluluk olmadığı için normal bir kadın ile hayatlarını sürdürebilirlerdi. Ruhî eşleri olsa bile erkekler bu durumdan zarar görmeyip evlat sahibi olma imkanları vardı.²¹⁵ Kadın şamanlar diğer kadınlardan ayrı bir statüde görülüp ev hanımlığından muaf tutularak, anne olma sorumluluğu onlara verilmemiştir.²¹⁶ Zamanla kadın şamanlık kurumuna verilen önem azalmıştır. Bunun birçok sebebi olmakla birlikte en önemli sebebi de kadın kamların bebeği olunca kamlık özelliklerinin biteceği düşüncesidir.²¹⁷

Ak şamanlar Ülgen ve iyi ruhlarla bağ kurup sema alemi ile iletişim içerisinde dirler. Kara şamanlar yeraltı ruhları ve Erlik ile bağlantı halindedirler. Bundan ötürü ak şamanlar daha mukaddes kabul edilip kara şamanlardan

²¹⁰ Bayat, *Kadın Şaman*, 89.

²¹¹ Bayat, *Kadın Şaman*, 48.

²¹² Bayat, *Kadın Şaman*, 60.

²¹³ Eröz, *Eski Türk Dini*, 15.

²¹⁴ Bayat, *Kadın Şaman*, 49.

²¹⁵ Bayat, *Kadın Şaman*, 71-72.

²¹⁶ Bayat, *Kadın Şaman*, 72.

²¹⁷ Bayat, *Kadın Şaman*, 40.

korkulmuştur.²¹⁸ Yakutlar hanım kamlarına kara şaman ismini verip erkek şamanlarını ise beyaz şaman diye isimlendirmişlerdir. Kadınlar tamamıyla pak kabul edilmediği için onlara bu isim verilerek, kadınların sadece yer altı Tanrısı Erlik'e hizmet edebileceği düşünülmüş²¹⁹ ve yalnızca kara şamanlık yapmaları uygun görülüp kötü ruhlar adına ritüel gerçekleştirmelerine izin verilmiştir.²²⁰ Mesela Yakutlar mecburi bir hal olmadan kadın kamlardan istimdat dilemezlerdi. Erkek şaman ortada yok ise kadın şamanlara gidilirdi.²²¹

1.3. Geleneksel Türk Dininde İyeler

İslam'dan önceki Geleneksel Türk dininde iye ve arvakların yeryüzünün her tarafında olduğu inanışı vardır. Bu inanıştan ötürü belirli yollardan ve mekânlardan geçerken iyeler için "saçı" sunulurdu. İslam'dan sonraki dönemlerde ise saç geleneği sadaka ibadetinin içerisinde kendini göstermiştir. Buna misal olarak şu uygulamayı zikredebiliriz; Hakkâri şehrinde yola çıkan bir sürücü herhangi bir olumsuz durum yaşamamak için "Gülerek Baba" denilen yeri ziyaret edip oraya bir kütük parçası verirdi.²²²

Geleneksel Türk dininde gidilmesi güç vadilerin ve güzergâhların üzerinde iyelerin olduğu kabul edilir.²²³ Altay Türkleri bir geçitten veya kapı eşiğinden geçerken orada var olduklarına inandıkları arvalara hürmet göstererek ilerlerdi. O geçidi koruyan arvahı kızdırmamaya çalışırdı.²²⁴ İyelere olan inancın izlerini bu uygulamada görebiliriz.

İslam'dan önceki Türk düşüncesinde tabiata önem verilip her unsurun bir iyesi, koruyucusu, arvakı olduğuna inanılıp mukaddes görülürdü. İslam tasavvufundaki "yaratılanı severiz Yaradan'dan ötürü" felsefesi ile eski Türk inancındaki doğaya verilen değer örtüşmektedir.²²⁵ Şamanist inançta iyelerle ve ruhlarla bağlantıya geçmek önem arz etmektedir.²²⁶

İslamiyet'den önceki Arap toplumunun inandığı düşüncelerinden birisi de ruhanîlerin varlığıdır. Cin, melek ve şeytan gibi ruhanîlere inanan Arapların bu

²¹⁸ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 50.

²¹⁹ Bayat, *Kadın Şaman*, 34-35.

²²⁰ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 118.

²²¹ Bayat, *Kadın Şaman*, 40.

²²² Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 39-40.

²²³ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 163.

²²⁴ Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 34.

²²⁵ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 17-18.

²²⁶ Baştürk, "Dinsel Bağın Siyasalın Kuruluşunda Etkisi ve Şamanizm", 102.

inanişını anımsatan bir inanişta İslam'dan önceki Türklerin kabul ettiğı iyelerdir. Bu ruhanîlerin hem iyi olup insanlara destek olanı hem de tam tersi şekilde insanlara zarar vereni bulunmaktadır. Kötüleri genellikle "kara iyeler" olarak anılırken insanlara faydası dokunup iyi olanları ise "yardımcı iyeler" olarak adlandırılmaktadır.²²⁷ Türk dünyasında kara iyeler ile ilgili birçok uygulama ve ritüel yapılagelmektedir. Bir hanım yeni doğum yaptığında doğan çocuk ve lohusa olan hanım kara iyelerin tasallutundan korunmalıdır. Onların kötülüklerinden emin olabilmek için bir kısım ritüeller yerine getirilmektedir. Özellikle çocuğun kırkı çıkana dek çok dikkatli olunması gerektiğı düşüncesi bizim ülkemizde var olan inanişlardandır.²²⁸

İslamiyet'in akidesi içerisinde vefat etmiş kimselerin ruhaniyetleri diğer kimselere yardım edemez. Ardında kalan akrabalarıyla iletişim sağlayamaz. Kısacası fayda ve zarar veremez. Fakat Türkler her ne kadar Müslüman olsalar bile geleneksel Türk dininin izlerini taşıdıklarından ötürü ruhların fayda ve zarar sağlayacağına inanmaktadırlar. Mesela harp esnasında dahi ecdadın ruhaniyetinin orada hazır bulunup kendilerine destek olduğunu düşünürlerdi.²²⁹ Türklerin inanişlarına bakıldığında yaşamlarının her aşamasında insana zarar veren ve fayda sağlayan ruhlara inandıklarını görürüz. Doğa olaylarının arkasında dahi ruhların olduğunu düşünürler. Güneş ve ay tutulması yaşandığında bu hadiseye ruhların sebep olduğuna inanırlar.²³⁰

Geleneksel Türk dininde Ay ve Güneş tutulması hadisesi yaşandığı vakit yüksek ses çıkartılarak ortalık velveleye verilirdi. Böylece kara iyeler uzaklaştırılmaya çalışılırdı.²³¹ Türkler Güneş veya Ay tutulmasında yüksek ses çıkarıp bağırarak, çalgı aletlerine vururlardı. Bir yandan da tevhit kelimesi tekrar edilerek, din adamları niyazda bulunurdu. Bunun altında yatan sebep eski inançtaki kara iyeleri korkutmaktır. O geleneğin devamı İslam perdesi altında böyle devam etmiştir.²³² Bitlis ve Hakkari şehirlerinde husuf vaktinde iken halk yukarıya doğru tabanca ile mermi boşaltılmaktadır. Darende bölgesinde yine buna benzer

²²⁷ Çelik, *Halk İnançları*, 71.

²²⁸ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 35.

²²⁹ Baki Adam vd., *Halk İnanışları*, ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 375-376.

²³⁰ Adam vd., *Halk İnanışları*, 367.

²³¹ Pertev Naili Boratav, *Türk Mitolojisi: Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, çev. Recep Özbay (Ankara: Bilge Su Yayıncılık, 2016), 96.

²³² Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 194.

uygulamalar yapılmaktadır. Buradaki amaç yüksek ses çıkararak kara iyeleri korkutmaktır. İslam'dan önceki bu adet varlığını bu şekilde sürdürmüştür.²³³ Benzer bir şekilde Ankara ve Artvin şehirlerinde de Güneş ve Ay tutulduğunda tenekelere vurularak ses çıkartılıp havaya tabanca sıkılmaktadır. Yine Giresun bölgesinin insanları da bu durumda haykırarak gülüp, feryat ederek yaygara çıkarmaktadırlar.²³⁴

Suriye Türkmenlerinde nikah gibi önemli günlerde havaya ateş açılırdı. Bunu yapmanın en önemli sebebi ise kara iyelerin yüksek sestten korkup uzaklaşmalarıdır.²³⁵ Yine Anadolu'da gelin adayı içeri girerken şişe veya bardak kırılırdı. Buna benzer adetler ve inanışlar sadece Türkiye'de olmayıp diğer Türk ülkelerinde varlığını sürdürmüştür. Batı Trakya Türkleri Müslüman olsalar dahi geleneksel Türk inancında büyük bir yeri olan Şamanizm'den etkilenmişlerdir. Bu inancın tesiri bir kısım örflerde ve ananelerde kendini göstermiştir.²³⁶ Batı Trakya Türkleri şems ve kamer tutulduğunda Gök Tanrı'yı şerli ruhların istilasından koruduklarını zannederek onlara endişe verip ürkütmek için yüksek ses çıkarıp tenekelere vururlardı. Böylece şerli ruhların uzaklaşıp kaçacağına inanırlardı. İslamî dönemde bile Müslüman din adamları bu adetin tesiri altında kalarak şems ve kamer tutulduğunda ezan okurlardı.²³⁷

Eski Türk inanışlarında bir seyahat esnasında sıkıntıya düşmüş kişilere destek vererek onların isteklerine yetişen koruyucu ruh olan "Boz Atlı Yol Tengrisi İyesi"nin varlığına inanılırdı. İslam'dan sonraki Hızır ve İlyas peygamberlerin bu işleri gören kurtarıcılar olarak toplumda kabul edilmesi ile "Boz Atlı Yol Tengrisi İye"sinin özellikleri itibari ile birbirine benzemesi dikkat çekici bir husustur.²³⁸ "Hızır gibi yetişti" tabiri bile bu izlerin etkisini gösteren bir söz olarak göze çarpmaktadır.

1.4. Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmesi

Türkler ile Müslüman Arapların karşılaşmalarının Hz. Muhammed (s.a.v) dönemine kadar uzandığı bir kısım rivayetlerde mevcuttur. Hz. Muhammed'in (s.a.v) Ahzâb harbi esnasında Türk yapımı bir otağda ikamet etmesi bu durumu ortaya koyan hadiselerdendir. Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v) Türklerin önde gelen

²³³ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 32.

²³⁴ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 53.

²³⁵ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 218.

²³⁶ Dede, "Eski Türk Dini Şamanizm'den Kalıntılar", IV./94.

²³⁷ Dede, "Eski Türk Dini Şamanizm'den Kalıntılar", IV./94.

²³⁸ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 40.

liderlerine Müslümanlığı yaymak adına tebliğ faaliyetleri için mektup göndermiştir.²³⁹ Bazı rivayetlere göre ise Müslüman Araplar ile Türklerin birbirleriyle iletişim haline geçmeleri hulefâ-i râşidîn devrine denk gelmiştir. Maverâünnehir bölgesinde yapılan mücadeleler ve gerçekleştirilen harplerde bu iki kesim karşı karşıya gelmiştir. Bu bağlamda, Horasan'ın ele geçirilmesi olayı Türkler ile Müslümanlar arasında yaşanan önemli bir olaydır.²⁴⁰ Emeviler döneminde Arap olmayan ırklara karşı kötü bir tutum sergilendiği için Türkler onların hakim olduğu yıllarda İslam dinine sıcak bakmamışlardır. İki kesim arasında sürekli bir çatışma söz konusu olmuştur.²⁴¹

Fakat bu durumdan ayrı olarak Emeviler döneminin ünlü halifesi Ömer b. Abdülaziz diğer milletlere karşı farklı bir tutum sergilemiştir. Beşinci halife olarak anılan II. Ömer Araplar dışındaki halklar ile iyi ve güzel bir iletişim kurmaya çalışmıştır. Bu minvalde Türk liderlerini yeni dine davet etmek için İslam'a çağrı mektupları yollamıştır. Bu vesile ile Şul Tekin, Yabgu Bey, Nizak Tarhan ve Akşid Gürek gibi Türk yöneticileri İslam dinine mensup olmuşlardır.²⁴² Böylece Ömer b. Abdülaziz devrinde Maverâünnehir bölgesinde Müslümanlığı tebliğ faaliyetleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Emeviler ve Türkler arasında ılımlı ilişkiler bu devirde yaşanmıştır. Bölgedeki insanlardan Müslüman olanların sayısı artmıştır.²⁴³

Öte yandan Türkler ile Arapların birbirlerini tanıyarak bağlantıya geçmeleri Hîre ve Gassânîler devletleri vesilesiyle gerçekleşmiştir. Arap edebiyatında bu bağlantıya dair yapıtlara rastlanarak Türk milletinin korkusuz ve fedakar olduğuna değinilmiştir.²⁴⁴ Ashaptan birçok şahsiyet, Türkler arasında İslam dinini yaymaya çalışmıştır. Bu kıymetli şahısların başında Büreyde b. Husayb el- Eslemî, Ebu Berzeti'l- Eslemî, Hakem b. Amr el- Gıfârî, Kusem b. Abbas, Emîr-i Horasan lakabı ile Abdullah b. Hâzim el- Eslemî gelmektedir.²⁴⁵ Günümüzde Özbekistan'ın içerisinde yer alan Semerkant bölgesine, İslamiyet Kuteybe b. Müslim sayesinde gitmiştir. Semerkant şehrinin insanları sanemlerine zarar verildiğinde Tanrılarının kendilerini cezalandıracağına inanırlardı. Kuteybe b. Müslim o bölgedeki bütün

²³⁹ Zamira Ahmedova, *Türkler Arasında İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 5.

²⁴⁰ Günal, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, 100.

²⁴¹ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, 137.

²⁴² Ahmedova, *İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 9.

²⁴³ T.W Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler (Ankara: Akçağ Yayınları, 1982), 217.

²⁴⁴ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 30.

²⁴⁵ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 30-31.

sanemleri ortadan kaldırınca başlarına bir felaket gelmediğini gören bölge halkı bu olay neticesinde Müslüman olmuştur.²⁴⁶

Müslümanlar ile Türklerin münasebette bulunduğu diğer bir yer ise Kafkaslar olmuştur. Buradaki fetih hareketlerinde Hazar Türkleri ile Müslümanlar mücadele haline girmişlerdir.²⁴⁷ Harezmîler ile Hazarların iletişimi vesilesiyle İslam dini Türkler içerisinde tercih edilen inançlardan olmuştur.²⁴⁸ Araplar dışındaki Müslümanlar tarafından meydana gelen Abbasî ayaklanması Türklerin yoğunlukta olduğu Horasan bölgesinde gerçekleşmiştir. Abbasî yönetimi başa geçtiği vakit kendisine destek veren Türklere yönetimde yer vermiştir. Böylece Türkler ve Araplar arasındaki münasebetler iyiye doğru giderek olumlu bir hale bürünmüştür.²⁴⁹ Abbasî halifelerinden Memun ve Mu'tasım devirlerinde Türkler yönetim içerisinde önemli mevkiiler elde etmişlerdir. Türklere özel bir şehir olan Samarrâ bölgesinin kurulması ve onlara has bir hassa ordusunun oluşturulması İslam'ın Türkler içerisinde yayılmasına hizmet etmiştir.²⁵⁰

Türk toplulukları arasında bir bütün halinde Müslüman olan ilk hanlık İdil Bulgar Hanlığı olmuştur. Yöneticileri olan İlteber Abbasî devletinden halkına yeni inancı anlatması için bilgin kimselerin gelmesini ve ayrıca ibadethaneler inşa edebilmek adına mahir ustalar talep etmiştir. Yine o farklı Türk gruplarının da Müslüman olması için faaliyette bulunmuştur. Karahanlılar ise Müslüman olan Türk devletlerinin ilkinin oluşturmaktadır. Karahanlıların yöneticisi Satuk Buğra Han bir kısım din adamlarından ve mutasavvıflardan Müslümanlığa dair malumat almış ve gönlü bu dine yatkın hale gelmiştir. Ayrıca halkının arasında Müslümanların çoğalması için ibadethaneler yaptırıp çevresindeki şahıslarında Müslüman olmasını sağlamıştır.²⁵¹ Satuk Buğra Han'ın yerine geçen evladı Baytaş dönemine gelindiğinde ise Müslümanlık Türkler arasında daha da çabuk yayılmıştır. Özellikle mutasavvıf tebliğcilerden olan Ebu'l Hasan Muhammed b. Süfyân el-Kalamâtî vasıtası ile halk içerisinde Müslüman sayısı çoğalmıştır.²⁵²

²⁴⁶ Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, 216.

²⁴⁷ Günal, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, 104.

²⁴⁸ Günal, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, 105.

²⁴⁹ Ahmedova, *İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 9-10.

²⁵⁰ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 34-35.

²⁵¹ İlyas Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik* (Ankara: İsam Yayınları, 2017), 16-17.

²⁵² Mesut Avcı, "İslamiyetin Orta Asya Tarihi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/1 (27 Ocak 2020), 524.

Türk boyları içerisinde gruplar halinde Müslümanlığı benimseyenler Karluk, Yağma ve Çiğil Türkleri olmuştur. Bu Türk boyları M.960 senesinde ihtida etmişlerdir.²⁵³ Tarih boyunca birçok Türk hükümdarı kimi zaman açıkca bazen de dolaylı yollarla İslam dinine katkıda bulunmuşlardır. Bu yöneticilerden olan Begteginli hükümdarı Kökböri Hz. Muhammed (s.a.v)'in Dünya'ya teşrif ettikleri günü hatırlayıp anmak adına tam teşkilatlı Mevlid-i Nebi gecesi düzenlemiştir. Onun tertip ettiği bu anma gecesi diğer Müslümanlar arasında dahi yayılarak insanlar tarafından benimsenmiştir. Böylece o Türkler arasında bu derece güzel bir geleneğin yayılmasına vesile olmuştur.²⁵⁴

Türklerin yeni bir din olarak Müslümanlığı benimsemesi epey bir zaman almıştır. Bu dine girmeden önce o dini bilip anlamaya ve tahkik etmeye çalışmışlardır.²⁵⁵ Türkler tarih boyunca birçok dini tanıyıp kabul etmişlerdir. Türkler içerisinde Mecusilik, Budacılık, Maniheiztiklik, İsevîlik ve Musevîlik gibi dinleri benimseyenleri olsa bile genellikle büyük bir kısmı geleneksel Türk inancına bağlı kalmışlardır.²⁵⁶ Birçok inancın temsilcilerinin ve tebliğcilerinin merkezlerinden olan Orta Asya, tarihin başından beri değişik inançların gölgesi altında kalmıştır. Türkler bu bölgede birçok inanç ile karşı karşıya kalmışlardır.²⁵⁷

Türkler tarihleri boyunca birçok dine mensup olsalar bile onların üzerinde İslam kadar hiçbir inancın tesiri olmamıştır. Bunun en önemli nedeni ise Müslümanlığın ortaya sunduğu emirler ile Türklerin ahlakî kurallarının uyuşması ve yapıları itibarıyla Türklerin bu dine uygun olmasıdır. Yalan söylememek, kimsenin malına dokunmamak, insanlara maddî ve manevî anlamda yardımda bulunma, savaştı bir yapıya sahip olup zulme boyun eğmeme gibi kurallar Türklerin eski yaşantısıyla uyuşmaktadır.²⁵⁸

Türkler arasında geleneksel Türk dinine mensup olanlar İsevî ve Budacı Türklere göre daha çabuk ve daha kolay bir şekilde Müslümanlığı kabul ederek, benimsemişlerdir.²⁵⁹ Eski Türk dinindeki Gök Tanrı akidesi İslam ile birlikte Allah inancına dönüşmüştür. Kut inancı Allah'ın ihsanı ve keremine yarlık fikri, şefa

²⁵³ Avcı, “İslamiyetin Orta Asya Tarihi”, 524.

²⁵⁴ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 363.

²⁵⁵ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 27.

²⁵⁶ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 27-28.

²⁵⁷ Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, 15.

²⁵⁸ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 32-33.

²⁵⁹ İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, 20.

ummaya dönüşmüştür. Şaman ritüelleri velilerin kerametlerine dönüşmüştür. Ruhlar ise cin ve peri inancına benzetilmiştir.²⁶⁰

Müslümanlar sırf dinlerini yayabilmek adına ve il'âyî kelimetullah için mücadele ederek birçok beldelere sefer düzenleyip fetih hareketlerine başlamışlardır. Müslümanların bu fetih hareketleri ve mücadelecî tavırları Türkler tarafından kolaylıkla benimsenmiştir. Türklerin seciyeleri ve fitratlarına uygun olan bu yaşantı biçimi onları İslam'a daha fazla ısındırmıştır.²⁶¹

Müslüman beldelerinde düşmanın herhangi bir yerden girişini engellemek ve çevreyi korumak adına sınır hatlarına kurulan yerlere "ribat" denilmiştir. Bu yerler daha sonraları tebliğ faaliyetlerinde bulunan erenlerin mekânı haline gelmiştir. Erenler kimi zaman harplere iştirak edip beldelerini korurken kimi zamanda tebliğ ve irşad vazifesinde bulunmak amacıyla Müslüman olmayan toplulukların yanlarına giderlerdi. Ribatlarda ikamet eden bu tebliğci erenlere "mürabit" ismi verilmiştir.²⁶²

Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra sürekli Müslümanlar için çabalayıp inançları için ellerinden gelen her türlü fedakârlığı yerine getirmişlerdir. Dinleri uğruna birçok mücadeleye girişmişlerdir. Türkler İslam dinini o kadar çok benimseyip içlerine sindirmişlerdir ki Türklük ile İslam birbirinden ayrı düşünülemez hale gelmiştir. Ayrıca İslam dini Türklere benlik kaybı yaşatmayıp örflerini ve geleneklerini korumalarına katkı sağlamıştır. İslam'ı benimseyen Türk toplulukları hiç bir zaman kültürünü yitirmemiştir.²⁶³

Türk milleti Müslümanlığı kabul ederken bu dinin içine eski inançlarındaki Şamanizm ve mistik düşünceleri de katmıştır. Ruhçu bakış açısıyla doğayı yorumlama geleneği kendisinden bir şey yitirmeyerek İslam perdesi altında devam etmiştir.²⁶⁴ Türkler her ne kadar İslam dinini benimseyip o dinin gereklerini yerine getirmeye çalışsalar bile geleneksel Türk dininin mistik yönünü tasavvuf ismi altında yaşatmaya çalışmışlardır. Bu dinin tesiri günümüzde dahi varlığını korumaktadır. Sufilerin kerametler gösterirken hayvanlardan faydalanmaları geleneksel Türk dininin bir yansımasıdır. Rufaîler sürüngenleri ve yırtıcı hayvanları istedikleri şekilde

²⁶⁰ Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002), 44.

²⁶¹ Ahmedova, *İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 3.

²⁶² Ahmedova, *İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 31.

²⁶³ Erdem, "Geleneksel Türk Dini ve İslam", 90-91.

²⁶⁴ Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanıma Kulları: İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları), 20.

kullanırlardı. Barak Baba isimli meşhur sufi ise deve kuşu ve kaplan gibi hayvanları istediği gibi yönetirdi. Hiçbir şekilde o hayvanlardan korkup endişe duymazlardı.²⁶⁵

Bilindiği üzere Türklerin Müslüman olmasında mutasavvıfların rolü büyüktür. Çünkü dervişler insanlara dini anlatırken dağ taş demeden Orta Asya'nın birçok bölgesine gitmişlerdir. Köylere ve yaylalara giden bu erenler oradaki insanların Müslüman olmasını sağlamıştır.²⁶⁶ Ayrıca İran mutasavvıflarının ekollerinin ve meşreplerinin Türklerin üzerinde tesiri vardır.²⁶⁷ Türk milletinin sufilerin görüşlerini benimseyip onların ardından gitmelerinin başlıca nedenlerinden birisi ise mutasavvıfların yaratılan her şeyi muhabbet ve şefkat ekseninde değerlendirmeleri olmuştur. Aynı zamanda mutasavvıflar dini insanlara anlatırken halkın lisanıyla anlatarak onlara daha yakın ve sıcak davranmışlardır. Ayrıca Türklerin eski örf ve adetlerini hoşgörü ile karşılamışlardır. Bu durum Türklerin İslam'ı kolayca benimsemesini sağlamıştır.²⁶⁸

Fakat bununla birlikte şu hususları da göz önünde bulundurmak gerekir. Türkler arasında irşad faaliyetleri ile Müslüman olanlar olduğu gibi politik nedenlerle Müslüman olanlar veya azınlık konumunda olmamak ve vergi vermemek için dahi Müslüman olanlar olmuştur. Aynı zamanda Müslüman olan hükümdarlar kendi halklarının Müslüman olmasını talep ettiklerinden ötürü bazı kimseler gönülsüz bile olsa Müslüman olmak zorunda kalmışlardır.²⁶⁹

Türkler arasında Müslümanların sayısının artması ile birlikte Horasan gibi Türklerin yoğun yaşadığı bölgelerde tasavvuf hareketleri artarak birçok pir bu yerlerde faaliyet göstermeye başlamıştır.²⁷⁰ İslam'ın Türkler arasında daha çok mensubunun olması için mutasavvıflar ellerinden gelen her türlü fedakârlığı yapmışlardır. Bu sebeple yeni dine girenlere olabildiğince tolerans gösterip iyi davranmışlardır. Tasavvufun herkese açık bir yapı olup insanlara mütesahil davranması, eski kamların kolaylıkla tasavvuf perdesi altına girmesini sağlamıştır.²⁷¹ Müslümanlık Orta Asya'da yayılırken karşısına Budist ve kamlara inanan topluluklar

²⁶⁵ Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 144.

²⁶⁶ Seyfettin Erşahin, "Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 403.

²⁶⁷ Ocak, *Babailer İsyanı*, 82.

²⁶⁸ Bedirhan, "Eski Kaynaklara Göre Türklerde Şamanizm", 80.

²⁶⁹ Erşahin, "Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar", 403.

²⁷⁰ Ünver Günay - Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi* (İstanbul: Rağbet, 2007), 65.

²⁷¹ Köprülüzade, "Şamanizmin Tasavvufi İslâm Tarikatları Üzerindeki Tesiri", 3.

çıkmiştir. Bu topluluklara İslam dini mutasavvıflar sayesinde yerleşmiştir. Mevzubahis mutasavvıflarda İslam'ın ana çizgisinden ayrılarak farklı yorumlara girişen kimselerden oluşmakta idi. Müslüman Türkler arasında heterodoksi görüşler bu eski inanışların tesiri ile bir araya gelmiştir.²⁷²

Türkler arasında ihtida olayları gezgin ve ticaretle iştigal eden mutasavvıflar vasıtası ile gerçekleşmiştir. Türk ülkelerine yapılan geziler ve gerçekleştirilen alım-satım işleri Türk-Müslüman ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır.²⁷³ Öte yandan Müslüman Türklerin sayısının artması Melâmilik tarikatının çabalarıyla gerçekleşip, aynı zamanda onların fikir yapısı üzerinden Türkler İslâm dinini benimsemiştir. Melâmi pirlerinin yaşantısı Türkleri tesiri altına almıştır. Türkler geçmişteki inanç şekilleri ile bu tarikatlar arasında bağ kurdukları için o sufilerin fikirlerini benimsemişlerdir.²⁷⁴

Türk topraklarında birçok mutasavvıf, İslam dinini yaymaya çabalamıştır. Onlardan birisi ise hicrî 10. yüzyılın sonları ile 11. yüzyılın başlarında faaliyet gösteren İshak Veli isimli mutasavvıftır. O Kırgız ve Kazaklar arasında tebliğ faaliyetleri yaparak onlarca kişinin Müslüman olmasına vesile olmuştur.²⁷⁵ Seyyid Mir Celaleddin'in kurduğu ve evladı Seyyid Mir Celil'in sürdürdüğü tarikatlardan olan "İşkilik" bilhassa Kırgızlar arasında İslamlaşmanın ve tasavvufi fikirlerin yayılmasının önünü açmıştır.²⁷⁶

Yine buna benzer faaliyet gösteren bir mutasavvıfta Hallac-ı Mansur olmuştur. Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere ziyaretler gerçekleştiren Hallac-ı Mansur oradaki insanlara tebliğ vazifesinde bulunarak birçok kimsenin Müslüman olmasına vesile olmuştur. Hatta onun vesilesiyle Müslüman olan kimselere "Mansurî" ismi verilmiştir.²⁷⁷ Kırgızların kökenine dair anlatılan menkıbeye göre Hallac-ı Mansur şehit edildikten sonra onun cesedinin külleri bir göle savrulmuştur. O gölden su içen hanımlar gebe olmuşlardır. Onların soyundan ise Kırgızlar türemiştir. Bu inanış "Kırk-kız" menkıbesi olarak tanınmaktadır. Bu hikaye her ne kadar tarihî ve ilmî gerçeklerle uyuşmasa da Hallac-ı Mansur'un Kırgızlar arasındaki

²⁷² Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 242.

²⁷³ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 37.

²⁷⁴ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik*, 22.

²⁷⁵ Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, 240.

²⁷⁶ Erşahin, "Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar", 413-414.

²⁷⁷ Ahmedova, *İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 48.

değerini ve onların mutasavvıfları benimsediklerini yansıtmayı açısından dikkat çekicidir.²⁷⁸

Orta Çağ'da Horasan ve Maverâünnehr gibi yerlerde İslam'ın hızlı bir şekilde yayılabilmesi belli başlı mutasavvıflar vesilesi ile gerçekleşmiştir. Bu mutasavvıflar şehir şehir, belde belde gezerek insanlara İslam'ı ve tasavvufu tanıtmışlardır. Bu mutasavvıfların önde gelen isimleri İbrahim b. Ethem, Şakik-i Belhi ve Hallac-ı Mansur olmuştur. Türkler tarafından İslam tasavvufunun bu kadar benimsenmesinin altında yatan en önemli sebeplerinden birisi de Türklerin İslam'dan önceki geleneksel Türk dini ile İslam tasavvufunu özdeşleştirmiş olmalarıdır. Çünkü geleneksel Türk dini içinde mistik ve spiritüel öğeleri barındıran gizemci bir inançtır. Özellikle bu inanç içerisinde önemli bir yer teşkil eden şamanlar bu gizemi artıran unsurlardan bir tanesi olmuştur.²⁷⁹

Selçuklu Türkleri Anadolu'yu fethedip o bölgeye yerleştirdiklerinde birçok din adamı, sufiler, bilginler ve edebiyatçılar beraberinde gelerek tekkeler ile din eğitimi verilen yerlerde tasavvufu yayarak birçok tarikatın kurulmasına vesile olmuşlardır.²⁸⁰ Selçuklular döneminde 11 ile 13. yüzyıllar aralığında zayivelere ve dergahlar kurularak her tarafta mutasavvıfların fikirleri tesirini göstermeye başlamıştır. Zamanın hükümdarları bile başlıca mutasavvıflara ve pirlere değer vererek onları sohbet meclislerinde ağırlamışlardır. Alimler ile beraber diğer insanlarda tarikat şeyhlerine hürmet göstermeye onların duasını almaya çaba göstermişlerdir.²⁸¹

Türk-İslam devletleri içerisinde mutasavvıflara önem verilip müsamaha gösterildiği için birçok tarikat kurulmuştur. Tasavvuf tarihinde tarikatlar dönemi diye nitelendirilen zaman dilimi, tesirini en çok Türk hakimiyeti olan beldelerde göstermiştir. Türklere ait olan bölgelerde tekkeler, türbeler ve dergahlar ortaya çıkıp yayılmıştır.²⁸² Böylece gezgin mutasavvıfların çabaları ve gayreti ile Özbekler, Tacikler, Türkmenler ve Kazaklar arasında Müslüman olanların sayısı artmıştır.²⁸³ Özellikle Yeseviyye, Kübreviyye ve Nakşibendiyye tarikatlarının Türk beldelerinde

²⁷⁸ Erşahin, “Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar”, 412.

²⁷⁹ Ahmedova, *İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 73.

²⁸⁰ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 46.

²⁸¹ Bedirhan, “Eski Kaynaklara Göre Türklerde Şamanizm”, 80.

²⁸² Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 365.

²⁸³ Avcı, “İslamiyetin Orta Asya Tarihi”, 526.

kurulup oralarda kendisine taraftar bulması ile Türkler arasında Müslümanlıkla beraber sufiliğinde yayılmasını sağlamıştır.²⁸⁴

Şehirlerde ve kasabalarda ikamet eden Türkler 900'lü yıllardan 1500'lü senelere kadar Müslüman olma serüvenlerini gerçekleştirmişlerdir. Fakat konargöçer Türkler açısından durum bu şekilde gerçekleşmemiştir. 1900'lü yıllarda dahi hala konargöçerler arasında Müslüman olmayan kimseler bulunmakta idi.²⁸⁵

Türkler arasında Müslümanlık iki kanat vesilesiyle yaygınlaşıyordu. Birinci kesim resmi ve kitabî Müslümanlığı tebliğ eden Sünnî anlayışın temsilcilerini ifade etmektedir. İkinci kesim ise konargöçerlere Müslümanlığı anlatıp tanıtan Gök Tanrı inancındaki kamlarla özdeşleştirilen cezbeci ve vecd ehli dervişlerdi. Onların vesilesiyle dinin derin konularına vakıf olmayan kişilerde iman etmişlerdir.²⁸⁶ Göçebe Türkmenler genel itibarıyla eski geleneklerle karışık ruhanî yönün baskın olduğu tarikatları, şeyhlerin ve babaların yolunu inanç şekli olarak kabul etmişlerdir. Göçebe hayatın dışında yaşamlarına devam eden elit tabaka ise dinlerini külliyeler ile camilerde din alimlerinin elinden eksiksiz bir şekilde öğreniyorlardı. Göçebe Türklerin yaşam tarzına uygun olmayan bu din düşüncesi ve eğitimi iki kesimin farklı düşünüp yaşamasına sebep olmuştur.²⁸⁷

Göçebe Türkler ile şehir yaşamına alışmış Türkler arasında farklılıklar olduğu için iki kesim birbirleriyle anlaşmazlık içerisinde olmuştur. Geçmişten kalan adetleri sürdüren bu göçebeler şehirli Türkler tarafından ötekileştirilip küçümsenmişlerdir.²⁸⁸ Osmanlı döneminde şehirlerde yaşayan okuryazar Türkler, İslam'ın öğretildiği ana kaynaklardan sayılan Sünnî inancın temsilciliğini yapan külliyelerden eğitim almışlardır. Bu durumdan ötürü kendileriyle aynı eğitimden geçme imkanı olmayan konar göçer Türklerin inançlarını küçümseyerek onlar hakkında "Etrâkin dini zayıf" sözünü dile getirmişlerdir. Konargöçerler geçmişteki geleneklerini ve inanışlarının bir kısmını sürdürdükleri için bir kısım eğitilmiş dinî bilgilere haiz Türkler tarafından dışlanmışlardır.²⁸⁹

²⁸⁴ Avcı, "İslamiyetin Orta Asya Tarihi", 525.

²⁸⁵ Erşahin, "Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar", 393.

²⁸⁶ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sufiliğine Bakışlar*, 340.

²⁸⁷ Ocak, *Babailer İsyanı*, 45.

²⁸⁸ Ocak, *Babailer İsyanı*, 41.

²⁸⁹ Irène Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Demos yayınları, 2009), 31.

Ayrıca göçebe Türkler alışkanlıkları gereği haremlik seramlık yapmayarak dinî ritüellerini kadınlı erkekli bir arada gerçekleştirirlerdi. Aynı zamanda tasavvufi akımlara meyleden bu gruplar genellikle mistik bir yaşamın içerisinde olmuşlardır.²⁹⁰ Öte yandan konargöçer Türklerin başlarındaki liderler İslam'ı benimsedikten sonra o yöneticiler, toplulukların piri ve dinî önderi oldular. Örneğin Baba İlyas, Emirci Sultan ve Hacı Bektâş-ı Velî bu tarz yöneticilerden ve pirlere birkaçıdır.²⁹¹

Türkler Müslüman olmadan önce cenaze veya şenlik gibi özel günlerde ellerinde kopuzla edebî sözler ve manzumeler söyleyen ozanlar çağırırlardı. Kimi zamanda o ozanlar kopuzla musiki icra ederlerdi. Öte yandan bu ozanlar köy köy gezip sanatlarını sergilerlerdi. Zaman zaman halkın kurtarıcı olarak gördüğü yiğitlerin hayatından bahsetme fırsatı elde ederlerdi.²⁹² Selçuklular devrinde ozanlar kopuzlarıyla her meclise çağrılıp yiğitlik hikayelerini anlatmaları beklenmekteydi. Özellikle askeri başarıların elde edildiği zamanlarda ozanlar o günkü yaşanan hadiseleri kopuz eşliğinde şevkli bir üslup ile anlatırlardı.²⁹³

Öte yandan İslamî dönemle birlikte sufi düşüncesi halk arasında yaygınlaşınca ozanlar bir şeyhin yoluna girerek halk arasında “âşık” diye anılmaya başladılar.²⁹⁴ Yerleşik ve göçer Türkler arasında sufi akımları yayılıp alpler ve erenlerle ilgili kıssaların kolay bir şekilde dilden dile dolaşmasının en önemli unsurlardan bir tanesi de İslam öncesi dönemde ellerinde kopuz olan şairlerle bu âşık sufiler arasında benzerlik kurulmasıdır.²⁹⁵ Ozanlık geleneğini Anadolu’da Alevî ve Bektâşîler sürdürmüşlerdir. Aslında kopuz, Kırgız bahşılarının esrime haline girebilmek için kullandıkları enstrümanlardandır. Zaten Wambery'e göre şamanlar ile ozanlar tıpatıp benzer şahsiyetleri andırmaktadırlar.²⁹⁶

1.5. İslam Tasavvufunun Özellikleri

Tasavvuf kelimesinin kökeni hakkında farklı fikirler ortaya atılmıştır. Birinci teoriye göre bu kelimenin aslı suf'dan (yün) türemiştir. İlk mutasavvıflar yünden imal edilen kıyafetler giydikleri için onlara bu isim verilmiştir. İkinci teoriye

²⁹⁰ Ocak, *Babailer İsyanı*, 46.

²⁹¹ Ocak, *Babailer İsyanı*, 65.

²⁹² Mehmed Fuad Köprülü - Seda Çakmakcioğlu Şan, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul: Alfa Yayınları), 57.

²⁹³ Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 346.

²⁹⁴ Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 476.

²⁹⁵ Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 67.

²⁹⁶ Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 355.

göre ise sufiler her vakit "suffa" denilen yerlerde bir araya geldikleri için bu sözcük oradan türetilmiştir. Üçüncü teori ise bu sözcüğün Grekçe bir kelime olan "sophia"dan türediğidir. "Sophia" sözcüğü "hikmet ve bilgelik" anlamına gelmektedir.²⁹⁷

“Tarikat ise kulu Tanrıya ulaştıran, zevk, neşe, irfan, aşk ve cezbe yoludur. Tarikatın esas tasavvuftur.”²⁹⁸ Sehl b. Abdullah Tüsterî tasavvufu şu şekilde tanımlar: “Tasavvuf, az yemek, Allah ile huzura kavuşmak ve insanlardan kaçmaktır.”²⁹⁹ Cüneyd-i Bağdadi ise tasavvuf hakkında şu ifadeleri kullanır: “Tasavvuf, Hakk'ın seni sende öldürmesi ve kendisiyle diriltmesidir.”³⁰⁰

Tasavvuf yoluna girip o tariki etrafa yayıp anlatan güzel huylu kimseler "mutasavvıf" diye adlandırılırdı.³⁰¹ Bir kısım mutasavvıflara göre; "Tasavvuf senin hiçbir şeye sahip olmaman, hiçbir şeyin de sana sahip olmamasıdır." Burada mutasavvıflar mistik bir hayat sürebilmek için terk-i dünyanın gerekli olduğunu vurgulamak istemişlerdir.³⁰² Bu anlamda mutasavvıflar diğer Müslümanlardan farklı bir yaşam biçimi benimsemişlerdir. Sadece dinin emrettiği hususları yerine getirmekle yetinmeyip mübah kıldığı şeylerde dahi aşırıya gitmekten kaçınmışlardır. Dünyevî hazlar peşinde koşmayarak paradan ve puldan uzak durmuşlardır. Sırf insanların beğenisini toplamaya çalışmak için bir işi yapmaya yeltenmemişlerdir. Her işlerinde Allah rızasını gözetmeye çabalamışlardır.³⁰³

Sufilik yoluna giren insan kendisini manevî anlamda geliştirmek için çaba göstererek kötü hasletlerden kurtulmaya çalışırdı. Tanrı dışındaki her şeyden uzaklaşarak mâsivâyâ yüz çevirirdi. Ancak kişi böyle yaparak manevî mertebeleri aşabilirdi.³⁰⁴ Dervişlere ve pirlere göre ilk uzlete çekilip kırk gün boyunca inziva hayatı yaşayan kişi Hz. Adem (a.s.m)'dir. O daha vücut bulmadan önce ruhanî anlamda ilerlemeye başlamıştır. Sonraki dönemlerde ise işlediği hatadan ötürü

²⁹⁷ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 24-26.

²⁹⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2016), 186.

²⁹⁹ Ahmedova, *İslâmiyet’in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 19.

³⁰⁰ Ahmedova, *İslâmiyet’in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 19.

³⁰¹ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, 141.

³⁰² Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergün Kocabıyık (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012), 34.

³⁰³ Meryem Gökdere, *Tasavvufî Tecrübede Avâm-Havâs Ayrımının Anlamı ve Önemi: Gazâlî Örneği* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 21.

³⁰⁴ Bars, “Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler”, 168-169.

Dünya'ya gönderilince hatasından af dileyip pişmanlık duyarak, gözyaşlarıyla Allah'a yakarmıştır. Böylece o tam olarak çile doldurmuştur.³⁰⁵

Sufî olma yoluna baş koyan kimse mutlaka bir şeyhe kısacası öğretici ve kendisini destekleyici birisine ihtiyaç duyar ve ondan yardım isterdi. O şeyh aynı zamanda mürid için bir rol bir önder görevi görürdü.³⁰⁶ Tasavvuf yoluna giren sâlik ancak başındaki pirin vesilesiyle manevî anlamda ilerleme kaydedebilir. Dolayısıyla piri ona bu yolculukta yol gösteren kişidir. Ona ruhsal anlamda destek olarak, manevî hallerini en iyi şekilde yorumlayan kişi olmaktadır. Pir her zaman sâlikin yanında olup uzlete çekildiğinde veya cezbe haline girdiğinde dahi ona yardım eder. Bu durumdan ötürü sâlik başında pir olmadan hakikat yolunda ilerleyemez.³⁰⁷

Tasavvufî eğitim almak isteyen kimselerin mürşitleri tarafından terbiye edilip yetiştirildiği yerlere “zâviye” denilmektedir. Bu mekanlar aynı zamanda insanlar için bir misafirhane ve han gibi de kullanılmaktaydı. Horasan ve Maverâünnehir gibi yerlerde bu tür mekanlar çoktu. Köken olarak "Arapça" bir kelime olan zâviyenin anlamı ise köşe, bucak, evin bir odası demektir. Bu mekanlardaki sufilere "zâviyenişîn" onları yetiştiren pirlere de "zâviyedâr" denilirdi.³⁰⁸ Her kurumun bir eğitim yeri ve mekanı olması itibariyle tasavvuf ilminin ve irfanının verildiği ve insanlara öğretildiği mekanlar vardır. Bu mekanlara tekke denilmektedir.³⁰⁹ Kökeni Farsça bir kelime olan tekke kelimesi "tekye" sözcüğünden gelmektedir. "Tekye: dayanma, dayanacak yer demektir."³¹⁰

Tasavvuf Müslümanlar arasında hicri olarak ilk yüzyıllarda ortaya çıkarak ruhanî bir hayat felsefesi olarak kabul edilmiştir. İlk sufiler imanî konulara ve ahlakî yaşantının düzeltilmesine sıkı sıkıya bağlı idiler. Ayrıca davranış ve tutum açısından her durumda inançlarına uygun hareket ederlerdi. Onlar dünyevî işlerden ve zevklerden uzak durarak çileci bir yaşamı benimserlerdi. Tanrı'dan haşyet duyarak sürekli havf ve reca haletine bürünürlerdi.³¹¹ Türklerin yoğun olarak yaşadıkları

³⁰⁵ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 35.

³⁰⁶ Gökdere, *Tasavvufî Tecrübede Avâm- Havâs Ayrımın Anlamı ve Önemi*, 76.

³⁰⁷ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 121.

³⁰⁸ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 107.

³⁰⁹ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 106.

³¹⁰ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 105.

³¹¹ Ahmedova, *İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 24.

bölge olan Horasan'da tasavvuf akımları meydana çıktıktan sonra başlıca mutasavvıflar fikirlerini yayma fırsatını kolayca elde etmişlerdir.³¹²

Sufiler birçok yol ile esrime haline girip cezbe halini tadıyorlardı. Kimileri bunun için musiki, raks, semâya başvurlardı.³¹³ Müzik, Türk toplumunun yaşadığı her dönemde önem arz etmiştir. İslam dinini kabul etmeden önceki dönemlerde Türkler için müzik hayatın içinden bir unsur olmuştur. Türkler İslam inancıyla birlikte müzik geleneğini ibadethanelerde ve zaviyelerde icrâ edilen cami musikisi ile tekke musikisi olarak devam ettirmişlerdir. Mutasavvıflar ve bazı tarikatlar bu müziğe ılımlı bakarak ayinlerini müzikle yerine getirmişlerdir.³¹⁴

Dergahlarda ve zaviyelerde yetişen sufiler Türklerin edebî anlayışına ve üslubuna uygun olan manzum eserler yazmışlardır. Bu çabalar Türk Tasavvuf Edebiyatı'nın oluşmasını sağlamıştır. Dergahların sayısının artması ile birlikte mutasavvıf şairlerde çoğalmıştır. Halkın anlayacağı seviyede kaleme alınan bu şiirler insanların dini daha rahat anlamasına vesile olmuştur.³¹⁵ Türkler içerisinde tasavvufa dair olan manzumeler tasavvuf tarihi açısından tarikatlar dönemi diye adlandırılan zaman diliminde sayıca artmıştır.³¹⁶ Türk mutasavvıflarının yazdığı şiirlere bakıldığında onların birçok mevzuu ele aldıklarını görmekteyiz. Bu hususta bahsi geçen meseleler şunlardır; Allah'ı sevdiren ve tanıtan öğelerle birlikte dervişliğin kuralları, insanoğlunun mükerrer oluşu, sefahat ve gafletten uzak durmak, şeytanın şerri, heva ve hevesin peşinde koşmamak gerektiği, riyazat ve çileden, erbain çıkarıp inzivaya çekilmek gibi şeyler anlatılmaktadır.³¹⁷

1.6. İslam Tasavvufunun Türklerdeki Konumu

Türkler, Müslümanlığı alimlerden ve din adamlarından ziyade zahid sufilerden ve tasavvufî yönü ağır basan kişiler vesilesiyle bilgi sahibi olarak anlamışlardır.³¹⁸ Türk milleti her vakit ruhu ön plana çıkaran gizemci bir inancı bünyesinde barındırdığından ötürü tasavvufî akımların kolayca etkisi altında kalabilmiştir.³¹⁹ Bayat'a göre; Türk İslam tasavvufunun gelişip ortaya çıkmasında

³¹² Ahmedova, *İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 26.

³¹³ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 194.

³¹⁴ Tuğlu, *Türk Kültüründe Hadis*, 160.

³¹⁵ Azmi Bilgin, "Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 333.

³¹⁶ Bilgin, "Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü", 333.

³¹⁷ Bilgin, "Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü", 335.

³¹⁸ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 47.

³¹⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/275.

etkili olan unsurlardan birisi de kamlıktır. Türk mitolojisi ve inançları Türk İslam tasavvufuna tesir eden önemli faktörlerdendir.³²⁰

Geleneksel Türk dininde göze çarpan hususlardan birisi bu inançta salt ibadete önem verilmeyip daha çok yaşantıyı ve ruhî yönü ön plana çıkaran yapıya sahip olup, katı kuralları olan inanışları içermemesidir. İslamî dönemde bu husus Türk tarikatlarında ön planda tutulmuştur. Sadece salt ibadete yönelilmemiştir manevî yaşam daha kıymetli kabul edilmiştir. Nakşibendiler bu konuyu şu sözlerle dillendirmişlerdir: "Hangi söz söylenmek istenenin kendisi olabilir ki! Bir kimse kırk yıl 'su, su, su' diye inlese, asla suyun özünü göremez, tadını tadamaz, mutlaka suyun kendisini görmesi, ondan kana kana içmesi gerekir ki suyun ne olduğunu anlasın."³²¹

Türklerin yaşadıkları yerlerden olan Mâveraünnehir, Harizm ve Irak gibi topraklarda daha çok ehl-i sünnet anlayışına uygun tarikatlar ve sufiler ortaya çıkmıştır. Horasan ile Azerbaycan bölgelerinde ise Fars medeniyetininve geleneksel Türk inancının tesiri daha fazla olduğundan ötürü buralarda ortaya çıkan tarikatlar ehl-i sünnet düşüncesine uzak bir yapılanma arz ediyordu.³²² Türk İslam mistisizminin ortaya çıkıp yayıldığı yer Zerdüştlük ve Budist etkilerin yoğun olduğu Horasan olmuştur. Böylece geçmiş dinlerdeki mistik düşünceler İslam mistisizminin oluşmasını ve o bölgelerde daha yoğun taraftar bulmasını sağlamıştır.³²³

İslam dünyası açısından 900'lü yıllara dönüldüğünde Baykent, Buhara, Semerkant ve Fergana gibi bölgelerde birçok dergâh ile ibadet edilen yerlere rastlanır. Bu beldelerde bulunan Budist mabetleri sufî dergahlarına dönüştürülmüştür. Böylece dergâhların sayısı artmıştır.³²⁴ Grenard'a göre Budacılığın yaygın olduğu Türk vilayetlerinde bulunan viharalar İslam'ın gelmesiyle birlikte önemini kaybetmemiştir. Zaman içerisinde bazı erenlerin ve pirlerin naaşı oralara defnedilmiştir. Bu sebeple o mekanlar ziyaretçi akınına uğramaktadır.³²⁵

Budist etkiler Buhara ve çevresinde etkili olmuştur. Bunlar arasında "Horasan Erenleri" fikir yapısı olarak Şii eğilimli, Hz. Ali ve ailesine muhabbetle

³²⁰ Bayat, *Köroğlu*, 59.

³²¹ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 137.

³²² Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 55-56.

³²³ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, 142.

³²⁴ Ahmedova, *İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 32.

³²⁵ Köprülüzade, "Şamanizmin Tasavvufi İslâm Tarikatları Üzerindeki Tesiri", 2.

doluydular. Onlar fikirlerini Türkler arasında yayarak Alevîliğin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır.³²⁶

Ülkemizi tasavvuf tarihi açısından değerlendirdiğimizde karşımıza iki kesim çıkar. Birinci kesim ortodoks sayılan Sünni tasavvufî gruplardır. İkinci kesim ise heterodoks sayılan tasavvufî gruplardır. Hacı Bektâş-ı Velî ikinci grubun başlıca isimlerindendir.³²⁷ Türk İslam tasavvufu resmi İslam'ı temsil eden ehl-i sünnet görüşünden ziyade geçmişten gelen Türk adet ve inançlarının tesiri altında kalmıştır. Bektâşilik böyle bir yapıdan ortaya çıkan bir tarikattır.³²⁸ Bektâşilik yolunun oluşumunda Şamanizm'in etkisi olduğu gibi tasavvufî ekoller içerisinde bulunan Ahilik ve Melâmilik düşüncesinin katkıları da olmuştur.³²⁹

Hacı Bektâş-ı Velî hoşgörülü bir sufi olup her kesimden insanı sıkboğaz etmeden İslam ile tanıştırmıştır. Senkretik bir yapı arz eden görüşleriyle kendisine tabi olanların eski fikirlerine ve uygulamalarına saygı duymuştur. Horasan Melâmilîğinin müsamahalı ve toleranslı bakış açısı sayesinde tasavvufu yeni Müslüman olanlar arasında yaymıştır.³³⁰ İnsanları olduğu gibi kabullenip saygı duyduğundan ötürü o ahalinin İsevîleri, Hacı Bektâş-ı Velî'yi önemli bir mistik olarak kabul edip onu "Aziz Charalambos" diye anarlardı.³³¹

Elvan Çelebi'ye ait bir yapıt olan "*Menâkıbu'l Kudsiyye*"de, Ahmed Eflâkî'nin yazdığı "*Menâkıbu'l Arifin*"de, Hacı Bektâş-ı Velî'nin yaşamını hem gerçek anlamda hem de efsanevi anlamda ele alan "*Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş*"da, Abdurrahman-ı Câmî'nin kitabı olan "*Nefehâtu'l Üns min Hazarâti'l- Kuds*"da, Aşıkpaşazâde'ye ait bir yapıt olan "*Tevârih-i Al-i Osman*"da, Hacı Bektâş-ı Velî ortodoks sufi hüviyetine sahip biri olarak tasvir edilmez, bilakis heterodoks hüviyete sahip bir mutasavvıf olarak anlatılır.³³²

"*Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*" eserinin oluşması ve tedvin edilmesi 1400'lü senelerin sonlarına dayanır. Bu eser efsanevi anlamda Hacı Bektâş-ı Velî'yi temsil etmekle beraber bir kısım tarihî gerçeklikleri de yansıtmaktadır.³³³ Tarihîsel

³²⁶ Irène Mélikoff (ed.), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, 228.

³²⁷ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfilîğine Bakışlar*, 160.

³²⁸ Ocak, *Osmanlı Sufîliğine Bakışlar*, 112.

³²⁹ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, 145.

³³⁰ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfilîğine Bakışlar*, 172.

³³¹ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfilîğine Bakışlar*, 172.

³³² Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfilîğine Bakışlar*, 166-168.

³³³ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfilîğine Bakışlar*, 177.

olarak Hacı Bektâş-ı Velî'yi incelediğimizde onun, Horasan Erenleri diye adlandırılan vecd ve coşkuyu esas alan kimselerden olduğunu ve Haydarî zâviyenîşinlerinden sayılıp o vasıfla 1200'lü yılların ortasında Türkmen oymağının piri olarak Anadolu'ya vardığı gerçeği ile karşı karşıya kalmaktayız.³³⁴ Horasan bölgesinde yetişerek dini bilgilerini oradaki erenlerden öğrenen Hacı Bektâş siyasi zorluklardan ötürü ve Moğol istilasına sebebiyle bölgeyi terk edip İç Anadolu illerinde seyahat etmiştir. Aynı zamanda Yesevî pirlerinden ders aldığı için Orta Asya Türkmenlerinin tasavvufî yolundan ilerlemiştir.³³⁵ Hacı Bektâş-ı Velî ile biraderi Menteş Baba, Vefâî pirlerinden olan Baba İlyas Horasani'ye bağlanmışlardır. Daha sonraki dönemde Menteş Baba, Babaî ayaklanmasına katılıp ortadan kaldırılsa da Hacı Bektâş bu olaya dahil olmayıp gözlerden ırak olma yolunu seçmiştir.³³⁶

Ocak'a göre Hacı Bektâş-ı Velî tıpkı Kalenderî pirleri gibi giyinen ve onların düsturlarını uygulayan mutasavvıflardan biri idi. Bu hususta onun Haydarî Kalenderî pirlerinden birisi olduğunu göstermektedir.³³⁷ Hacı Bektâş-ı Velî her zaman başında masum imamları temsil eden on iki dilimli başlıklı sarık takardı. Bu durumdan ötürü Bektâşî dervişleri böyle başlıklar kullanmayı adet edinmişlerdir.³³⁸

Hacı Bektâş-ı Velî vefatından sonra tarikat mensupları tarafından çok yüce bir makama oturtularak, efsanevi bir şahsiyet haline getirilmiştir. Aslında onun şöhreti vefatından sonra gerçekleşmiştir.³³⁹ Bektâşî tarikatı asıl olarak Balım Sultan tarafından 1500'lü senelerin başında iken Haydarilik tarikinden koparak kurulmuştur.³⁴⁰ Bektâşîlik yolunun şekillenmesinde ve yayılmasında öncü olan kişi Balım Sultan'dır. "İkinci pir" olarak adlandırılan bu şahsiyet aslında yolun esaslarını belirleyen kişidir.³⁴¹

Hacı Bektâş-ı Velî'nin efsanevi kişiliğini oluşturan ve Osmanlı topraklarında onu herkese tanıtır yayan şahıs Abdal Musa isimli dervıştır.³⁴² Hünkâr'ın önde gelen temsilcilerinden olan Abdal Musa 13. yüzyılda Dünya'ya gelmiştir. Bir kısım rivayetlere göre Azerbaycan bölgesinin Hoy ilinden Anadolu'ya

³³⁴ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfilğine Bakışlar*, 170.

³³⁵ Hacı Bektâş-ı Velî - Coşan, *Makâlât*, 17.

³³⁶ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfilğine Bakışlar*, 171.

³³⁷ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik*, 201.

³³⁸ Karamustafa, *Tanrının Kuraltanmaz Kulları*, 101.

³³⁹ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfilğine Bakışlar*, 176.

³⁴⁰ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfilğine Bakışlar*, 175.

³⁴¹ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, 145.

³⁴² Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfilğine Bakışlar*, 177.

gelmiştir.³⁴³ Haydarî piri olan Abdal Musa 1325'li tarihlerden itibaren bazı müritleriyle beraber Osmanlı topraklarına ayak basarak, onlar için mücadele edip gazaya çıkmıştır. O gazveleri esnasında alperenlere ve mücahitlere Hacı Bektâş-ı Velî'nin kerametleri ile hayatını efsanevî tarzda nakletmiştir.³⁴⁴

Öte yandan Bektâşî tarikatının oluşmasında ve kurulmasında erkekler kadar birçok hanımın katkısı bulunmaktadır. Bu hanımlardan bazıları şunlardır: “Kadıncık Ana, Hacı Bacı, Hundi Hacı Hatun, Ahi Ana, Sağrı Hatun, Hacı Fatma ve Sume Bacı.” Bu hanımlar tarikatın yayılıp kök salması için birçok faaliyette bulunmuşlardır.³⁴⁵ Fakat yine de hanımların Bektâşîlik yolunda etkili olup haremlik seramlık yapılmadan düzenlenen ayinlere serbestçe katılmaları bazı çevreler tarafından eleştirilmiştir.³⁴⁶

Bektâşîliğin içinden doğan gruplardan birisi Babaîlik olmuştur. Baba İlyas Horasanî'nin lider olarak öne çıktığı Babaî hareketi Hacı Bektâş-ı Velî döneminden sonra tarikat olarak Bektâşî yoluna dahil olmuştur. Bu grubun özellikleri eklektik bir yapıya sahip olması eski adetleri ve örfleri İslam adı altında yaşatmasıdır. Ayrıca Osmanlı'nın ortaya çıkıp bir devlet haline gelebilmesinde yoğun faaliyet göstermişlerdir.³⁴⁷ Tasavvufî gruplar ve akımlar arasında en az tarihi belgeye sahip olan grup Bektâşîler olmuştur. Bektâşîlik menkıbevi geleneğe dayandığı için ve aynı zamanda Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatına dair tarihî belgelerin az olmasından ötürü bu gruba ait veriler ile kesin bilgiler azdır.³⁴⁸

Kısacası Bektâşîlik asıl ve köken olarak konargöçerlerin ve geçmiş dönemdeki Türklerin inanışlarından etkilenmiştir. Kökeni ise İslam evveli döneme dayanan bir halk inanış biçiminden gelmektedir.³⁴⁹ Aynı şekilde Alevîlikte diğer hizipler ve dini gruplar gibi inanç farklılıklarından veya tartışmalı dini düşüncelerden ötürü ortaya çıkmamıştır. Bilakis sosyal ve jeopolitik durumlardan ötürü ortaya çıkmıştır.³⁵⁰ Her iki grubun konargöçerler arasında ortaya çıkması bu durumu gösterir niteliktedir.

³⁴³ Üzümlü, *Alevîlik*, 39.

³⁴⁴ Ocak, *Türkiye’de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 179.

³⁴⁵ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 202.

³⁴⁶ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 202-203.

³⁴⁷ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 26-27.

³⁴⁸ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 21.

³⁴⁹ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 30.

³⁵⁰ Ocak, *Türkiye’de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 246-247.

Türkler toplu şekilde İslam dinini kabul ettiğinde yörük ve gezgin olan Türk toplulukları bu yeni dine yüzeysel olarak bağlandılar. Bu durumdan ötürü bu yörükler arasında eski adetler ile davranışlar varlığını sürdürdü. Bazı tasavvufi akımlarda eski adetlere direkt olarak karşı çıkmayıp konargöçerleri benimseme yoluna gittiklerinden ötürü bu akımlar yörükler arasında yayıldı.³⁵¹

Türk topraklarına gelerek orada İslam'ı ve sufi düşüncesini yayan kişiler Horasan erenleri diye anılan tasavvufi zümre olmuştur. Vecd ile aşk fikrine sahip bu mutasavvıflar Melâmetîlik akımının savunucusuydular.³⁵² Hacı Ahmet'in tasavvufi fikirleri Horasan Melâmetiyyesi'nin doğrultusunda ilerlemiştir.³⁵³ Ahmet Yesevî'nin hocası olarak anılan Arslan Baba tasavvufi yapı içerisinde Melâmetî- Kalenderî ekolüne mensup idi. Talebesi Ahmet Yesevî'nin bu fikirlerden etkilenmemesi mümkün değildir.³⁵⁴ Arslan Baba, anlatılana göre Hz. Muhammed (s.a.v)'in buyruğuyla Ahmet Yesevî'yi bularak onun iyi bir kimse olarak yetişmesine katkıda bulunmuştur.³⁵⁵ Ahmet Yesevî'nin hocası olan Arslan Baba halk arasında geleneksel Türk dini ile İslamiyet'i yakınlaştıran bir şahsiyet olarak boy göstermiştir. Arslan Baba'nın kabrinin yanında Laşın Baba ve Karga Baba³⁵⁶ adlı mezarlar bulunmaktadır. Bunlar velilere ait mezarlardan kabul edilse bile tarihî gerçeklikler bu inanışla uyuşmamaktadır. Anlatılana göre Arslan Baba'nın kabrinin yanına laşın kuşu ile karga gelmiş -bu hayvanlar İslam'dan önceki dönemde mukaddes görülen canlılardandır- daha sonra bu kuşlar veli isimlerine dönüşmüştür. Hatta onların Arslan Baba'nın mezarının yanında yattığına inanılmıştır.³⁵⁷

Bazı düşünürlere göre Yesevîlik tarikatı ilk oluşmaya başladığından itibaren resmi dinin söylemleriyle bağdaşmayan bir yapıya sahip olup Sünnîlikten uzak bir tutum sergilemiştir. Yesevîlik nedir diye sorguladığımızda karşımıza Müslümanlıktan önceki örflerin ve inanışların etkisiyle beraber Melâmetî- Kalenderî tasavvufunun rengine girmiş Budacılık, Şamanlık ve Maniheizmlik etkileri çıkmaktadır.³⁵⁸

³⁵¹ Eröz, *Eski Türk Dini*, 10.

³⁵² Ocak, *Babailer İsyanı*, 64.

³⁵³ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 33.

³⁵⁴ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 56.

³⁵⁵ Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 78.

³⁵⁶ Günümüzde bu türbeler Kazakistan'ın Otrar şehrine yakın bir mevkide yer almaktadır. Ayrıca Laşın Baba kimi yerlerde Laçın Baba diye anılmaktadır.

³⁵⁷ Akgün, *Türk Dünyasında Din ve Gelenek*, 181.

³⁵⁸ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 35-36.

Fakat Gölpınarlı'ya göre Yesevîlik, ehl-i sünnet anlayışına sahip Allah'ı (c.c.) anmayı esas alan terk-i dünyayı benimseyen tasavvufi bir yoldur.³⁵⁹ Köprülü ve Ocak'a göre Ahmet Yesevî resmi İslam'ın dışında yer alan heterodoksi yapıya sahip bir mutasavvıftı.³⁶⁰ Ahmet Yaşar Ocak'a göre Ahmet Yesevî dine muhalif bir inanış şekline sahip heterodoks şahıslardan değildi. Heterodoks derken sapkın veya din dışı olarak algılamamak gerekir.³⁶¹

Orta Asya tasavvufi kaynağını Yesevîlik yolundan almaktadır. Hacı Ahmet'in fikirleri ve kurduğu yol diğer tasavvufi akımlar üzerinde etkili olmuştur.³⁶² Yesevîlik tarikatının Sünnî ve İslamî yönü daha sonraki dönemde Nakşîbendî tarikatının içerisinde erimiş, Heterodoksi yönü ise Bektâşîlik tarikatının içerisinde erimiştir.³⁶³ Yesevîlik yolu Haydarîlik vesilesiyle Bektâşîlik tarikatını etkisi altına almıştır.³⁶⁴ Yesevîlik bir ekol olarak Anadolu'ya 1200'lü yıllarda girmeye başlamıştır. İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerine gelen müritler vesilesiyle Ahmet Yesevî'nin eski geleneklerle irtibatlı fikirleri o bölgelerde yayılmıştır. Kırşehir şehrinin civarında yayılan bu fikirler Bektâşîlik yolunun ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.³⁶⁵ Fakat burada dikkati çeken ve yanlış bilinen bir bilgiye değinmek gerekir. Genel düşünceye bakıldığında Hacı Bektâş-ı Veli, Yesevîlik tarikatının kurucusu sayılan Ahmet Yesevî'nin talebesidir. Fakat bu düşünce tarihi bilgilere uymamaktadır. Çünkü ikisinin hayatı arasında neredeyse yüz senelik bir fark vardır. Hacı Bektâş-ı Veli ile Ahmet Yesevî arasında böyle bir bağ kurulmasının sebebi her ikisinin de konargöçerler arasında İslamiyet'i anlatarak tebliğ faaliyetinde bulunmalarıdır. Ahmet Yesevî'nin Maverâünnehir Türkleri arasında gerçekleştirdiği faaliyetleri Hacı Bektâş-ı Veli Anadolu topraklarında gerçekleştirmiştir.³⁶⁶ Belki de Yesevîlerin diğer ehl-i sünnet sayılan tasavvufi gruplardan farklı olarak silsilelerini son halife Hz. Ali'ye dayandırmaları, Bektâşîlerin kendilerini Yesevîliğe daha yakın hissetmesini sağlamıştır. Çünkü onlar dışında kalan diğer Sünnî tarikatlar kendilerini Hz. Ebubekir'e dayandırmaktadırlar.³⁶⁷

³⁵⁹ Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 198.

³⁶⁰ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 34.

³⁶¹ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 54.

³⁶² Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 40.

³⁶³ Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 167.

³⁶⁴ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 62.

³⁶⁵ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 60.

³⁶⁶ Irène Mélikoff (ed.), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektâşîler, Nusayrîler*, 18.

³⁶⁷ Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 166.

Alevî olan Sıraç Türkmenleri, şeyhleri ve önderleri olarak Ahmet Yesevî'yi de kabul etmekte ve ritüellerinde onun ismini anmaktadırlar. Yesevîlik yolunun birçok kuralını aralarında yaşatmaktadırlar. Bu husus bile Alevî- Bektâşî düşüncesinde Ahmet Yesevî'nin etkisini göstermektedir.³⁶⁸ Ayrıca Ahmet Yesevî ve onun ortaya koyduğu yol Bektâşîlik vesilesiyle üne kavuşmuştur. Hacı Bektâş-ı Veli'nin eserleri ve hikayeleri ile Ahmet Yesevî Anadolu'da tanınmıştır. Bu hususta "*Vilâyet- Nâme*" eseri ön plana çıkmaktadır.³⁶⁹ Yesevîlik ile Bektâşî tarikatlarının etkileşimini anlamamız açısından bu hususlar önem arz etmektedir. Ayrıca her iki yapılanmada Türklerin fikrî ve dinî yaşantısında rol oynamıştır.

Yesevîlik, Türk tarihinde kurumsallaşarak etkisi yıllarca devam etmiş olan ve aynı zamanda şeyhi Ahmet Yesevî'nin Türk kökenli olduğu en önde gelen tasavvufî yol olmuştur.³⁷⁰ Dinî anlamda her türlü bilgiye sahip olan Ahmet Yesevî Arapça ve Farsça dillerine hakim iken yine de tebliğ ve irşad faaliyetlerinde hep Türkçe'yi ön planda tutarak Türkçe şiirler kaleme almıştır.³⁷¹ Belki de bu sebeple o Türk dünyasında öyle sevilen bir evliya olmuştur ki Kırgız ve Kazakların önde gelen şahsiyetleri bile Ahmet Yesevî'nin türbesinin çevresine defnedilmek için büyük gayret sarf etmişlerdir. Yazın vefat etmeyenlerin dahi ölüleri ağaçlarda bekletilerek bahar ayı gelince Ahmet Yesevî'nin türbesinin yakınlarına defnedilirdi.³⁷² Ahmet Yesevî, Türkler açısından oldukça değerli ve kıymetli sayılan mutasavvıflardan olduğuna dair bir delil de onun Türkistan'daki mezarının toprağının mukaddes kabul edilmesidir. Günümüze gelindiğinde şu manzaralarla karşılaşmaktayız: İnsanlar Yesevî'nin mezarının etrafından toprak alıp kendi mezarlarına koyabilmek için çaba göstermektedirler. Buna gücü yetmeyenler ise onun mezarına gelerek dua edip dileklerinin yerine gelmesini umarlar.³⁷³ Örneğin Evlat sahibi olmak isteyen Kırgızlar ve Kazaklar Ahmet Yesevî'nin haziresinin yanına gelip dua ederek adaklarını keserlerdi.³⁷⁴

³⁶⁸ Eyüp Baş, "Ahmed Yesevî'nin Bektâşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (01 Ağustos 2011), 33.

³⁶⁹ Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 199.

³⁷⁰ Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 186.

³⁷¹ Baş, "Ahmed Yesevî'nin Bektâşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri", 27.

³⁷² Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 150.

³⁷³ Ahmedova, *İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 57.

³⁷⁴ Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 151.

Ahmet Yesevî'den sonra bu hareketin en etkili ismi Yusuf Hemedani olmuştur. Kırgızistanlı araştırmacı Narınbayev'e göre Orta Asya'da Türk İslam tasavvufunu bina eden kişi Yusuf Hemedani'dir. Onun talebeleri vesilesi ile birçok tarikat kurulmuştur.³⁷⁵ Ahmet Yesevî'nin halifelerinden olan Yusuf Hemedani Türk toplumunu dinî konularda eğiten ve hastalar için dualar kaleme alıp insanların sıkıntıları ve tasaları için çareler bulmaya çalışan hocasının izinden giden bir şahsiyet olmuştur.³⁷⁶ İnsanlar bu özelliklerinden ötürü o halifenin etrafında toplanarak her işlerinde ondan yardım istemişlerdir. Mutasavvıfların rahatsızlığı ve sıkıntısı olan insanların dertlerine çare bulduklarına dair hadiseler oldukça fazladır. Kimi zaman onların dokunuşuyla kimi zamanda dualarıyla diğer insanlar sağlıklarına kavuşurlardı. İnsanlar doktorlar yerine evliyaların ve pirlerin dualarına başvurmuşlardır. Derdine deva bulan insanlar bu tür hadiseleri dile getirince halk arasında evliyaların duasına olan inanç daha da artmıştır.³⁷⁷

Türkolog Gordlevskiy, Türk tasavvuf gruplarından olan Nakşibendilik ve geleneksel Türk dini arasında bağlantılar olduğunu hatta kamlık ile dahi bir irtibat bulunduğunu iddia etmiştir.³⁷⁸ 15. yüzyılda Orta Asya bölgesinin her tarafına yayılan Nakşibendiyye tarikatı diğer tarikat ve tasavvufî grupları da potası içine dahil etmiştir.³⁷⁹ Şah-ı Nakşibend'e nispet edilen Nakşi tarikatının yayılması ile birlikte Türkler arasında Yesevîliğin yerini Nakşibendilik alsa da Kırgızlar ve Kazaklar açısından değerlendirildiğinde Yesevîliğin ve Ahmet Yesevî'nin konumunu hiçbir tarikat veya pir alamamıştır.³⁸⁰

Yesevîlik ve Nakşibendiliğin kültür ve edebiyat sahasına yaptığı katkılardan biri de eski Türk ozanlarını andıran âşık şairlerin ortaya çıkmasını sağlamasıdır. Bu âşıkların her biri tasavvufî bir yola bağlı olup dergah dergah, diyar diyar gezerek musikilerini terennüm ederlerdi.³⁸¹ Ahmet Yesevî sadece bir mürşit olarak değil edebî olarak da Türklerin kültürel hayatında etkili olmuştur. Mahtumkulu Firaki gibi şairlerin üzerinde Wambery'nin itiraf ettiği gibi Ahmet Yesevî şiirinin tesiri vardır.

³⁷⁵ Avcı, "İslamiyetin Orta Asya Tarihi", 525.

³⁷⁶ Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 130.

³⁷⁷ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 223.

³⁷⁸ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 147.

³⁷⁹ Avcı, "İslamiyetin Orta Asya Tarihi", 526.

³⁸⁰ Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 190.

³⁸¹ Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 253.

Böylelikle Ahmet Yesevî'nin şiir tarzının Türk halk şiirini etkisi altına aldığını görmekteyiz.³⁸²

Öte yandan Yunus Emre'nin Anadolu Türkleri üzerinde etkisi ile Hoca Ahmet Yesevî'nin Doğu Türkleri üzerindeki etkisi benzer niteliktedir. Kısacası her ikisi mutasavvıfta Türk edebiyatını tesiri altına almışlardır.³⁸³ Yunus Emre'nin mutasavvıflar arasında halk tarafından daha çok benimsenmesinin en önemli nedenlerinden birisi onun şiirinin Türk halkının anlayışına ve sanatına uygun bir dille kaleme alınması idi.³⁸⁴ Yunus Emre şiirlerinde tıpkı geçmişteki Türk şiir geleneğinde olduğu gibi doğaya önem verip çiçeklere ağaçlara bile güfteler yazmıştır. “*Divân-ı Lügati't Türk*” ve “*Kutadgu Bilig*” eserlerinde olduğu gibi doğa sevgisini dizelerinde dile getirmiştir.³⁸⁵ Yunus Emre'nin yaşamı Melâmetî- Kalenderî mürşidi Taptuk Emre ile bir araya gelince farklı bir güzergahta ilerlemiştir. Kalbi muhabbet ve Allah sevgisiyle dolu bir âşık haline gelmiştir.³⁸⁶ Yunus Emre de birçok Türk mutasavvıf gibi Melâmet ekolüne mensup olmuştur. Bu grup Horasan erenleri diye isimlendirilirdi.³⁸⁷ Büyük mutasavvıf bu ekole mensup olduğunu bir dizesinde şöyle dile getirmiştir:

"Kanâat hırkası içre selâmet başumu çekdüm

Melâmet gömleğin biçdüm ârif olup giyen gelsün"³⁸⁸

Yunus Emre'nin "Melâmetî" olduğuna dair bir delili de şu sözlerinden anlayabiliriz:

"Yûnus eydür ol melâmet şeyhliği 'âşıklığa sat

'Âşık da n'ister eyü ad bed- nâmı hoşdur 'âşıkun"³⁸⁹

Burada şu hususa dikkat çekmek gerekir: Yunus Emre eski Türk dinine mensup olup o fikirleri taşıması gibi bir durum söz konusu olamazdı. Çünkü o hem

³⁸² Köprülü - Çakmakcıoğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 263.

³⁸³ Köprülü - Çakmakcıoğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 395.

³⁸⁴ Köprülü - Çakmakcıoğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 359.

³⁸⁵ Köprülü - Çakmakcıoğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 407-408.

³⁸⁶ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 124.

³⁸⁷ Abdülbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1992), 66.

³⁸⁸ Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 166.

³⁸⁹ Yunus Emre, *Divân-ı İlâhîyât: Yunus Emre*, çev. Mustafa Tatçı (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012), 258.

çok iyi bir Müslüman hem de önde gelen mutasavvıflardan olmuştur. Fakat dillendirdiği hususlar ve kullandığı üslup eski Türk kültürünün izlerini taşıyordu.³⁹⁰

Başlıca mutasavvıflardan olan Sülemî, Melâmîlik ekolünü tanımlarken onların gizliliğe önem verdiğini ibadetlerini ve taatlerini yerine getirirken bunları sakladıklarını ayrıca insanlara bunları ifşa etmekten sakındıklarını, olağanüstü haller gösteren sufilerin bu hallerini dışarıya hissettirmemeye çalıştığını toplum içerisinde bu tür cezbeli ve kerametli davranışlardan kaçındıklarını esas aldıklarından bahseder.³⁹¹ Melâmetî ekole mensup mutasavvıflar halkın gözünde iyi ve mükemmel gözükmemek için kendilerini eksik, kusurlu hatta günahkar olarak tanıtmaya çalışırlardı. Halkın kendilerini yermesini isterlerdi. Onların bu şekilde enaniyetlerini kırmaya çalışmalarına "şatahât-ı tahrip" denilmiştir.³⁹² Melâmîlik ekolünden ortaya çıkan tasavvufî gruplar Allah'ı tanıyıp ona muhabbet etmekle hakikate ulaşılacağına inanan aşk yolunun izinden gitmişlerdir.³⁹³ Aslında Melâmîlik akımının ortaya çıkmasını Bîşr-i Haffî'nin farklı görüşleri sağlamıştır. O başkalarının fikirlerine aldırış etmemeyi kendisine esas edinmiştir. Onun düşünceleri diğer sufileri etkisi altına almıştır. Melâmîlik akımı Türklerin Müslüman olmalarına katkı sağlayan tasavvufî bir hareket olmuştur.³⁹⁴ Ayrıca Melâmîlik ekolünden birçok tasavvufî grup ortaya çıkmıştır. Bu yapılanmalar "Abdallar, Kalenderîler, Hayderîler, Câmîler, Bektâşîler ve Mevlevîler"dir.³⁹⁵ Birçok tarikat ve başlıca mutasavvıflar Melâmîlik ekolünün tesiri altında kalmıştır. Bu duruma örnek olarak Şems-i Tebrizî verilebilir. O genel tasavvuf düşüncesine muhalefet eden mutasavvıfların yaşantısına eleştiriler getiren Melâmetî fikirlerinin tesiri altında kalmıştır. Kalenderî dervişlerinden olması muhtemel gözükmektedir.³⁹⁶ Mevlânâ'nın hocası olan Şems'in bu fikirleri taşıması Mevlânâ'nın Melâmetî düşüncenin etkisi altında kalmış olabileceğini gösterir. Mevlânâ iyi bir din eğitimi almış fıkıhçı iken Şems-i Tebrizi ile karşılaşınca sevgi ve muhabbet yoluna girerek vecd içinde yaşamını sürdürüp kendini şiire vermiştir.³⁹⁷ Mevlânâ'nın dünyaya gözlerini açtığı yer olan Belh şehri Melâmetî sufiliğin mihrak

³⁹⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi), 2/555.

³⁹¹ Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 243.

³⁹² Gökdere, *Tasavvufî Tecrübede Avâm- Havâs Ayrımın Anlamı ve Önemi*, 93.

³⁹³ Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 252.

³⁹⁴ Ahmedova, *İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 26.

³⁹⁵ Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 253.

³⁹⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna: Hayatı ve Yapıtlarından Seçmeler* (İstanbul: Varlık Yayınları, 2007), 11.

³⁹⁷ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 123.

noktası idi.³⁹⁸ Mevlevîlik iki tasavvufî grubun fikir açısından bir araya gelmesi ile oluşan bir yoldur. Bu iki tasavvufî grup şunlardır: Melâmîlik ve Bektâşîlik. Bu ikisinin karışması ile Mevlevîlik tarikatı ortaya çıkmıştır.³⁹⁹

Mevlânâ halkın dini anlamasına yardımcı olmak için onların seviyesine uygun İslam'ı anlatmak amacıyla semâ ve şiir ile iştigal etmek zorunda kaldığını "*Fîhi Mâ Fih*" eserinde şu sözlerle dile getirir:

"Bir huyum var benim; hiçbir gönlün bana kırılmasını istemem. İşte şuracıktaki bir bölük halk, semâ ederken bana çarparlar. Bazı dostlar da onları men' ederler. Bu bana hoş gelmez. Yüz kere söylemişimdir, benim için hiç kimseye bir şey söylemeyin; ben razıyım ona. O kadar gönül alıcıyım, gönül yapmayı isterim ki, yanıma gelen şu dostların canları sıkılır korkusuyla şiir söylerim, onunla oyalanmalarını dilerim. Yoksa ben neredeyim, şiir nerede? Vallahi şiirden usanmışım ben; bence şiirden beter bir şey yok. Hani şuna benzer bu: Birisi konuğun dileğine uyar da işkembeye el atar, onu yıkamaya koyulur; çünkü konuğun iştahı işkembeyedir. Bana da şiir söylemek gerek insan, filan şehirde hangi kumaş gerek, hangi kumaşı alıyorlar; buna dikkat eder de onu alır, onu satar. İsterse metâların en aşağısı olsun." Bu ifadesinin devamında da aslında din bilgisi açısından yüksek kimselerle oturup kalkıp onlarla istişare halinde ilmi münazaralara girecek iken böyle halk tabakasından insanlarla uğraşmaktan sitem etmektedir. Bu düşüncesini şöyle dillendirir: "Bilgiler elde etmeye çalıştım; öğrendim, belledim. Yüksek kişiler, gerçeğe erenler, akıllı fikirli adamlar, uzağı görenler, derin bilginler yanıma gelince onlara eşi olmayan güzel mi güzel, ince mi ince şeyler anlatayım diye zahmetlere girdim; fakat Ulu Tanrı böyle istedi; bu işle uğraşayım diye, bütün o bilgileri burada topladı, o zahmetleri buraya getirdi, yığdı, ben ne yapabilirim? Bizim ilimizde, bizim toplumumuzda, şairlikten daha ayıp bir şey yoktu. O ilde kalsaydık, onların yordamına uygun ömür sürer, ders vermek, kitaplar meydana getirmek, öğüt verip vaaz etmek, zahitlikte bulunmak, ibadetlere koyulmak gibi, onların istedikleri şeylere sarılırdık."⁴⁰⁰

Yukarıdaki örnekten bile mutasavvıfların İslam dinini neden kolay bir şekilde tebliğ edebildiklerini anlarız. Çünkü onlar herkesin seviyesine uygun olarak konuşup insanları kendilerine çekmeyi başarmışlardır. Onların anlayacağı dilden hitap etmeyi başarmışlardır.

Türk sufizminin ön plana çıkan ana öğelerinden birisi semâ ve raks olmuştur. Çeşitli rakslar sergileyen ve aynı zamanda musiki ile ilgilenen sufiler, bir kısım fıkıhçılar tarafından bu konuda eleştirilseler dahi müzik aletlerini kullanmaktan vazgeçmemişlerdir.⁴⁰¹ Semâ yapılması bazı kesimler tarafından günah olarak görülse de başlıca mutasavvıflar bunun mübah olduğunu düşünmüşlerdir. Aynı zamanda Ahmed Gazzalî, Ebu Hamid Gazzalî, Şiblî, Sülemî, Sühreverdî, Rûzbihan Baklî gibi

³⁹⁸ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 89.

³⁹⁹ Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 284.

⁴⁰⁰ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 52-53.

⁴⁰¹ Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımaz Kulları*, 30.

başlıca mutasavvıflar semâ yapmayı öven ve destekleyen sözler sarf etmişlerdir.⁴⁰² Mutasavvıfların semâ yapmayı caiz görmelerinin altında ilginç bir bakış açısı yatmaktadır. Onlara göre semâ yapıp mûsikî ile iştigal etmek havas kesimini şehvî ve dünyevî duygulara yönleltmemekte, sadece avâmı böyle duygulara sevk etmektedir. Bu husustan dolayı mutasavvıflar kendilerini havâs zümresi olarak gördükleri için semâ meclislerinde bulunup semâ yapmayı mübah görmüşlerdir.⁴⁰³

Semâ denilince akla ilk gelen tarikat Mevlevîlik olsa da bu ayin sadece onlara has değildir. Rufâi, Kadiri, Bedevi, Bayrami, Halveti, Gülşeni, Şadi ve Mevlevî grupları arasında semâ ayini ön plana çıkmıştır. Semâ yapmayı sadece Mevlevîlere hasretmemek gerekir.⁴⁰⁴ Semâ ayinine Türk mutasavvıfları tarafından itibar edilmesi eski Türk gelenekleri ile Türklerin kıymetli ve müzikli dinî toplantılarından kaynaklanmaktadır. Hz. Mevlâna'nın hayatta olduğu dönemde geleneksel Türk dininin etkisi Mevlevîlikte daha yoğun iken onun vefatından sonra bu inançların tesiri azalmıştır.⁴⁰⁵

Öte yandan Mevlâna'nın görüş ve fikirlerini sadece yüksek tahsilli okuryazar kesim hakkıyla anlama fırsatı bulabilmiştir. Eserlerini yabancı dilde kaleme aldığı için sadece Farsça bilen kişiler şiirlerini okuyup kavrayabilmiştir. Bu durumdan ötürü Mevlevîlik daha çok şehirli okuryazar kesim arasında tutulan bir yol olmuştur.⁴⁰⁶

Geleneksel Türk dininin izlerini taşıyan diğer bir tarikat ise Vefâilik olmuştur. Bu tarikat birçok baba ile şeyhlerin üzerinde etkili olmuştur. Vefâilik tarikatının ortaya çıkıp şekillenmesini sağlayan kişi Ebü'l- Vefâ el Bağdâdî'dir. Tarikat ismini yine o zattan almıştır. 11. yüzyılda Dünya'ya gelen Ebü'l Vefâ'ya bu ismi fedakar ve cefakar tavırlarından ötürü piri ve hocası olan Ebû Muhammed eş-Şenbekî vermiştir. Gerçek ismi Muhammed bin Muhammed Arîz'dir. Seyyidlerin neslinden gelen Ebü'l Vefâ haremlik seramlık yapmadan düzenlediği dini ayinlerden ötürü eleştiriye tabi tutulmuştur. Aynı zamanda o konargöçer Türkler arasında fikirlerini yayabilme imkanına sahip olmuştur.⁴⁰⁷ Birçok önde gelen mutasavvıf ise

⁴⁰² Françoise Arnaud - Demir, "Semah Bir 'Oyun' mudur? Şamanizm, Tasavvuf ve Canlandırma Işığında Alevi-Bektaşî'lerde Dinsel Dansın Adı", *Folklor/Edebiyat* XII/45 (2006), 242.

⁴⁰³ Gökdere, *Tasavvufî Tecrübede Avâm- Havâs Ayrımın Anlamı ve Önemi*, 27.

⁴⁰⁴ Arnaud - Demir, "Semah Bir 'Oyun' mudur?", 242.

⁴⁰⁵ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 17.

⁴⁰⁶ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, 148.

⁴⁰⁷ Üzümlü, *Alevîlik*, 25.

bu yolun yolcusu olmuştur. Mesela Baba İshak, Baba İlyas Horasânî, Dede Garkın, Geyikli Baba ve Rum Abdalları Ebü'l Vefâ tarikine bağlı erenlerden idiler.⁴⁰⁸

Ebü'l- Vefâ'nın tarikine bağlı olan Geyikli Baba'nın asıl adı Hasan olup ceylanlarla ve karacalarla çok ilgilenerek onlarla yolculuğa çıktığı için Geyikli Baba lakabı ona sonradan takılmıştır.⁴⁰⁹ Ayrıca giyim tarzının farklılığından dolayı da bu şekilde bir lakapla anılmıştır. Üzerinde geyik postu taşıdığı için halk tarafından bu şekilde isimlendirilmiştir.⁴¹⁰ Onun talebeleri tarihî kayıtlara göre "Geyiklü Baba Dervişleri" olarak geçmişlerdir. Bu grup hem Rum Abdalları arasından kabul edilip hem de Kalenderî zümrelerinden sayılırdı.⁴¹¹ Geyikli Baba'nın mezarı günümüzde Bursa şehrinin bir küçük kasabasında bulunup ziyaret edilmektedir.⁴¹²

Öte yandan Türk sufileri diğer Müslüman ülkelerin sufileri gibi sadece tekkelerde kendilerini ibadete vermeyip aynı zamanda tıpkı eski Türk yaşamındaki savaşçıların vazifesini görmüşlerdir. O dönemin kıssalarına bakıldığında çok az sayıdaki sufi topluluğunun büyük orduları ve düşmanları yenerek sırf Allah için cihat ettiklerine dair anlatılarla karşılaşırız.⁴¹³ Bu duruma misal olarak Geyikli Baba ve Abdal Murat gibi pirlerin birçok savaşa katılarak ön saflarda mücadele etmiş korkusuz akıncılar olduğunu söyleyebiliriz.⁴¹⁴

Türkler arasında yaşamlarını sürdürüp etraflarına insanları toplayan mutasavvıflar iki grup altında değerlendirilebilirler. Birinci grup belirli bir rahle-i tedrisattan geçmiş eğitimli ve dini bilgilere vukufiyeti olan Muhyiddin Arabî ve Mevlânâ gibi nüfuzlu şahsiyetlerden oluşur iken ikinci grup Türklerin eski atababalarının yerini alan cezbeli âşıklar topluluğunun mümessilleri olan erenlerden oluşmaktadır. Her iki topluluk da Türklerin mistik yönünü ortaya çıkararak hem üst tabakalara hem de avama hitap eden bir yapılanma oluşturmuşlardır.⁴¹⁵

Selçuklu Türkleri devrinde Küçükasya'da tasavvuf ve tarikatlar yayılmaya başlamıştır. Hükümdarın desteklediği Muhyiddin İbnü'l- Arabî (ö. 638/ 1239), Evhadüddin-i Kirmânî (ö. 635/1138), Şeyh Nâsirüddin Mahmud el- Hûyî gibi başlıca

⁴⁰⁸ Üzüm, *Alevilik*, 26.

⁴⁰⁹ Üzüm, *Alevilik*, 38.

⁴¹⁰ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik*, 85.

⁴¹¹ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik*, 85.

⁴¹² Üzüm, *Alevilik*, 39.

⁴¹³ Köprülü - Çakmakcıoğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 356-357.

⁴¹⁴ Köprülü - Çakmakcıoğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 358.

⁴¹⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 367.

pirler fikirlerini serbestçe yayabilme imkanı bulabilmişlerdir.⁴¹⁶ Osmanlı toplumunda zühd hayatını seçen sufiler her şeyden önce kendilerine fakirliği esas almışlardır. Zenginlikten ve dünyaya ait olan her eşyadan yüz çevirmeyi kendi istekleriyle kabul edip o şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.⁴¹⁷

Geleneksel Türk dininin tesiri altında kalıp geçmişteki Türk şamanlarının giyim, davranış ve tutumlarını devam ettiren tasavvufi ekollerden birisi de Kalenderîler olmuştur. Kalenderîlik akımı diğer sufi grupların katı dini prensiplere bağlılığını eleştiren rahat bir mistik yaşantıyı savunan bir yapıdadır. Bu akım İran ve Orta Asya bölgelerinde ortaya çıkarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Aynı zamanda Kalenderîlik birçok tasavvufi zümreyi fikirleri ve uygulamaları konusunda etkisi altına almıştır. Bu ekol içerisinde birçok grup ortaya çıkmıştır.⁴¹⁸ Ayrıca Kalenderîlik ekolü birçok tarikatı tesiri altına alıp bir kısmının da ortaya çıkış zeminini hazırlamıştır. Mesela Şems-i Tebrîzî vesilesiyle Mevlevî tarikatını etkilemiştir. Yine Hacı Bektâş-ı Veli gibi bir şahsiyeti ortaya çıkararak Bektâşîlik yolunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴¹⁹

800'lü yılların başından itibaren ortaya çıkan Kalenderîlik meşrebi 1190'lı yıllardan itibaren Cemaleddîn-i Sâvî (ö. 1232-1233) önderliğinde sistemleşip birçok Müslüman ülkesinde yayılmıştır.⁴²⁰ Cemâleddin Sâvî, dervişler arasında ilk defa tamamen tıraş olarak yüzündeki ve kafasındaki her tüyü kazıtma geleneğini başlatmıştır. Kalenderîler bu uygulamaya "dört vuruş" ismini vererek bu geleneği her tarafta yaymışlardır.⁴²¹ Kalenderîler değişik giyim tarzlarıyla dikkatleri üzerlerine çekerlerdi. Sırtlarına esrar kabağı bağlayarak gezerlerdi. Üst kısımlarına kıyafet giymeyip sadece altlarını örterlerdi. Vücutlarının bazı kısımlarına dövme yaptırırlardı. Yaptırdıkları kısımlara genellikle "Ali taraftarı" olduklarını belirten emareler yerleştirirlerdi.⁴²²

Kalenderîlik meşrebi Suriye bölgesinde farklı isimlerle anılıp daha değişik bir yapı haline gelmiştir. O bölgede Cavlakîlik ve Haydarîlik bu meşrebin devamı

⁴¹⁶ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 50-51.

⁴¹⁷ Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımaz Kulları*, 24.

⁴¹⁸ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfîlik*, 225.

⁴¹⁹ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfîlik*, 226.

⁴²⁰ Ocak, *Babailer İsyanı*, 66.

⁴²¹ Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımaz Kulları*, 51.

⁴²² Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 253.

niteliğinde kendisini göstermiştir.⁴²³ Haydarî pirleri ve hocaları baba ismiyle anılırlardı. Kalenderî pirleri de aynı bu şekilde anılırdı. Bu kimselerin çoğu edebiyatla ilgilenerek şiir yazıp çizen bilgili şahsiyetlerdi. Bu isimlere örnek verecek olursak Baba Hoşgeldi, Baba Dilenci, Baba Sarı Pulad, Baba Süngü, Baba Hasan-ı Türk'ü zikredebiliriz.⁴²⁴

Tasavvuf literatüründe kullanılan "abdal" sözcüğü genellikle Sünnî İslam'ın dışında kalan erenler için kullanılagelmiştir. Kalenderî ve Haydarî erenleri bu şekilde isimlendirilmiştir.⁴²⁵ Bugünkü Tokat şehrinin civarında bir kasabada dünyaya gelen Barak Baba ilginç bir şahsiyet olup Kalenderî pirlerinin bütün özelliklerini taşırdı. Aynı zamanda Barak Baba ile müritlerinin giyim kuşamları garip bir tarz içerirdi. Onlar kel ve sakalsız bir şekilde gezerek kollarına ve bacaklarına halhal tarzında bileziğe benzeyen eşyalar takarlardı. Tarihi kayıtlarda anlatılan bu hususa göre muhtemelen Barak Baba ve müritlerinin Haydarî Kalenderîlerden bir zümre olmaları lazım gelir.⁴²⁶ Barak Baba her haliyle ve tavrıyla eski Türk kamlarını andırmaktadır. “*Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli*” eserine göre Barak Baba Hünkâr'ın temsilcisi ve müridi sayılmaktadır.⁴²⁷ Barak Baba söz dinleyen itaatkâr bir talebe olup üstadı Sarı Saltuk'un her dediğini yerine getirmiştir. Bir gün şeyhinin ağzından çıkardığı yiyeceği yediği için, şeyhi ona "Barak" yani (köpek) lakabını takmıştır.⁴²⁸

Alevîlik ve Bektâşîlik birçok araştırmacının tespitine göre geleneksel Türk dininin ve eski Türk kültürünün tesirini en çok taşıyan tasavvufî gruplardır. Alevîlik araştırıldığında alt yapısında Gök Tanrı inancı ile beraber tabiat kültürlerinin bulunduğunu görürüz.⁴²⁹ Alevîlerin düşünce yapılarında ve dini inançlarında Türklerin önceden mensup olduğu dinlerin tesiri vardır. Özellikle geleneksel Türk dininin tesiri büyüktür.⁴³⁰ Ayrıca Budacılık ve Maniheizmliğin tesiri konargöçer Türkler vasıtası ile Bektâşî-Alevî zümrelerine geçmiştir. Ayrıca “Eline, diline, beline sahip olmak” kuralı ve “ikrar ayininin” aslı Maniheizmliğe dayanmaktadır.⁴³¹ Ahmet

⁴²³ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik*, 226.

⁴²⁴ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik*, 41.

⁴²⁵ Ocak, *Babailer İsyanı*, 67.

⁴²⁶ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik*, 65-66.

⁴²⁷ Abdülbâki Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî “Vilâyet-Nâme”* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2017), 110.

⁴²⁸ Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımaz Kulları*, 77-78.

⁴²⁹ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 247.

⁴³⁰ Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 118-119.

⁴³¹ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 248.

Yaşar Ocak'a göre Alevî düşüncesindeki "don değiştirme" inancı kaynağını Budacılıktan almıştır.⁴³² Yine Bektâşî tarikatının içerisinde hurûfî tesirleri de vardır. Alevîler açısından önemli olan şahsiyetlerin şiirlerinde ve fikirlerinde bu etkiyi görebilmek mümkündür. Nesîmî bu kişilerin başında gelmektedir.⁴³³

Alevîlik ve Bektâşîliğin tarikat kabul edilmesi için birçok sebep ve emare bulunmaktadır. Öncelikle mutasavvıfların fikirleri bu yapılanmalar üzerinde etkili olmuştur. Mesela Yesevîlik, Kalenderîlik, Haydarîlik ve Vefâîlik tarikatlarının bu fikri yapılanmalar üzerinde tesiri olması tasavvufî ağırlıkta bir yapılanmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁴³⁴ Alevîlik ve Bektâşîliğin uygulamaları arasında adap ve erkân vardır. Aynı zamanda her iki grup caminin dışında kullanılan ve toplanılan tekkevarî yerlerde bir araya gelmektedirler. Diğer tarikat kurumlarında bu tarz uygulamaların bulunması bu oluşumların mistik ve tarikatvarî yapılar olduğunu gösterir.⁴³⁵

Bektâşîlik yolunun en önemli unsuru üstün kabul edilen üç şahsiyete sevgi ve itaat etme esasıdır. En değerli şahsiyet "mürşit" denilen Hz. Peygamber'dir. Ondan sonra gelen kişi ise "rehber" sayılan dördüncü halife ve Peygamberin damadı Hz. Ali'dir. Bektâşîlik yolunun şeyhi ve önderi olan Hacı Bektâş-ı Veli bu şahsiyetler arasında "pir" diye adlandırılır.⁴³⁶ Alevî ve Bektâşî önderlerinin eserlerinde kerametlerin göze çarpması ve manevî hallerden bahsedilmesi bile bu yapılanmalardaki mistik ağırlığı ortaya koyar. Her iki grupta sınıflandırmanın ve derecelendirmenin var olması tarikat yapılanmasının izlerini göstermektedir. Bu anlamda "Halife, dede, rehber, talip" vb. sınıflandırmalar söz konusu izlenimi uyandırmaktadır. Alevî ve Bektâşî edebiyatında tasavvufî ve mistik kavramlara bolca yer verilmesi bu iddiayı güçlendirmektedir.⁴³⁷

Alevîlikteki "Hak-Muhammed-Ali" düsturunun manası incelendiğinde Hakk'ın karşılığının yaratıcı olan Tanrı olduğunu, Muhammed'in resul ve nebilik görevini ifade ettiğini, Ali'nin ise tasavvuftaki veliliği yansıttığını görmekteyiz.⁴³⁸ Heterodoks tasavvufî gruplara on iki imam inancını ve ehl-i beyt muhabbetini Şah

⁴³² Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 248.

⁴³³ Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 174.

⁴³⁴ Üzümlü, *Alevîlik*, 158.

⁴³⁵ Üzümlü, *Alevîlik*, 159.

⁴³⁶ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, 145.

⁴³⁷ Üzümlü, *Alevîlik*, 160.

⁴³⁸ Üzümlü, *Alevîlik*, 86.

İsmail getirmiştir. O fikirleriyle bu grupları tesiri altına almıştır. Alevîlik bu inanışla birlikte tam manası ile teşekkülünü tamamlamıştır.⁴³⁹ Yine aynı şekilde Bektâşîlik yolunda ehl-i beyt sevgisi en üst safhada olup on iki imam değerli önderler olarak benimsenerek, sevilip sayılmıştır.⁴⁴⁰ Zaten Alevîlik ve Bektâşîlik aslında birbirinden farklı olmayan iki gruptur. İnanç ve uygulama olarak birbirine benzeyen bu grupları tek farklılaşan yönü Alevîlerin daha çok kırsal kesimlerde yaşayıp kasaba gibi yerlerde ikamet etmesidir. Bektâşîlerin ise daha çok şehirli okuryazar kesimden gelmesidir.⁴⁴¹

Ayrıca Alevîlik sözlü kültüre dayanan eklektik yapıya sahip, aynı zamanda menkıbelere önem veren bir inanç sistemidir.⁴⁴² Alevîlik ilâhiyatı kapalı ve gizemli manalar içeren simgelerle kendini ifade eden, içe kapanık bir yapı ile birlikte mistik hüviyete sahiptir.⁴⁴³ Hayderî, Bâbâî, Melâmetî, Bektâşî ve Alevî grupları zahiri düşünceden ziyade bâtinî düşünceleri taşıyarak o fikir yapısının tesiri altında kalmışlardır.⁴⁴⁴

⁴³⁹ Ocak, *Türkiye’de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 249.

⁴⁴⁰ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, 145.

⁴⁴¹ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 29.

⁴⁴² Ocak, *Türkiye’de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 247.

⁴⁴³ Ocak, *Türkiye’de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 247.

⁴⁴⁴ Gölpınarlı, *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*, 134.

II. BÖLÜM

GELENEKSEL TÜRK DİNİ İLE İSLAM TASAVVUFUNUN ETKİLEŞİMİNDE KÜLTLERİN YERİ

Kültlerin birçok inancın içinde kendini açıkça belli etmeden var olmasından ötürü, bu husus bir kısım dinler tarihçilerinin ilgisini çekmiştir. Bu konuya eğilen tarihçiler çalışmalar yaparak kültlere dair olan inanışları aydınlatmaya çabalamaktadırlar.⁴⁴⁵ Kültler birçok dinin içerisine açıkça veya örtülü bir şekilde dâhil olmuş bu durum ise kültleri daha da ilgi çekici hale getirmiştir. Söz konusu kültler özellikle de halkın gözünde dinden bir parça gibi görülmektedir. Kültler hakkında birçok araştırma yapılarak onlar hakkında tanımlar yapılagelmiştir. Onlardan sadece bir tanesine göre: "Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen bu nedenle de olağanüstü güçlere sahip olduklarına inanılan varlıklara, nesnelere karşı gösterilen saygı ve onlara gelenekselleşip kalıplaşan yollarla veya ritüellerle tapınış biçim ve pratikleridir."⁴⁴⁶ Birçok dinin içerisine yer etmiş olan kültlerden İslam dini de uzak kalamamıştır. Bilhassa Türkler açısından kültler ön planda tutulan öğelerden olmuştur.

Geleneksel Türk dini arasında yer alan kültlerden bir kısmını ağaç, yer, su, ateş, gök, dağ, kaya, mağara ve atalar kültleri oluşturmaktadır.⁴⁴⁷ Öte yandan Türkler arasında önemli inanışlardan olan atalar kültü ve tabiat kültü diğer milletlerin inancına nispeten farklılık arz etmektedir. Birçok millet (Rumlar ve Avrupalılar gibi) kültleri birer ilah gibi görerek öyle muamele etmişlerdir. Fakat Türkler bu durumdan farklı olarak doğada bulunan varlıkları ve bir kısım canlıları sadece Allah'a ulaştıran

⁴⁴⁵ Hasan Maraşlıoğlu, *Geleneksel Türk Dini İnanışlarında Ateş Kültü* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 17.

⁴⁴⁶ Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, 68.

⁴⁴⁷ Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, 68.

vesileler olarak görmüşlerdir. Onlara diğer milletler gibi ilahlık vasfı vermemişlerdir. Bu durumdan ötürü Türk dini arasında kült kavramını kullanırken bu ayrıma dikkat ederek değerlendirmemiz gerekmektedir.⁴⁴⁸

Ayrıca geleneksel Türk dininde önemli bir konuma sahip olan inanışlardan birisi tabiat kültürleridir. Türklerin Müslüman olmadan önceki sanat eserlerine baktığımızda "hayvan üslubu" denilen bir kısım canlıların nakış gibi her yere işlendiğini müşahade ederiz. Değişik şekillerdeki ongunlar ve totemlerin varlığı birçok eserde canlıların tasvirlerinin yer almasının nedeni Türklerde bulunan doğa kültürlerine olan inancı ortaya koymaktadır. Günümüzde dahi tabiat kültürleri tasavvufi yaşantının içinde İslam perdesi altında yaşamaya devam etmiştir.⁴⁴⁹ Yeni doğmuş bebeklere aslan, kurt, yıldırım, kaya vs. gibi adların konulması İslam'dan önceki Türk inancındaki doğada var olan unsurlara ve canlılara verilen önemi gösterir niteliktedir.⁴⁵⁰

İslamiyet'ten önce Türkler tepeler, ormanlar, akarsular ve gölleri kutsal saymış ve o bölgelerde ilerlerken dua edilmesi gerektiğine inanmışlardır. Alevîler bu inanca uygun hareket ederek bölgelerini, arazilerini, tarlalarını kutsal görerek orayı kolay kolay bırakmazlardı çünkü onların o bölgede duaları, inançları ve kutsal kabul ettikleri yerler bulunmaktadır.⁴⁵¹ Türklerin tepeleri ve su kaynaklarını mukaddes kabul etmesinin nedeni tabiatın bazı unsurlarında ruhların bulunduğuna inanmalarından kaynaklanmaktadır.⁴⁵²

Kırgızlar ve Başkurtlar başta olmak üzere Türkler vefat eden kimsenin naaşını göllerin, derelerin yanına defnederlerdi. Bununla birlikte değerli kabul edilen bir dağın yamacına dahi naaşı defnettikleri görülmektedir.⁴⁵³ Bu uygulama Türkler arasında su ve dağ kültürünün olduğunu gösteren adetlerden biridir. Toprak, su ve ağaç kültürünün etkilerini orduya katılacak gençlerin hazirelerden ve kutsal yerlerden üç taş almalarında, evlenen çiftlerin bineklerinin ardından su saçılmasında, göllere madeni para saçılmasında, gerçekleşmesi istenen dilekleri içeren kağıtların Fırat Nehri'ne bırakılmasında, hazirelerden ve mukaddes yerlerden toprak ile taş götürülmesinde

⁴⁴⁸ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 16.

⁴⁴⁹ Günel, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, 138.

⁴⁵⁰ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 21.

⁴⁵¹ Yörükân - Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri*, 36.

⁴⁵² Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 157.

⁴⁵³ Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, 251.

müşahede ederiz.⁴⁵⁴ Örneğin Amasya şehrinin hanımları evlatları olmayınca akarsuların ve göllerin yanına gidip dua ederlerdi. Bazıları ise mukaddes kabul edilen ağaçların yanında niyazda bulunurdu. İstekleri yerine gelmezse bu kez de hazirelere giderek dua ederlerdi.⁴⁵⁵ Diyarbakır şehrinde "Sultan Şeymuz" haziresi, Gaziantep ilindeki "Karababa" haziresi, Sivas'da "Abdülvahap Gazi" yatırılarına gidilmesinin sebeplerinden birisi yuva kurmak isteyen kişilerin bahtlarının açılmasıdır. Buralara giden kişilerin kimisi incir ağacına bez sararak, kimileri mum yakarak İslam öncesi inanışları yansıtan demir, taş ve su kültlerini ön plana çıkaran ritüeller gerçekleştirirlerdi.⁴⁵⁶

Geleneksel Türk dininde ön plana çıkan kültlerden bir diğeri ise “yer-su” kültüdür. Türklerin bu kültü ön plana çıkarması aslında onların yer-suyu ruh sahibi olarak kabul etmeleridir.⁴⁵⁷ Daha sonraki dönemlerde yer kültünün etkilerinin İslamî birtakım uygulamalarla özdeşleştirildiğini müşahade edebiliriz. İbadet için toplanan cemaat namazların arasında sünnet namazı kılacağı vakit diziliş sıralarını farklılaştırırlar. Bu yer kültünün etkisine bir örnek olabilir. Yine bir kimse vefat ettiğinde yakınları mezarına dua edilmiş toprak saçarlardı. Gemide çalışan işçiler ve kaptanlar Allah'a teşekkür etmek için zemini öpüp "yer hatmi" duasını yerine getirirlerdi. Kabristana gidip yer iyeleri için para saçılması o yerin malikinden izin istenip gönlünün yapılması için yerine getirilen bir uygulamadır.⁴⁵⁸ O malik ruhânî bir varlığı ifade eder.

Hunlarda mağara kültü bulunduğu için bazı mağaralar mukaddes addedilip, kamlarla beraber hükümet erkânı oralarda dini ayinler düzenleyerek sunularını ve adaklarını takdim ederlerdi. Daha sonra ise o mağaranın etrafını kayın ağaçlarıyla doldurup mukaddes orman haline getirirlerdi.⁴⁵⁹ Mağara kültüne Türk Dünyasından örnek verecek olursak Azeri hanımların evlat sahibi olabilmek için "Azıh Mağara'sına" giderek bir yandan yukarı kısımdan akan su katrelerini yutup diğer yandan çeperlerden akan su ile vücutlarının göbek kısmını ovuşturarak hamile olmayı umduklarını söyleyebiliriz.⁴⁶⁰ Türkiye'den bu hususa örnek getirilecek olursak Kahramanmaraş şehrinin kıymetli mağaralarından olan “üçler- beşler

⁴⁵⁴ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 15.

⁴⁵⁵ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 5.

⁴⁵⁶ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 89.

⁴⁵⁷ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 158.

⁴⁵⁸ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 33.

⁴⁵⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/21.

⁴⁶⁰ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 57-58.

mağarasının” dileklerinin yerine gelmesini isteyen insanların uğrak yeri haline geldiğini ifade edebiliriz. Bir kısım insanlar oraya gelip sabahlayarak dertlerinden kurtulmayı umarlardı.⁴⁶¹

İnsanların sıklıkla ziyaret ettikleri yerlerin başında mağaralar gelmektedir. Bilhassa yedi uyurların mağaraları dikkatleri üzerine celbetmektedir. Türkler tarafından bu mağaralar kıymetli sayılmıştır. Ziyaret yeri olarak kabul gören bu mağaralara, edebî eserlerde dahi yer verilmiştir.⁴⁶² Muhammediye türü manzum eserlere bakıldığında mağara kültürünün tesirini müşahade ederiz. Geyikli mağara kültürünün yansımaları İslam sonrası dönemde de görülmüştür. Orada geçen ifadeye göre Muhammed Hanefî bir karacanın arkasından ilerleyerek mağaraya gider. Mağaradan sonra ise uçmağ gibi yeşil bir alana varıp orada Mine Hatun'u bulur.⁴⁶³

Türkler arasında bu kültürlerden farklı olarak önemli kadınların kültürleri var olmuştur. Mesela “Umay Ana Kültü” kadınlarla alakalı kültürlere örnek verilebilir. Umay kelimesinin anlamı destek verip hidayeti gösteren ana manasına gelmektedir. Ülkemizde ve diğer Türk ülkelerinde "Umay Ana Kültü" "Fatma Ana Kültü"ne dönüşmüştür.⁴⁶⁴ Azerîlerin bazı evliyalara ve erenlere Dede Güneş, Gündoğdu Baba gibi isimler verip öyle anmaları güneş kültürünün izlerinin İslamî dönemde bile varlığını sürdürdüğüne dair bir delildir.⁴⁶⁵ Burada velî kültürü ile güneş kültürü bir araya gelmiştir.

2.1. Ecdat ve Evliya Kültü

Türkler için atalar kültürü o kadar ehemmiyet arz eder ki tarih boyunca ecdatlarına yapılan hakaretleri ve saygısızlıkları hiçbir şekilde kabul etmeyerek tepki göstermişlerdir. Hatta kimi zaman onlara yapılan hakaretlere karşılık vermek için düşmanlarına karşı harp başlatmışlardır. Günümüze bakıldığında dahi atalar kültürünün bir kısım adetlerin ve geleneklerin kaynağını oluşturduğunu görürüz. Bir kimse öldüğünde o kişinin yakınlarının ve çocuklarının, büyükleri adına arkasından tatlı ve yiyecek dağıtmaları bu kültürün izlerini taşımaktadır.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ Karaoğlu, *Kahramanmaraş ve Çevresinde Ziyaret Yerleri*, 313-315.

⁴⁶² Adam vd., *Halk İnanışları*, 82.

⁴⁶³ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/24.

⁴⁶⁴ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnanışları*, 180.

⁴⁶⁵ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültürler*, 29.

⁴⁶⁶ Bars, “Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler”, 178.

Eski Türkler, kağanlar ve beyler gibi önemli şahsiyetlerin mezarlarını herkesin ulaşamayacağı yerlere yaparak o mezarlara büyük ihtimam gösterirlerdi. Kabirlere gösterilen bu ihtimam atalar kültürünün bir yansımasıdır. İslamî dönemde de Türkler, bu geleneklerinin devamını alimlerin, evliyaların ve şühedanın mezarlarına karşı göstermişlerdir.⁴⁶⁷

Atalar kültürü o kadar ehemmiyetli bir kültür sayılmıştır ki bazı araştırmalara göre Türkler arasında ocak ve ateş kültürünün ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. İslamiyet'ten önce Türkler alevlerin çevresinde ecdadın ruhâniyetinin var olduğuna inanırdı. Ecdada duyulan ihtiram ocağa ve yanan alevlere de tazim edilmesini sağlamıştır.⁴⁶⁸

Türk inanışlarını şekillendirip düzenleyen unsurların başında atalar kültürü ile veli kültürü gelmektedir. Daha sonra bu iki kültür bir araya getirilip doğa unsurlarıyla birleşmiştir.⁴⁶⁹ Türk topraklarında ortaya çıkıp gelişen evliya kültürü hem Sünnî İslam'ı hem de heterodoksîyi bir arada tutup her ikisini içine alan bir inanıştır.⁴⁷⁰ Türkler ehemmiyet verdikleri pirlere ve erenlere "ata" lakabını vermişlerdir. Türkler arasında İslam'ın yayılmasına ve tasavvufun kökleşmesine vesile olan başlıca kişilerden sayılan Mensur Ata, Zengi Ata, Hakim Süleyman Ata, Çoban Ata, Seyyid Ata, Dana Ata gibi şahsiyetlere verilen "ata" lakabı bu duruma örnektir. Bu isimlendirmenin altında yatan sebep Türklerin geçmişlerine önem verip ecdatlarına ve atalarına değer vermelerinden kaynaklanmaktadır.⁴⁷¹ Türkler sufi şeyhlerine de "ata, baba, bab" isimlerini vermişlerdir. Örneğin bu şahsiyetlerden olan Arslan Baba kıssaya göre Müslüman olmak için Hz. Peygamber ve onun sahabesiyle görüşmüştür. Bu hikaye sebebiyle halk Arslan Baba'yı ashaptan kabul etmiştir.⁴⁷²

Geleneksel Türk dini arasında koruyucu ve kollayıcı ruhların olduğu kabul edilirdi. Ecdadın ruhları, velilerin ve gavsaların ruhları, eski kam ruhları koruyucu ruhlardan sayılırdı. Bu ruhların onuruna yemekler vermek onların sevgisini celbetmek anlamına geldiği için Orta Asya'da ve Türkiye'de insanlar, geçmişlerinin ruhu ve kutsal gördükleri kimseler adına ziyafetler verirdi.⁴⁷³ Eski Türklerin adetleri

⁴⁶⁷ Bedirhan, "Eski Kaynaklara Göre Türklerde Şamanizm", 84.

⁴⁶⁸ Maraşlıoğlu, *Ateş Kültü*, 24.

⁴⁶⁹ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 63.

⁴⁷⁰ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 59.

⁴⁷¹ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 79.

⁴⁷² Köprülü - Çakmakcıoğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 67.

⁴⁷³ Bayat, *Kadın Şaman*, 127.

arasında ecdatlarının ruhu için hayvan boğazlayıp onun etini dağıtmak da vardır. Özellikle bu uygulama bazı mevsimlerde ve belirli aylarda yapılırdı.⁴⁷⁴ Günümüzde ise hayır hasenat işlemek adına vefat eden büyüklerinin ardından hayvan kesilerek onun etiyle yemekler pişirilip dağıtılmaktadır. Mevlevî tarikatında geleneksel Türk dininde olduğu gibi ecdadın ruhunun yaşayanları esirgeyip, muhafaza edeceği fikri mevcut idi. Örneğin semâ için toplanıldığı vakit "Mevlâna, mecliste bahar tercîini söyleyince Sultan Veled pek neşelenir, Konya tarafına bakarak: 'Konya ne hoş bir şehir! Karanlığından rahmet parıltısı görülmede adeta.' deyince Mevlâna; 'Evet, Konya pek kutludur. Dostların şehadeti ile bu şehri sana bağışladım. Ulu Mevlâna'nın kemikleri ve toprağımız burada bulundukça, evladımız, dostlarımız burada oldukça buraya zeval gelmez.' der."⁴⁷⁵ Bu sözlerden pirlerin maneviyatlarının ve ruhlarının var olduğu bölgeyi koruduğu aynı zamanda merhameti o bölgelere çektiği anlaşılmaktadır.

Anadolu'da günümüzde dahi avamın inancının temelinde veli motifi önemli bir rol oynamaktadır.⁴⁷⁶ Geleneksel Türk dininde önemli bir yer teşkil eden ecdadın kabirlerine saygı duyma ve onları onurlandırma geleneği Türkler Müslüman olduktan sonraki dönemde de devam etmiştir. Önemli pirlerin ve mutasavvıfların kabirleri darda kalan kişiler için bir sığınak ve dua merkezi haline gelmiştir. Örneğin Doğu Anadolu bölgesinde böyle yatırlar ve hazirelere sıkça rastlanmaktadır. "Çıplak, Hacı Yusuf, Zeynel Abidin, Sofraz, Güvit, Bacı- Kardeş, Güzelbaba, Büyük Tabaktepe, Gökbaba, Arapdede, Huribaba, Köse Hasan, Güreşken Baba, Horasan Baba, Ardıç, Cilligöl, Kavaktepe, Korsor, Uryan Baba, Şenyurt, Dumlu Baba, Kancıyan, Ağbaba, Huykesen, Ulus Hatun, Fethi Ahmet Baba, Somuncu Baba, Gülerak Baba, Şalveren, Kızkapan, Veysel Gani" bu bölgede bulunan kutsal mekanlardan birkaçıdır.⁴⁷⁷ Diğer yandan Malatya şehrinde bulunan "Battal Gazi" haziresine evlat sahibi olmak isteyen hanımlar giderek Tanrı'ya niyaz ederlerdi. Başlarındaki tülbentleri o hazirenin etrafına sararak birçok kadın evlat sahibi olmayı umardı. Diyarbakır şehrinde "Sultan Şeymus, Sultan Süleyman" gibi kabirler kutsal kabul edilerek dua edilen yerlerdendir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, 200.

⁴⁷⁵ Yücekale Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 243.

⁴⁷⁶ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 25.

⁴⁷⁷ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 60.

⁴⁷⁸ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 72.

Türkiye'de bulunan hanım erenlerin hazireleri tıpkı erkek velilerin kabirleri gibi incelenmeye değer bir konudur. Edirne'deki "Kız Evliya Türbesi", İzmir'deki "Kız Veli Türbesi" ve "Sır Hatunlar Türbesi", Bolu'daki "Sarı Kız Türbesi" ve "Kız Dedesi Türbesi", Kahramanmaraş'taki "Kızlar Türbesi", Konya'da ki "Üç Kızlar Türbesi", "Siirt'teki Şeyhetü Zeynep Türbesi", Ankara'daki "Cimcime Sultan" ve "Hoş Ebe ve Sarı Kız Türbeleri", Sinop'daki "Sultan Hatun" ve "Aynalı Kadın Türbesi", İstanbul'da "Loğusa Hatun Türbesi" Bursa'daki "Ebe Hatun Türbesi" manevî ve mistik yönü ön planda olan hanımlara ait ziyaret mekanlarıdır.⁴⁷⁹ Malatya'nın bazı yerlerinde bir kısım hanım velilerin kabirlerine rastlanmaktadır. Bunlar; Sıddı Zeynep Türbesi, Ayşe Hatun Türbesi, Şah Sultan Hatun Türbesi'dir.⁴⁸⁰ Kahramanmaraş şehrinin önemli hanımlarından kabul edilen "Elif Ana"nın mezarı dileklerinin gerçekleşmesini isteyen kimselerin uğrak yeri haline gelmiştir. "Elif Ana" hayatta iken iyiliksever, temiz kalpli ve güzel huylu bir kimsedir. Yaşamı boyunca kerametler gösteren bu hanım vefat etse dahi halkın gönlünden çıkmayıp mezarı sürekli dua edilip gidilen yerlerden birisi olmuştur.⁴⁸¹

Anadolu'da evliya kültü izlerini her yerde belli etmiştir. Özellikle Yunus Emre'nin dizelerinde bu husus değinilen konulardan olmuştur:

"Benüm şeyhüm gâyet ulu kişidür
 Üçler yidiler kırklarun başudur
 On iki İmâmun ser- yoldaşıdır
 Dönmezem şeyhümden ya ne döneyim"⁴⁸²
 "Yidilerle kırklarla
 Yüzi balkur nûrlarla
 Ak sakallu pîrlerle
 Bize dervîşler geldi"⁴⁸³

Türklerin geleneksel hikayeleri ve efsanelerinde "üçler, yediler, kırklar" diye cin taifelerinden bahsedilir. Mesela üçler sağlıklı kimseleri iyileştirip, fakirlere destek olurlar. Kırklar ise gülünç işler yapıp gezip tozarlar. Bu inanış ile evliya kültüründeki "üçler, yediler, kırklar" düşüncesinin bağlantısı vardır.⁴⁸⁴

⁴⁷⁹ Bayat, *Kadın Şaman*, 152.

⁴⁸⁰ Oymak, *Malatya Ziyaret Kültürü*, 206.

⁴⁸¹ Karaoğlu, *Kahramanmaraş ve Çevresinde Ziyaret Yerleri*, 51-52.

⁴⁸² Yunus Emre, *Dîvân-ı İlâhîyât*, 733.

⁴⁸³ Yunus Emre, *Dîvân-ı İlâhîyât*, 840.

⁴⁸⁴ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 189.

Tarihî hadiselerde bile evliya kültünün izlerine rastlanmaktadır. 1877-1878 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşı esnasında ezanı sesli bir şekilde dillendirip etrafa duyuran Osman Bedrettin İmam Efendi diğer kişiler tarafından üçler, yediler ve kırklardan telakki edilmiştir.⁴⁸⁵ "Kırk erenler" kültünün tesirini bu olayda görebiliriz. Yine bu inanışa başka bir örnek verecek olursak Kahramanmaraş'ın "Ziyaretin Üçe" diye adlandırılan mevkisinde herhangi bir kabir veya türbe bulunmamaktadır. Buna rağmen o yer birçok insanın evlat sahibi olabilmek için uğrayıp dua ettiği mekanlardan biridir. Çünkü bölge insanı o mevkide "üçler, yediler ve kırkların" yaşadığına ve aynı zamanda onların orada bir araya geldiklerine inanmaktadır. Bu inanıştan dolayı o yerin kutsallığına inanılmaktadır.⁴⁸⁶

Zaten Türk İslam tasavvufunda önemli olan akidelerden birisi insanların yardımına koşan ricalu'l gayb velilerinden oluşan kırklar kültü olmuştur. Bunlar Kırgız Türkleri tarafından "kırk çiltanlar" diye anılırlar ve her zaman başlarında Hz. Ali veya Hz. Hızır bulunur. Bu erenler içlerine iyi, doğru, faziletli ve erdem sahibi kişileri alırlar.⁴⁸⁷ Hz. Ali'ye dair Anadolu'nun birçok yerinde değişik inanışlara rastlanmaktadır. Bu durum birbirinden farklı Ali tasavvurlarını ortaya çıkarmıştır.⁴⁸⁸ Ayrıca Anadolu'nun her yerinde kırklar diye anılan velilere ehemmiyet gösterilmiştir. Hatta Anadolu'da önemli bir il olan Kırklareli ismini bu velilere nispeten almıştır.⁴⁸⁹

Kırgızlar, dileklerinin kabul olması için Hz. Hızır'dan "Kıdır" adıyla istimdat dilerler ve evlat sahibi olmak için onu vesile kılarılardı. Hızır kültünün altında yatan oluşuma baktığımızda İslam'dan önceki Türk anlayışında bulunan herkesin zorda olduğu anda ortaya çıkan "gök sakallı ihtiyarları" görürüz.⁴⁹⁰ Türk inançları arasında önemli bir yer tutan Hızır motifi ile İslam düşüncesindeki Hızır motifi arasında farklılıklar bulunmaktadır. Türk halkı kendi eski inançlarıyla özdeşleşmiş bir "Hızır" oluşturarak o Hızır'a inanıp ondan yardım dilemişlerdir. Kısacası geleneksel Türk dinindeki gök sakallı, aksakallı ihtiyarların yerini Hızır

⁴⁸⁵ Berrin Türkoğlu, *40 Erenler: Anadolu Evliyaları ve Kerametleri* (İstanbul: Kozmik Kitaplar, 2006), 137-138.

⁴⁸⁶ Karaoğlu, *Kahramanmaraş ve Çevresinde Ziyaret Yerleri*, 290.

⁴⁸⁷ Bayat, *Köroğlu*, 89.

⁴⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Hamza Karaoğlu, "Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları: Kahramanmaraş Örneği", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (01 Aralık 2015), 37-70.

⁴⁸⁹ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 216.

⁴⁹⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/3.

kültü almıştır.⁴⁹¹ Evliya kültü ile ilgili olarak Alevî şair dizelerinde şöyle ifadeler kullanılmıştır:

"Pir Sultan Abdal'ım Kırklar Yediler
 Bu yolu erkânı böyle kodular
 Allah verdiğini almaz dediler
 Bana verdiğini aldı neyleyim."⁴⁹²
 "Bu yolda gidene hakir dediler
 Her nerde çağırsam hazır dediler
 Yardımcımız olsun Üçler Yediler
 Yâ Ali sen gözle senden isterim"⁴⁹³
 "Pir Sultan Abdal'ım Kırklar Yediler
 Bu yolu erkânı anlar kodular
 Allah verdiğini almaz dediler
 Bana verdiğini aldı n'eyleyim"⁴⁹⁴
 "Şimdi Erenlerden vardır irade
 Üçlerle Yediler kaldı arada
 On İki İmamlar hazır burada
 Kırklar medet medet dosta kavuştum"⁴⁹⁵
 "Kırklar bu meydanda gezer dediler
 Evliyayı yola dizer dediler
 Destini destinden üzer dediler
 Nefsaniyetine uyan gelmesin
 Pir Sultan'ım eydür dünya fânidir
 Kırkların sohbeti aşk mekânıdır
 Kusura kalmıyan kerem kânıdır
 Gönülde karası olan gelmesin"⁴⁹⁶
 "Pir Sultan'ım der görenler
 Pirlere niyaz edenler
 Üçler Yediler Erenler
 Mürvete geldim yalnız"⁴⁹⁷
 "Önüm sıra Kırklar Pirlere çekildi
 Daha Beyler bizi dilemesinler"⁴⁹⁸

⁴⁹¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/89.

⁴⁹² Abdülbaki Gölpınarlı - Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal* (İstanbul: Der Yayınları, 1991), 29.

⁴⁹³ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 119.

⁴⁹⁴ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 120.

⁴⁹⁵ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 122.

⁴⁹⁶ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 123.

⁴⁹⁷ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 143.

⁴⁹⁸ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 193.

"Kırklar ile cem' olmağı muradım

İmam Cafer çıkar yollarımıza"⁴⁹⁹

Alevîlerin inanışları arasında üçler, yediler ve kırklara yer verilmiştir. Örneğin Alevîler yaşadıkları kasabalarda her sene Abdal Musa kurbanını eda ederlerdi. Kurbanın eti ile yapılan yemeğin yanına gelen yüksek maneviyata haiz derviş misali birisi şöyle sözler söyler: "Bismi Şah Allah Allah! Artsın, eksilmesin, taşsın dökülmesin, yiyene nur iman ola, hastalar şifa bula, müminler şad ola, münafıklar berbat ola. Üçler, beşler, yediler, on iki imamlar, on dört masumu paklar, on yedi kemerbestler, kırklar, seksen bin Rum erenleri, doksan bin Horasan pirleri, yüz bin gayip erenleri, Hak Muhammed Ali, Pirimiz Hacı Bektâş-ı Veli, Abdal Musa Sultan kurbanları kabul eyliye, ziyan, keder vermiye." duasından sonra toplulukta yer alan herkes yemeği yemeğe başlar.⁵⁰⁰ Yine Alevîler yemek dualarında da erenleri ve on iki imamı anarlar. Velilerden imdat dileyerek onların adı anılarak yemeğe başlanması ve insanlara yardım edilmesi erenlere verilen değeri gösterir.

İnsanlar isteklerinin ve dileklerinin yerine gelmesi için veli türbelerini ziyaret ederlerdi. Evlat sahibi olmak isteyen hanımlar "Karayakup, Oğlan Veren, Emiroğlu, Üzeyir Baba, Seyit Baba, Hasan Paşa Ocağı, Koca Haydar, Garip Musa, Fadıl Baba, Ali Taş, Değnekli Havuzu, Dört Ardiç, Kartalık Şehidi" gibi mekanlara gidip kurbanlar keserek dua ve niyazda bulunurlardı.⁵⁰¹ Gaziantep ilinde evlat sahibi olmak isteyen kişiler "Dermanlı- Değirmenli Ali Dede, Memik Dede, Ökkeşiye" gibi türbeleri ziyaret ederek adak adarlardı. Eğer duaları kabul olur ise evlatlarının ismini "Ökkeş veya Memik" koyarlardı. Bu gelenekten ötürü bu isimler o bölgede çok kullanılan isimlerden olmuştur.⁵⁰²

"İnektepe, Çarpi, Recep Baba, Şallı, Güllübağdat, Allahuekber, Güzelbaba, Hasan Baba, Arif Baba, Arap Baba, Cemsit Bey, Abuzer Gaffari, Mahmut el Ensari" gibi türbelerde, gençlerin bahtlarının açılıp yuva kurabilmeleri için gittikleri kutsal mekanlardandır. Veli kültü inanışına göre erenler darda ve zorda kalan kişilere fayda sağlayıp onları sıkıntılarından kurtarırlardı. Bununla beraber velileri kızdıracak davranışta bulunanların başlarına dert ve sıkıntı gelirdi. Veliler o kişilere karşı dargınlıklarını ve kızgınlıklarını belli ederlerdi.⁵⁰³

⁴⁹⁹ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 193.

⁵⁰⁰ Adil Ali Atalay, *Abdal Musa Sultan ve Velayetnamesi* (İstanbul: Can Yayınları, 1997), 122.

⁵⁰¹ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 73.

⁵⁰² Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 86.

⁵⁰³ Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, 76.

Türk dünyasının birçok bölgesinde evliya kültü kendini belli eden bir inanış olarak varlığını sürdürmektedir. Türkmenistan'da her eşyanın bir şeyhi bulunmaktadır. Örneğin yağmurun şeyhinin adı "Burkut"dur. Yine Türkistan bölgesinde bebek yeni doğduğunda saçının kesildiği "saç toyu" yapılırdı. Bebeğin saçı kesildiğinde bir parça saç geride bırakılır ve bu saça "ergeç" denilirdi. Geride bırakılan "ergeç" bebeğin bir türbeye nezir edilmesi için kullanılırdı. Nezir için ise şu türbelere gidilirdi: "Baba Mezar, Karagül Baba, Şah-ı Merdan, Hz. Ali, Paça Ata, Seyyit Bilal, Buhari, Nakşibendi".⁵⁰⁴

Türkler üzerinde evliya kültü etkili bir unsur olmuştur. "Saras Baba, Zamaksari, İdris Baba, Necmeddin Kübra, Ağışan, Dana Ata, Gözcü Ata, Hakim Ata, Astane Baba, Ebu Said Mehnevi" gibi din adamları Türkler tarafından saygı gösterilip kabirlerine hürmeten gidip dilekler dilenen başlıca şahsiyetlerdendir.⁵⁰⁵

2.2. Dağ ve Taş Kültü

Birçok dinin ve inanışın içerisinde dağ ve taş kültüne yer verilmiştir. Birtakım kültler inançların içerisinde gizli bir şekilde bile olsa varlığını sürdürmeyi başarmışlardır. Geçmişten günümüze her toplumun mutlaka mukaddes saydıkları bir dağı olmuştur. Helenistik kültürün altındaki kimseler "Olimpos Dağı"nı, Musevîler "Sina Dağı"nı, Müslümanlar "Arafat Dağı"nı, Hindistan bölgesindekiler "Himalaya"yı, Moğollar ise "Burhan Haldun Dağı"nı mukaddes kabul etmişlerdir.⁵⁰⁶

Hindular ise "Meru Dağı"nın mukaddes bir mekan olduğuna inanarak iyi ruhların orada yaşadığını telakki ederlerdi. Onlara göre birçok doğa olaylarının şekillenmesinde dahi bu yerin payı vardır. Hindu din adamları burası ile ilgili yorumlar yaparak bu mekanın ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Daha sonra bu dağ Budacılar tarafından da mitolojik bir anlatıma büründürülerek kutsal sayılmıştır.⁵⁰⁷ Soğd bölgesinin Zerdüştları "Kaf Dağı" inanışını andıran "Girnağar Dağı" inanışına sahip idiler. Bu dağın dünyanın merkezinde bulunduğunu düşünürlerdi.⁵⁰⁸

Geleneksel Türk dini ve İslam tasavvufunun etkileşiminde önemli sayılan konulardan birisi de dağ ve taş kültürüdür. Hatta bu inanış kamların ilahilerine dahi

⁵⁰⁴ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 103-104.

⁵⁰⁵ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 166-167.

⁵⁰⁶ Oymak, *Malatya Ziyaret Kültürü*, 190.

⁵⁰⁷ Günay Tümer, *Bîrûni'ye Göre Dinler ve İslâm Dîni* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1986), 171.

⁵⁰⁸ Tümer, *Bîrûni'ye Göre Dinler ve İslâm Dîni*, 171.

yansımıştır. Kamların ve bahşların dillendirdikleri niyazlarda ve ilahilerde yüce dağlar evliya, ata, baba diye isimlendirilirdi.⁵⁰⁹ Türk inanışlarına göre bazı tepeler ve dağlarda velilerin var olduğuna inanılırdı. Özellikle Toros bölgesindeki dağlar ile tepeler "dede-baba" diye anılırdı.⁵¹⁰ Eski Türklerdeki dağ kültü inanışının günümüze yansması olarak bazı dağlara pirlerin ve şeyhlerin isimlerinin verildiği görülmektedir. Hazar Baba tepesi gibi yerler bu duruma örnek teşkil etmektedir.⁵¹¹

Hun Türkleri döneminden beri adaklar ve kurbanlar dağ ve tepelerin doruklarında kesilirdi. İslam ile birlikte bu gelenek farklı şekilde devam ederek yüksek yerlerde bulunan türbeler, hazireler ve kabristanlar gibi mekanlarda adaklar kesilmiştir. Hala Adıyaman, Tunceli, Erzurum ve Bingöl şehirlerinde dağların ve tepelerin doruklarında kurbanlar kesilmektedir.⁵¹² İlginç olan uygulamalardan birisi de Telengit Türklerinde anne olmak isteyen hanımların kutsal gördükleri tepelere ve yüksek yerlere giderek niyazda bulunup çocuk sahibi olacaklarına gönülden kanaat getirmeleridir.⁵¹³

Mutasavvıfların yaşantısı incelendiğinde taatlerini ve kulluk vazifelerini yerine getirip terk-i dünya eylemek için ıssız mekanları veya tekkelerin bir odasını tercih ettiklerini görürüz. Türk mutasavvıfları bu adetten farklı olarak yüksek yerlerde terk-i dünya eyleyip dağlara ve tepelere çekilmeyi tercih etmişlerdir.⁵¹⁴ Türklerin yüksek yerleri ibadet ve kulluk yapmak için tercih etmesinin nedeni Gök Tanrı inancıyla ilintili olabilir. Hacı Bektâş-ı Veli ve onun halifesi olan Hacım Sultan ibadet ve taat yeri olarak kendilerine yüksek yerleri seçip daima dağlar ve tepelerde terk-i dünyaya yönelmişlerdir.⁵¹⁵ Burada da dağ ve tepe kültürünün izlerini açıkça görebiliriz.

İslam'dan önceki dönemdeki Türk adetlerinden bir diğeri ise kabirlerin yukarıya doğru tıpkı bir tepayı andırırcasına yüksek tutulmasıdır. Mesela Mevlânâ'nın türbesi dahi bu adetten dolayı yükseltilmiştir.⁵¹⁶ Yine önemli hanım velilerden ve Allah dostlarından sayılan Gelincik Ana'nın mezarı yüksek bir yere defnedilip yerleştirilmiştir. O bölgenin ismi de "Gelincik Ana Tepesi" olarak

⁵⁰⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/35.

⁵¹⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/458.

⁵¹¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/437-438.

⁵¹² Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 36.

⁵¹³ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültürler*, 41.

⁵¹⁴ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 115.

⁵¹⁵ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 114.

⁵¹⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/428.

isimlendirilmiştir.⁵¹⁷ Yüksek yerlerin Tanrı'ya daha yakın olduğu düşüncesinden ötürü kabirler yükseltilmiştir.

Türkiye'de bazı dağlar mukaddes kabul edilmiştir. Örneğin Kaz Dağı böyle yerlerden sadece biridir. Kaz Dağı menkıbesinde anlatılan iffet sahibi kadın üzerine ne kadar çamur atılmaya kalkışılrsa da aklanmayı başarmıştır. Menkıbeye göre o kadın Hz. Fatıma'nın evladıdır. Kaz Dağı bu inanıştan ötürü Alevîler tarafından mukaddes kabul edilmektedir.⁵¹⁸ Geleneksel Türk dininde Sarı Kızlar denilen ilahelere olan inanç şekil değiştirerek bir şekilde Alevîliğin içinde yer almıştır. Alevîler bu inançtan ötürü "Sarı Kız Tepesi" denilen yere belirli vakitlerde uğrayıp orayı hac mekanı gibi kutsal kabul ederek dualar ederlerdi.⁵¹⁹

Türklerin esatirleri arasında yer alan "Aştın Dağlar- Ak Dağlar" İslamiyet ile birlikte varlıklarını Kaf Dağı ve Tur Dağı'na bırakmıştır. Başlıca mutasavvıflardan olan Yunus Emre bu konuyu beyitlerine şöyle yansıtmıştır:

"Kaf dağı zerrem değil, Ay ve Güneş bana kul
Ben kuş dilin bilürem, söyler Süleyman bana"
Alevî şairlerden olan "Muhyiddin Abdal" bu hususa şöyle değinir:
"Güller açılır çağında, Kevser ile Tûr dağında
Bülbüller öter bağında, koyun bile güttüm ben"
Seyyid Nesimi "Tur Dağı"nı ön plana çıkartarak şöyle der:
"Musa benim kim, Hak ile daim münâcat eylerim
Gönlüm, Tecelli Tûr'udur, anınçün Tûr olmuşum."⁵²⁰

Tarihte var olmuş birçok halkın üzerinde taş kültünün etkisi ve tesiri gözükmektedir. Geçmiş dönemlerdeki insanlara baktığımızda taşlara dair inançlara rastlanmaktadır. Bununla birlikte taş kültüne dair olan inançlar sadece geçmişteki insanlara has değildir. Günümüz insanlarında dahi bu inanç devam etmektedir.⁵²¹ Örneğin Keltler, doğa kütlerinin varlığını kabul eden halklardandır. Onlar mukaddes taşlara, kayalara ve ormanlara inanmakla birlikte bir kısım göllerin ve akarsuların mukaddes olduğunu kabul etmişlerdir. İsevîlik her ne kadar Keltler'in eski inancını yok etmişse de doğa kütlerine olan inanışları silememiştir. İsevîliğin üzerinde bu kütlerin tesiri inkar edilemez.⁵²² Aynı şekilde Romalılar döneminde mukaddes kabul

⁵¹⁷ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 115.

⁵¹⁸ Boratav, *Türk Mitolojisi*, 54; Boratav, *Türk Mitolojisi*, 112.

⁵¹⁹ Yörükân - Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri*, 86.

⁵²⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/460.

⁵²¹ Hakkı Acun, *Türk Kültüründe Taşlar* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2010), 105.

⁵²² Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar* (Ankara: Elips Kitap, 2007), 34.

edilen taşlar olmuştur. "Karataş" da böyle taşlardan sadece birisidir. Daha sonra bu taş İsevî kültürünü etkisi altına almıştır.⁵²³ Kısacası İsevîlik eski inanışların tesirinden kendini kurtaramamıştır. Hala İtalya'da mukaddes taşlara olan inanç devam etmektedir. Yine benzer bir şekilde Almanlar arasında taşlara dair birçok farklı inançlara rastlanmaktadır. Kimi insanlar taşları vücutlarına sürerek iyileşmeyi umarlardı. Bununla beraber dinî ritüellerini mukaddes taşların yanında yerine getiren kimselerde vardı. Ayrıca bazı taşları sihrin tesirini kırmak için kullanırlardı. Taşa dokunarak veya onu toprağın altına yerleştirdiklerinde bir nevi kerametvarî olayların gerçekleşmesini beklerlerdi. Onlar insanlar dışında kalan diğer canlıların iyileşebilmesi için de taşları kullanırlardı.⁵²⁴

İsevîler bir kısım taşlara önem verdiklerinden ötürü bedenlerini öyle taşlara değdirmeye çalışmışlardır. Böyle yaparak şifa bulmayı ummaktadırlar. Bilhassa tapınakların taşları bu açıdan daha değerli kabul edilmiştir.⁵²⁵ Aynı zamanda İsevîler taş kültü ile şu tür inanışlara sahiptirler: Taşla iyileşme, bir kısım taşların mukaddes görülmesi, taşların bebeğe dönüşmesi, taşların yanında niyazda bulunma ve dilek dilemek gibi uygulamalar yapılmaktadır.⁵²⁶

Bir kısım taşların mukaddes kabul edilmesi meselesi Musevî inancında dahi gözükmektedir. Tevrat da Hz. Yakup'un kafasını yaslayıp uykuya daldığı bir taştan bahsedilmektedir. Bu taş sayesinde o düşünce Tanrı ile konuşmuştur. Daha sonra o bu taşı mukaddes sayıp üzerine uzun bir şekilde taş koyup orayı yağlayarak Tanrı'nın meskeni diye isimlendirmiştir.⁵²⁷ Aynı zamanda Yerusâlim kentinde bulunan "Mukaddes Kaya" üç din açısından kıymetli ve değerli kabul edilmektedir. Bu taşın etrafına Bet Amikdaş inşa edilmektedir.⁵²⁸

Hinduların inanışları arasında taş kültüne yer verilmektedir. Hindular Tanrılarının sanemlerinin etrafına mukaddes taşlar yerleştirirlerdi. Kimi zaman şifa bulmak amacıyla kimi vakit dualarının gerçekleşebilmesi için taşları kullanırlardı. Onlar şans getirmesi amacıyla da taşlardan istifade etmektedirler.⁵²⁹ Budistler arasında Gautama Siddharta'nın adını attığı bir taşın olduğu var sayılmaktadır. Bu

⁵²³ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 31-32.

⁵²⁴ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 33.

⁵²⁵ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 45.

⁵²⁶ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 176.

⁵²⁷ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 42.

⁵²⁸ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 44.

⁵²⁹ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 39.

taş mukaddes kabul edilmektedir.⁵³⁰ Benzer bir şekilde Müslümanlar açısından kıymetli ve değerli görülen şahsiyetlerin ayak izlerinin olduğu taşlar ziyaret edilerek mübarek olarak değerlendirilmiştir.

Her dinin olduğu gibi İslamiyet'in de mukaddes kabul ettiği taşlar olmuştur. Genel anlamda Müslümanların mukaddes gördüğü taşlar şunlardır: "Hacer-i Esved, Hacer-i Es'ad, Hacer-i İsmail, Hacer-i Müttekellim, Hacer-i Müttekâ, Hacer-i Muallaka".⁵³¹ Ehl-i Sünnet Müslümanlar ile Alevî Müslümanlar bazı taş ve kayalara saygı göstererek onları tazim ederlerdi. Örneğin Hasandede Köyü mescidinde bulunan koca kaya ile Kalecik Köyü civarında bulunan "Sarı Çoban Dede Kayası" ziyaret edilen kutsal yerlerdendir.⁵³² Türkler taşlar hakkında birçok inanışa sahiptir. Bazı taşlar uykusuzluk çeken insanlara iyi gelir iken kimi taşlar daha çok kestirmesini ve gecelemesini sağlardı. Bir kısım taşların doğurganlığı arttırdığı düşünülürken bir kısmının tam tersi bir etki yaptığına inanılmıştır.⁵³³

Geleneksel Türk dini içerisinde bir kısım taşlar önemli görülmüştür. Şamanlar kuraklık yaşandığında yağış olması için "yada taşı"ni kullanırlardı.⁵³⁴ Kamların yağışın gerçekleşmesi için kullandıkları yada taşı farklı isimler ile anılmıştır. Kimi yerlerde "yat, yağmur taşı, yeşim taşı ve cat" diye geçmektedir.⁵³⁵ Tarihî kayıtlarda şamanların dışında "yatçı veya yadacı" denilen kimselerin yağışın olmasını sağladıklarından bahsedilir. Bu kimseler yada taşını kullanarak yeteneklerini ortaya koymaktadırlar.⁵³⁶

Kastamonu şehrinde yağmur duasına çıkıldığında yüzlerce taşa dualar üflenirdi. Ankara şehrinde ise dua edilen taşlar dil ile ıslatılırdı. Bu uygulamalar geleneksel Türk dinindeki yada taşını hatırlatmaktadır.⁵³⁷ Rıza Nur'un anlattığı hatıralara göre yağışın olması için taşlara ayetler okunduktan sonra taşlar göllerin, akarsuların ve kaynakların içerisine konulurdu. Böylece yağışın olması beklenirdi. Hatta bu durumun İslam'a ait geleneklerden olduğu zannedilmekteydi.⁵³⁸

⁵³⁰ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 39.

⁵³¹ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 177.

⁵³² Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 125.

⁵³³ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 87.

⁵³⁴ Acun, *Türk Kültüründe Taşlar*, 49.

⁵³⁵ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 58.

⁵³⁶ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 84.

⁵³⁷ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 40-41.

⁵³⁸ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 198.

Azerbaycan'da yağış olması istendiğinde dolu kayasının bir kısmı koparılarak Keleki Çayı'na fırlatılırdı. Böylece o yılın bereketli ve bol yağışlı geçeceğine inanılırdı. İnanişâ göre dolu kayasının üzerinden on iki imamdan biri geçtiği için kutsal sayılmıştır. Bu uygulamanın ardında kaya kültünün izleri görülür.⁵³⁹

Anadolu'nun bir kısım kasabalarında ve nahiyelerinde imamlar taşlara dillerini sürüp Kur'ân-ı Kerim'den sureler okuyup üfleyerek onları bir torbanın içine yerleştirirlerdi. Daha sonra herhangi bir adak kesildiğinde hayvanın kanı bu torbanın üzerine değdirilirdi. Bu uygulamada taş kültünün tesirini müşahade edebiliriz. Ayrıca din adamlarının dahi farkında olmadan bu eski kültlerin tesirinde kaldıklarını görürüz.⁵⁴⁰ Gaziantep'te yağışın olması için çocuklar sokağa çıkıp şu sözleri söylerlerdi: "Çömçe gelin neler ister, bir kaşıcık suuu. Ver Allahım ver, yağmur ile sel, göbekli harman, dertlere derman, ver Allahım..." Daha sonra "Çömçe gelin" isminde oyuncak bebekler yapılarak onlarla küçükler sevindirilmiştir.⁵⁴¹

Anadolu'da yer alan Banaz köyü önemli ziyaret yerlerinden kabul edilmektedir. Bunun nedeni ise Pir Sultan Abdal'ın burada doğup yaşamasıdır. Bu durumdan ötürü o bölge insanlar tarafından gidilerek dua edilen mekanlardan olmuştur. Şairin hayatının geçtiği hanenin yakınındaki söğüt ağacı ve şaire ait olduğu düşünülen bir taş insanlar tarafından mukaddes kabul edilmektedir.⁵⁴²

Menkıbeye göre Hacı Bektâş-ı Veli'nin hak aşığı pirlerden olduğunu kabul etmeyen bir kimse ondan avucunda bulundurduğu kın ile koca taşı bölmesini istemiştir. Bunun üzerine Hacı Bektâş-ı Veli'de keramet göstererek taşı ortadan ikiye böler. Başka bir hikâyeye göre Hacı Bektâş-ı Veli bir gün koca bir taşı binek gibi kullanıp hareket ettirerek Seyyid Mahmud Hayrânî'yi karşılamaya çıkmıştır. Günümüzde hala o taş mukaddes kabul edilerek ziyaret edilmektedir.⁵⁴³ Menkıbeye göre Hünkâr'ın kerametlerinden birisi onun hayvanları teshiri altına alabilmesidir. O horozu bir binek gibi yılanı ise bir kırbaç gibi kullanabilmekteydi. Hatta taşla emrettiği an taşlar bile hareket ederdi.⁵⁴⁴ Türkiye'nin birçok yerinde Hacı Bektâş-ı Veli'nin adını atıp bastığı taşlar ve kayalar mukaddes sayılarak oralara teveccüh

⁵³⁹ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 144.

⁵⁴⁰ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 114.

⁵⁴¹ Köylüoğlu, *Kadim Şehir Gaziantep*, 202.

⁵⁴² Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 41.

⁵⁴³ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 122.

⁵⁴⁴ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 155.

gösterilmiştir. Yine aynı şekilde Hz. Ali'nin bineğinin bastığı yerler (kayalar) mukaddes görülüp insanlar tarafından oralara saygı duyulmaktadır.⁵⁴⁵ Hem Türkiye'de hem de Orta Asya bölgelerinde dördüncü halife Hz. Ali'nin atının nalının değdiği taşın varlığına ve kutsiyetine inanılmaktadır.⁵⁴⁶ Örneğin Malatya'nın bazı yerlerinde Hz. Hızır veya Hz. Ali'nin bineğinin bastığı yerler mukaddes kabul edilmektedir. O kaya parçaları insanların dikkatlerini üzerlerine celp etmiştir.⁵⁴⁷ Yine benzer bir şekilde Hızır- İlyas kayası inancının tesiri Kahramanmaraş'ın kırsal bölgelerinde de gözükmektedir. Hastalığı olanlar şifa bulmaya, derdi olanlar sıkıntılardan kurtulmaya o kayaya gelerek, etraftaki kimselere yiyecek içecek ikram ederlerdi.⁵⁴⁸

Taş ve kaya kültünün tesiri kıssalara, menkıbelere ve destanlara yansımıştır. Destanlarda kutsal bir yer olarak karşımıza "Hızır Kayası" çıkmaktadır. Bu yer Hz. Hızır ile Hz. Musa'nın bir araya gelip buluştukları bir mekan olarak anlatılmaktadır.⁵⁴⁹ Burada kaya kültünün izlerini görebiliriz. Hikayelerde ve masallarda anlatıldığına göre evlat sahibi olamayan hanımlar kundağa taş koyarak onun gerçek bir bebeğe dönüşmesini niyaz ederler ve evliyalardan bu konuda istimdat dilerlerdi. Bu hadiseden sonra niyazı kabul olan hanımlar sabah kalktıklarında canlı kanlı bir bebek ile karşılaşarlardı.⁵⁵⁰

Bir kısım yatırların etrafında hastalıklardan kurtulmak için kullanılan taşlar bulunmaktadır. Bazı insanlar bu taşları bedenlerine değdirerek iyileşeceklerini düşünürlerdi.⁵⁵¹ Gaziantep şehrinde geleneksel Türk dininde yeri olan kültlerin tesirini müşahade edebiliriz. Örneğin Seyhan Camisindeki "Karataş" özellikle hanımların hastalıklarına şifa bulmak için gittikleri yerlerden biri olmuştur. Yine hanımlar endişe ve ürpertilerinden kurtulmak için "korku taşı" ismini verdikleri "karmış taşı"nı yanlarında gezdirirlerdi. Korku taşının suyunu elde edebilmek için beyaz bir taş kullanarak korkudan kurtulacaklarına inanırlardı. Aynı şekilde ebeveynler boğazı ağrıyıp sürekli hapşırarak evlatlarını Cunudün Dağı'na götürerek oradaki oyuklu taştan geçirterek şifa bulacağına inanırlardı.⁵⁵²

⁵⁴⁵ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 126.

⁵⁴⁶ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 91.

⁵⁴⁷ Oymak, *Malatya Ziyaret Kültürü*, 210.

⁵⁴⁸ Karaoğlu, *Kahramanmaraş ve Çevresinde Ziyaret Yerleri*, 345.

⁵⁴⁹ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 40.

⁵⁵⁰ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 19.

⁵⁵¹ Acun, *Türk Kültüründe Taşlar*, 46.

⁵⁵² Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 37.

Horasan Baba ve Güreşken Baba türbelerine gelen kişiler evlat sahibi olabilmek için taş yığınının bir bebek gibi sararak dua ederlerdi. Bu uygulamada taş kültürünün etkisini ve Orta Asya'da ki tepelerin ve yüksek yerlerin, yol geçitlerinin civarına taş koyma geleneğinin izlerini görebiliriz.⁵⁵³ Çanakkale ilindeki "Gelin-Kız" denilen ziyaret yeri kız memesini andıran bir taşın oluşmuş mekandır. Çocuğunu emzirme hususunda sıkıntı yaşayan hanımlar o taşın yanına gelmektedirler. Burada taş kültürünün izlerini müşahade edebiliriz.⁵⁵⁴ Türkiye'de ortası oyuk büyük taşların içerisinden geçerek evlat sahibi olmayı uman hanımlar bulunmaktadır. Böyle taşlar belki de eskiden bir geçit iken şu an kutsal bir yer olarak telakki edilmektedir.⁵⁵⁵

Üsküp bölgesinde yaşayan bekar Türk kadınları bahtlarının açılarak evlenebilmeleri için "Hıdrellez" gününde Nevruz ağacının dibine kırk adet taş yerleştirirlerdi. Bu uygulamada birçok Türk bölgesinde varlığını koruyan taş kültürünün yansımalarını görebiliriz.⁵⁵⁶ Sivas şehrinde bulunan "Abdülvehhab Gazi Türbesi" kısmetinin açılması için gelenlerin uğradığı mekanlardan birisi idi. Bu mekana gelen hanımlar nasiplerinin kendini bulması için küçük taşlar fırlatırlardı.⁵⁵⁷

Geleneksel Türk dinine göre herhangi bir kimse kaşlı yüzük takarsa o kişinin her türlü beladan ve doğal afetten korunacağına inanılırdı.⁵⁵⁸ Bu inanış bir kısım taşların üzerinde taşınması ile belalardan ve kötülüklerden muhafaza olunacağı düşüncesini yansıtmaktadır. Anadolu'da bakliyatların çoğalması için kilerlerdeki yiyecek torbalarının içerisine "bereket taşı" konulurdu. Bu taşlar torbalara konulmadan önce Tanrı'ya yakarıştı ve niyazda bulunulurdu.⁵⁵⁹

İstanbul şehrinde bulunan "Selâmi Baba"nın kabrinin yanındaki taş duaların ve isteklerin gerçekleşmesini isteyen kimselerin kullandıkları bir objedir. O taş ufak taşlardan birini yerleştirmeye çalışırlardı. Eğer ufak taş diğeri ile bütünleşirse isteklerin yerine geleceğine inanırlardı.⁵⁶⁰ Afyon ilinde bulunan "Devrani Baba Türbesi"nin içerisinde bulunan koca bir taş insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Gayp hakkında bilgi sahibi olmak isteyen insanlar ileriki dönemlerde başlarına gelecek hadiseler de başarılı olup olamayacaklarını bu taşın hareket etmesine

⁵⁵³ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 74.

⁵⁵⁴ Boratav, *Türk Mitolojisi*, 85.

⁵⁵⁵ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 97.

⁵⁵⁶ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 241.

⁵⁵⁷ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 165.

⁵⁵⁸ Bedirhan, "Eski Kaynaklara Göre Türklerde Şamanizm", 83.

⁵⁵⁹ Acun, *Türk Kültüründe Taşlar*, 46.

⁵⁶⁰ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 143.

bağlarlardı. Eğer taşı hareket ettirebilirlerse işlerinin olumlu bir şekilde gerçekleşeceğini düşünürler fakat taşı hareket ettirmezlerse o işin olumsuz şekilde sonuçlanacağına inanırlardı.⁵⁶¹

2.3. Su Kültü

Su insanların ve diğer canlıların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için hayatî önem taşıyan unsurlardan biri olmuştur. İnsanlar medeniyetlerini inşa ederken dahi su kaynaklarının etrafını ve sulak bölgeleri tercih etmişlerdir. Suyun bu değerinden ötürü dinler de bu konuya kayıtsız kalamamışlardır. Birçok din ve kültür açısından “âb-ı hayat suyu” destanlarda ve hikayelerde yer alarak ön plana çıkan inanışlardır. Bu inanış bize suyun insan hayatındaki yerini gösterir. İnsan yaşamının her safhasında kaçınılmaz bir şekilde suya ihtiyaç duyar. İnsan sadece kendi yaşamı için değil kainatın varlığını sürdürebilmesi bağlamında bile insan suya muhtaçtır.⁵⁶² İbadetlerini yerine getirebilmek için dahi insan suyu ön planda tutmuştur. Su birçok din ve inanış açısından arındırıcı sayıldığı için dinî ritüellere başlamadan önce kullanılmıştır. Mesela abdest ve gusle benzer uygulamalar dinlerin içerisinde yer almıştır. Her milletin içerisinde suya dair değişik inançlar var olduğu için Türkler de bu inanışlardan geri kalmamışlardır. İslamî dönemde dahi suya değer atfetmişlerdir.

Tarihte Göktürlere ait olan anıtlarda, Umay Ana'dan ve yer-su kültüründen bahsedildiği görülmektedir. Onların desteği sayesinde Türkler vatanlarını savaşçıların tasallutundan koruyabildiklerine anıtlarda değinmişlerdir.⁵⁶³ Türklerin geçmişteki inançları içerisinde su kültü önemli bir yer etmiştir. Buna delil olarak tarihî belgelerde Türklerin su için kurban kestiğini, sunular ve saçılar hazırladığına rastlamaktayız.⁵⁶⁴ Onlar adına kurbanlar kesmeleri şaşılacak bir durum değildir. Asya Hunları ile Tabgaçlar nevbahar ve güz mevsimlerinde yer-sular için adak adayıp hayvan keserlerdi.⁵⁶⁵ Yer-su kültü İslam'dan önceki devirde Türklerin mitolojisinde yer eden bir unsur iken tesirleri günümüzde kendini Alevî-Kızılbaşlarda göstermiştir. Tahtacı teyzeleri niyazlarında yer-su kültüne şu şekilde yer verirlerdi: Midesi rahatsızlanan çocuğun yanına gelip göbeğine masaj yaparak "Dağlar, daşlar, ulu gaba

⁵⁶¹ Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, 111.

⁵⁶² Karaoğlu, *Kahramanmaraş ve Çevresinde Ziyaret Yerleri*, 416.

⁵⁶³ Oymak, *Malatya Ziyaret Kültürü ve Ziyaret Yerleri*, 28.

⁵⁶⁴ Karaoğlu, *Kahramanmaraş ve Çevresinde Ziyaret Yerleri*, 419.

⁵⁶⁵ Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, 27.

ağaçlar, goca çaylar, goyunoğlu Yusuf yu! Gel çocuğumun garnının ağrısını al" derlerdi.⁵⁶⁶

Su kültü bir kısım mutasavvıfların düşüncesini de etkilemiştir. Eski Türkler tarafından inanılan "yedi derya" ve "dört ırmak" anlayışının devamını bazı mutasavvıfların dizelerine yansıdığını görürüz. Abdal Musa'ya ait olan şu cümle o düşünceyi bize özetlemektedir: "Yedi derya bizim keşkülümüzdedir". "Yunus Emre ve Ahmet Dâi" yine bu hususta şu dizeleri söylemişlerdir:

"Bir göl idim, kıldı erenler nazar,
Deniz oldum, dört yana ırmak ile"
"Kimi tapduk, kimi Yunus,
Her biri derya, deniz"
"Göğe tozdan bulut, yerden ağardı,
Yedi deryaya, hep toprak yağardı!"⁵⁶⁷

Türk evrenbilim anlayışında var olan "ulu ırmak" düşüncesi mutasavvıflarca dillendirilmiştir. Yunus Emre bu hususta şöyle der: "Şol Cennetin ırmakları, akar Allah deyü, deyü..." Alevî şairlerden olan Aşık Hasan ise bu konudan şu şekilde bahseder:

"Cennet'teki ol dört ırmak,
Coşkun akan sel bizdedir!"⁵⁶⁸

Mevlâna ve Yunus Emre'de hayat suyu motifine şiirlerinde yer vermişlerdir. Yunus bu konuda şöyle der:

"Nideriz Hayat Suyun biz canı yağmaya verdik,
Gevherleri sarrafa, ma'den yağmaya verdik."⁵⁶⁹

Hayat Ağacı ile hayat suyu gibi inançlar tarih boyunca birçok milletin kabul ettiği mitlerden olmuştur. Türk mitolojisine etki eden bu inanış İslamî dönem ile birlikte bir kısım mutasavvıflarında gönül dünyasında yer etmiştir.

Altay bölgesinde göletler ve akarsular kutsal kabul edildiklerinden ötürü içlerine para atma geleneği bizim ülkemizde kendisini "Hıdrellez" gibi önemli günlerde veya Mevlâna Müzesi gibi mukaddes kabul edilen mekanlarda göstermiştir.

⁵⁶⁶ Eröz, *Eski Türk Dini*, 100.

⁵⁶⁷ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/383; Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/388.

⁵⁶⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/381-382.

⁵⁶⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/106-107.

Bu mekanlara giden kişiler su havzalarına para atarak dualarının kabul olunacağına inanmaktadırlar.⁵⁷⁰ Türk kültüründe akarsuların ve göllerin membarları mukaddes sayılarak oralara hürmet edilirdi. "Şıp-Şıp Dede" yatağı gibi mekanlar bu şekilde ihtiram gösterilen yerlerdendir.⁵⁷¹

Çiltanlar (kırklar) inanışa göre nehirler, akarsular ve kaynaklarda hayatlarını sürdürerek o bölgeleri kontrolleri altında tutarlardı. Halk çiltanların birilerine sinirlenip öfkelendiklerinde sellerin ve felaketlerin gerçekleşeceğini düşünürlerdi. Bu inanış dahi su kültü ile bağlantılı bir düşüncedir.⁵⁷² Ayrıca ülkemizde insanlara zarar vermek amacıyla yaptırılmış sihirlerin etkisinin kırılması için nehirlere ve ırmaklara muska fırlatma adeti vardır.⁵⁷³

İslam öncesi geleneksel Türk dininde var olan uygulamaların izlerini Anadolu'da topraklarında görmekteyiz. Türkler suyun yaşamın idamesi için gerekli olduğunun farkında olarak sürekli daha sulak, iklimi iyi yerlere göç etmişlerdir. Göçebe bir hayat süren Türkler ana vatanları Orta Asya'dan Anadolu'ya geldiklerinde Orta Asya'nın en önemli iki nehri olan Seyhun ve Ceyhun'un hiç olmazsa adını yaşatabilmek adına Anadolu'da asıl ismi Pyramos olan nehre Ceyhan ismini, geçmişteki adı Sarus olan nehre de Seyhan adını vermişlerdir. Orta Asya'dan bize kalan bu izler su kültüne dair hususları bize yansıtmaktadır. Su kültürünün tesirini ölüsü olan evlerde uygulanan bir kısım geleneklerde dahi müşahade ederiz. Örneğin mevta iki kez su ile temizlenirdi. Mezarların yanına bir kap su konulurdu. Mevta için "su selâsı" okutulurdu. Mevta için hazırlanan su kutsal kabul edildiği için o suyun içki bağımlılarına iyi geleceği düşünülerek içine dualar ve niyazlar edilirdi. Mevta gusül ettirildiğinde hanedeki tüm sular saçılırdı. Mevtanın götürülüp konulduğu mekana üç gün boyunca su dökülürdü.⁵⁷⁴

Türkiye'nin taşra ve kırsal bölgelerinde gelin evlendiği günün yarımına diğer hanımlar nazırlığında "hu köründürü" ritüeli için bölgedeki akarsulara ve kaynaklara götürüldüğünde ihtiyar bir hanım şu sözleri söylerdi: "atalardan kalan su, analardan kalan su." Daha sonra ise kaynağa gümüş para fırlatırdı.⁵⁷⁵ Bu uygulamada su kültürünün etkisi görülmektedir. Oğuz Türklerinin sudan sakınma inancının

⁵⁷⁰ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 201.

⁵⁷¹ Boratav, *Türk Mitolojisi*, 114.

⁵⁷² Bayat, *Köroğlu*, 90.

⁵⁷³ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 37.

⁵⁷⁴ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 32.

⁵⁷⁵ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 59-60.

yansımalarını bazı şehirlerimizde görmekteyiz. Tunceli şehrinde bir kişi kaza orucuna niyet ederse banyo yapmaz ve eğer yaparsa orucuna halel geleceğine inanılırdı. Diyarbakır, Gaziantep ve Urfa'da evlenen gençler evliliğinin ilk günlerinde banyoya girmemeleri tembihlenir. Bu durum bize su kültürünün etkilerini hatırlatmaktadır.⁵⁷⁶

Kırgız kamları kaynak sular ile beraber Dede Korkut'un adını anarak onu yardıma çağırırlardı: "Su başında Süleyman, su ayağında Er-Korkut, çağırınca gel, kaygu ve hastalığı bul."Su ayağı Er-Korkut, baksıların piri,... dar yolda sana sığındım."⁵⁷⁷

Oğuz destanında temiz bir su kaynağından abdest tazeleyen cesur yiğitlerden bahsedilmektedir. Bu anlatımda arı sudan abdest tazeleyip ibadeti öyle yerine getirmek önem arz etmektedir.⁵⁷⁸

Nevruz için Gaziantep ilinde değişik uygulamalar yapılmaktaydı. O gün geldiğinde halk bahçelerine bir kabın içinde su koyarak "Nevruz Sultan"ın akşam vakti bütün bölgeyi gezdiğine inanırlardı. Böylece o kabın yanından da geçeceği için evlere bolluk ve huzur geleceği düşünülürdü.⁵⁷⁹ Hıdrellez günü geldiğinde Gaziantep'liler göllerin veya pınarların etrafına giderek oraya bir parça çimen bırakarak dualarının gerçekleşmesini isterlerdi.⁵⁸⁰ Yukarıda bahsi geçen uygulamalarda su kültürünün izleri açıkça görülmektedir.

2.4. Ağaç Kültü

Ağaçlar insanların ve diğer canlıların ana besin kaynağı olarak faydalandıkları aynı zamanda ekolojik dengenin sağlanması için hayat sahibi varlıkların ihtiyaç duydukları yegane varlıklardandır. İster meyve veren türleri ister meyvesiz türleri olsun ağaç insanların eskiden beri yaşamlarında faydalandıkları ana unsurlardan olmuştur. Kimi zaman evlerini yapmada kimi zaman ise eşya yapımında ağaçlardan faydanılmıştır. Ağaçlar hem görüntüleri hem de yaydıkları güzel kokularla insanlara huzur vermiştir. Ağaç figürü Hz. Adem'den günümüze kadar önemli bir sembol olarak durmaktadır. Birçok dinde ağaç kültürünün etkisi görülmektedir.

⁵⁷⁶ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 18.

⁵⁷⁷ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/315.

⁵⁷⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/344.

⁵⁷⁹ Köylüoğlu, *Kadim Şehir Gaziantep*, 191.

⁵⁸⁰ Köylüoğlu, *Kadim Şehir Gaziantep*, 192.

Tarih-i edyan ilmi ile meşgul olup o ilmi bilen kimseler araştırmaları sonucunda birçok dinde bazı inançların ve uygulamaların paralellik arz ettiğini ortaya koymuşlardır. Birbirini andıran bu inançlar toplumlar arasında geçmişten beri sürüp gelerek, günümüze de izlerini taşımışlardır. Ağaç kültü de bu inanışlardan bir tanesidir. Ağaç kültü toplumlar ve inançlar arasında müşterek olarak kutsal kabul edilen olgulardan olmuştur.⁵⁸¹ Ağaç, birçok toplumda ve inanışta ruhanî varlıkların meskeni olarak görülmüştür.⁵⁸² Ağaç kimi mitoslara göre hayat veren, canlı, insanlar ile konuşabilen bir figürdür. Birçok toplumda “hayat ağacı” veya “kozmetik ağaç” ismiyle anılan dinî öneme haiz mukaddes ağaçların varlığı kabul edilerek o tür ağaçlara saygı gösterilmiştir. İster garb ister şark toplumlarında fark etmeksizin bu inanışın izlerine rastlanmaktadır.⁵⁸³

Yaşayan dinlerin birçoğunda ve mitoslarda ağaçlar önemli birer kült nesnesi olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Mesela İsevîlerin inançlarında ağaç kültüne bolca yer verilmiştir. İsevîliğe göre ağaç varoluşun ve manevî bilgilere açık olmanın kaynağı ve simgesi olmuştur.⁵⁸⁴ Çam Ağacı, İsevîler için yılbaşında peygamberlerinin dünyaya gelişinin simgesi olarak kullanılan bir ağaçtır. İnanışa göre Hz. İsa'nın bağlanarak ölüme terk edildiği ağaç, hayat ağacının bir tezahürü olup vefat etmiş kişileri bile yeniden yaşama döndürebilecek güce sahiptir.⁵⁸⁵ İsevîlerin her daim boyunlarında bulundurdıkları ve kiliselerinin her tarafına simge olarak yerleştirdikleri haçın da, hayır ve şerrin kaynağı olan ağaçtan imal edildiği kabul görmüştür. Aslında bu inancın aslı eski Dünya mitleri arasında yer alan “kozmetik ağaç” inanışına dayanmaktadır.⁵⁸⁶

Musevîler kendi kutsal kitaplarında bahsi geçen asma, zeytin, incir, akasya, çam ve erz ağacını mukaddes olarak kabul etmişlerdir. Bu ağaçlardan imal edilen herhangi bir eşyada yine aynı şekilde değerli görülürdü. Ayrıca kutsal kitaplarında iyiyi ve kötüyü bilme ağacı ile yaşamın kaynağı olan bir ağaçtan da bahsedilmiştir.⁵⁸⁷

Buda'nın takipçilerine göre inançlarının kurucusu olan Siddharta Gautama bir incir ağacının altında hakikate ermiştir. Önemli kişilerin dünyaya gelişleri de yine ağacın

⁵⁸¹ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 17.

⁵⁸² Oymak, *Malatya Ziyaret Kültürü*, 165.

⁵⁸³ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 81.

⁵⁸⁴ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 101.

⁵⁸⁵ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 101.

⁵⁸⁶ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 105.

⁵⁸⁷ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 116.

gölgesinde gerçekleşmiştir.⁵⁸⁸ Budistlerin inançlarından olan ağaçların adet olması ve onlardan kan damlaması gibi görüşler Türkler arasında da kabul görmüştür. Bir kısım Türkler böyle ağaçların varlığını kabul etmişlerdir. Bu örnekten anlaşılacağı üzere bazı dinlerdeki inanışlar uzun bir zaman diliminden sonra, o millet farklı bir dini benimseyip kabul etse dahi tesirini kültür ve inanış biçimleri arasında göstermektedir.⁵⁸⁹

Türklerin ağaç kültürüne bakışı ile Budistlerin ağaca bakışı birbirine benzer niteliktedir. Her iki bakış açısında da ağaç âlemin ortasında yer alan ve her şeyin birbirine birleşmesini sağlayan bir araçtır. Yine aynı şekilde kocaman gövdeye sahip olan ağaçlar daha mukaddes kabul edilerek onların altında bekleyen kişinin hakikate ereceğine inanılırdı.⁵⁹⁰

Budist Türkler arasında "Yitiken" ritüelini simgeleyen ve bir ağacın şemalini andıran mumluk "kırk budak motifi" olarak İslamî dönemde varlığını korumuştur. Bir kısım şuâra ise manzumelerinde kırk budak motifine değinmiştir. Özellikle Uygur Türkleri bu olguya sıkça yer vermişlerdir. Türkiye'de ise Bektâşiler arasında bu tarz simgelere rastlanmıştır. Onlar "kırk budak motifi" şeklinde mumluklara dergahlarında yer vermişlerdir.⁵⁹¹

Türk mitolojisine göre "hayat ağacı" dünyanın ortasından semaya doğru yükselen heybetli bir ağaçtır. Bu ağacın dokuz dalının olması semadaki tabakaları temsil eder. En yukarıdaki tabakada Yaraticının yaşadığına inanılırdı.⁵⁹² Böylece ağaç Yaraticı ile bağ kurmayı sağlayan bir vesile olarak kabul görmektedir. Geleneksel Türk dini arasında yer alan ağaç kültü İslamî dönem ile birlikte varlığını sürdürmüştür. Geçmiş dönemlerdeki "hayat ağacı, kozmik ağaç" gibi ağaçlar yerini "tûba ağacı" gibi mukaddes ağaçlara bırakmıştır.⁵⁹³ Kutsal Kitabımızda bahsi geçen ve uçmağa varıldığında orada bulunacak olan değerli ağaçlardan birisi "tûba ağacı" olmuştur.⁵⁹⁴ Bu ağaç ile Türk mitolojisinde önemli bir yere haiz olan "hayat ağacı"

⁵⁸⁸ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 129.

⁵⁸⁹ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 144.

⁵⁹⁰ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 144.

⁵⁹¹ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 139-140.

⁵⁹² Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 146.

⁵⁹³ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 5.

⁵⁹⁴ Bk. er- Ra'd 13/29.

özdeşleştirilmiştir. Ögel gibi araştırmacılar bu husus üzerinde özellikle durmuşlardır.⁵⁹⁵

Tûba ağacı Alevîler ve Bektâşîler açısından değer verilerek kıymetli bulunan ağaçlardan olmuştur. Alevî din büyüklerinin sıklıkla yararlandıkları simgelerden birisi de “erkân”dır. “Erkân” birçok dinî ritüel sırasında kullanılan bir değenektir. Alevîlik tarikine yeni baş koymuş kimselerin beline bu değnek ile vurulurdu.⁵⁹⁶ Bu simgenin uçmağa varıldığında orada bulunan tûba ağacının dalını betimlediğine inanılırdı.

Altay bölgesindeki kabirlerin üzerinde ağaç figürlerine rastlanmıştır. Özellikle hayat ağacı motifleri işlenen kabirlere sıkça rastlanmaktadır.⁵⁹⁷ Anadolu'da "kaba ağaç, tek ağaç, baş ağaç, ata ağaç, baba ağaç, hayat ağacı ve dünya ağacı" gibi isimlerle anılan ağaçlara hürmet gösterilerek saygı duyulurdu. Mitolojide önemli olan ağaç figürüne duyulan ihtiram günümüze kadar varlığını korumuştur.⁵⁹⁸

Yakut Türklerinin geçmişte uyguladıkları adetlerden biri de vefat eden kişinin naaşını bir ağacın altına defnetmeleridir. Buryatlar ve Tatarlar vefat eden kamların naaşını ağaçların üzerine koyarlardı. Özellikle Tunguzlar bu geleneğe uygun davranışları sıkça yerine getirmişlerdir.⁵⁹⁹ Plan Carpin'e göre eski Türkler kabirlerin etrafını mutlaka ağaçlandıırırlardı.⁶⁰⁰ Türk adetlerine göre kabirlerin yanı ağaçlandırıldığında eğer o ağaç büyüüp serpilirse kabirdeki şahsın Allah'a yakın olduğuna inanılırdı. Bu nedenle kabirlerin etrafı Türkler tarafından mukaddes sayılan ağaçlarla çevrenirdi. İnanişâ göre o ağaçlar insanı ya Allah'ın yanına ulaştırır veya tamuya gönderir.⁶⁰¹ Türbelerin etrafına dikilen ağaçlar vesilesi ile o ziyaret yerlerinin mukaddesliğinin daha da pekiştiğine inanılmıştır. Böylece geleneksel Türk dini arasında yer alan atalar kültü ile ağaç kültü bir araya gelmiştir.⁶⁰²

Hazirelerin ve önemli kişilerin kabirlerinin yakınındaki ağaçlarda mukaddes sayılmaktadır. Bir kısım hazirelere yanındaki ağacın ismi koyulmaktadır. "Çınar Dede, Çıtlık Dede" gibi ziyaret yerleri bu duruma örnek teşkil eder. Bektâşîler bir

⁵⁹⁵ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 86.

⁵⁹⁶ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 87.

⁵⁹⁷ Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, 305.

⁵⁹⁸ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 52.

⁵⁹⁹ Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, 223.

⁶⁰⁰ Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, 306.

⁶⁰¹ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 337.

⁶⁰² Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 336.

kısım ağaçları mukaddes kabul ederek hürmete layık görürdü. Mesela ardıç ağacı mukaddes sayıldığı için bir hazirenin ismine "Dedecik Ardıç" denilmiştir.⁶⁰³ Anadolu'da bazı ulu ağaçlara velilerin ve pirlerin ismi verilmiştir. Daha sonra bu ağaçların yanı dileklerinin yerine gelmesini isteyen kişiler için uğrak yeri haline dönüşmüştür.⁶⁰⁴ Örneğin ülkemizde ulu ağaçlara "Çitlenbik Dede, Çınar Dede veya Ağaç Baba" diye isimler verilerek o bölgeler insanlar tarafından ziyaret yeri haline getirilmiştir.⁶⁰⁵ Ayrıca insanların dileklerinin gerçekleşmesi için gittikleri önemli şahsiyetlerin kabirlerine "dede" ismi de verilmiştir.⁶⁰⁶

Hacı Bektâş-ı Veli insanların teveccühünden sakınmak için "Hırka Dağına" giderek oradaki selvi ağacının içinde inzivaya çekilmiştir. Bu inzivadan sonra o ağaç kutsal sayılarak ona "devcik ardıç" ismi verilmiştir.⁶⁰⁷ Anadolu'da bir kısım nebatatın ve otun hastalıklara deva olacağı inanılmaktadır. Özellikle "adamotunun" kişinin bedeninin iyileşmesine katkıda bulunacağı düşünülmüştür. Bu inanç bir kısım menkıbelere de yansımıştır. Hacı Bektâş-ı Veli menkıbeye göre mercimek ve buğdayı kullanarak evladı olmayan kişilerin evlat sahibi olmalarını sağlamıştır. O veli zat burada nebatatın ve bir kısım bakliyatın gizemli, mucizevî gücünü kullanmıştır.⁶⁰⁸ Burada eski Türk mitolojisinde var olan ağaç kültürünün izlerini görebiliriz.

Türkiye'de ağaç kültürünün izlerini her yerde müşahade edebiliriz. Örneğin Hatay bölgesindeki ziyaret yerlerinden olan "Cennet Ana Ağacı" halk tarafından mübarek sayılarak sağlıksız olan kişiler şifa bulmaları için oraya götürülürdü. Alevî hanımlardan evladı olmayanlar buna bir çare bulmak için mübarek ağaçlarla kucaklaşırlardı. Türkmenler ise mukaddes kabul edilen ağaçların diplerinde saygıdan ötürü ayaklarını yaymazlardı.⁶⁰⁹

Geleneksel Türk dininin bir uzantısı da evlat sahibi olmak isteyen kişilerin kutsal kabul edilen bir ağacın yanına giderek dua etmeleri idi. Kut sahibi olmayan kişiler ağaç vesilesi ile bu uğura kavuşurlardı. İslam'dan önceki dönemde Türkler hayat ağacının yerini alabilen ve onu simgeleyen ağaçların yanına giderek

⁶⁰³ Boratav, *Türk Mitolojisi*, 31-32.

⁶⁰⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/458.

⁶⁰⁵ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 139.

⁶⁰⁶ Adam vd., *Halk İnanışları*, 75.

⁶⁰⁷ Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme"*, 25.

⁶⁰⁸ Boratav, *Türk Mitolojisi*, 44.

⁶⁰⁹ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 51.

Yaratıcılarından evlat sahibi olmayı istemişlerdir.⁶¹⁰ Yakutlar ve Altay Türklerinin inanışlarından birisi “Kübey Hatun” diyerek isimlendirilen ruhanînin mukaddes sayılan hayat ağacının tepesinde hayatını sürmesidir. Bu ruhanî varlığın küçük bebeklerin sağlığı ile annenin sıhhat durumunu iyileştirerek onları koruduğuna inanılırdı.⁶¹¹ Burada ağaç ile soyun devamının ve sağlığının ilintili olduğu görülmektedir.

Ülkemizde evlat sahibi olmak isteyen kimselerin gittikleri mekanlardan bir diğeri “Ahi Bayram Türbesi”dir. İnsanlar bu mekanın etrafındaki ağaçlara dileklerinin gerçekleşmesi için çaput bağlarlardı.⁶¹² Kutsal kabul edilen mekanlarda bez bağlanması adeti kaynağını geleneksel Türk dininden almaktadır. Bu dinin mensubu olan eski Türkler ağaçlara bez bağlarken aslında yer-su iyelerine adak sunmaktadırlar. Günümüzdeki Müslüman Türklerde ermişlerin kabirlerine gidip oralarda bez bağlayarak oradaki erenden istimdât dilemektedirler.⁶¹³ Mesela Kızılcahamam bölgesinde yer alan çeşmenin yanında bulunan ağaçların dallarına bezler bağlanmıştır. Bu bezler yer-su iyesine adanmıştır. Fakat Müslüman olan halk bu ritüeli yerine getirirken bu inancın kaynağının farkında değildir.⁶¹⁴

Hacı Şam Dede bir gün solmuş bir fidanı toprağa ekmiştir. Daha sonra bu fidandan ağaçlık bir bölge oluşmuştur. Bektâşî dervişlerinden olan bu şahıs vefat ettikten sonra kabri ziyaret yeri haline gelmiştir. Kabrinin etrafında bulunan o ağaçlık bölge halkın niyaz edip yakarış içerisinde olduğu bir mekan olmuştur. Evlat sahibi olmak isteyen çiftler bu kabri ziyaret ederek dileklerinin gerçekleşmesini umarlardı.⁶¹⁵

Eski Türklerde var olan kültlerden bir diğeri orman kültürüdür. Bu inanıştan ötürü “Ötüken Ormanı” kutsal sayılmıştır. İslam'dan sonra bu inanış Alevîlerde devam ederek, bazı ormanlar kutsal sayılıp o bölgelerin ağaçlarına dokunulması yasaklanmıştır. Karakoyunlular zamanında yaşamış olan “Ali İlahiler” bu inanca sahip olup mübarek kabul ettikleri adaklarının kemiklerini koydukları ormanları vardır. Mesela “Karaoğlan Ormanı” böyle kutsal kabul edilen ormanlardan biridir.⁶¹⁶

⁶¹⁰ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 161.

⁶¹¹ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 162.

⁶¹² Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 386.

⁶¹³ İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, 25.

⁶¹⁴ İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, 26.

⁶¹⁵ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 278.

⁶¹⁶ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 62.

Batı Trakya Türkleri ormanlık bölgelerinin bir kısmını "Karaoğlan Ormanı" diye isimlendirmişlerdir. Bu ormanın içinde iki adet ziyaret yeri bulunmaktadır. Bu ziyaret yerlerinin adı "Karaoğlan Tekkesi ve Gelin Mezarı"dır.⁶¹⁷ Batı Trakya Türkleri arasında ilginç olan geleneklerden biri de susuzluk sorunu yaşandığında ve kuraklık ile karşı karşıya kalındığında kasabadaki insanlar toplanarak adaklar kesip yemekler pişirerek Tanrı'dan yağmur yağmasını dilerlerdi. Bu uygulamanın geçmişteki orman kültü ile ilgili bir adet olduğuna delilde bu uygulamanın Karaoğlan Ormanı'nda gerçekleştirilmesidir.⁶¹⁸

Alevîler arasında mukaddes kabul edilen ağaçlar hanenin avlusuna alınmaya yani haneye dâhil edilmeye çalışılmıştır. Birçok kimse haneye dâhil edilen ağaçlara isteklerinin gerçekleşmesi için bez bağlamıştır.⁶¹⁹ Karakoyunlu hanımları bahar ayı gelip her yer yeşerdiğinde ağaçları süsleyip onlara adaklar keserlerdi.⁶²⁰

İslam'ı kabul etmeden önceki dönemlerde Türkler arasında cinsiyet farkı olmaksızın kadınlar ve erkekler açısından ağaçlar ve bitkiler mukaddes sayılmışlardır. "*Dede Korkut*" eserinde bu konuya değinilmiştir.⁶²¹ Oğuz efsanelerinde geçen Kıpçak Beg'in tepelerin içinde bir akarsu kenarındaki ağaç kovuğunda dünyaya gözlerini açtığından bahsedilmesi ve Oğuz Han'ın eşine bir ağaç kovuğunda rastlaması hadisesi ağaç kovuğu mitinin Türklerde var olduğunun önemli bir göstergesidir.⁶²² Reşîdüddîn'in Oğuznâmesinde geçtiği üzere Oğuz Kağan bir harp esnasında dul kalmış bir hanımı ve onun çocuğunu bir ağaç kovuğunda bulup onları sahiplenir. O çocuğun neslinden gelenlere Kıpçak yani "içi oyulmuş ağaç" denilmiştir.⁶²³

Dede Korkut eserinde hikayenin önde gelen şahsiyeti ağaç ile diyalog kurabilmektedir. Bu diyalogta adam ağaca şöyle der: "Başsız ağaç, eğer senin başına bakacak olursam, ayaksız ağaç, eğer senin ayaklarına bakacak olursam..." Bu örnekten bile ağaçların bağlantı kurulabilen canlılar olduğuna inanıldığını anlayabiliriz.⁶²⁴

⁶¹⁷ Dede, "Eski Türk Dini Şamanizm'den Kalıntılar", IV./96.

⁶¹⁸ Dede, "Eski Türk Dini Şamanizm'den Kalıntılar", IV./97.

⁶¹⁹ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 306.

⁶²⁰ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 134.

⁶²¹ Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 61.

⁶²² Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/82.

⁶²³ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/171.

⁶²⁴ Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 65.

Güney Sibiryâ'daki Minusinks Tatarlarının efsanelerinde ve menkıbevî hikayelerinde "dokuz budaklı ağaç" figürü önem arz etmektedir. Altay destanlarında Hz. Adem'in yasak ağacı dokuz budaklı olarak anlatılır. İslâmî dönemde "dokuz budaklı ağaç" figürü kendini şiirlerde şu şekilde göstermiştir: "Bir serve mâil oldu gönül şahbâzı kim Tûba vü Sidre ana nazar bir budak değil" (Yahya Efendi)

Enverî dizelerinde "dokuz budaklı ağaç" figürünü şöyle kullanmıştır: "Gördü düşünde ölüp düşmüş türab Ol ağaç üzre biter altı budak"⁶²⁵

Geleneksel Türk dini arasında ağaçların ruhunun olup onlarında tıpkı insanlar gibi Yaratıcıya tapıp onun adını andıklarına yer verilmiştir. Benzer bir şekilde İslam dininde ağaçlar Allah'ın esmasını anıp, taatlerini yerine getiren zihayat (hayat sahibi) varlıklar olduklarına inanılmıştır.⁶²⁶ Müslümanlar açısından bir kısım ağaçlar değerli ve kıymetli görülmüştür. Özellikle Kutsal Kitabımızda bahsi geçen "incir, zeytin ve nar" ağaçları⁶²⁷ diğer ağaçlara nispeten daha değerli kabul edilmiştir.⁶²⁸

Türkler arasında mukaddes kabul edilen ağaçlardan bazıları şunlardır: "Kayın, çam, dağ servisi, sedir, ardıç ve çınar." Yaratıcının isimlerinin ve özelliklerinin izlerini simgelediğine inanılan ağaçlar her zaman Türkler tarafından "kut sahibi" olarak telakki edilmişlerdir.⁶²⁹ Belki de bu ağaçların mukaddes sayılmasının altında yatan sebeplerden birisi geleneksel Türk dininde bu ağaçlara kıymet verilmesidir. Kamların evlerinin etrafında "huş ağacı, karaçam ve sedir ağacı" bulunurdu. Bu ağaçların her birinin uçmağda yetişen "yedi kurban ağacını" simgelediğine inanılırdı.⁶³⁰

Türkler arasında mukaddes addedilen ağaçlardan biri de çam ağacıdır. Bu ağacın ismine halk arasında "Evliya Şam" denilirdi. Özellikle bu ağaçların etrafında erenlerden bir kimsenin mezarı varsa o ağaçlara halk tarafından daha fazla itibar edilirdi. O ağaçların çevresinde toplanan insanlar dileklerinin gerçekleşmesi için niyazlarda bulunup etraftaki kimselere yemek yaptırıp dağıtırlardı. Bölgede kıtlık

⁶²⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/113.

⁶²⁶ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 216.

⁶²⁷ Bk. et- Tîn 95/ 1-3. ; Nûr 24/35.

⁶²⁸ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 82.

⁶²⁹ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 195.

⁶³⁰ Vilmos Dioszegi, "Baraba Türklerinin İslâm Öncesi Şamanizm İnancı ve Bazı Etno-Genetik Sonuçlar", çev. Ebru Özdağ, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* XII/35 (2005), 179.

yaşandığında insanlar ağacın yanına gelerek "yağmur duasına" çıkarlardı.⁶³¹ Bu minvalde "Tek Çam, Kutsal Çam, Ulu Çam, Yalnız Çam, Top Çam, Ulu Köyner" gibi isimler verilen ağaçlar ilahi güce mazhar olmuş ve insanların dualarının gerçekleşmesi için gittikleri ziyaret yerlerinden olmuşlardır. Bu ağaçlar ihtiyarlayıp salsalar bile insanların gözünde hala mukaddes sayılmaktadır.⁶³² Çam ağacının diğer Türkler tarafından kutsal görülmesine örnek verecek olursak çocuk sahibi olmak isteyen Yakut hanımları, çam ağacına perestiş ederek soylarının devam etmesini dilerlerdi.⁶³³

Söğütgillerden olan "kavak ağacı" da Türkler tarafından kutsal kabul edilen ağaçlardandır çünkü inanışa göre bu ağacın yanına Hz. Hızır gelerek insanlara yardım ederdi. Halktan bazı kimselerin ağacın etrafına gelerek Allah'a dua ettikleri görülürdü. Anadolu'da "Dua Kaba Ağaç" ve "Allah Kavağı" ismiyle anılan mukaddes ağaçlar bulunmaktadır.⁶³⁴ Tacikistan'da bulunan "evliya kavak veya evliya tirek" diye isimlendirilen ulu ağaca insanlar bez bağlayıp dilek dilerlerdi. Bu uygulama geleneksel Türk inancındaki ağaç kültürünün tesiridir.⁶³⁵

Anadolu'da günümüze gelindiğinde hala ağaç kültürünün izlerine rastlanmaktadır. Çankırı'da ziyaret edilen ve insanların sürekli olarak dualarının gerçekleşmesi için geldiği "döner çam" bölge insanı tarafından mukaddes kabul edilen ağaçlardandır. Burada ettiği duası kabul olan kişiler ağacın etrafında deveren edip dolaştıkları için o ağaca "döner çam" ismi verilmiştir.⁶³⁶ Çankırı'da yer alan "Şabanözü" bölgesinde insanların migren ve beden ağrılarından kurtulmak için ziyaret ettikleri ağaçlardan birisi "ulu alıç ağacı"dır. Oraya gelen kimseler üzerlerine giydikleri giysilerden bir parça kopararak bu ağaca bağlarlardı. Daha sonra ise Tanrı'ya yakarışlarda bulunarak namazlarını eda ederlerdi. Böylece hastalıklarından kurtulmayı umarlardı.⁶³⁷ Yine Çankırı bölgesinde bir hanım velinin kabri etrafında bulunan "Akkız Çalısı" mukaddes sayılırdı. Vücudunda "siğil" çıkan kişiler şifa bulmak için buraya gelip o çalının bir parçasını koparırlardı.⁶³⁸ Çankırı'nın "Yukarı

⁶³¹ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 207.

⁶³² Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 209.

⁶³³ İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", 29.

⁶³⁴ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 216-217.

⁶³⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/472; İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", 23.

⁶³⁶ Sema Barutçu, "Çankırı Folklorunda Yaşayan Şamanizm Unsurları Üzerine Görüşler: Eski Türk İnanç Sisteminde Ağaç Kültü ve Çankırı'daki İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları* 16 (1982), 160.

⁶³⁷ Barutçu, "Eski Türk İnanç Sisteminde Ağaç Kültü ve Çankırı'daki İzleri", 160.

⁶³⁸ Barutçu, "Eski Türk İnanç Sisteminde Ağaç Kültü ve Çankırı'daki İzleri", 160.

Argaşan" bölgesinde yer alan "alıç ağacı" kutsal sayılarak haceti olan kimselerin uğrak yeri haline gelmiştir. İnsanlar buraya gelip adaklar adayarak dualarının kabul olmasını Allah'tan dilemişlerdir.⁶³⁹

H. Muhammed (s.a.v)'in gerçekleştirdiği harikulade olaylardan bazıları solmuş bitmiş bitkileri ve ağaçları eski haline getirmek, onların hareket etmelerini sağlamak ve tıpkı birer insan gibi onlarla iletişime geçip konuşmak gibi eylemleri gerçekleştirmektir. Mutasavvıfların bir kısmı H. Muhammed (s.a.v)'in izinden giderek bu olaylara benzer nitelikte olağanüstü hadiseler gerçekleştirmişlerdir. Türk erenlerine dair anlatılan menkıbelere bakıldığında ağaçlarla ilgili yaşanmış birçok harikulade hadiseler rastlanılmıştır.⁶⁴⁰ Ağaç kültü, Türklerin Müslüman olması ile birlikte tohum ve fidan ekmenin iyi bir eylem olduğu şeklinde devam etmiştir. Tasavvufi çevrelerde keramet olarak velilerin ağaç dikip yeşertmesi dikkat çekicidir.⁶⁴¹ Menkıbeye göre Somuncu Baba ekmekleri pişirmek için kullandığı dal parçasını tıpkı birer fidan gibi toprağa ekince o ağaç haline gelmiştir. Daha sonra "Dua Çınarı" şeklinde adlandırılan bu ağaç darda kalanların ve zor durumdaki insanların dua ettiği bir mekan haline gelmiştir.⁶⁴² Önemli dervişlerden olan Geyikli Baba bir gün Osmanlı padişahı Orhan Gazi'nin kasrının yanına gelerek oraya bir fidan getirmiştir. Daha sonra bu fidan büyüyerek ağaç olmuştur. Osmanlı Devleti'nin uzun ömürlü ve talihli olması ile o ağacın bir ilgisi olduğuna inanılmıştır.⁶⁴³ "Gaziantep'li Memik Dede" gibi erenler herhangi bir canlıya zarar vermeyi hoş görmediği gibi ağaca zarar vermeyi de hoş görmezdi. O, ağaca verilen zarar ile herhangi bir kimsenin canını almayı eşit şekilde kabul eder ve etrafındaki kimseleri de bu hususta uyarırdı.⁶⁴⁴ Yine benzer bir şekilde Elbistan'a yakın bir mevkide yer alan "Kıyan Baba" bölgesinde bulunan bitkileri ve ağaçları koparmak orada yaşayan insanlar tarafından kötü görülmektedir. Böyle bir hatayı yapanların başına olumsuz bir hadise geleceğine inanılmaktadır. Yöre halkı tarafından hiçbir müdahale olmadan kopan bitkilere dahi dokunulmamaktadır.⁶⁴⁵

Bayır-Bucak Türkmenleri bir kısım ağaçları mukaddes kabul edip onların yanına giderek dua ederlerdi. "Bozdoğan Ağacı" böyle kabul edilen ağaçlardan birisi

⁶³⁹ Barutçu, "Eski Türk İnanç Sisteminde Ağaç Kültü ve Çankırı'daki İzleri", 162.

⁶⁴⁰ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 83.

⁶⁴¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/469.

⁶⁴² Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 231.

⁶⁴³ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 231.

⁶⁴⁴ Türkoğlu, 40 Erenler, 141.

⁶⁴⁵ Karaoğlu, *Kahramanmaraş ve Çevresinde Ziyaret Yerleri*, 302.

olup bez bağlanarak niyazlarda bulunulan bir ağaçtı."Kutsal Çam Ağacı" da aynı şekilde mukaddes sayılarak ona zarar verenin başına kötü işler geleceğine inanılan ağaçlardandı.⁶⁴⁶ Anadolu'da bazı mukaddes kabul edilen ağaçlara zarar verildiğinde ona zarar veren kişilerin musibetlere maruz kalınacağına inanılmaktadır. Örneğin Denizli'de yer alan bir kasabada bulunan çam ağaçlarının bol olduğu bir mevki olan "Karaçam" bölgesinin ağaçlarına zarar vermek isteyen kimseler birçok felaketlere uğramışlardır.⁶⁴⁷ Denizli şehrinin ağaçlık bölgesinde yer alan "Erenler-Dedeler" mahallinde birden fazla evliya mezarı bulunmaktadır. O bölgedeki ağaçlara halk tarafından çaput bağlanıp dilekler dilenirdi. Bazı zamanlar o mezarlardan yeşil ışık doğarak etrafı aydınlatırdı. Etraftaki insanlar o ağaçlara zarar vermeye korkarlardı.⁶⁴⁸

Altay kültüründe ava çıkılmadan önce bir kısım ayinler yerine getirilirdi. Tahtacılar da buna benzer uygulamalar bir ağaç kökünden koparılmadan evvel yapılırdı. Ya bir adak sunulur veya insanlara yiyecek içecek dağıtılırdı. Bu uygulama o gruplardaki geniş ağaç kültürünü yansıtır.⁶⁴⁹ Karagas Türkleri arasından bir kişi balık avının verimli ve çok olmasını istediğinde kayın ağacına bez sarardı. Bu bezler "coloma" diye isimlendirilirdi. Bizim ülkemizde ise "Uryan Baba, Horasan Baba, Hurî Baba ve Baldızı" gibi mekanlara giden insanlar dualarının ve isteklerinin gerçekleşmesi için o mekanlardaki ağaçlara bez sararlardı.⁶⁵⁰ "Beyşehir" kasabasında yaşayan hanımlar yaşlı ağaçların dallarının gölgesine sığınarak çocuklarının olmasını umarlardı.⁶⁵¹

Batı Türkistan bölgesinin Türkleri üzerinde de ağaç kültürünün ve geleneksel Türk dininin tesiri gözükmemektedir. Çoban Ata denilen yerde bulunan ağaçlara birçok insan dileklerinin gerçekleşmesi için bez bağlardı.⁶⁵² Azeriler "Ashabül-Kehf, Almemmed piri, Havuş, Pir Süleyman türbesi, Salatın piri, Erefse piri" gibi kutsal sayılan mekanların etrafındaki çaltılara, bitki türlerine çaput ve bez sararlardı. Irak Türkmenleri istekleri ve duaları yerlerine gelsin diye çaput ve bez bağlama adetini devam ettirmişlerdir.⁶⁵³ Tatarlar günümüzde eski geleneklerden kalma "kayın ağacı" ile ilgili adetlerini sürdürerek önemli günlerde ve şenliklerde o ağaca bez bağlayarak

⁶⁴⁶ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 169.

⁶⁴⁷ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 210.

⁶⁴⁸ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 210.

⁶⁴⁹ Boratav, *Türk Mitolojisi*, 31.

⁶⁵⁰ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 43-44.

⁶⁵¹ İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", 29.

⁶⁵² İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", 22.

⁶⁵³ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 53.

onu tezyin etmektedirler.⁶⁵⁴ Aynı zamanda mezarlığa uğrandığında "mersin ağacı" getirilmesi, kabirlere kavak dalından bayrak asılması, mezarlara "iğde ağacı" ekilmesinde ağaç kültürünün izlerini görürüz.⁶⁵⁵

Türkler arasında İslam öncesi dönemden beri en çok ehemmiyet verilen ve aynı zamanda şaman ayinleri ile ritüellerinde önemli bir yere haiz olan ağaç kayın ağacı olmuştur. Geleneksel Türk dininde kayın ağacının değerli olup her ayinde kullanılması en önemli nedeni onun “evren ağacını” temsil edip kamın o ağaca çıkarak göksel yolculuğunu gerçekleştirerek Tanrı'nın yanına gitmesidir.⁶⁵⁶ Altay kamı semaya yükselmek için kayın ağacının kertelerine çıkarak ayinini gerçekleştirir. Kayın ağacı "evren ağacını" sembolize eder, kamın ağacın kertlerine çıkması da gök aleminin katlarını ifade eder.⁶⁵⁷ Kamlar adak keseceği zaman kayın ağaçlarından oluşan yeşillik bir alanda ayinlerini gerçekleştirirlerdi. Ayin boyunca kayın ağacından istifade ederlerdi.⁶⁵⁸ Örneğin kam rahatsız olan kişinin iyileşmesi için kısrağ kestğinde o kısrağın başını kayın ağacına asar. Daha sonra ise semaya yükselmek için değişik sesler çıkararak ritüele devam ederdi.⁶⁵⁹ Kamın dinî ritüellerini gerçekleştirirken kayın ağacının yanını tercih etmesinin sebeplerinden birisi canlıları kollayıp muhafaza eden "Ruh İyehsit" in kayın ağacını sevip hoşlanmasıdır.⁶⁶⁰

Kayın ağacının Türk inançlarında bu kadar önemli görülmesinin diğer bir sebebi de şamanların o ağacın "Umay Ana" ile birlikte Tanrı tarafından yaratıldığına inanmalarıdır. Şamanlar bu husustan ötürü çalgı aletlerinin üzerine kayın ağacı motifini işlemişlerdir.⁶⁶¹ Yine şamanların davulları Türklerce kutsal kabul edilen kayın ağacından imal edilmektedir.⁶⁶² "Kara Tatarlar ve Tomsk Tatarları'nın" kamları kayın ağacından maske yapıp takarlardı.⁶⁶³

Uygur Türkleri arasında da "kayın ağacı" kutsal kabul edilip ibadethanelerde sıkça bulundurulurdu. İslamiyet ile birlikte bu ağaca verilen önem değerini yitirmemiştir. Özellikle Sünnî kesimlerin dışında bu ağaca "melhem ağacı"

⁶⁵⁴ Alizade, *Türk Mitolojisiinde Kültler*, 48.

⁶⁵⁵ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 33.

⁶⁵⁶ Eliade, *Şamanizm*, 440-441.

⁶⁵⁷ Eliade, *Şamanizm*, 10.

⁶⁵⁸ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 39.

⁶⁵⁹ Eliade, *Şamanizm*, 264.

⁶⁶⁰ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 118.

⁶⁶¹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 64.

⁶⁶² Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 90.

⁶⁶³ Eliade, *Şamanizm*, 197.

ismi verilmiştir. Aynı zamanda Alevîler bu ağacı "evliya" diye isimlendirerek onun hayvan kılığına girebildiğine ve çoğaldığına inanırlardı. Yine bu ağaçtan imal ettikleri "âsâya" dini ritüellerinde yer vermektedirler.⁶⁶⁴ Kam adayı, kam olabilmek için daha hazırlık aşamasında iken ona kayın ağacından yapılmış iki adet baston "asâ" yaptırılırdı.⁶⁶⁵ Bu durumun Alevîler'de de görülmesi dikkat çeken bir durumdur.

Yakutlarda kam adayı ilk iş olarak kendi adına bir ağaç diker ve o ağaç geliştikçe kendisinin de kam olarak mertebesinin yükseldiğine inanırdı. "Turuu" adı verilen bu ağaç kam vefat edince kesilirdi.⁶⁶⁶ Altaylılar, vefat etmiş kamların naaşını kumaşla bağlayıp ağaçta sarkıtırlardı. Bu ağaçlara ise "kamtit" adı verilirdi.⁶⁶⁷ Şamanların davulunun bir kısmı yanıp zarar görünce davulun yüzeyi yani köselesi kayın ağacına takılırdı.⁶⁶⁸ Kayın ağacı kutsal kabul edildiği için şamanlar dini ritüellerini mutlaka o ağacın etrafında gerçekleştirirlerdi. Müslüman olan şamanlar da bu geleneği devam ettirmişlerdir. Şaman ilahilerinde kayın ağacından şu şekilde bahsedilir:

"Altın yapraklı mübarek kayın,
Sekiz gölgeli mukaddes kayın,
Dokuz köklü, altın yapraklı bay kayın,
Ey mübarek kayın ağacı, sana kara yanaklı
Ak kuzu kurban ediyorum."⁶⁶⁹

Bakşıların ezgilerinde kayın ağacından şu şekilde bahsedilir : "Karagan (çalısından yapılmış) kamçılı, erkek samur derisinden (yapılmış) döşekli (ruh)! altın yapraklı mübarek kayın ağacı! Yetmiş yapraklı mübarek kayın ağacı, ateş yerine (yakın) durmayınız!"⁶⁷⁰ İnan, İslam ile müşerref olmuş kamların bile dua okuyup üflerken avucunun içinde kayın dalı tutarak ritüellerini yerine getirdiklerini müşahade etmiştir.⁶⁷¹

Altay Türklerinde adak olarak kesilecek olan hayvan kayın ağacı veya karaçama sarılırdı. Aynı zamanda kamın ritüellerini yerine getirip esrime haline

⁶⁶⁴ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 212.

⁶⁶⁵ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 78.

⁶⁶⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/93.

⁶⁶⁷ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 272.

⁶⁶⁸ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 96.

⁶⁶⁹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 64.

⁶⁷⁰ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 125.

⁶⁷¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/479.

girebilmesi içinde ağaçlar kullanılmıştır.⁶⁷² Altay bölgesinin kamları kayın ağacının etrafını tavaf edercesine dönerlerdi. Ayinlerini yerine getirirken sürekli bu şekilde hareketler sergilerlerdi.⁶⁷³ Hakas Türklerinden olan Beltirler adaklarını kestikten sonra vücudunu parçalayıp yenmeye hazır hale getirince taze kayın ağacının dal ve budaklarından "tipsi" adında bir kap yapıp yemeği o kaba yerleştirirlerdi.⁶⁷⁴ Kam ritüelini yerine getirip niyaza başladığı sırada yanındaki diğer insanlar adak için kesilen hayvanı pişirip "kayın ağacını" şiş olarak kullanarak havada tutarlardı.⁶⁷⁵

Yakut Türklerinden bir adamın ilk kez çocuğu olunca bu çok önemli bir olay kabul edilirdi. Bundan dolayı adam ağaçlık alana giderek kayın ağacını balta ile kökünden koparırdı. "Doğum Tanrısı Ayısı Hatun"a karşı yapacağı ritüelde ağaçtan böldüğü sııklar kullanırdı.⁶⁷⁶ Batı Trakya Türkleri arasında geleneksel Türk dininin izlerinden bir diğeri de "akika kurbanının" kalıntılarının eski Türkler açısından mukaddes kabul edilen kayın ağacının dibine saklanmasıdır.⁶⁷⁷ Batı Trakya Türkleri ilginç bir uygulama olarak Kurân'dan bazı bölümleri bir kağıda yazarak kayın ağacının içine yerleştirirlerdi. Böylece bölge halkı her türlü felaketten ve musibetten korunacağına inanırdı.⁶⁷⁸

Geleneksel Türk dini açısından mukaddes kabul edilen ağaçlardan birisi "Bayterek"⁶⁷⁹dir. Bu ağaç birçok özelliğe sahip olarak dallarından verdiği içeceklerle savaşıclara her türlü dayanıklılığı ve azmi sağlar. Yaratıcının Dünya'daki simgesi konumunda yer alan bu ağaç bütün evreni toplayıp bir araya getirir.⁶⁸⁰ Manas Destanında geçen bir diyalogta zararlı ve şerli kimselerden korkan "Kanıkey" karşılaştığı kutsal ağaç "Bayterek"den şu şekilde yardım ister:

"Evliya isen el açıp
Duacı ol Bayterek
Evliyamdan ayrılıp
Karartı bulmadan duruyoruz,
Bizim gibi fakire

⁶⁷² Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 66.

⁶⁷³ Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 67.

⁶⁷⁴ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 58.

⁶⁷⁵ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 49.

⁶⁷⁶ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 168.

⁶⁷⁷ Dede, "Eski Türk Dini Şamanizm'den Kalıntılar", IV./98.

⁶⁷⁸ Dede, "Eski Türk Dini Şamanizm'den Kalıntılar", IV./98-99.

⁶⁷⁹ Bayterek Kırgızlar açısından kutsal kabul edilen ağaçlardanır. O ağaca zarar vermek veya onu kesmek kötü kabul edilir.

⁶⁸⁰ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 355.

Ata ol Bayterek
 Sevgili candan geçtik
 Gizleyip (saklayıp) gitmek için
 Vah kurban olayım Bayterek
 Yoruldum canı dinlerdiresene
 Nerede uyuyayım Bayterek?
 Yetimine güç versene
 Kurban olayım Bayterek
 Haksız kaldım süt versene,
 Sönen ateşimi yandırırsana
 Ölen canı diriltsene
 Kopup gittim birleştiresene"⁶⁸¹

Kutsal kabul edilen ağaçlardan zorda kalan kimselerin nasıl yardım istediklerini bu ifadelerde görmekteyiz.

2.5. Demir ve Ateş Kültü

Tarih boyunca birçok din içerisinde ateş kültürünün tesirine rastlanmaktadır. Hemen hemen her millet ateşe dair inanışlara sahip olmuştur. Hinduların inançları arasında önemli bir yer teşkil eden "Ateş Tanrısı Agni" ile vefat eden kimsenin cesedinin yakılması meselesi o din de ateşe verilen değeri göstermektedir. Bu uygulama ateşi arındırıcı bir unsur olarak ön plana çıkarmaktadır. Aynı zamanda ateş Tanrılaştırılarak yüceltilmektedir.⁶⁸² Hinduların vefat etmiş kimselerin cesedini ateş ile yakma meselelerinin altında, yakılan cesetten çıkan dumanın göğe ulaşarak Tanrı'ya yakınlaşması düşüncesi vardır. Onlara göre, ancak bu şekilde insan hakikate erebilmektedir.⁶⁸³

Zerdüştlük içerisinde yer alan kutsal ateş figürü ve ateşin zaten Tanrı'yı temsil eden en önemli sembol oluşu bu dindeki ateş kültürünün tesirini göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁶⁸⁴ Ateş kültürü birçok dinî ritüelin içerisinde kendisini çerağ ve buhur yakma olarak göstermiştir.⁶⁸⁵ Örneğin Şintoizm, Konfüçyanizm ve Taoizm gibi dinler de vefat eden kimseleri anmak için atalar adına buhur

⁶⁸¹ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 173.

⁶⁸² Maraşlıoğlu, *Geleneksel Türk Dinî İnanışlarında Ateş Kültü*, 19; Bk. Hikmet Tanyu, "Ateş", *TDV İslam Ansiklopedisi* (1991).

⁶⁸³ Tümer, *Birûni'ye Göre Dinler ve İslâm Dîni*, 180.

⁶⁸⁴ Maraşlıoğlu, *Ateş Kültü*, 20; Bk. Şinasi Gündüz, "Mecûsilik", *TDV İslam Ansiklopedisi* (2003).

⁶⁸⁵ Maraşlıoğlu, *Ateş Kültü*, 12.

yakılmaktadır. Hatta bazı mabetlere ve tapınaklara giden insanlar bu adete uygun hareket ederek putlarının önünde buhur ve güzel kokulu tütsüler yakarlar.

İsevîlerin Kutsal Kitaplarında ateş daha çok azap ile eşdeğer tutulmuştur. Dünya hayatında kötülük yapan insanlara ceza aracı olarak ahirette ateş ile azaptan bahsedilmiştir.⁶⁸⁶ İslam dininde od ve tütsü gibi unsurlara özel bir değer atfedilmemiştir. Bu konuda İslam birçok dinden ayrı düşmektedir. Fakat buna rağmen Türkler arasında ateş kültürünün izleri müşahade edilmektedir.⁶⁸⁷

Ateş ve ocak kültürü Türklerde tarih boyunca varlığını korumuş inanışlardan olmuştur. Bu inanıştan ötürü nerede yanan bir alev görülse saygı duyulmuştur. Yeni doğum yapmış hanımlar tek başına bir yere gidecekleri sırada yanlarında alev taşırılsa kötü ruhlardan ve zararlı şeylerden korunacaklarına inanırlardı. Yanan aleve saygısızlık göstermek ve üzerini pislemek kötü sayılırdı.⁶⁸⁸ Mesela Kırgızlar yanan aleve ihtimam ederek saygı duyarlardı. Aleve karşı asla tükürmezlerdi. Alevlerin üzerinden zıplamazlardı. Hatta küllere dahi aynı muameleyi gösterirlerdi.⁶⁸⁹ İslamî dönemden önceki devirde yaşayan Türkler yanan alevlerin ve tüten ocağın içerisinde "ocak iyesinin" olduğuna inanırlardı. Ateşe dair yapılan uygulamalar hep o iyeyi memnun etmek adına yapılmaktadır.⁶⁹⁰

Türkler ateşi arındırıcı ve zararlı ruhanîleri kovan bir madde olarak görerek aynı zamanda onun iyi ruhları çağırdığını düşünürlerdi.⁶⁹¹ Hatta Yakutlar alevlerin içerisinde hareket eden bir kül gördüklerinde dahi bunu iyiye yorarak ailelerine yeni bir bebeğin dâhil olacağını düşünürlerdi.⁶⁹² Başkurtlar ve Kazaklar zararlı iyelerin tasallutundan korunmak amacıyla ateşten istifade ederek "alaslama" işlemini yerine getirirlerdi.⁶⁹³

Göktürkler od yakmanın mukaddes bir iş olduğunu düşünüp arınmak için kızgın ateşin üstünden geçerlerdi. Bazı tarihi kayıtlarda bu tarz uygulamalara rastlanmaktadır.⁶⁹⁴ Türkler açısından yanan alevlerin üzerinden atlayıp geçmenin insanı tathir edip pakladığına inanıldığına, Doğu Roma İmparatorunun sefiri

⁶⁸⁶ Maraşlıoğlu, *Ateş Kültü*, 21.

⁶⁸⁷ Maraşlıoğlu, *Ateş Kültü*, 82.

⁶⁸⁸ Dede, "Eski Türk Dini Şamanizm'den Kalıntılar", IV./99.

⁶⁸⁹ Akgün, *Türk Dünyasında Din ve Gelenek*, 169.

⁶⁹⁰ Maraşlıoğlu, *Ateş Kültü*, 24.

⁶⁹¹ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 183.

⁶⁹² Maraşlıoğlu, *Ateş Kültü*, 24.

⁶⁹³ Maraşlıoğlu, *Ateş Kültü*, 39.

⁶⁹⁴ Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, 25-26.

Zemahros'un verdiği malumattan öğrenebiliriz.⁶⁹⁵ O “Batı Göktürk Devleti”ni ziyaret ettiğinde kendisi ve yanındakilerin Türkler tarafından yanan alevlerin üzerinden geçirildiğini anlatmıştır. Bu hadiseden Türkler için ateşin kutsal ve önemli olduğunu anlayabiliriz.⁶⁹⁶ Ortaçağ’da yaşamış olan diplomat Plan Carpin’in anlatımına göre Altay Türkleri arasında bir kimse vefat ederse onun ailesi ve yakınları bir alev yakarak onun etrafında dolaşınca temizlendiklerine inanırlardı. Bu esnada hanım kamlar dualar ederek şiirler ve ezgiler dillendirirlerdi.⁶⁹⁷

Türk bahşıları dinî ritüellerini yerine getirirken od yakma ile ilgili şu ezgileri terennüm ederler:

“Üç köşeli taş ocak, alevli yanan al ateşim! Taş ocağımız yerinden oynamasın, daima yansın! Yaktığımız ateş alevli olsun! Neslimiz kesilmesin, sürsün, biri giderse biri gelsin! Ey Ablukan dağının payı, ey Ay ve Güneş’in parçası (olan ateş)! Bereket ver, kısmetimiz bol olsun.”

Bu mısralarda ateş kültünün izlerini görebiliriz.⁶⁹⁸

Bir kısım araştırmacılar, Kırgızlar’ın ateşi arındırıcı bir unsur olarak telakki ettiklerinden ötürü vefat eden kimsenin vücudunu yaktıklarını dile getirmişlerdir.⁶⁹⁹ Kırgızlar’ın içerisinde herhangi bir kimse vefat ettikten sonra o hane de bilinmeyen gaipten sesler ortaya çıkarsa, cenazenin şerli ruhlar tarafından rahatsız edildiği düşünülürdü. Daha sonra ise cenaze ortaya çıkartılarak ateşle yakılırdı. Böylece şerli ruhların o kişinin bedeninden uzaklaştığına inanılırdı.⁷⁰⁰ Ateşin arındırıcı ve koruyucu gücünün olduğuna inanıldığına bir kanıtı ise bu uygulamadır. Batı Trakya Türkleri, göz değmiş kişilerin bu musibetten kurtulmaları için bir ateş parçasını meydana atarlardı. Ateşin koruyuculuğu bu uygulamada ortaya çıkmaktadır.⁷⁰¹

Eski Türkler yanan alevlerin dumanının yukarıya yükselmesi ile Gök Tanrı ile iletişime geçileceğini düşünürlerdi. Bu düşünceden ötürü adak hayvanlarını yakma yolunu tercih eden kimseler olmuştur.⁷⁰² Türklerde ateş kültü ehemmiyetli olduğundan dolayı bayanlar Tanrı’ya daha yakın kabul edilmişlerdir. Bunun nedeni ise bayanların eskiden beri ocağı ve ateşi yönetebilmeleri olmuştur. Hatta bu inancın

⁶⁹⁵ Günümüzde Nevruz’u kutlamak için yanan ateşin üzerinden atlamak bu uygulama ile benzerlik arz etmektedir.

⁶⁹⁶ Bedirhan, “Eski Kaynaklara Göre Türklerde Şamanizm”, 79.

⁶⁹⁷ Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, 101.

⁶⁹⁸ Maraşlıoğlu, *Ateş Kültü*, 36.

⁶⁹⁹ Erşahin, “Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar”, 398.

⁷⁰⁰ Dede, “Eski Türk Dini Şamanizm’den Kalıntılar”, IV./102.

⁷⁰¹ Dede, “Eski Türk Dini Şamanizm’den Kalıntılar”, IV./102.

⁷⁰² Maraşlıoğlu, *Ateş Kültü*, 36.

sonucu olarak bazı araştırmalara göre ilk şamanın bayanlar arasından çıktığı iddia edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde erkek şamanlar bu vazifeyi üstlenerek devam ettirmeye çalışmışlardır.⁷⁰³ Ateş kültünün Türkler arasındaki izlerine bu örnekte rastlanabilir.

Batı Trakya Türklerinin köylerinde her sene köy ahalisi toplanarak büyük bir ateş yakardı. Her hane o alevlerden kullanmak üzere bir parça köz alıp bütün sene onu söndürmeyerek kullanırdı. Ahali bu yanan ateşi "canlı ateş" diye isimlendirerek hanelerini her türlü kötülüklerden ve hastalıklardan muhafaza edeceğine inanırdı.⁷⁰⁴ Batı Trakya Türklerinin ateş kültü ile ilgili inanışlarından biri de keçileri, koyunları veya binekleri ortadan kaybolduğunda ateş yakarak onu koruyacaklarına inanmalarıdır. Yaktıkları ateşin durumuna göre kaybolan şeyin nasıl bir sona uğradığını anlamaya çalışırlardı.⁷⁰⁵

Eski Türk geleneklerine göre ateş kutsal sayılıp saygı gösterilirdi. Türkler Müslüman olduktan sonra Alevîler ve Kırğızlarda aleve saygı göstergeleri mevcut olmuştur.⁷⁰⁶ Hem geleneksel Türk dininde hem de Alevilikte yanan aleve karşı pis şeyler atılmaz. İhtimam ve hürmetten ötürü alevlere bakarak gerinilmez. Ateş kültü bu hususlara dikkat edilmesinde etkili olmuştur.⁷⁰⁷ Geleneksel Türk dininde ateş ve ocak kültü mühim bir inanış teşkil ederdi. Bu inancın yansıması olarak mübarek gün ve gecelerde kandil yakılmış ve bu gecelere, kandil yakma geleneğine binaen "kandil geceleri" denilmiştir.⁷⁰⁸ Mevlitlerde yerine getirilen uygulamalardan bir tanesi tütsü yakıp etrafın güzel kokmasını sağlamaktır.⁷⁰⁹ Ateş kültünün tesiri bu hadisede dahi kendini göstermektedir.

Geleneksel Türk dinindeki "ocak ve ateş kültü" Mevlevîlik de "âteşbâz-ı veli ocağı" şeklinde devam etmiştir. Hatta ocak ve kandil söndürmek kelimesi dahi telaffuz edilmeyerek "ateş dinlendirildi" denilmiştir.⁷¹⁰ Tasavvufî akımlar içerisinde bilhassa Rûfâî grubunda ateş kültünün etkileri bulunarak, yanan odu yönetip ondan korkmayıp çekinmemek, onu idare etmek bir maharet sayılırdı. Bu husus bize

⁷⁰³ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 280.

⁷⁰⁴ Dede, "Eski Türk Dini Şamanizm'den Kalıntılar", IV./100-101.

⁷⁰⁵ Dede, "Eski Türk Dini Şamanizm'den Kalıntılar", IV./101.

⁷⁰⁶ Yörükân - Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri*, 63.

⁷⁰⁷ Orhan Yılmaz, "Eski Türk Dini Orta Asya Gök Tanrı İnancı ve Şamanizm'in, Anadolu Aleviliği Üzerindeki Etkileri", *Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. YY. Medeniyet Merkezi Konya* (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), II/359.

⁷⁰⁸ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 330-331.

⁷⁰⁹ Köylüoğlu, *Kadim Şehir Gaziantep*, 124.

⁷¹⁰ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 215.

Türklerdeki ocak kültürüne verilen önemi işaret etmektedir.⁷¹¹ Kamların ve Rufâî müritlerinin ön plana çıkan özelliklerinden birisi de alev alev olan eşyaları ve kesici aletleri vücutlarına değdirdikleri vakit bu durumdan zarar görmemeleridir.⁷¹² Malatya şehrinin önde gelen simalarından olan “Şeyh Hacı Ali Kara” takvalı, temiz kalpli ve iyi huylu kimselerdendi. Keramet gösteren bu zat yanan alevin içerisine bir kısım delici ve kesici aletler koyup daha sonra onları sıcak iken ağzına değdirip çıkarırdı.⁷¹³ Kendisi Kadirî tarikatına bağlı olmakla birlikte bu davranışı ile Rufâilere benzemiştir. Şamanların kızgın alevlere hükmetmesi ile bu sufinin kerametleri birbirini andıran uygulamalardandır.

Kalenderîler zikirleri esnasında yanan alevlerin etrafında daire çizerek ritüellerini yerine getirirlerdi. Daha sonrasında ise adaklarını keserlerdi.⁷¹⁴ Ateş kültürünün izleri bu uygulamada bile müşahade edilmektedir.

Ateş kültürüne dair izler bir kısım manzum eserlere dahi yansımıştır. Örneğin Türkler arasında yapılagelen uygulamalardan biri olan yanan oda ihtiram gösterme "*Manas Destanı*"nda gözükmektedir:

“Alnı beyaz genç kırsığı kestirdi,
Çevredeki halkı yığdırdı,
Saykal (hatuna) nikâh (nike) kıydırdı!
Ak-Saykal eve girdi, eğilip selam kıldı!
Ocağa geldi Saykal, ateşe selam kıldı!”⁷¹⁵

Türkmenistan’da evladı vefat eden kişi diğer evlatlarının başına ateş değdirerek onları korumak isterdi. Bunun İslam’dan önceki inanışlardan olan ateş kültü ile bağlantısı vardır.⁷¹⁶ Çekici ve zarif hanımlarla, tatlı bebeklere kem bakış ilişmesin diye başlarına "od karası" sürülmektedir. Bu uygulama bize ateş kültürünü hatırlatmaktadır. Aynı zamanda bu ize "nazar karası" da denilmektedir.⁷¹⁷ Aynı şekilde ateş kültürünün tesirleri Anadolu’nun muhtelif yerlerinde gözükmektedir. Tuzu yanan alevlerin içine atarak göz değmiş kişinin bu musibetten kurtulacağına inanılmaktadır.⁷¹⁸ Üzerliğin tütsü gibi yakılmasının kem gözlerden koruduğu inancına Gaziantep şehrinde de rastlanmaktadır.⁷¹⁹

⁷¹¹ Boratav, *Türk Mitolojisi*, 35.

⁷¹² Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 134.

⁷¹³ Oymak, *Malatya Ziyaret Kültürü*, 50.

⁷¹⁴ Bars, “Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler”, 183.

⁷¹⁵ Maraşlıoğlu, *Ateş Kültü*, 66.

⁷¹⁶ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 35.

⁷¹⁷ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 82.

⁷¹⁸ İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, 30.

⁷¹⁹ Köylüoğlu, *Kadim Şehir Gaziantep*, 203.

Türkler açısından ocak her şekilde mukaddes sayıldığından ötürü onun tütmemesi, yanmaması kötü kabul edilmiştir. Hatta bazı kimseler halk arasında kendine zarar veren kimselere "ocağın sönsün" diye intizar ederlerdi. Aynı zamanda ocak ile hane, yuva gibi sözcükler özdeşleştirilmiştir.⁷²⁰ Bu durum ocak kültürünün önemini göstermektedir. Gaziantep şehrinde olumsuz bir olayın kendilerine ilişmemesi için "ocak başından yırak ola" denilmektedir.

Altay Tatarları'nın geleneklerine göre gelin, yeni geldiği hanenin içerisinde bulunan ocağa sunaklar hazırlardı.⁷²¹ Kadınlar ocakla ilgilenip ateşi yönettiğinden ötürü kendini yeni geldiği hanedeki ocağa tanıtmak için ocağa sunaklar takdim ederlerdi. Makedonyalı Türklerde ise kaynana yeni evlenecek olan genç kızın başını ocağa çarpma süsü vererek evin yani sıcak yuvanın değerli olduğunu hatırlatmak isterdi. Bu gelenek ocak ve ateş kültürünün ehemmiyetini göstermesi açısından önemlidir.⁷²² Makedonya Türklerinin kız isteme adetlerinde İslam'dan önceki Türk kültürlerinin izlerini görebiliriz. Örneğin evlenecek olan gencin pederi, kızın evindeki ocağın yanına gidip şöminedeki alevi birbirine katar. Bu uygulamada önemli kültürlerden olan ocak kültürünün tesirini müşahade ederiz.⁷²³ Türk Dünyasının yerine getirdiği adetlerden birisi ise ocaklar kurulurken Yaratan için hayvanlar kesilmesidir. Kimi Türk topluluklarında ise kamlar eşliğinde bu tür adaklar yerine getirilmektedir.⁷²⁴

Makedonya Türklerinin diğer bir adeti de yeni evlenecek kızlarla ilgilidir. Yeni evlenecek olan kız, oturacağı haneye vardığında kesesindeki metal parçalarını hanesinin çatısına doğru atar. Bu adette demir kültürünün etkisi bulunmaktadır. Zaten geçmişteki inanışlarda demircilik mesleği kutsal görülmüştür.⁷²⁵ Yine bu demir kültürünün izlerini taşıyan adetlere örnek verecek olursak şunları söyleyebiliriz. Anahtar ile bir yeri açıp kapama uygulaması genellikle sihrin tesirini yitirmesi için yapıldı. Örneğin mescitlere veya mukaddes yerlere gidilerek oradaki din adamlarına anahtar ile bir yer açtırılırdı. Kimi zamanda kişinin kendisi ezan vakti mescide gelerek anahtar açardı. Anahtarın imal edildiği maddeden ötürü sihrin tesirini yitireceği düşünülürdü. Bu adet eski Türk dinindeki demir kültürünün

⁷²⁰ Maraşlıoğlu, *Ateş Kültü*, 72.

⁷²¹ Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 209.

⁷²² Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 244.

⁷²³ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 235.

⁷²⁴ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 383.

⁷²⁵ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 238.

Müslümanlıkla özdeşleştirilmiş halinden başka bir şey değildir.⁷²⁶ Makedonyalı Türklerde yeni evlenecek çiftin evine kayınvalide tarafından anahtar konularak çiftin kilit açmaları beklenirdi. Bunu başaran kişilerin talihinin açık ve kötülüklerden uzak olacaklarına inanılırdı.⁷²⁷

Erbil⁷²⁸ bölgesinde bir bebeğin saçı eğri şekilde uzarsa bu hayra alamet sayılmadığı için o çocuğun başına od ile kızdırılmış iğ vurulurdu. Böylece uğursuzluk giderilmiş olurdu. Bu adette İslam'dan önceki inançlardan olan ateş ve demir kültünü gözlemlemekteyiz.⁷²⁹ Lohusa olan hanımı kötü ruhlardan sakınıp esirgemek amacıyla yastığının altına "bıçak, maşa" gibi demirden imal edilmiş eşyalar konulmaktadır. Bu davranışın altında eski Türk düşüncesindeki demir kültü vardır.⁷³⁰ Demir kültünün etkilerinden birisi de "kurşun döktürme" adetidir. Bu uygulamalar, nazar ve büyüü kırmak için yapılmaktadır.⁷³¹ Gaziantep ilinde kötü ve hasetçi kimselerin bakışlarının tesirinden korunmak amacıyla "kurşun dökme" işlemi yapılmaktadır.⁷³² Demir kültünün izleri bu uygulamada müşahade edilmektedir.

⁷²⁶ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 12.

⁷²⁷ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 244.

⁷²⁸ Günümüzde Irak sınırları içerisinde yer almaktadır.

⁷²⁹ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 60-61.

⁷³⁰ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 8.

⁷³¹ İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", 29.

⁷³² Köylüoğlu, *Kadim Şehir Gaziantep*, 204.

III. BÖLÜM

GELENEKSEL TÜRK DİNİ İLE İSLAM TASAVVUF KÜLTÜRÜNÜN ETKİLEŞİMİNDEKİ DİĞER UNSURLAR

3.1. Sayılar

İnsanlık tarihi boyunca gizlenen ve tam olarak aydınlatılamayan her şey dikkatleri üzerine toplamaktadır. Rakamlar da bu anlamda dikkat çektiği için bir simge olarak görülerek, gizemli bilgilere belirli rakamlar ile ulaşılacağı düşünülmüştür. Rakamların simge olarak kullanılmasına tarihin en eski devirlerinden itibaren rastlanmaktadır.⁷³³ Dinlerin ve inançların birçoğunda bazı rakamlara kutsiyet atfedilmiştir. Bir kısım rakamlara dinî metinlerde yer verilerek ön planda tutulmuştur. Rakamlar Yaratan'ın sırlarını ve gizemini yansıtan bir unsur olarak görülmüştür.⁷³⁴ Semavî dinlerden olan Musevîlik açısından ilk on rakamdan her biri farklı şeyleri simgelese de içlerinde en kutsal rakam on sayısı olarak kabul edilmiştir. Çünkü bu rakam "on emir"i temsil edip kainatın var olmasını simgelemektedir.⁷³⁵ İsevîler açısından birçok sayı değerli görülse dahi en kıymetlisi üç sayısıdır. Çünkü üç teslis inancını simgelemektedir.⁷³⁶ İslam açısından bakıldığında bir kısım rakamların ön plana çıktığı görülmüştür. Hz. Peygamber'e kırk yaşında Cebrail'in görünmesi ve ona o yaşta Kurân-ı Kerim'in nazil olması, Peygamberin isminin baş harfinin ebcedinin kırk olması, Deccal ve Mesih'e dair birtakım hadislerde kırk güne vurgu yapılması, ahir zamanla ilgili birçok hadisede bu rakamın zikredilmesi İslamiyet açısından bazı rakamlara ehemmiyet verildiğini gösterir.⁷³⁷

⁷³³ Adam vd., *Halk İnanışları*, 412.

⁷³⁴ Adam vd., *Halk İnanışları*, 413.

⁷³⁵ Adam vd., *Halk İnanışları*, 415.

⁷³⁶ Adam vd., *Halk İnanışları*, 415.

⁷³⁷ Adam vd., *Halk İnanışları*, 419.

Türklerin inanışlarında her zaman sayılara ehemmiyet verilerek, bazı sayılar kutsal kabul edilmiştir. Yedi, dokuz, kırk gibi sayılar Türklerin hayatında ön plana çıkıp hikayeleri ve menkıbeleri bile süsler hale gelmiştir.⁷³⁸ Türk efsanelerinde ve masallarında dokuz rakamı mukaddes olarak kabul edildiğinden ötürü her vaziyette karşımıza çıkmaktadır.⁷³⁹ Dokuz rakamı Türklerce mukaddes sayılan rakamlardan olmuştur. Bunun yansımasını destanlarda görebiliriz. "Topkapı Sarayı Destanında" bu hususlara şöyle değinilmiştir:

"Doksan deriden kürk olsa, topuğun örtmeyen!
Dokuz deriden, şeb külah olsa, tülügün örtmeyen!
Doksan koyun dovgalık, on koyun öğünlük, yetmeyen
Dokuz yaşar cüngü silküp atan! Kıynağında göğde dutan!
At başın yalamayub, bir gez yudan!
Afrasiyab oğlu Alp-Oruz Beg!"⁷⁴⁰

Oğuz Kağan efsanesinde yine aynı şekilde dokuz rakamı ön planda tutulmaktadır. Oğuz Kağan bir savaşta başarı kazanınca bir şenlik düzenleyerek dokuz yüz tane kısrak kesip dokuz yüz bin koç kestirip, doksan dokuz havuz kurdurtup, dokuzuna ırakı dokuzuna ise kırmızı koydurtmuştur.⁷⁴¹ Önemli mutasavvıflardan olan Hakîm Ata, talebelerini dinî törenler için bir araya getirdiğinde genellikle dokuz tane büyükbaş kurban ederdi. Özellikle dokuz adet kurban etmesinin asıl nedenine baktığımızda Eski Türk geleneklerindeki dokuz sayısının mukaddesliği düşüncesiyle karşılaşmış oluruz.⁷⁴² Örneğin Manas efsanesinde vefat eden Manas'ın naaşı dokuz gün gömülmemiştir. Kıyafetleri ise dokuz bölüme ayrılıp insanlara dağıtılmıştır. Manas'ın ardından doksan at kurban edilmiştir. Manas canlanınca kırk alp buna sevinerek dokuz büyükbaş kurban etmişlerdir.⁷⁴³ Destanlarda dokuz kağan ve dokuz pir figürleri hep mevcuttur. Burada eski Türk mitolojisinde dokuz sayısına verilen önemi görmekteyiz.⁷⁴⁴

Manas'ın babası Yakup Han oğlunu başbuğ ilan edip ziyafet verdirdiğinde eti yenen hayvanlardan dokuz adet kesip insanlara dağıtması yine o sayının Türk inanışlarında önemli olduğunu gösterir. Bu husus destanda şöyle geçmektedir:

⁷³⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/291.

⁷³⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/247.

⁷⁴⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/47.

⁷⁴¹ Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 158.

⁷⁴² Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 157.

⁷⁴³ Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 157-158.

⁷⁴⁴ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 152.

“Yakup Manas’ı Han yaptı,
 Varıp avula kondurdu.
 Deveden dokuz aldırdı,
 İnekten dokuz aldırdı,
 Kırk çoro, kırkı da dokuzar aldı,
 Dokuzun hepsini soydurdu
 Açı zayıfı doydurdu.”⁷⁴⁵

Manas vefat ettiğinde kabrinde dokuz gün kalması ve onun adına doksan adet yavru vermiş dişi at kesmeleri Türklerde dokuz sayısının kutsal sayılmasının bir işaretidir.⁷⁴⁶ Türkler açısından kutsal kabul edilen sayılar destanlara da yansımıştır.

Türk mitolojisinde önemli olan hayat ağacının dokuz sapı, dokuzda budağı vardır. Tanrı Ülgen ile Erlik’in dokuz çocuğu vardır. Dokuz sayısı Türk destanlarında ve kıssalarında kullanılan önemli kutsal bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁴⁷ Bir Kazak kamı vücudunun bölümlere ayrılmasını şu şekilde anlatır: “Vücudum kırk bıçak ile kesildikten sonra kırk tane iğne vücuduma saplanmıştır.”⁷⁴⁸ Burada kırk rakamına yapılan vurgu dikkat çekicidir. Daha sonra kam namzeti Arı Darhan'ın çocukları ile birlikte Arı Darhan'ın hanesine gider. Arı Darhan'ın hanesinin çevresinde "dokuz budaklı ağaç" vardır. Orada iken manevî anlamda kuş kılığına girdirilip, yetiştirilir.⁷⁴⁹ Dokuz sayısının önemli addedilmesi bu hadisede dahi kendini göstermektedir. Türk mitolojisinde "dokuz dallı ağaç" motifi ön plana çıkmıştır. Bu ağacın uzantılarından beşer var edilmiştir.⁷⁵⁰ Bu mitte dokuz sayısının ehemmiyeti ve ağaç kültü ön plana çıkan unsurlardan olmuştur.

Şamanlar şapkalarının ucundan dokuz halkalı zincir sallandırarak gezerlerdi. Ayrıca Şaman ayinlerinde dokuz genç yaver katkıda bulunurdu. Bir Şaman vefat ettiğinde ise ruhlar tarafından vücudunun bölümleri dokuz kazığın üzerine konulurdu. Benzer bir şekilde Şamanlar, ayinlerinde dokuz tane hayvan keser, dokuz ok ve yayı yanlarında bulundurulardı.⁷⁵¹ Bakışların ezgilerinde dokuz rakamının önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır:

"Sarı, doru çaputlu, sarı kırsığım tüylü, sarı gölden su içen, genç Tanrı'da (gökte) uzanan.

⁷⁴⁵ Tuncer Gülensoy, *Manas Destanı: Türkiye Türkçesiyle* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 160.

⁷⁴⁶ Gülensoy, *Manas Destanı*, 139.

⁷⁴⁷ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 159.

⁷⁴⁸ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 60.

⁷⁴⁹ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 94.

⁷⁵⁰ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 49.

⁷⁵¹ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 158-159.

Dokuz dağın başında.

Dokuz defa oynatan, av yakalatan dokuz parmaklı Kögil Bay! ...

Dokuz dağ, merhametli Han! ...

Su içtiği yer Karadağ olan (ruh) ! Karga gibi Karadağ, kum tepeleri arasında dokuz dağ!...

Dokuz kulaklı tunç kazan, dokuz defa oynatan, soluk renkli Tanrı, merhametli han!

Dokuz kıl köprü üzerinde yürüyen, dokuz çatallı (kıl köprü) den geçen, kamlar evinin kapısı yer kapanmasın!"⁷⁵²

Orta Asya Türkleri, kağan seçildiğinde bir kilim alıp kağanın etrafında dokuz defa kilimi çevirirlerdi. Vefat eden kişilerin etrafında yine aynı şekilde dokuz defa dolaşırlardı.⁷⁵³ Uluğ Türkistan'ın Kumul şehrinde yılın geçiş dönemlerinde alev tutuşturulup üstünden geçilirdi. Havaya kurşun boşaltılacağı vakit dokuz el kurşun sıkılırdı. Nikah olacağı vakit güveyin dostları, gelinin dostlarına karşı başlarını dokuz kez eğerek selamlarlardı. Yine o bölgede alevin üstüne dokuz tane darı atılarak patlatılırdı. Dini bayramlarda dokuz ekmek açılırdı. Şenliklerde dokuz adet küçükbaş kurban edilerek dokuz tür meyve ikram edilirdi. Evlilikten önce gelinin yakınlarına dokuz top kumaş verilirdi. Evlilik ve nikahdan dokuz gün sonra yine gelinin yakınlarına ikramlar yapılırdı. Gelin ve güveye, Allah'ın dokuz evlat vermesi için dua edilirdi. Yas yerinde dokuz mum kullanılırdı. Birçok Türk ülkesinde güvey ve onun dostlarına dokuz kapta yiyecek getirilirdi. Her yiyeceğin birbirinden farklı olması önem gösterilirdi. Güvey her bir kaba bahşiş koyardı ve bu bahşişler eski Türk inancındaki "saçları" andırırdı.⁷⁵⁴

Türk tasavvuf mûsikîsinde, geleneksel Türk dininde kutsal kabul edilen dokuz rakamının sıklıkla kullanıldığını müşahade edebiliriz. Mesela müzikteki bütün sesler "koma" ismi verilen dokuz parçaya bölünmektedir.⁷⁵⁵ Mutasavvıfların dillendirdiği kasidelerde ve beyitlerde dokuz felek ve dokuz kat gökten bahsedilmiştir. İslam'dan önceki Türk düşüncesinde dokuz kat gök inancı mevcuttur.⁷⁵⁶

Mevlevîler hibe ve bağış yaparken akçeleri dokuz sayısına ve onun üslerine uygun olarak verirlerdi.⁷⁵⁷ Mevlevî tekkelerine gelenler mutlaka dokuz sayısına ve o sayının üslerine uygun bir şekilde armağanlarla gelirlerdi. Osmanlılar hediyeleri

⁷⁵² İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 125.

⁷⁵³ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/156.

⁷⁵⁴ Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, 207.

⁷⁵⁵ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 93.

⁷⁵⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/160; Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/162.

⁷⁵⁷ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 155.

dokuz sayısına uygun şekilde verdiklerinden dolayı bu hibeler "tokuz" ismi ile anılmıştır.⁷⁵⁸ Ermetin'e göre eski Türk dini olan "Tanrıçılık"da ve Müslüman inanışlarında Allah'ın 99 esmasının olması dikkat çekici bir unsurdur. Türkler arasında dokuz rakamının kutsiyeti bu durumda kendini belli etmiştir.⁷⁵⁹

Şamanlar ritüellerinde üç rakamının önemi belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Şaman ritüel için üç ağaç ekip onu da üç bölüme ayırarak ritüelini yerine getirmektedir. Yine onlar üç kutsal kayın ağacının yanında rahatsızlığı olan kişilerin şifa bulmasına yardım ederler. Rahatsızlığı bulunan kişinin çevresinde şifa bulması için üç kez dönerler. Yaktıkları ateşin çevresinde kafalarını saygı için üç kez eğrerler. Şamanın giysileri, taktığı başlıklar ve bir kısım eşyalarında aynı şekilde üç rakamı ön plandadır.⁷⁶⁰ Şaman namzeti üç gün süresince evin bir köşesinde aç susuz bir şekilde bekletilir ve Şaman beklediğinde vecd hali gibi bir vaziyette olup sessiz bir şekilde uzanırdı.⁷⁶¹ Kırgızlar vefat eden kimsenin naaşı etrafında üç kez dönerek ağarlardı. Burada üç rakamı önem arz ederdi. Mutlaka o rakama uygun olarak ritüellerini yerine getirirlerdi.⁷⁶²

Türklerde diğer bir önemli rakamda üçtür. Mevlevî ritüellerine baktığımızda karşımıza üç rakamı ile yapılan işler çıkmaktadır. Mesela "devr-i veled'i" üç dönüşten oluşur. Bu dönüş "ilme'l yakîn hakka'l yakîn ve aynel yakîn'i" simgeler. Hata ile dört kez dönüş olmasın diye mürşit müritleri "bir, iki, üç devirdir" sözü ile uyarır.⁷⁶³ Mevlevîlik yoluna namzet olan kimse üç gün boyunca dış kapının bulunduğu alandaki ayak postunda bekletilip susma orucu tutar gibi konuşturulmazdı. Ayrıca o makamdan zorunlu bir işi olmadıkça kaldırılmazdı.⁷⁶⁴ Mevlevîler yaptıkları zikirleri üç rakamına uygun bir şekilde yapıp lâilâhe illallah tesbihi ile "ihlas ve fâtiha suresi" gibi Kurân-ı Kerim'den parçaları her vakit üç kez okurlardı.⁷⁶⁵

Kırk rakamı Türk inancında ve geleneksel uygulamalarında ehemmiyet verilen rakamlardan olmuştur. "Kırk, kırklama, kırklı, kırklar" ile ilgili ritüeller Türk

⁷⁵⁸ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 157.

⁷⁵⁹ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 160.

⁷⁶⁰ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 161.

⁷⁶¹ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 228.

⁷⁶² Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, 246.

⁷⁶³ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 162.

⁷⁶⁴ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 163.

⁷⁶⁵ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 164.

halkının itibar ettiği uygulamalardandır.⁷⁶⁶ İslam'dan önceki dönemde Azeriler kırk adet ağaç ile çift olan ağaçlara ve ormanlara kasem edip kutsal sayarak, onların yanında adaklar adayıp şenlikler tertip ederlerdi.⁷⁶⁷ Türklerde kırk sayısının önemine dair örneklerle baktığımızda Oğuz Kağan'ın kudretini kırk gün içinde elde ettiği hususunu müşahade edebiliriz.⁷⁶⁸

Eski Türkler herhangi biri vefat ettiğinde onun naşını kırk gün boyunca etrafta gezdirirlerdi. Günümüzde hala vefat eden kimsenin "kırkıncı günü" önemli olup o gün o kişi adına ikramlar dağıtılarak dualar edilmektedir.⁷⁶⁹ Türk inançlarında vefat eden kimsenin ruhaniyetinin kırkı çıkana kadar yaşadığı hanenin etrafında dolaştığı kabul görürdü. Böylece o kendisi için yapılan faaliyetleri gözlemleyebilirdi. Bu inançtan ötürü vefat edenin ardından hayır hasenat işlenirdi. Onun yaşadığı hanenin lambaları her zaman yanar vaziyette tutulmaktaydı.⁷⁷⁰ Eski Türklerde vefat eden kişinin ardından 3, 7 ve 40. gününde yemekler yapıp insanlara dağıtılmaktadır. Bu âdet kendisini İslamlaşmadan sonra "mevlit okutma" olarak göstermiştir. Anadolu'da hala vefat edenin 3, 7 ve 40. gününde yemek dağıtılıp dualar edilmektedir. Vefat edenin kırkı çıkana kadar düğün v.s gibi şenliklere gidilmemektedir.⁷⁷¹ Hunlar vefat eden kişinin öldüğü tarihte mevtanın kabrini düzeltirip tamir ederlerdi. Zamanımıza gelindiğinde ise mevtanın yakınları onun adına özellikle vefatının 3, 7, 9, 40 ve 52. gününde veya öldüğü zaman diliminde o kişi adına sadaka vererek, iyilikler yaparlardı. Yiyecekler ve içecekler dağıtarak kimi zaman ise sofralar kurarak kutsal kitabımız o kişi adına okunurdu.⁷⁷² Burada sayıların önemi yine ortaya çıkmaktadır.

Menkıbelerde "Seyyid Ali Sultan ve Seyyid Rüstem Gazi" ile ilgili olarak şu olay anlatılmaktadır: "Yıldırım Beyazid" bir gün düşünde Peygamber Efendimiz'i (s.a.v) görerek "Seyyid Ali Sultan ve Seyyid Rüstem Gazi"nin gaza için ona kırk alperen ile yardıma geleceğini bizzat onun ağzından duymuştur. Daha sonra bu düş hakikat çıkarak bahsi geçen o pirlere sultanın yardımına müritleriyle birlikte

⁷⁶⁶ Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 9.

⁷⁶⁷ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 50.

⁷⁶⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/312.

⁷⁶⁹ Bedirhan, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, 26.

⁷⁷⁰ Adam vd., *Halk İnanışları*, 370.

⁷⁷¹ Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 166-167.

⁷⁷² Kalafat, *Türk Halk İnançları*, 37.

katılmışlardır.⁷⁷³ Mevzubahis menkıbede yardıma gelen kimselerin sayısının "kırk" olması dikkati çekmektedir.

Türklerde yedi rakamı da önemli kabul edilerek yeryüzünün yedi bölgeye ayrıldığına inanılmıştır. İstemi Kağan kendisini Doğu Roma İmparatoruna tanıtırken "ben yedi iklimin hakimiyim" demiştir. Alevî inancı içerisinde bu inanın izlerini müşahade etmek mümkündür. Yine Alevîlik içerisinde yedi ulu ozan önem arz etmektedir. Alevî ozanlarından olan "Veli Baba" bu hususa şu dizelerle değinir:

"Bin bir âyet yazılıdır postunda,

Yedi kıral, yedi şah var destinde..."⁷⁷⁴

Veliler arasında yediler denilen bir zümrenin olması da bu hususta dikkat çekicidir. Yine daha önce de bahsi geçtiği gibi vefat eden kimsenin yedinci günü mühim sayılarak o gün geldiğinde ölen kimsenin ardından dualar edilerek muhtaç insanlara sadaka verilmektedir. Ankara ve Gaziantep illerinde, bir kimse vefat ettiğinde defin esnasında yedi defa yer değiştirilmektedir. Vefat edenin yakınları yedi gün boyunca koyu renkli sade elbiseler giyip, yas tutmaktadırlar.⁷⁷⁵ Türkiye'nin bazı şehirlerinde yaşamamasından korkulan bebek yedi yaşayınca kadar saçları uzatılır, yeni kıyafetler giydirilmez, yatırlara adaklar adanıp kan akıtılır. Yedi yaşayınca ise mutluluktan ziyafetler düzenlenmektedir.⁷⁷⁶ Aynı zamanda fıkıhçılar tarafından yedi rakamı bir nesnenin arınmasında önemli görülmüştür. Hocalar rukye yaparken bazı duaların yedi kez okunmasını istemişlerdir.⁷⁷⁷

Oğuz Türkleri kendi soylarını yirmi dört bodun olarak sayarlar. Yirmi dört sayısı Türk geleneklerinde önemli sayılıp Alevîlerde bunun tesirini yirmi dört masum, yirmi dört nakip, yirmi dört sürekl sınıflandırmasıyla müşahade etmekteyiz.⁷⁷⁸

3.2. Destan ve Menkıbeler

Türk medeniyetinin önemli yapıtlarından olup, millî ve manevî değerleri ele alarak İslam dinini tanıtan "*Kutadgu Bilig*, *Yesevî Dîvânı* ve *Atabetü'l Hakâyık*" gibi eserlerde geleneksel Türk dininin izlerine rastlanmaktadır. Kimi zaman o eserlerde

⁷⁷³ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfîlik*, 90.

⁷⁷⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/247-248.

⁷⁷⁵ Adam vd., *Halk İnanışları*, 429.

⁷⁷⁶ Adam vd., *Halk İnanışları*, 430.

⁷⁷⁷ Adam vd., *Halk İnanışları*, 420.

⁷⁷⁸ Yörükân - Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri*, 26.

geçen "Şamanist" öğeler ile Peygamber Efendimize (s.a.v) atfedilen sözler bir arada sunulmuştur. Kimi zaman ise Nebevî sözler zikredildikten sonra "Şamanist" unsurları içeren menkıbelere yer verilmiştir.⁷⁷⁹ "*Divân-ı Hikmet*" yapıtı Türk edebiyatının tasavvufî örneklerini içeren değerli bir kaynaktır. Bu yapıtta öne çıkan iki önemli konunun birincisi Türklerin inanışlarını yansıtmıştır, ikinci önemli konu ise Türkleri ulus yapan değerlerden bahsetmesidir.⁷⁸⁰ Yüksek tepelerde ve ıssız yerlerde ikamet ederek uzlete çekilme genellikle Budizm'de var olan ritüellerden olsa da Yusuf Has Hacıp'in yazdığı "*Kutadgu Bilig*" adlı eserde bu konuya değinilerek münzevi hayatı yaşayan kişilerden bahsedilmiştir. Bu tür kişilerin toplum içerisinde yaygınlaşarak Türk milletinin hayatını olumsuz yönde etkilemeleri, eserde istenmeyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁸¹

Hunlar ve Göktürkler yönlerden sağ cenahı daha değerli ve kıymetli kabul ederlerdi. Oğuz Kağan sağında çocuklarını oturturdu. Kendisi vefat ettikten sonra da sağ tarafında oturan çocuklarından Gün Han yerine geçmiştir. Türkler Müslüman olduktan sonra sağ tarafın iyi görülme inancı iyice pekişti. "*Kutadgu Bilig*" eserinde geçtiği üzere sağ yön cenneti sol yön ise cehennemi temsil edip bu yönler hayır ve şerrin yönü olarakta ikiye ayrılmıştır.⁷⁸² Kısacası bu yapıtta geleneksel Türk dininin yansımalarının İslam ile bağdaştırıldığını görürüz.

Hacı Bektâş-ı Veli'nin müritlerinden ve vekillerinden biri olan Hacım Sultan'ın kaleme aldığı menkıbeler günümüze gelebilen yapıtlar arasında yer almaktadır. Onun kaleme aldığı "*Vilâyetnâme-i Hacım Sultan*" eseri birçok menkıbeyi ele alan bir yapıttır.⁷⁸³ Tabiat kültleri ve Şamanizm ile ilgili menkıbeler genellikle "*Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî*"de geçmektedir. Şamanizm ile bağlantılı diğer menkıbeler de "*Menâkıbu'l Kudsiye* ve *Vilâyetnâme-i Otman Baba*"da geçmektedir.⁷⁸⁴

Bektâşî menkıbelerinin alt yapısı incelendiğinde Budizm, Maniheizmlik, İsevilik etkisi ile Anadolu kültür bakiyelerinin tesiri ortaya çıkmaktadır.⁷⁸⁵ Tevrat ve İncil'de geçen kıssalar ve olaylar ile bağlantılı olarak tasavvufî menkıbelerde bir

⁷⁷⁹ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 114.

⁷⁸⁰ Tuğlu, *Türk Kültüründe Hadis*, 90.

⁷⁸¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/426-427.

⁷⁸² Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/288-289.

⁷⁸³ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 35.

⁷⁸⁴ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 280.

⁷⁸⁵ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 111.

kısım öğeler yer almıştır. Bilhassa Bektâşî menkıbelerinde bu öğeler çokça bulunmaktadır.⁷⁸⁶

İslam'dan önceki dönemde Türklerin dini düşüncesini şekillendiren Şamanizm ve onun getirdiği birçok unsur, Abdal Musa Sultan ve Kaygusuz Abdal'ın velayetnamesinde ve onlara ait olarak anlatılan kıssalarda kendini belli etmektedir. Pirin ceylan ve ahu kılığında gezmesi, pire düşmanlık eden "Teke Beyi"nin insanlara zarar verebilen hayaletvarî bir güce sahip olması ve hayalet varlık yok edildiğinde adamında yok olması, bitkilerin ve kayaların hareket etmesi gibi unsurlar hep geleneksel Türk dininin izlerini taşıyan konulardır.⁷⁸⁷

Türk kahramanlık efsaneleri ve hikayelerindeki başroller tıpkı kamların sahip olduğu meziyetlere haizdirler. Dede Korkut, Oğuz Kağan gibi şahsiyetler kamların taşıdıkları meziyetlere sahip bir görünüm sergilemektedirler.⁷⁸⁸ Türk edebiyatının önemli eserlerinden olan “*Dede Korkut Destan*”ın da hakikatte bir kam vazifesi gören Dede Korkut, Müslümanlığın Türkler arasında yayılması ile beraber sanki bir pir kılığına girdirilerek çocuklara isim verme vazifesini yerine getirmiştir.⁷⁸⁹

Türlere ait hikayelerde ve menkıbelerde çocuğa isim koymak için ihtiyar pirlerin ve ermişlerin bir araya geldikleri anlatılmaktadır.⁷⁹⁰ Kanıkey'in evladı doğduğunda ona kimse ad koyamayınca yaşlı ve beyaz renge çalan bir kısrağı olan gizemli bir kişi gelerek, bebeğe dualar edip onun adını koyduktan sonra Hz. Hızır'ın ona hayatı boyunca yoldaş olması için Tanrı'ya niyazda bulunmuştur.⁷⁹¹ Benzer bir misal olarak, Semetey'in evladına kimse isim koymayınca bir ziyafet düzenlenip sarı renk sakalı olan “Ay Koco”nun gelip isim vermesi beklenmiştir. “Ay Koco” ise kimse isim verme görevini üstlenmeyince bebeğe “Seytek” ismini vermiştir.⁷⁹² Beyrek'in hayatını anlatan hikayeye göre o daha küçük yaşlarda iken isimsiz olarak anılırdı. Bunun sebebi ise kendisinin dünyaya gelmesine vesile olan koruyucu pirin ona gelip isim vermemesidir. O pir gelince ismi o koyacaktır çünkü isim koyma

⁷⁸⁶ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 179-181.

⁷⁸⁷ Atalay, *Abdal Musa Sultan*, 126.

⁷⁸⁸ Ekrem, “Eski Türk Dini Şamanizm mi Yoksa Tanrıçılık mı?”, 193.

⁷⁸⁹ Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 263.

⁷⁹⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/14.

⁷⁹¹ Gülensoy, *Manas Destanı*, 301.

⁷⁹² Gülensoy, *Manas Destanı*, 355.

hakkı sadece ona aittir.⁷⁹³ Burada yine boz sakallı ihtiyar kimselerin ortaya çıkıp insanlara yardım etmesi ön plana çıkmıştır.

Alpamiş Destanı 'nda geçtiği üzere evlat sahibi olmak isteyen kimseler Hz. Ali'ye atfedilen ziyaret yerine gidip kırk gün bekleyerek dua ederlerdi. Aynı zamanda bu sayede evlat sahibi olan Bayburı ve Baysarı'nın evlatlarına Hz. Ali isim vererek yanlarına geldiği anlatılmaktadır.⁷⁹⁴

Kazak Türklerine ait olan "*Kan-Şentey*" hikayesinde Kan-Şentey daha küçük yaşlarda iken validesinden kendisine isim koymasını talep eder. Validesi ise ona isim verip "Hızır dostun ve yardımcın olsun" dedikten sonra "Hz. Ali'den kuvvet alasın" diyerek dua eder.⁷⁹⁵ Türkiye'de anlatılan hikayelerde ve bazı menkıbelerde yeni doğan bebeğe ismini ellerinde zil olan erenler "post" giymiş verirler. İsmi verirken ise şöyle derler: "Ali dost, Veli dost! Eller giyer birer post, biz giyeriz ikişer post!"⁷⁹⁶

Kazaklar ve Kırgızlar Müslüman olmadan önceki dönemdeki hikayelerine ve masallarına sahabeleri birer kurtarıcı gibi dâhil etmişlerdir. Hz. Hamza, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin gibi ashabın önde gelenlerinin adlarını hikayelerinde yer alan kişilerin adları ile değiştirmişlerdir.⁷⁹⁷ Orta Asya hikayelerinde ve efsanelerindeki kâmin yerini İslâmî dönem eserlerinde pirler ve erenler almıştır. Erenler evlat sahibi olmayan çiftler için dilekte bulunan onlara yardım eden, onları koruyup kollayan kimseler olarak edebî yapıtlarda boy göstermişlerdir.⁷⁹⁸ Evliyalar ve dervişlerle ilgili olarak anlatılan hikayelerde ve menakıbnameler de onların evladı olmayan çiftler için Allah'a dua ettikleri ve onların duaları neticesinde çiftlerin evladı olduğu sürekli anlatılan motiflerden olmuştur. Artık evlat sahibi olabilmelerinin imkansız olduğu yaşlı kimseler bile dervişlerin duası ile birden fazla evlat sahibi olabilmişlerdir.

Günümüzde bile bu inancın izleri hazirelerde ve önemli şahsiyetlerin mezarlarında görülmektedir. Evladı olmayan çiftler öyle mekanlara giderek kurban kesip dua ederek orada bulunan evliyadan medet umarlardı. Eğer bu vesile ile

⁷⁹³ V. M Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm): Manas Destanı'nın İncelenmesine Giriş ile Alpamiş Destanı ve Kahramanlık Masalı* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 252.

⁷⁹⁴ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 122.

⁷⁹⁵ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 251-252.

⁷⁹⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/94.

⁷⁹⁷ İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", 28.

⁷⁹⁸ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 42.

evlatları olursa onun ismini cinsiyetine göre "Satı veya Satılmış" koymaktadırlar.⁷⁹⁹ Evlatlarını kaybeden anne babalar evlatlarını güya bir ritüel ile birilerine hibe ederlerdi. Daha sonra yeni doğan evlatlarına "Satı ve Satılmış" ismini koyarlardı. Böylece o bebeğin hayatta kalacağına inanılmaktaydı.

Yine geleneksel Türk dininden kalma adetlerden birisi şerli ruhanîlerden bebeği korumak için ona istenilmeyen ve sevilmeyen isimlerin konulması olmuştur. Böylece şerli ruhların ondan uzak kalacağı zannedilirdi. Periler ve cinlerin isimlerinin direkt olarak telaffuz edilmeyip "iyi saatte olsunlar" denmesinin arkasında yine geleneksel Türk dininin izleri vardır.⁸⁰⁰ Geleneksel Türk dininin etkisi birçok inanışın arka planında var olmaktadır. Yeri gelince destanlarda yeri gelince efsanelerde hatta kimi zaman masallarda dahi bu inancın tesirini müşahade etmek mümkündür.

Başka bir örnek olarak, "*Alevke Batır*" hikayesinde evlatlarını kaybeden baş kahraman Kabe'ye giderek evlat sahibi olmak ister. Bu süreçte de Ermiş Baba Toktı'nın türbesini ziyaret eder ve orada bir pir ile karşılaşır. O pir Alevke Batır'a yeni doğacak bir evladı olacağı müjdesini verir.⁸⁰¹ "*Alpamiş Destanı*"nda evladı olmayan kişilere evlat bahşedilmesine vesile olan ve onlara dualar eden kimseler "kırk çiltanlar", erenler ile aksakallı ihtiyarlar olmuştur.⁸⁰² "*Manas Destanı*"nın kahramanlarından olan Yakup Han karısının kısır olmasından şikayetçi olup bu durumu onun veli türbelerine gitmemesine bağlayarak şöyle demiştir:

“Çıyrıcı’yı alalı yazı kıştı oldu tam on dört yıl
evliya mezarlarına gitmedi,
elmalılıkta yuvarlanmadı,
kaplıcalarda gece yatmadı!”

Yukarıdaki dizelerde dilek dileyip çocuk isteme ile ilgili gelenekleri ve usulleri görebiliriz.⁸⁰³ Manas Han, efsanede anlatıldığına binaen peygamberlerin ve velilerin isteğiyle, niyazıyla dünyaya gelmiştir.⁸⁰⁴ Onun ismini yine evliya bir şahsiyet koymuştur. Aynı zamanda bu evliya babası Yakup Han'ın önceden düşünce girmiş gizemli bir kişiliktir.⁸⁰⁵

⁷⁹⁹ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 221.

⁸⁰⁰ Canpolat, "Divanü Lugatı't-Türk'te Şamanizm İzleri", 21.

⁸⁰¹ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I-II. Bölüm)*, 196.

⁸⁰² Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I-II. Bölüm)*, 139.

⁸⁰³ Gülensoy, *Manas Destanı*, 22.

⁸⁰⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/6.

⁸⁰⁵ Arvas, "*Destanlarda Eski Türk Kültürleri ve İslam*", 8.

Destanlarda ve hikayelerde insanların düşüne giren onları yönlendiren zorda kaldıklarında onlara yardım eli uzatan erenler aslında “boyların tözü” ve eski ecdadın ruhlarının yerini alan kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁰⁶ “*Manas Destanı*”nda önemli kişilerden sayılan Almambet’in doğumunun Allah dostlarının niyazıyla gerçekleştiği şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bütün evliyânın toplanıp,
Bir ağızdan okumasıyla;
Bütün evliyânın toplanıp,
Fâtiha duasıyla,
Arçaluu Mazar Hazret’in
Allah’ından olmuştu.”⁸⁰⁷

“*Dede Korkut Destanı*”nda anlatıldığına göre bir hanım oğlan çocuğu olmasını dilediğinde kuru çaylara içki serpip, siyah kıyafetli erenlere adaklar adayarak, hibe verirdi.⁸⁰⁸ Özbek hikayelerinde ve efsanelerinde evladı olmayan çiftler, pirlar ve ak sakallı dervişler vesilesi ile bebek sahibi olurlardı. Bu vazife onların üstüne bir borç gibidir. İslam’dan önceki kamların yerini bu konuda dervişler ve veliler almıştır.⁸⁰⁹ “*Dede Korkut Destanı*”nda erenlere nezir verme deyiimi şu şekilde anlatılır:

"Kuru kuru çaylara su saldım,

Kara donlu dervişlere nezir verdim.”⁸¹⁰

Köroğlu Destanı’nda geleneksel Türk dininin birçok tesiri ve izleri vardır. Bununla birlikte tasavvufun etkisi de destan üzerinde gözükmemektedir. Veli ve eren motifi bu etkilerden sadece biridir. Köroğlu efsanede anlatıldığına göre üç yüz altmış adet pirle karşılaşp buluşmuştur. Heteredoksi olarak kabul edilen Şii-Alevî gruplarda bu sayı önemlidir. "Nücebalar, Nukebalar, Kırklar, Eftadlar, Üçyüzler" adı altında insanların imdadına yetişen Hızır misali evliyaların olduğu düşüncesi bu zümrelerde yaygındır. Bu kişiler tasavvufî çevrelerde "ricalu'l gayb" diye adlandırılır.⁸¹¹ Köroğlu efsaneye göre "üçler, beşler, yediler, kırklar" ile bir arada

⁸⁰⁶ Arvas, “*Destanlarda Eski Türk Kültürleri ve İslam*”, 9.

⁸⁰⁷ Gülensoy, *Manas Destanı*, 35.

⁸⁰⁸ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 168.

⁸⁰⁹ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 155.

⁸¹⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/377.

⁸¹¹ Bayat, *Köroğlu*, 76.

olup velilerle görüşürdü. Tasavvufun efsanelere etkisini bu şekilde müşahade edilebilir.⁸¹²

"*Köroğlu Destanı*"nda Türk tasavvufu ile geleneksel Türk dininde yer alan kamlara ait olan unsurlar birleşmiştir.⁸¹³ Kam adayı, kam olabilmek için ilk önce ruhlar tarafından vazifeye çağrılır ve o sırada bir rahatsızlık geçirirdi. Ancak vazifeyi kabul ederse gerçek bir kam sayılabilirdi. Köroğlu ise tıpkı bir kam gibi vazifelendirilmiştir. Kam o vazife sayesinde Tanrı sevgisi ile yanıp tutuşan bir kahraman haline gelmiştir. Bu vazifelendirilmeye ise "vergi alma" denilmektedir.⁸¹⁴ Kam namzeti ve "âşık" namzeti bu vazifeyi aldıkları sırada rahatsızlık geçirerek hastalanırlardı. Her ikisi de kendisinden geçmiş bir vaziyette dolaşırdı.⁸¹⁵ Köroğlu'na vazife yakaza halinde iken gelmiştir. Bu bize kahramanın manevî bir halet yaşar iken görevlendirildiğini gösterir. Yakaza hali tasavvufta manevî duruma açık bir haleti ifade etmektedir.⁸¹⁶

Köroğlu, efsanede anlatılana göre "bade içerek" görevlendirilmiştir. Bu husus şu şekilde anlatılır: "Pirim Ali şerap berip gındırdı", "Kırk camı doldurup içgin diydiler". Aynı şekilde birçok tasavvufî hikayelerde ve şiirlerde vazifelendirme "bade içirilerek" yapılır. Burada Türk tasavvufu ile efsanelerin uyuştüğunu görürüz.⁸¹⁷ "Bade içme" tabirinin ıstılah manası Allah sevgisine ermek onun sevgisini tatmak anlamına gelmektedir. Bu sözcük mutasavvıflar tarafından ıstılahî anlamı ön planda tutularak kullanılmıştır. "Bade" sözlükte kelime anlamı olarak da "şarap, kadeh" manasını içermektedir.⁸¹⁸

Âşık namzeti iki şekilde bu mertebeye erişebilirdi. Birinci tarik olarak bir üstadın yanında eğitilirdi. İkinci tarik olarak ise düşünde "bade içerek" bu mertebeye erişirdi. Düşünde âşıklara bu içeceği getiren kişi ya bir şeyh veya bir eren olurdu.⁸¹⁹ Tasavvufî menkıbelerde ve hikayelerde kadeh ile gelip "badeyi" sunan kişi ya Hz. Ali veya Hz. Hızır'dır. "*Köroğlu Destanı*"nda buna uygun olarak "badeyi" Şah-ı Merdan Ali yaşlı bir adam kılığında vermiştir.⁸²⁰ Köroğlu vazifesini "kırk erenler"

⁸¹² Bayat, *Köroğlu*, 97.

⁸¹³ Bayat, *Köroğlu*, 47.

⁸¹⁴ Bayat, *Köroğlu*, 51-52.

⁸¹⁵ Dağlı, "Aşık Edebiyatında 'Bade İçme'", 906.

⁸¹⁶ Bayat, *Köroğlu*, 56.

⁸¹⁷ Bayat, *Köroğlu*, 56.

⁸¹⁸ Dağlı, "Aşık Edebiyatında 'Bade İçme'", 898.

⁸¹⁹ Dağlı, "Aşık Edebiyatında 'Bade İçme'", 899-900.

⁸²⁰ Bayat, *Köroğlu*, 60.

tarafından alıp “bade içmeyi” yine onlar vesilesi ile gerçekleştirmiştir.⁸²¹ Burada Türk halk sufizminin etkilerini müşahade edebiliriz. Kamlar cinlerle ve gizemli ruhanîlerle bağlantıya geçebilmek için "ayahusca" isimli değişik otların bir araya gelmesiyle oluşan içeceği içerlerdi. Tıpkı bu duruma benzer şekilde âşıklar da "bade" içerek manevî bilgileri elde ederlerdi.⁸²²

Pir Sultan Abdal bir kısım dizelerinde “bade içme” hadisesini ele almıştır. Mürşidin elinden "bade içmek" aşk sarhoşu olmayı gerektirir. Aşıkların ve ozanların dizelerinde aynı zamanda bununla beraber birçok destanda ve hikayelerde aşığın "bade içme" olayını yaşadığı anlatılır. Pir Sultan Abdal bu konuda şu sözleri söylemiştir:

"Pir Sultan Abdal'im derdim ziyade
İçilir mi yârsiz yad ile bade
Yâr odur ahrette şefaat ede
Sadık yâr insanı yola getirir"⁸²³
"Kıldan köprü kuruldu ki geç deyü
Pirimden bir bâde gel de iç deyü
Dalımdan ittiler beni uç deyü
Üstüne uğradım tozlu yol oldu"⁸²⁴
"Pir Sultan Abdal'im göreyim Şahı
Alnında balkıyor âlemler mâhı
Ben Şahı görmüşem dönmezem dahi
Elinden içtiğim bâde dol' oldu"⁸²⁵
"Cümle eşya bu gün destur aldılar
Aşk ile didâra karşı yandılar
Erenler ceminde bâde sundular
Himmeti erince Nevruz Sultan'ın"⁸²⁶

“*Köroğlu Destan*”larının bütün versiyonlarında göze çarpan husus kamlık ve Türk İslam tasavvufunun ön plana çıkması olmuştur.⁸²⁷ Köroğlu’nun veliler tarafından vücudu parçalara ayrılarak bedeni arındırılmıştır. Daha sonra vücudunu bir araya toplayıp, pak hale getirerek onu yeniden yaşatmışlardır. Bu anlatım bize kam adayının vücudunun parçalanıp, bölünüp "ruhlar" tarafından yeniden dünyaya

⁸²¹ Bayat, *Köroğlu*, 57.

⁸²² Dağlı, “Aşık Edebiyatında ‘Bade İçme’”, 904.

⁸²³ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 133.

⁸²⁴ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 140; Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 191.

⁸²⁵ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 141.

⁸²⁶ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 293.

⁸²⁷ Bayat, *Köroğlu*, 61.

gönderilişini hatırlatmaktadır.⁸²⁸ Köroğlu'nun vücudunun parçalara ayrılması miraçvari bir arındırmayı bize işaret etmektedir. Köroğlu figüründe tıpkı kamlar gibi vefat edip yeniden dünyaya geldiğini müşahade ederiz. Burada dikkati çeken bir benzerlik de Alevî-Bektâşîlikte de olan vefat edip yeniden dünyaya gelme konusuna yapılan vurgudur. Onlar bu hususta şöyle der: "İki kez doğmayan hakkın sırrına erişemez."⁸²⁹ "*Köroğlu Destanı*"nda kahramanın vefat edip yeniden hayat bulması şöyle ifade edilmiştir:

"Yunus der bu dünyaya gelmişsin
Bu dünyanın faniliğin bilmişsin
Sen anadan doğan günü ölmüşsün
Dünya vefasızdır geçer Goroğlu"⁸³⁰

Köroğlu efsaneye göre ruhânî kızlar ile dünya evine girmiştir. Aynı şekilde Şamanizm'de "kamlar" ruhlarla irtibatlı olup "perihanlar" ile dünyaevine girdiklerini ifade etmişlerdir. Her kamın semavî bir eşi bulunmaktadır.⁸³¹ Türk masallarındaki kahramanın düşünde güzel bir kız görmesi ile kamların peri kızları tarafından kandırılmaya çalışıp, onlarla düşlerinde görüşmeleri benzer bir nitelik arz eder.⁸³²

"*Köroğlu Destan*"larının tüm versiyonlarında başrolün asıl işinin ve zanaatının her zaman âşıklık olduğu vurgulanmıştır. Âşıklık tarikinin bir yola bağlanmak ile gerçekleştiği düşüncesi Türk dünyasının kabul ettiği inançlar arasındadır. Bilhassa sufi çevrelerde bu inanç ön planda olup ehemmiyet verilen konulardan olmuştur.⁸³³

"*Köroğlu Destanı*"nda anlatıldığına göre başkahraman Hz. Hızır ile beraber iken onlarla karşılaşan veliler Hz. Hızır'a yanındaki kişinin kim olduğunu sorup merak ettiklerinde o şöyle der: "Bu bizim nepes oğlumuz bu" diye söyler. Türk İslam tasavvufunda "nefes oğlu" düşüncesi ehemmiyetli olup öz evlattan ileri tutulduğu zamanlar olmuştur. Alevî-Bektâşîler ve Mevlevîler açısından öz evlattan ziyade "nefes oğlu" ön planda tutulmuştur. Bu konuya örnek verecek olursak şu sözleri söyleyebiliriz. Hz. Ali, heterodoksi gruplara göre şöyle demiştir: "Belimden gelen

⁸²⁸ Bayat, *Köroğlu*, 78.

⁸²⁹ Bayat, *Köroğlu*, 19.

⁸³⁰ Bayat, *Köroğlu*, 102-103.

⁸³¹ Bayat, *Köroğlu*, 87.

⁸³² Yılmaz, "Gaziantep Masallarında Şamanizm İzleri", 146.

⁸³³ Bayat, *Köroğlu*, 71.

oğlum değil, yolumdan gelen oğlumdur.” Mevlevî tarikatı ve Bektâşî tarikatında dinî hareketi ilerletip başa geçen kişiler hep "nefes oğulları" olmuştur.⁸³⁴

"*Köroğlu Destanı*" incelendiğinde âmâlîğin sadece görünüşte olduğu asıl görememenin manevî anlamda gerçekleştiği vurgusunun efsanenin her tarafına serildiğini görürüz. Buradaki "zâhir- bâtın" ayrımı bizi İslam sufizmine götürür.⁸³⁵ Köroğlu destanında "kaplan postlu" erenlerden söz edilir. Aynı zamanda İstanbul şehrinde bulunan kabartmalarda dahi "kaplan postlu" ermişlerin tasvirleri bulunmaktadır.⁸³⁶ Köroğlu yaşlılık döneminde Türk İslam sufizminde en üst derece olan "fenafillah" mevkisine erişip kemale ermiştir.⁸³⁷ Köroğlu'nun kabrinin Balkan Dağları'nda olduğuna inanıldığı için orası bir yatır gibi görülerek insanlar tarafından dileklerinin gerçekleşmesi için veya rahatsızlığı olan sağlık problemi yaşayan kişilerin gittikleri bir mekan olarak kullanılır hale gelmiştir.⁸³⁸ Kısacası destanın her kısmında Türk İslam tasavvufunun izleri bulunmaktadır.

Geleneksel Türk dininde önemli olan dağ, ağaç ve su kültü destanın başkahramanı olan Köroğlu'na kudret ve kuvvet vererek kükreyip haykırabilme özelliğini vermiştir.⁸³⁹ "*Manas Destanı*"nda başrolün pederi olan Yakup Han oğlunun eşlerinin başına gelecek hadiseleri yanan alevlere bakarak anlatmıştır.⁸⁴⁰ Ateş kültürünün tesiri bu hikayede gözükmektedir.

İslam'dan önceki Türklerin geleneksel inanışları arasında "yir ve sub iyeleri" inanışı var idi, bunlar beşere destek olan iyi ruhlardı. Bu koruyucuların sayısının on yedi olduğuna inanılırdı. Bu arvaklar pınar başlarında, tepelerde ikamet ederlerdi. "*Köroğlu Destanı*"na bakıldığında Köroğlu'nun Kalaylı Dağ'a giderek oradaki pınar başında kırklar diye adlandırılan veliler ile görüşmesi metaforuyla geleneksel Türk inanışlarındaki "yir ve sub" iyelerinin bulunduğu mekanlar açısından birbirine benzerlik addetmektedir.⁸⁴¹ Sulak yerler ve pınarlar ruhanîlerin bulunduğu mekanlardan sayılmıştır. Köroğlu efsanede geçtiği üzere "kırk çiltanların" mukaddes saydığı ağaca zarar vermiştir. Bu ağaç ile kırklar arasında manevî bir ilişki olduğu için bu durum erenleri rahatsız etmiştir. Buradaki ağaç motifi ile Türk esatirindeki

⁸³⁴ Bayat, *Köroğlu*, 77.

⁸³⁵ Bayat, *Köroğlu*, 45.

⁸³⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/536.

⁸³⁷ Bayat, *Köroğlu*, 95.

⁸³⁸ Bayat, *Köroğlu*, 86.

⁸³⁹ Bayat, *Köroğlu*, 50.

⁸⁴⁰ Gömeç, "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", 89.

⁸⁴¹ Kalafat, *Eski Türk İnancılarının İzleri*, 41.

"hayat ağacı, türeyiş ağacı" motifleri ağaç kültünün izlerinin suffilik ile uyumlu hale getirilerek hikayelere ve menkıbelere yansıdığını gösterir.⁸⁴² Her kamın yetiştirme aşamasından itibaren bir ağacının olması ve birçok ayinini gerçekleştirirken ağaçlardan faydalanması geleneksel Türk dini arasında ağacın önemli bir konumda bulunduğunu gösterir. "*Dokuz Oğuz*" hikayesinde kayın ağacı kutsal sayılıp ata olarak kabul edilir.⁸⁴³ Ağaç kültünün etkisi bu hikayede görülmektedir.

"*Nar Tanesi*" hikayesinde babasının yeni eşinin şerrinden korkup oradan uzaklaşmak isteyen genç bir hanım kuş donuna girerek görünmez hale gelir. Fakat ne kadar önlem alsa da onların şerrinden kurtulamayıp zarara uğrayarak öldürülür. Hayvan kılığında gezdiği için o havyanın kanının damlaması ile ortaya bir kavak ağacı çıkar. Bu ağaç vesilesi ile genç hanım yeniden hayatına kavuşur.⁸⁴⁴ "*Üç Turunçlar*" hikayesinde yine bu olaya benzer bir hadise gerçekleşerek genç hanım güvercin donuna girmiştir. Bunu gören dilenci ise ona saldırarak onu ortadan kaldırmıştır. O hayvanın geriye kalan parçalarından kavak ağacı ortaya çıkar. O ağaçtan daha sonra bebek için beşik kurdurulur. Onun kalıntıları sayesinde genç hanım yeniden Dünya'ya gelerek bu kötü halden kurtulur.⁸⁴⁵ Ağaç kültü Türk hikayelerine bu şekilde yansımıştır.

Kuru ağaç motifi Türk efsanelerinde ve hikayelerinde geçen bir unsur olup aynı zamanda önemli mutasavvıflardan olan Yunus Emre'nin şiirlerinde kullandığı motiflerden olmuştur: "Kuru ağacı niderler, kesip oda atarlar, Her kim aşık olmadı, benzer kuru ağaca!"⁸⁴⁶

Destanlarda ve menkıbelerde görülen unsurlardan biri de dağ kültü olmuştur. Bu kültün tesiri bir kısım hikayelere de yansımıştır. Edebiyatımızın değerli yapıtlarından olan "*Dede Korkut*" eserinde yiğitler dara düştüklerinde dağlardan yardım istemişlerdir. Tıpkı kendilerini anlayan bir varlığa konuşmuş gibi konuşmuşlardır. "*Dânişmendnâme*"de geçen olaylara göre şehadet şerbeti içen şüheda her zaman yüksek yerlere defnedilmiştir. "*Âşık Kerem, Âşık Garip ve Köroğlu*"nda geçen olaylarda hep bir dağ ile konuşma unsuru yer almaktadır.⁸⁴⁷ Dağ kültünün izlerini bu yapıtlarda müşahade edebiliriz.

⁸⁴² Bayat, *Köroğlu*, 140.

⁸⁴³ Yörükân - Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri*, 25.

⁸⁴⁴ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 220.

⁸⁴⁵ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 220.

⁸⁴⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/488.

⁸⁴⁷ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 121-122.

Mevlâna'nın Mesnevî'sinde, Türk efsanelerine ve destanlarına yansıyan Kaf Dağı'ndan bahsedildiğini görmekteyiz. Mesnevî'de bu konu şu şekilde işlenir: "Zülkarneyn, Kaf Dağı'na gitti ve o dağın saf zümrülden olduğunu gördü. Bütün alemler halka gibi çepçevre çevirmişti. Zülkarneyn o dağı görüp şaşırdı. Dedi ki: Sen dağsan öbür dağlar ne? Onlar senin yanında bir oyuncak adeta. Kaf Dağı dedi ki: O dağlar, benim damarlarımdır. Onlar güzellikte alımda bana eş olamazlar. Benim her şehirde gizli damarım vardır..." diyerek menkıbe devam eder. Bu menkıbe eski Türk inanışlarının gizemli motiflerinin tasavvuf perdesi altında devam edişini gösterir.⁸⁴⁸ Yukarıdaki ifadelerle benzer şekilde Mevlâna Kaf Dağı figürünü menkıbelerinde kullanmıştır. "Gönlümü daraltma, bir gönüller açan geldi; gönlü bir hoşça okşayan, bir güzel sesli, nağmelerle lütuflarla çıkageldi. Gamın sinek kanatları koptu, kırıldı şimdi; çünkü can Kaf Dağı'ndan bir devlet kuşu geldi."⁸⁴⁹

Türk destanlarında ve mitolojide bahsi geçen Kaf Dağı Yunus Emre'nin dizelerinde dahi kendine yer bulmuştur: "Kâf Tagı'ndan bir taşı şöyle atdılar bana Öylelik yire düşdi bozayazdı yüzümü"⁸⁵⁰

Yunus Emre dizelerinde Türk masallarında ve destanlarında sıklıkla vurgulanan Kaf Dağı figürünü şu şekilde ele almıştır:

"Kafdağı zerrem değil ay u güneş bana kul
Ben kuş dilin bilürem söyler Süleyman bana"⁸⁵¹
"Ali ile urdum kılıç Ömer ile adl eyledüm
Onsekiz yıl Kafdağında Hamza'yla meydandaydım"⁸⁵²

Türk edebiyatının kıymetli eserlerinden olan masallarda ve hikayelerde geleneksel Türk dininin izlerini görmekteyiz. Gaziantep'e özgü hikayelerden olan "*Zümrüdü Anga Kuşu, Yeşil Kurbağa, Afsınlı Gutu*" incelendiğinde hepsinde geleneksel Türk dininin motiflerine rastlarız. Bilhassa her hikayede kuyu motifine rastlanması bu inancın izlerini yansıtır. Hikayenin kahramanı kuyuya inerek tahte'l-arza yolculuğunu gerçekleştirirdi. Kamlarda kötülüklerin ve şerlerin kaynağının temsilcisi olan Erlik'in yaşadığı yer olan tahte'l-arza bazı ritüelleri esnasında uğramak zorunda kalmaktadırlar.⁸⁵³ Şerlerin kaynağı olan yeraltının hakimi Erlik'in

⁸⁴⁸ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 197-198.

⁸⁴⁹ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 126.

⁸⁵⁰ Yunus Emre, *Divân-ı İlâhîyât*, 556.

⁸⁵¹ Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 162.

⁸⁵² Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 182.

⁸⁵³ Yılmaz, "Gaziantep Masallarında Şamanizm İzleri", 144.

sembolü yılanıdır. Gaziantep hikayelerinde yılan insanlara zarar veren onların fenalığına çalışan bir hayvan olarak tasvir edilmektedir.⁸⁵⁴

Seyyid Battal Gazi menkıbeye göre gökyüzüne çıkan ve aynı zamanda tahtelarza (yeraltı) giderek perilerden ve şeytanlardan kadınları kurtaran bir şahsiyettir. Menkıbedeki öğeler bir kamın başından geçen hadiseleri ve onun güçlerini yansıtan olayları içermektedir. Kam ise tahtelarza gider, ruhlarla ve perilerle uğraşarak, sema katlarına çıkıp seyahat eden bir şahıs olarak kendini göstermektedir.⁸⁵⁵

Türk mitolojisinde havada uçabilen hayvanlar diğer varlıklara nispeten Tanrı'ya daha yakın konumda kabul edildikleri için kutsal ve güçlü sayılmışlardır. Birçok menkıbede ve destanda da "Simurg, Semender, Humay ve Zümrüd-ü Anka" isimleriyle yer alan bu hayvanlar ön planda tutularak başrolü oynamışlardır.⁸⁵⁶ Hindistan bölgesinde önemli bir figür olan "Garuda Kuşu" Budistlerin kutsal saydığı kuşlar arasına girmiştir. Budistler kendi fikirlerini ve inançlarını Türkler arasında da yaymayı başarınca onların inancındaki "Garuda Kuşu" bizde "Zümrüd-ü Anka, Simurg Kuşu" gibi mitlere dönüşmüştür. Zaten meziyet ve nitelik açısından bu kuşlar arasında benzerlik bulunmaktadır.⁸⁵⁷

Türk destanlarında ve hikayelerinde cinlerin ve ruhların kanatlı hayvan kılığına girdiklerine dair birçok örnek vardır.⁸⁵⁸ Türk destanlarında ve hikayelerinde kuş kılığına giren insan motifi işlenen konular arasında yer alır.⁸⁵⁹ Manas'ın oğlu Semetey'in eşi olan Ayçürek'in bir özelliği de istediği zaman kuğu kılığına girebilmesidir. O bu yeteneğini kullanarak birçok maceralara girişmiştir.⁸⁶⁰ Aynı zamanda Türk hikayelerinde ve destanlarında evliyaların kanatlı ve uçan hayvanların şekline girebilmelerinden sürekli bahsedilmiştir. İslamî dönemde başlıca meleklerden olan Azrail'in uçan bir hayvan kılığına girip gözlerden kaybolduğunu anlatan menkıbe bile Şamanizm unsurlarının İslamî bir kılıfa büründürülerek yaşatıldığını ortaya koyar.⁸⁶¹

⁸⁵⁴ Yılmaz, "Gaziantep Masallarında Şamanizm İzleri", 150.

⁸⁵⁵ Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, 73.

⁸⁵⁶ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 98.

⁸⁵⁷ Şengül Demirel, "Şamanizm ve Budizm Arasındaki Paralellikler", *Akademik Hassasiyetler* 4/8 (28 Aralık 2017), 143.

⁸⁵⁸ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 101.

⁸⁵⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/130.

⁸⁶⁰ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 106.

⁸⁶¹ Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 37.

Türk kültüründe önemli yer teşkil eden hayvanlardan biri de geyik olmuştur. Geyik birçok destanda ve hikayede sevgi dolu, insanları himaye eden bir hayvan olarak ön plana çıkmıştır. İslam'dan önce Türkler bu hayvanı "Su Tanrı"sının özelliğini yansıtan bir "kült" olarak kabul etmişlerdir. Bundan dolayı geyik menkıbelerde ve masallarda ehemmiyet verilen bir hayvan olarak anılmaktadır.⁸⁶² Azeri Türklerine ait bazı destanlarda ve masallarda bir insanın ceylan, karaca gibi hayvanların donuna girdiği ve şekil değiştirebildiklerine dair anlatılara rastlanmaktadır.⁸⁶³ Azeri Türklerine ait destanlarda ve menkıbelerde ceylan, karaca gibi hayvanların sağlıklı ve rahatsız kişileri iyileştirdiğine dair anlatımlar dahi mevcuttur.⁸⁶⁴

İslam'dan önceki dönemi yansıtan Türk masallarındaki yiğitler vefat etmiş bir kişiyi yeniden hayata döndürebilme gücüne sahiptirler. İslam'dan sonra bu inanç motifine Alevîler ile Bektâşîlerde rastlanmaktadır. Onlar Hz. Ali'nin vefat etmiş kişileri hayata döndürebileceği inancını taşımaktadırlar.⁸⁶⁵ İslam'dan önceki Türk dininin tesirleri her konuda kendini göstermektedir. Türk inanışları arasında yer alan ve hikayelerde anlatılan , çabuk yol alıp süratli hareket eden kahramanlara benzer bir durumu Alevîlerde görmekteyiz. Alevî ozanlarından biri "doksan günlük yolu, kuşlukta alan" sözüyle bu konuya benzer bir inanışı dile getirmiştir.⁸⁶⁶

Destanlarda ve hikayelerde olduğu gibi menkıbelerde dahi geleneksel Türk dininin tesirini müşahade etmekteyiz. Menkıbeye göre Yesevî pirlerinden olan Seyit Ata vefat ettiğinde Mescid-i Haram'daki ruhlar ile Bakırgan bölgesinin ruhları mevtanın ruhunu birbirine vermemek için tartışıp mücadele etmişlerdir. Daha sonra Mescid-i Haram'daki ruhlar hezimete uğrayarak o bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Ruhların birbirleriyle tartışıp dövüşmesi figürü kendisini Seyit Ata'nın vefatı hadisesinde göstermiştir. Bu menkıbe geleneksel Türk dininin izini taşımaktadır.⁸⁶⁷

Yine dikkat çekici bir örnektir ki Keloğlan hikayelerde anlatıldığı üzere alevler arasında kalsa bile harareten etkilenmeyerek işine devam edebilmektedir. Mutasavvıflara atfedilip halkın dilden dile anlattığı kıssalara göre evliyalar ve

⁸⁶² Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 94-95.

⁸⁶³ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 96.

⁸⁶⁴ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 97.

⁸⁶⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/317.

⁸⁶⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/555.

⁸⁶⁷ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 82-83.

ermişler yanan alevlerden etkilenmemektedir.⁸⁶⁸ İslamî dönem öncesinde dinî hayat içerisinde önemli bir yer teşkil eden şamanlar alevlerin arasında kalsalar bile zarar göremeden oradan kurtulabilme gücüne sahip olmuşlardır.

“*Manas Destanı*”nda başkahraman hastalanıp vefat etse bile Tanrı'nın yardımı ile hayatına yeniden kavuşup arkadaşları ile karşılaşmıştır. Kamların vefat edip dünyaya yeniden gelen mistik şahsiyetler olduğu kabul edilmektedir. Benzer bir şekilde tasavvufta bu husus önemli olup "ölmeden önce ölmek" değerli bulunmuştur.⁸⁶⁹

“*Manas Destanı*”na dair anlatılanlar arasında başkahramanın evladı olan Semetey'in atasının ruhu için adaklar adayarak, hayvanın pişme durumuna göre savaşta muzaffer olup olamayacağını tespit etmesi şu şekilde anlatılmaktadır: "Akşam namazını kıl, ak boz kısrakı kurban kes, kestiğin yerde pişir. Kaynayan kazanda köpük peyda olursa abanın dirildiği (sevinip razı olduğu) demektir. Bu hali gördükten sonra vay babacığım diye çağır ve eve doğru gel."⁸⁷⁰ “*Manas Destanı*”nda Manas'ın oğlu Semetey vefat eden bir kimsenin ardından hayvan kurban ederek insanların paylarını yemek pişirerek dağıtmıştır.⁸⁷¹ Bu adet günümüze kadar gelmiştir. Hala Anadolu'da bir kimse vefat ettiğinde ardından aş yapılarak insanlara dağıtılarak, yemekler verilmektedir.

“*Manas Destanı*”nı dillendirip söyleyen kişilere "Manascı" denilmektedir. "Manascılar" bu işi yapmak için görevlendirildiklerini iddia ederler. Onların anlatımına göre düşlerine giren Manas veya onun hikayesindeki baş kahramanlardan olup Manas'a yardım edenlerden biri gelerek bu görevi almalarını söylerler. Bu görevi üstlenmeye yanaşmayan kimselerin başına ise kötü işler gelip belaya uğradıklarını ve bu olumsuz hadiseleri yaşamak istemeyen kimselerin görevi mecburi olarak üstlenerek “Manascı” olduklarını ifade etmişlerdir.⁸⁷² Bu durum tıpkı şamanın göreve çağrılmasını ve kamlık görevini kabul etmezse yaşayacağı olumsuz olayları andırmaktadır.

Tarihte Manascıların görevlendirildikleri konulardan birisi de şifacılıktır. Onların rahatsız olan kimselerin veya herhangi bir canlının yanına gelerek destanı

⁸⁶⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/526.

⁸⁶⁹ Bayat, *Köroğlu*, 102.

⁸⁷⁰ Çelik, *Halk İnançları*, 241.

⁸⁷¹ Gülensoy, *Manas Destanı*, 344.

⁸⁷² Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 34.

söyleyerek, şifalarına vesile olmaları beklenirdi.⁸⁷³ Şamanın görevlerinden birinin şifa sağlamak olması ile Manasçının görevinin benzediği diğer bir yönde bu olsa gerektir. Türklerin İslamî dönemde iken darda kaldığı durumlarda veya bir kimse sağlığını kaybettiğinde şifa bulsun diye Kur'ân okutmaları ve hoca çağırımları bu konuyla benzeşen hususlardandır.

Şamanizm'e göre hanımların düşleri erkeklere nazaran daha çok manevî ve mistik öğeler taşıyıp ileri ki zamanlarda yaşanacak olaylardan havadis veren bilgiler içerirdi. Destanlarda ve menkıbelerde her zaman şehitlere veya alplere başlarına gelecek hadiseleri bildiren ya eşleri ya da kız kardeşleri olmuştur.⁸⁷⁴ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere hanımlar manevî anlamda bilgilere daha haizdir.

Türk toplumunda hanımların ve kız çocuklarının ön planda tutularak değer verilmesi her asırda karşılaşılan bir husus olmuştur. Hem geleneksel Türk dininde hem de İslamiyet'de hanımlara kıymet verilmiştir. Bilhassa tasavvufta ve mistik düşünceye sahip fırkalarda hanımların manevî gelişime daha açık olduğu kabul edilen görüşler arasında olmuştur. Efsaneler ve hikayeler toplumun kültüründen, inancından ve fikir dünyasından etkilenecek ortaya çıktığı için hanım velilere veya ermişlere yer verilmesi ve bunların İslam'dan önceki dönemdeki hanım kamlar ile benzerlik kurularak anlatılması olağan bir durumdur. "*Manas Destanı*"nda "kara bakşı" şu sözlerle veli bir hanıma benzetilmiştir: "Ey gelinler ilimde kara bakşı var idi Kara basmış kadının evliyası o idi."⁸⁷⁵

Dede Korkut'a atfedilen efsanevî tarzdaki öyküler tabiat ve doğa kültlerine ait birçok unsuru içerisinde barındırmaktadır.⁸⁷⁶ Mesela Korkut Ata destana göre, Peygamberimiz devrinde yaşayıp Türkler arasında yeni dini tebliğ eden yüzlerce yıl yaşamını sürdürmüş bir eren tiplmesi şekline büründürülmüştür. Halbuki tarihi gerçeklikler bu şahsiyetin yaşamının bu şekilde gerçekleşmediğini göstermektedir. Bazı müverrihlerde böyle bir şahsiyetin varlığını kabul etmez.⁸⁷⁷

Korkut Ata menkıbelerde ve efsanelerde bir pir ve eren gibi tasvir edilmiştir.⁸⁷⁸ Günümüzde bir kısım baksılar Korkut Ata'yı anarak işlerine başlarlardı. "Ölü desem, ölü emes, tiri desem, tiri emes, Ata Korkut evliya" sözlerini dile

⁸⁷³ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I-II. Bölüm)*, 35.

⁸⁷⁴ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 90.

⁸⁷⁵ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 85.

⁸⁷⁶ İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", 23.

⁸⁷⁷ Boratav, *Türk Mitolojisi*, 90.

⁸⁷⁸ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 77.

getirirlerdi. Özellikle Kırgızlar bir yatır yeri olarak telakki ettikleri Korkut Ata'nın kabrine gidip dualar ederek hastalıklarından iyileşmeyi umarlardı.⁸⁷⁹

Benzer bir şekilde “*Altay Yaratılış Destanı*”nda da tasavvufi ögelere yer verilmiştir. “*Altay Yaratılış Destanı*”nda Tanrı Ülgen tasavvuftaki vahdet-i vücud felsefesine uygun bir Tanrı konumunda bulunmaktadır.⁸⁸⁰ Geleneksel Türk dininde alemde var olan her şeyin bir tini olduğuna inanılırdı. Her varlıkta Yaratan'ın izleri olduğu kabul edilirdi. İslam tasavvuf felsefesinde yer alan vahdet-i vücud düşüncesi bu hususta geleneksel Türk dini ile uyuşmaktadır. Sufilere göre âlemin her yerinde Yaratan'ın simgesi ve izi vardır.⁸⁸¹ “*Altay Yaratılış Destanı*”nda anlatıldığı üzere insanların yaşam kaynağı olan hayat ağacının dokuz adet uzantısı ve fişkini bulunur. O uzantılardan dokuz tane insan ortaya çıkarak Türk boylarını meydana getirmişlerdir.⁸⁸² Dokuz sayısının ön plana çıkması ile ağaç kültü bu eserde kendini göstermiştir. Zaten hayat ağacı inancı birçok toplumda var olan inançlardandır. “*Altay Yaratılış Destanı*”nda âlemin bir balığın mafevkinde olması miti İslam'dan sonraki Bektâşî edebiyatına yansımıştır. Buna örnek olarak Azmi Baba'nın şu dizeleri söylenebilir:

"Kazanlarda katranların kaynarmış
Yeraltında balıkların oynarmış
Ol bu dünya kadar ejderhan varmış
Şerbet mi satarsın, yalancı mısın?"⁸⁸³

Kırım Türkleri âlemin "öküz" üstünde kaim olduğuna inanırlardı. Pir Sultan Abdal bu konuya şöyle değinir:

"Musa söyler idi binbir kelâmı,
Kudret eli ile açıldı kalemi,
Öküze yükletti, cümle âlemi,
Dünyanın temelini kurandan beri"

Diyarbakırlı Şerifi'nin dizelerinde aynı husus ile karşılaşırız:

"Ağırlandı yer ol bâr-ı girândan,

Gücendi yer götüren öküz andan..."⁸⁸⁴

⁸⁷⁹ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 78.

⁸⁸⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/437.

⁸⁸¹ Bars, “Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler”, 179.

⁸⁸² Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 147.

⁸⁸³ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/439.

⁸⁸⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/249.

3.2.1. Destan ve Menkıbelerde Hızır

İslam dininde Hızır inancı kaynağını ve aslını Kurân-ı Kerim'den almaktadır. Hz. Musa ve Hızır kıssasında Hızır'ın ayetlerde manevî bilgilere haiz gizli ilimleri bilen biri olarak tasvir edilmesi hatta yeri geldiğinde Hz. Musa'dan daha derunî bir ilme sahip olması bu inancın Müslümanlar arasında yer etmesini sağlamıştır. Türkler İslam ile müşerref olduktan sonra Hızır inancı onları da etkilemiştir. Hatta Anadolu'da Hızır ve İlyas kültü bir araya gelerek Hıdrellez gününü ortaya çıkarmıştır. Bu günde insanlar Hızır ile İlyas'ın buluştuğuna inanarak dileklerinin ve dualarının gerçekleşmesi için bir dizi ritüelleri yerine getirmeye çabalamaktadır. Halk arasında böylesine yer etmiş bir inancın destanlara, masallara ve hikayelere yansımaması mümkün değildir. Hz. Musa ile Hızır kıssasında Hz. Musa'nın zahiri, Hızır'ın ise batını simgelemesi Hızır inancının tasavvufi zümrelerde benimsenmesini ve tasavvufî menkıbeleri de etkilemesini sağlamıştır.

Geleneksel Türk dini içerisindeki ihtiyar gizemli bilginin yerini Hızır kültü almıştır. Şaman hikayelerinde ve destanlarında bembeyaz giymiş ihtiyar bilge kimselerden bahsedilmektedir. Böğü Han'da düşünde aklara bürünmüş bir şahsiyet görmüştür. Beyaz giyimli bilge ihtiyarlar İslamlıktan sonra kendisini her türlü kıssa ve menkıbenin içinde göstermiştir.⁸⁸⁵ Beyazlar içerisinde giyinerek gezen bu ihtiyar Hızır olarak tasvir edilmiştir. Yine Türk efsanelerinde ve masallarında anlatılan aksakallı ihtiyar bir kayın ağacından aşağıya gelip yeni doğan bebeğe isim koyduğu ve daha sonra o ihtiyarın "ak-boz atın" sırtında gideceği yere doğru ilerlediği anlatılmaktadır.⁸⁸⁶ Hz. Hızır'ın efsanelerde ve menkıbelerde boz atın üzerinde tasvir edilip isim koyma törenlerine iştirak etmesi bu efsanelere ve masallara benzemektedir.

Manas Destanı 'nda Manas'ın çocuğuna isim veren kişinin Hz. Hızır olması erenlerin etkisinin kültür ve inanca yansımaları gösterir.⁸⁸⁷ Türk efsanelerinde ve masallarında isim koyma niyazı şu şekilde geçer: "Elin, kolun seninle olsun, balam! Kaburgada çentik; omurganda kırık olmasın! Kan-Şentey adlı, bir bahadır ol! Atılan tüfek sana işlemez! Vurulan kılıç seni kesmesin! Yoldaşın Kıdır aleyhisselâm

⁸⁸⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/87.

⁸⁸⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/90.

⁸⁸⁷ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/10.

Peygamber olsun! Hz. Ali Peygamber kuvvetini versin!" Burada Hz. Hızır figürü ön plandadır.⁸⁸⁸

Türklerde at, iş gören en değerli ve faydalı hayvanlardan kabul edilmiştir. Bunun en önemli sebebi özellikle step ve kırsal bölgelerde yaşamlarını sürdüren milletler için bu hayvanın hayatın vazgeçilmez bir parçası olmasıdır. At, Türk kültürüne o kadar çok etki eden bir hayvan olmuştur ki efsanelerde, hikayelerde ve menkıbelerde bile Hz. Hızır figürü "boz atlı" olarak telakki edilmiştir. Bilhassa hayvanın renginin "boz" olması ise Türklerde bu renge verilen önemi göstererek, bu rengin Gök Tanrı'nın beğendiği bir renk olmasından ötürü kullanılmıştır. Boz at farklı efsanelerde ve hikayelerde etken bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁸⁹

Destanlarda ve efsanelerde yeni doğan bebeğe ismini ya aksakallı boz ata binmiş elinde değnek gezen yaşlı kimseler verir veya Hz. Hızır yanlarına gelerek bebeği isimlendirirdi.⁸⁹⁰ Hacı Bektâş-ı Veli vefat edeceği esnada cenazeyi yıkamak için gaipten bilinmeyen boz atlı bir kimse çıkagelmiştir.⁸⁹¹ Gaipten gelerek ortaya çıkan boz atlı kimseler tasavvuf tarihinde ve Türk destanlarında kullanılan figürlerden olmuştur. Türkler bazı tepelerin ve yüksek yerlerin tine sahip olduğuna inanmışlardır. "*Dede Korkut Destanı*" incelendiğinde bu motiflere rastlarız. "Kazlık Dağı" tine sahip bir yer olarak anlatılıp, Boğaç Han dara düştüğü bir anda o dağ "Boz Atlı Hızır" kılığına girerek ona yardımda bulunmuştur.⁸⁹² Türk Tasavvuf literatüründe ön planda olan "Boz Atlı Hızır" kendini Pir Sultan Abdal'ın dizelerinde göstermiştir. O bu konuda şöyle der:

"Dedem bu demlerin her demler olsun
Üstümüzde dönenler boz atlı olsun
Gelin kız seversem gözüm kör olsun
Dedem beni tâlib etsen olmaz mı"⁸⁹³

Ayrıca "Boz Atlı Hızır" figürü Türk destanlarında, masallarında ve birçok menkıbede adı geçen velilerden olmuştur. Yunus Emre'de bir şiirinde bu konuya şöyle değinir:

"Demür boz ata bindüm deniz üzre yürüdüm

⁸⁸⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/15.

⁸⁸⁹ Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 90.

⁸⁹⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/98.

⁸⁹¹ Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hüncâr Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-Nâme"*, 88.

⁸⁹² Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 40.

⁸⁹³ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 254.

Hızır ile hayat suyun içüben kanan benem"⁸⁹⁴

"Uğrum sıra giden Boz Atlı Hızır

Ayrılık derdinin dermanı nedir

Şu iki âleme olmuşsun nazır

Ayrılık derdinin dermanı nedir"⁸⁹⁵

"Deryalar bekçisi dağlara nazır

Her nerde çağırsan orada hazır

Bezirgân başıdır Boz Atlı Hızır

Ayrılmam katardan ben şimden geri"⁸⁹⁶

Türk hikayelerinde ve menkıbelerinde öne çıkan figürlerden birisi evladı olmayan çiftlere elma veren bir erenin olmasıdır. Bazı durumlarda aksakallı yaşlı bir kimse gelerek çiftlere elma verir. O erenin verdiği elma vesilesi ile çiftler evlat sahibi olurlar.⁸⁹⁷ Türk hikayelerinde evlat sahibi olmak isteyen eşlere mukaddes elmayı hediye eden kişi Hz. Hızır veya bir ermiştir.⁸⁹⁸ Örneğin "*Tahir ile Zühre*" hikayesinde kral ve baş yardımcısı evlat sahibi olamayınca Mekke'nin yolunu tutarlar. Yolda gördükleri erenlerden biri kendilerine elma vererek bunu hanımlarına yedirdiklerinde evlat sahibi olacaklarını müjdeler. Eren aynı zamanda doğacak olan bebeklere verilecek ismin Tahir ile Zühre olmasını tembihler.⁸⁹⁹ Benzer bir şekilde "*Aslı ile Kerem*" hikayesinde padişah ve yardımcısının evladı olmayınca bir pirin verdiği elma sayesinde evlatları olur ve onların isimlerini Aslı ile Kerem koyarlar. Pirin öğüdüne göre bu çocukların birbirlerinden ayrı tutulmayıp beşik kертmesi olmaları gerekmektedir.⁹⁰⁰

Yukarıdaki hikayelere paralel bir şekilde, "*Şah İsmail, Topal Leylek, Melikşah, Tara Kuşu ve Serencam*" hikayelerinde geçtiği üzere evlat sahibi olmak isteyen kişilere mübarek kişiler tarafından bir elma verilirdi. Genellikle bu meyveyi veren kişi Hz. Hızır'dır. Onun vesilesi ile birçok kişi evlat sahibi olmuştur.⁹⁰¹ Hikaye ve destanlarda kısır çiftlerin veli ve erenlerin verdikleri "mucizevi elma" ile evlat sahibi oldukları anlatılmaktadır. Bu kerametler vesilesi ile doğan evlatlar diğer insanlardan farklı olarak üstün özelliklere haiz önemli kişiler olarak hayatlarını

⁸⁹⁴ Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 351.

⁸⁹⁵ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 317.

⁸⁹⁶ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 269.

⁸⁹⁷ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/3.

⁸⁹⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/474.

⁸⁹⁹ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 216-217.

⁹⁰⁰ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 218.

⁹⁰¹ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 243.

devam ettirirler.⁹⁰² Hikayelerdeki ve destanlardaki çocuk sahibi olmak isteyenlere elma veren ve dua edip zorda kalan kişileri koruyup kollayan erenler ve pirlar İslamî dönemden önceki kamları temsil ederler.⁹⁰³

Yine bir menkıbeye göre "Hünkâr" soğuk aylardan birinde talebesi ile gezintiye çıkmıştır. Canı meyve çekince kuru solmuş bir ağacın yanına vararak Allah'ın izni ile ağaçtan elma toplayarak keramet göstermiştir. O elmalardan her kim yedi ise istekleri ve arzuları yerine gelerek, rahatsızlıklarından ve sıkıntılarından kurtulmuştur.⁹⁰⁴ Menkıbeye göre Kaygusuz Abdal yiyecek bulunmayan ve elma yetişmeyecek olan ağaçtan keramet göstererek yiyecek yetişmesine vesile olmuştur. Daha sonra ise elmaları toplayarak dostlarıyla birlikte onları tüketmiştir.⁹⁰⁵ Pir Sultan Abdal dizelerinde Türk mitolojisinde yeri olan masallarda ve hikayelerde gizemli bir şekilde bahsedilen elma motifine şu şekilde yer vermiştir:

"Koca Şah Uruma bir elma saldı
Dolandı Urumu Banaza geldi
Pir Sultan elmaya bir tekbir kıldı
İnsan taaccüpte kaldı orada"⁹⁰⁶

Türk hikayelerinde ve dillerde dolaşan efsanelerde Hz. Ali, kırklar, Hz. İlyas ve Hızır gibi mübarek sayılan şahsiyetler kahraman zora düştüğünde veya bir harbe iştirak ettiğinde ona yardım edip bir bardakta ona içecek sunarlar. Daha sonra kahraman için Allah'a niyaz edip ortadan kaybolurlar.⁹⁰⁷ "*Manas Destanı*"na göre düşmanlarıyla mücadeleye girişen Manas harp esnasında Şeyh Seyyid Cemaleddin'den medet bekleyerek istimdat dilemiştir. O pirin himmetini alarak yola koyulmuştur.⁹⁰⁸ "*Manas Destanı*" boyunca hikayenin kahramanları ne zaman dara düşseler ve sıkıntı çekseler kendilerine yardım etmek için karşılına erenlerden ve pirlardan kimseler çıkmaktadır. Bu erenler Şah-ı Nakşibend ve Hz. Hızır gibi kimselerden oluşmaktadır. Destanın İslamî versiyonunda geleneksel Türk dininde insanlara yardımcı olan onları gözetken şamanların ervahlarının yerini erenlerin ervahları almıştır.⁹⁰⁹ Şamanlar ve erenlerin halkın gözünde benzetilen yönlerinden bir tanesi de her iki kesimin kurtarıcı bir yöne sahip olmalarıdır. Bu durumdan ötürü

⁹⁰² Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I-II. Bölüm)*, 170.

⁹⁰³ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I-II. Bölüm)*, 254.

⁹⁰⁴ Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-Nâme"*, 32-33.

⁹⁰⁵ Atalay, *Abdal Musa Sultan*, 102.

⁹⁰⁶ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 52.

⁹⁰⁷ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I-II. Bölüm)*, 202.

⁹⁰⁸ Erşahin, "Kırgınlara İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar", 418.

⁹⁰⁹ Arvas, "*Destanlarda Eski Türk Kültürleri ve İslam*", 4.

insanlar sıkıştıkları hususlarda onlardan yardım talebinde bulunmuşlardır. Örneğin "*Köroğlu Destanı*"nda anlatıldığına göre Hz. Hızır kahramanın yanına yaşlı bir adam kılığında gelerek kahramanın belini sıvazlar.⁹¹⁰ Destanların ve efsanelerin bir kısmında Hz. Hızır, "Koca Hızır" diye isimlendirilir ve onun adına bu şekilde dua edilir.⁹¹¹ Köroğlu'nu efsanede bütün durumlarda koruyup kollayan ve o zor duruma düştüğünde yanında olup imdadına yetişen şahsiyetler "Hz. Ali, Hz. Hızır, kırklar ve on iki imam" olmuştur.⁹¹²

Türk masallarında ve esatirlerinde genellikle kırk sayısı ön plana çıkmaktadır. Örneğin Manas'ın yardımcıları kırk adet muhafızdan oluşmaktadır. "*Dede Korkut*" eserinde geçen kırk yiğitler önemli vazifeler gören kişilerdir. Köroğlu ile Alpamış'ın da yine kırk yiğit ve yardımcısı vardır.⁹¹³ "*Alpamış Destanı*"ndaki önemli kişilerden olan Karacan zor duruma düşüp darda kaldığında onun niyazını işitip ona yardım edenler Hz. Hızır ve kırklar olmuştur.⁹¹⁴ Manas ve onun yarenleri olan kırk muhafız ne kadar saldırıya uğrarsa uğrasın hayatlarını kaybetmemişlerdir. Fani olan insanlar onlara zarar verememişlerdir.⁹¹⁵ Manas'ın yarenlerinin kırk kişi olması ise dikkat çeken bir husustur. "*Manas Destanı*"nda başkahraman Manas dünyaya geldiğinde onun hakkında şu dileklerde bulunulmuştur:

"Sol yanını Koca Hızır kollasın, Bakay!
Bahaeddin başında (olsun), Bakay!
Koca Hızır dibinde (olsun), Bakay!
Benim oğlum Manas,
Atı yelesinden tutup binince, Bakay!"

Hızır kültürünün etkisinin destanlara yansıdığını bu şekilde müşahade edebiliriz.⁹¹⁶

Türk destanlarında koruyup kollayıcı bir figür olarak Hz. Hızır ön plana çıkıp "arkadaşın yoldaşın Hızır olsun" sözleri dile getirilen dualardan olmuştur.⁹¹⁷ "*Aşık Garip*" hikayesinin baş kahramanı zorda kalıp dara düştüğünde Hızır yanına gelip ona yardım etmiştir.⁹¹⁸ Kimi zaman pirlere ve erenlere destan ve hikayelerdeki

⁹¹⁰ Alizade, *Türk Mitolojisi*nde Kültler, 75.

⁹¹¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/91.

⁹¹² Bayat, *Köroğlu*, 74.

⁹¹³ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 64; Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 125.

⁹¹⁴ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 132.

⁹¹⁵ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 48-49.

⁹¹⁶ Gülensoy, *Manas Destanı*, 32.

⁹¹⁷ Gülensoy, *Manas Destanı*, 226.

⁹¹⁸ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 319.

kahramanlara yardım etseler bile, kimi zaman onlar bir hata yaptığında onların aleyhine işler yaparak onlara bir nevi uyarı göndermişlerdir. “*Alpamiş Destanı*”nda anlatıldığı üzere Alpamiş yolculuk yaptığı sırada kırklar ve pirlere dua etmeyince onlar tarafından ikaba uğratılarak yabancı bir memlekette sürgünde bırakılmıştır.⁹¹⁹

“*Hürü Kızı*” hikayesinde insanlar tarafından kötülüğe uğrayan genç bir hanım cezalandırılarak kavak ağacına bağlanır. Daha sonra oraya Hz. Hızır gelerek genç hanımı çözer ve ona o kutsal ağaçtan yararlanmayı öğretir. Ağacın parçaları vesilesi ile genç hanım evlatlarını yeniden Dünya'ya getirir. En sonunda genç hanım eşi ile buluşur.⁹²⁰ Hızır inanışının etkisi hikayede bu şekilde yer etmiştir.

3.3. Tarikatların Yeri

Geleneksel Türk dini ve kamların yaşantıları, onların başlarından geçen hadiseler İslamlaşmadan itibaren kendisini tasavvufî hikayelerde, şiirlerde ve menkıbelerde göstermiştir. Tasavvuftaki erbain çıkarmak, evliyalara verilen önem ile Alevîlikte dara durma ve erkâna girmek gibi inanç ve uygulamalarda geleneksel Türk dininin etkilerini ve kamlığın izlerini hissederiz.⁹²¹ Bir kısım tarikatlarda önemli ritüellerden sayılan rabîta ile kamların ayinlerini gerçekleştirirken ecdatların ve büyük kamların ruhlarından yardım almaları birbirine benzer durumları oluşturmaktadır. Rabîta esnasında sâlik hocası sayılan pirinden faydalanarak onun manevî bereketinden istifade eder.⁹²² Birçok konuda geleneksel Türk dini ile tasavvufun kesiştiği noktalardan önceki başlıklarda etraflıca değindik. Bu benzerliklerin en bariz örneğini ise tasavvuf akımının temsilcileri olan tarikatlarda görmekteyiz.

Tasavvufta riyazet ve inziva düsturları önemli olup eren olabilmek için sâlikin bu hususlara riayet etmesi şart olarak kabul edilmektedir. Kam namzetinin rahatsızlığı sırasında yalnız bir biçimde aç olarak bırakılarak shevî duygulardan uzak durması sağlanırdı. Bu uygulamalar kendini Yesevî ve Bektâşî erenlerinde göstermektedir.⁹²³ Kamların ruhlar tarafından vücutları bölümlere ayrılır hatta bazı inanışlara göre vücutları tencerede pişirilirdi. Daha sonra kam yeniden kendi bedeninde doğar. Kamların yaşadığı bu tecrübenin benzerini Bektâşî inancında

⁹¹⁹ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 141.

⁹²⁰ Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, 221.

⁹²¹ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 21.

⁹²² Bars, “Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler”, 172.

⁹²³ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 47.

görmekteyiz. Bektâşîlere göre Hacı Bektâş-ı Veli, Molla Saadettin'i büyük bir tencereye atarak pişirmiştir. Daha sonra Hacı Bektâş-ı Veli kırk gün boyunca bu uygulamayı devam ettirmiştir. Kırk günün sonunda Molla Saadettin eski durumuna gelmiştir.⁹²⁴ Şamanın "ölmeden önce ölme" deneyimi heterodoksi gruplardan kabul edilen Kızılbaşlarda ve Alevîlerde görülmüştür. Şah Hatâyî bu konuda şöyle der: "Cellâd olup sen canına kıyagör" ve "Ârif olup her ma'niden duyagör, cesedin kendi elinde yuyagör, kendi namazını kıl da andan gel" ve "kazana girdim kavruldum, meydana yenmeğe geldim" ile "kırk yıl bu kazanda kayna, dahi çıksun bu can didiler". Seyranî'de bu konuda şu sözleri söyler: "Pir Halil evladı İsmail gibi doğranıp tuzlanıp kurban ol da gel." Şahî'de : "Rehberim boynuma bend etti bağı, koç kurban dediler imana geldim" der. Derviş Ali'de : "Yedi kere yünceğizim kırkdılar, İbrahim'in sürüsüne kattılar, etimi de pâre pâre ettiler, oniki imamlar kurbanıyız biz. Kurbanlık koç ile bile yazıldım, ferîştehler çaldı ben de sayıldım, kırklar makamına ben de doyuldum, oniki imamlar kurbanıyız biz" der. Dedemoğlu: "Ali'ye pay çıkardılar döşünü" der. Pir Sultan Abdal ise bu konuda şöyle der: "Evvel kurban verdik şahâ serimiz". Hayreti'de tam manasıyla "ölmeden önce ölmeyi" dizelerinde şu şekilde işler: "Öldiler ölmezden evvel oldılar hayy-i edeb, virdiler can buldılar bir özge cân Abdâllar".⁹²⁵

Hacı Bektâş-ı Veli şöyle der: "Şimdi, ya arif! Canın ölü mü yoksa diri mi olduğunu sormuştun. Cevabı şudur: Onlar ki üç canlılardır; ne diri ne ölüdürler. Eğer ölü olsalardı, ölümler makamında diri olsalardı diriler makamında olurlardı. Ama ölüm iki türlüdür. Bazılarının canı, bazılarının da teni ölür, canları ölenlerin tenleri hayatta yaralı, gönülleri hastadır. Tenleri ölüp canları ölmeyen âşıklardır."⁹²⁶ Burada dikkatimizi çeken husus kamlarında ölmeden önce öldüklerini iddia edip yaşamlarını sürdürmeleridir. Onlar gerçek bir şaman olmak için ruhlar tarafından parçalanıp ölümü tattıklarını anlatırlar. Hacı Bektâş-ı Veli'de âşıkların diğer insanlardan farklı olarak ölümü tecrübe ettiklerini anlatmaya çalışır.

Alevî ritüellerinin en önemlisi olan "cem ayini" aslını ve kökenini İslam'dan evvelki dönemde Türklerin yaşantısında önemli bir yer teşkil eden kımızlı ayinlerden almıştır. Bu ayinler İslam ile birleşerek eski inançtan bir kısım fikirler ve

⁹²⁴ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 58.

⁹²⁵ Eröz, *Eski Türk Dini*, 16.

⁹²⁶ Hacı Bektâş-ı Veli - Coşan, *Makâlât*, 25.

uygulamalar alarak bu şekilde gelişme göstermişlerdir.⁹²⁷ Alevîlerde ve Bektaşîlerde harem selamlık kurallarına riayet edilmeden karışık şekilde uygulanan ayinlerin ve ritüellerin kaynağı İslam'dan önceki yaşantılardaki şölenlerin ve toyların tesirinin günümüze yansımadır.⁹²⁸ Cem ayinlerinde hanımlar ve erkekler bir arada ibadetlerini yerine getirirlerdi. Alevîler hanımların ibadetlere katılmasına müsamaha göstermişlerdir. Bilhassa Alevî dedelerinin hanımları değerli bir mevkide kabul edilerek diğer insanlar tarafında hürmet ile anılıp "Anasultan" ismiyle çağırılırdı.⁹²⁹ Sıraç Türkmenleri ayinlerinde kadınlara özellikle yer vererek, önemli saydıkları kadınlar için cem ayini düzenlerlerdi. Bu topluluğun uyguladığı ritüeller ile kamların yerine getirdiği ritüeller birbirine benzemektedir.⁹³⁰ Yine Bektâşî grupları da kadına kıymet verip onlara önemli görevler vermişlerdir. Bektâşîleri yönlendirip onların başına geçip idare eden hanımlar dahi olmuştur. Bu hanımlar "ana- bacılar" olarak adlandırılmıştır. Hünkâr'a ait olan tekkelerde bazı değerli ve mukaddes eşyaları muhafaza etme görevi de bu hanımlara aittir.⁹³¹

Baba İlyas'ın binlerce talebesi var olup hem er kişi hem de kadınlardan oluşan cemaati bir arada iken beraberce dinî ritüellerini yerine getirirlerdi. Birbirlerine karşı harem selamlık uygulamazlardı.⁹³² Yunus Emre'nin şeyhi Baba Tapduk'un dergahında harem selamlık uygulanmayıp kadınlar ile erkekler bir arada bulunarak ibadetlerini ve ritüellerini yerine getirirlerdi. Fakat daha sonra Sarı Saltuk'un uyarılarıyla bu uygulamayı terk etmişlerdir.⁹³³ Türk toplumunda cinsiyet ayırt etmeden bir arada ibadet etme geleneğini getiren dinler Maniheizm ve Şamanlık olmuştur. Onların etkisi ile heterodoks İslamî zümrelere bu gelenek yerleşmiştir.⁹³⁴

Altay Türkleri başlarına kötü ve zararlı ruhanîler vesilesiyle bir sıkıntı geldiğinde o şerir ruhanîden korunmak ve onu sakinleştirmek adına adaklar sunarlardı. Bu adağa ise "tolu" ismini verirdi.⁹³⁵ Alevîlerin tolu içmesi ile bu adağın isminin tolu olması ilginç bir benzerliktir. Türklerin İslamiyet'den önceki

⁹²⁷ Üzüm, *Alevîlik*, 180.

⁹²⁸ Eröz, *Eski Türk Dini*, 56.

⁹²⁹ Irène Mélikoff (ed.), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, 256.

⁹³⁰ Irène Mélikoff (ed.), *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*, 267.

⁹³¹ Karaoğlu, *Kahramanmaraş ve Çevresinde Ziyaret Yerleri*, 404.

⁹³² Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 175.

⁹³³ Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 38.

⁹³⁴ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 178.

⁹³⁵ Akgün, *Türk Dünyasında Din ve Gelenek*, 42.

kımızlı dinî toplantıları "dolu içmek" adı altında Alevîler tarafından günümüze kadar devam ettirilmiştir. İslam'dan önceki dönemde Türkler "kansız kurban" olarak şarap içerek dinî vazifelerini yerine getirmeye çalışırlardı. Bu içeceğe de "dolu, tolu" ismi verilirdi. Alevî- Bektaşîlerde de "dolu" geleneği devam etmiştir. Pir Sultan Abdal bu hususta şöyle der: "Ali'nin dolusun bir gün içersin", "Dolumuzu içeliden ezelden, Münkir ne bilir evliya sırrından". Abdal Musa'da der ki: "İçtüm ol toluyu kendümden geçtüm". Hacı Bektâş-ı Velî'de şöyle der: "Bize Hak'tan gelen dolu gördüm". Kararsız Velî'de bu konuda şu dizeleri söyler:

"Canum biz müminler ile eşlerüz
Münkirleri lanet ile taşlaruz
Anun için esürük sarhoşlaruz
İçtüğümüz kadeh doludur bizüm".⁹³⁶

Yunus Emre'nin şiirlerinde "dolu içmek" hakkında şöyle demiştir:

"Badyalar tolu tolu içelüm biz
Biz esrük olmazuz hümâr gerekmez"⁹³⁷
"Bir kadeh sundı cânâ cân içdi kana kana
Tolu geldi peymâne cânum şerhoş eyledi"⁹³⁸

Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde dolu motifi şu şekilde işlenmiştir:

"Erenler elinden dolu içildi
İhlâs ile kaldırtırlar düşeni
Tarikatta her kişinin nişanı
Erenler katında bellidir belli"⁹³⁹

Edirne Bektâşîleri içilen toluyu üç kısma ayırarak "hak dolusu, kırklar dolusu, harabatlı dolusu" diyerek isimlendirerek, her biri içildiğinde ayrı ayrı dualar ederlerdi.⁹⁴⁰

Kam olabilmek için en önemli şartlardan birisi "ser verip, sır vermemek"tir. Kamların ritüel ve ayinlerinde gizemcilik esastır. Bektâşîler ve Alevîlerde bu husus devam edip cemaat dışından insanlara gizli bilgiler verilmezdi. Sır tutmak önemli olup bazı bilgileri açığa çıkarmak cezayı ve dışlanmayı gerektirirdi.⁹⁴¹ İslam'dan önceki dönemde Türkler belirli zamanlarda bir araya gelerek dinî törenler

⁹³⁶ Eröz, *Eski Türk Dini*, 58-59.

⁹³⁷ Yunus Emre, *Dîvân-ı İlâhîyât*, 208.

⁹³⁸ Yunus Emre, *Dîvân-ı İlâhîyât*, 504.

⁹³⁹ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 102. Bu eserde dolu motifi sıklıkla işlenen konular arasındadır. Detaylı bakmak isteyen inceleyebilir.

⁹⁴⁰ Eröz, *Eski Türk Dini*, 60-61.

⁹⁴¹ Eröz, *Eski Türk Dini*, 34-36.

düzenlerlerdi. Yapılan törenlerde hata ve günahları olan kimseler bu durumu açığa vururlardı. Alevîler bu geleneğin benzeri olarak “görgü ceminde” hatalarını ikrar edip açıklarlardı.⁹⁴²

Şamanlık yoluna girmiş yeni yetme şaman için kayın ağacından imal edilmiş asâ yaptırılırdı. Bu duruma benzer şekilde Kızılbaşlarda "alaca değnek, erkân değneği" denilen asâ önemli olduğundan ötürü cem ayini bu değnek ile yönetilirdi. Ayrıca bu değnek uğurlu ve kutsal addedilirdi.⁹⁴³ Tasavvufi hikayelerde ve menkıbelerde asâ metaforu sıklıkla kullanılmıştır. Türk kültüründe Hızır, elinde asâ ile gezen bir şahsiyet olarak tasvir edilmektedir. Bir kısım erenler ve pirler ellerinde asâ ile dolaşırlardı.⁹⁴⁴

Kamlar ve bahşılar ritüellerini yerine getirirken mutlaka başlarına kızıl renk örtü takıp, kızıl renk elbise giyerlerdi. Buradan zararlı ruhların kızıl renkten endişe edip korktukları manasını çıkarabiliriz. Bu düşünce günümüze yansiyarak Türk inanışları arasında varlığını korumuştur.⁹⁴⁵ Tuva kamları kafalarına kırmızı külahlar takarlardı. Bir kısım göçebe Türklerde kafalarına külahlar giyip tasavvufa yönelerek eski adetlerini sürdürdükleri için onlara "Kızılbaş" denilmiştir.⁹⁴⁶ Türkler Müslüman olmadan önce giyim ve kuşamlarında kırmızı renkli bir külah kullanırlardı. Türklerin kullandığı "kızıl börk" ile Alevîlerin isimlendirildiği "Kızılbaş" kavramı arasında bir bağlantı vardır. Kamlar ve Kızılbaşların ortak bir yanı da her iki grubun başlarına "kızıl börk" takmaları olmuştur.⁹⁴⁷ Altay bölgesinin kamları kırmızı renkten oluşan başlıkları kafalarına takarlardı. Türk kamlarının ritüellerini gerçekleştirirken giydikleri kıyafetler ve başlıklar İslamî devirde Alevî- Bektâşî din adamlarının giyim kuşamlarına yansımıştır.⁹⁴⁸

Daha sonraki dönemde “Kızılbaş” kelimesi dışlayıcı bir anlam ifade ettiğinden ötürü bu kelime kullanılmamaya başlanmıştır. Bu kavram halk tarafından kötü görülüp aşağılayıcı bir anlam içerince özellikle Celali İsyanlarından itibaren “Kızılbaş” isimlendirmesi terk edilip Alevî sözcüğü kullanılmıştır. Kısacası günümüzde Alevî diye adlandırılan zümrenin geçmişteki ismi "Kızılbaşlar"

⁹⁴² Yılmaz, “Eski Türk Dini”, II/360.

⁹⁴³ Eröz, *Eski Türk Dini*, 17.

⁹⁴⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/92.

⁹⁴⁵ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 112.

⁹⁴⁶ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 184.

⁹⁴⁷ Eröz, *Eski Türk Dini*, 26.

⁹⁴⁸ Üzüm, *Alevîlik*, 48.

idi.⁹⁴⁹ Alevîlerin neden Kızılbaş diye anıldığını anlamak için Pir Sultan Abdal'ın dizelerine bakabiliriz. Kızıl rengin eski Türklerdeki önemi yadsınamaz bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Pir Sultan Abdal Alevîlerin kızıl rengi tercih ettiklerini sözlerinde şu şekilde dile getirir:

"Benim Şah'ım al kırmızı bürünür
Dost yüzün görmiyen düşman bilinir
Yücesinden Şah'ın ili görünür
Niçin gitmez Yıldız- Dağı dumanın"⁹⁵⁰

Sarı Saltuk, evlad-ı Resulullah'dan olup kafasına kırmızı renk dolama dolardı.⁹⁵¹ Kırmızı renkli börk takmak veya başa geçirilen herhangi bir başlığın kırmızı renkli olması, İslam'dan önceki Türklerin yaşantısında önemliydi.

Türklerin geleneklerinde hakan başa geçince keçeden yapılmış bir kilime yerleştirilerek yukarıya yükseltilirdi. Bu olay birçok Türk boylarında yapılan bir ritüel olagelmıştır. Bu durumun devamı niteliğinde Kızılbaşlarda ve Tahtacı Alevîlerinde yeni mürebbi başa geçince ak keçeden yapılmış kilime yerleştirilerek yukarıya yükseltilirdi. Bu ritüel de üçe tamamlanıp "Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali" denilirdi.⁹⁵²

"*Altay Yaratılış Destanı*"nda ve hikayelerinde göğün direği motifi önemli unsurlardandır. Göğün direği motifi Türklerin Müslüman olması ile birlikte Hz. Peygamber ile özdeşleştirilmiştir. Bektâşîler ve Tahtacılar bu görüşe Hz. Ali'yi de dâhil etmişlerdir. "Şah İsmail" bu konuda şöyle der:

"Yaktıcağın bir çırağdır,
Yerden göğe bir direktir,
Bindiceğim bir buraktır,
Allah bir, Muhammedi Ali"

Alevî ozanı "Deli Şükri" hocası Kaygusuz Abdal'ı üstün görüp onun hakkında şöyle der:

"Kaygusuz Abdal'dır eylemen güman,
Yerden göğe direk imiş bu Sultan..."⁹⁵³

⁹⁴⁹ Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 33-34.

⁹⁵⁰ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 62.

⁹⁵¹ Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 35.

⁹⁵² Eröz, *Eski Türk Dini*, 17-18.

⁹⁵³ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/169-170.

Göğün direği motifinin izlerine Barak Baba'nın beyitlerinde rastlarız:

“Tokuz öküz, bir sıkum;
Yerden kökke bir ekser;
Mutumuz, yedi ekser
Zihî mut, zihî ekser.”⁹⁵⁴

Geleneksel Türk dininin ve Alevîliğin benzer yönlerinden birisi dinî ritüellerde ve niyazlarda, yakarışlarda kullanılan dilin Türkçe olmasıdır.⁹⁵⁵ Arapça ibadetler ve dualar yerine kendi dillerinde ayinlerini gerçekleştiren Alevîler bu alışkanlıklarını belki de İslam'dan önceki inançlarından almışlardır. Eski Türk adetlerine göre ak kıyafet değerli kabul edilirdi. Özellikle harp esnasında yöneticiler ve kumandanlar ak renk kıyafet kullanırlardı. Bilhassa Hunlar bu konuya önem verirlerdi.⁹⁵⁶ Bir kısım tarikatlarda aklar içinde gezerek, nazif elbiseler giymek önem arz etmiştir. İslam'dan önceki Türk geleneklerine göre dinî törenlere gidildiğinde temiz ve daha önce kullanılmamış giysilerin giyilmesi gerekliydi. Alevîler dinî günlerinde ve ibadetlerini topluca yerine getirdikleri vakitlerde temiz ve kullanılmamış giysilerini giymeye özen gösterirlerdi.⁹⁵⁷

Kamların rahatsız insanların şifa bulmasını sağlamaya çalışması ile Alevî pirlерinin şifa verme metotları nerdeyse birbirinden farksızdır.⁹⁵⁸ Yörükân'a göre kadın kamların hasta olan kişinin ayaklarının önünde yatması geleneği Alevî inancına yansımıştır. Hasta olan kişiler, Alevî din adamlarının yanına gelip onların ayaklarının önünde bekleyerek iyileşmeyi umarlardı.⁹⁵⁹

Eski Türklerdeki kurt kültünün izleri Alevîliğe de etki etmiştir. Tahtacılar kurdu şifa kaynağı olarak kabul edip onun tüyünü yakarak buharında bekleyenlerin sıtma hastalığından kurtulacağını düşünürlerdi. Alevî menkıbelerinde kurda dönüşen adam motifi işlenen konulardan olmuştur.⁹⁶⁰ Geleneksel Türk dininde kurt ulu kabul edildiği için Şaman ayinlerinde kurt sesi çıkarılırdı. Mevlevîler ise tıpkı kurt sesine benzeyen "Hû" ism-i şerifini her işlerinin başında çekerlerdi. Bir ibadete başlamadan önce veya bir yere girerken "Hû" derlerdi. Günümüzde dahi türbelerin etrafında

⁹⁵⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/177.

⁹⁵⁵ Yörükân - Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri*, 83.

⁹⁵⁶ Bedirhan, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, 264.

⁹⁵⁷ Yörükân - Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri*, 90-91.

⁹⁵⁸ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 261.

⁹⁵⁹ Bayat, *Kadın Şaman*, 120.

⁹⁶⁰ Eröz, *Eski Türk Dini*, 138.

dolaşırken "Hû" zikri çekilmektedir.⁹⁶¹ Bektâşîler Allah'ı zikrederken "Hû" ism-i şerifini çokça okuyup onun varlığını ve birliğini idrak etmeye çalışırlardı. Mevlevîlik ve Bektâşîlik gibi geleneksel Türk dininin tesirini fazlaca gösterdiği bu iki yapılanmada bu ismin ön plana çıkması tesadüf değildir.⁹⁶²

Türklerde özel güçlere sahip insanların don değiştirip dona girdiği düşüncesi yaygındır. Alevî inanışlarına göre Hz. Ali "don değiştirip" kurt eşkâline bürünmüştür.⁹⁶³ Müslümanlaşma sonrasında bile kurt simgelerine dinî yapıtlarda rastlanmaktadır. Sivas'da bulunan "Gök medresesi" ve Timur'un Ahmet Yesevî adına inşa ettirdiği külliyyede dahi kurt simgeleri vardır.⁹⁶⁴

Şamanlar kurt, at, öküz ve kartal gibi varlıkların şekline bürünebilmektedirler. Türklerin dişi kurttan çoğaldığı efsanesinin anlamı aslında kadın bir şamanın dişi kurt kılığına girmesi olarak kabul edilebilir. Türkler, Müslüman olduktan sonra da mutasavvıfların ve pirlerin kılık değiştirerek gezdikleri inancını taşımışlardır.⁹⁶⁵

Altay bölgesinin Türkleri, kişinin sahip olduğu ruhun tıpkı kanatlı ve uçan hayvanlar kılığında kuş biçimli olduğuna inanırlardı.⁹⁶⁶ Bu inanıştan ötürü Türkler, birisi vefat ettiğinde "ölmek" tabiri yerine "uçmak" tabirini kullanmaktadırlar. Özellikle Orhun Kitabeleri incelendiğinde şu ibarelere rastlarız: "Kağan olan babam uçtuktan sonra", "Amcam kağan uçup gitti", "Siz uçtunuz", "Babam kağan uçup gitti", "Kül Tigin koyun yılının 17. gününde uçtu". İslamî dönem ile birlikte "uçmak" tabiri yine kullanılmaya devam etmiştir. "*Umur Paşa Destanı*"na bakıldığında "saf ruhuyla uçtu" deyimini kullanılmıştır.⁹⁶⁷ Kaşgarlı Mahmut'un eserlerinde "uçmak" kelimesi öteki dünyadaki "cennet" manasında kullanılmaktadır.⁹⁶⁸

Orhon kitabelerinde Bilge Kağan pederinin vefatını anlatırken onun kuş gibi olup yükseldiğini şu şekilde söylemiştir: "kanım kagan... uça barmış, babam hakan... uçup gitmiş". Babürname'de "Şeyh Omar... şonkar boldı" diyerek onun doğan kuşuna dönüşüp vefat ettiği belirtilmiştir.⁹⁶⁹ Mevlânâ geleneksel Türk dinine uygun olarak

⁹⁶¹ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 114-115.

⁹⁶² Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 116.

⁹⁶³ Alizade, *Türk Mitolojisiinde Kültler*, 71.

⁹⁶⁴ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 113.

⁹⁶⁵ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 56.

⁹⁶⁶ Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 35.

⁹⁶⁷ Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, 157.

⁹⁶⁸ Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, 158.

⁹⁶⁹ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 131.

şöyle demiştir: "Kuşa kafesi bırakıp uçmak nasıl hoş, nasıl tatlı gelirse bana da ölmek ve bu yurttan göçmek öyle hoş öyle tatlı geliyor." Ayrıca o, "Doğan kuşunu uçur, ruh güvercinini tut.", "Ölmüş ruhların hepsi dirildiler kanat çırpıldılar, öldüler, ten mezarlarından baş kaldırdılar" sözüyle ruh ile kuşu özdeşleştirmiştir.⁹⁷⁰ Geleneksel Türk dinine göre kişi vefat edince onun ruhu kanatlı bir hayvan kılığına dönüşerek yaşamını sürdürürdü. Bir kısım Bektâşîlerde bu inanç varlığını korumuştur.⁹⁷¹

Sultan Veled, evladını beğenerek onun halinin ve tutumunun atası olan Mevlânâ hazretlerinin halini ve tutumunu andırdığını söylerdi. Bir keresinde onun için şu sözü söylemiştir: "Subhânallah bu ârif ne biçim bir kuş, ne yüce uçuşu var."⁹⁷² Mutasavvıfları kuşa benzetme motifi burada yine karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel Türk dininde kamlara destek verip onların ritüellerini gerçekleştirmelerini sağlayan ruhların, semaya yükselirken kanatlı hayvanların şekline girdiği kabul edilirdi.⁹⁷³

Eliade, Köprülü'nün Türk inanışlarından olan kuşa dönüşme motifinin kamlardan Türk sufilerine geçerek onları tesiri altına aldığı görüşüne katılarak kuşa dönme motifinin genel olarak Şamanizm'in bütün versiyonlarında var olduğunu iddia etmiştir.⁹⁷⁴ Kadın kamların doğan ve turna kuşu kılığına girerek farklı âlemlere yolculuk edip mücadele ettikleri inancı Türkler arasında mevcut idi.⁹⁷⁵ Bir kısım şamanlar ve otacılar tıpkı veliler ve pirler gibi kanatlı uçan canlıların kılığına girererek ormanlık alanlarda gezebilirlerdi.⁹⁷⁶ Menkıbelerde Hacı Bektâş-ı Veli'nin doğan kuşu donuna bürünüp dolaştığı anlatılır.⁹⁷⁷ Hacı Bektâş-ı Veli manevi hocası olan Ahmet Yesevî'nin yanına doğan kılığına bürünerek gidip gelmiştir.⁹⁷⁸ Menkıbeye göre Hacı Bektâş-ı Veli kanatlı hayvan donuna girip uçtuğu esnada Hacı Tuğrul isimli bir velide sungur donuna girmiş şekilde iken Hacı Bektâş-ı Veli'ye sataşp ona zarar verir.⁹⁷⁹

Yine Hacı Bektâş-ı Veli bir gün keramet göstererek Afgan Türkistan'ı kabul edilen "Bedahşan" bölgesinin insanların sultanlık teklifini reddedip, onların

⁹⁷⁰ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 131.

⁹⁷¹ Eröz, *Eski Türk Dini*, 68.

⁹⁷² Abdülbâki Gölpınarlı (ed.), *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 74-75.

⁹⁷³ Çelik, *Halk İnançları*, 164.

⁹⁷⁴ Eliade, *Şamanizm*, 440.

⁹⁷⁵ Bayat, *Kadın Şaman*, 133.

⁹⁷⁶ Eliade, *Şamanizm*, 156.

⁹⁷⁷ Köprülü - Çakmakcıoğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 109.

⁹⁷⁸ Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hüknâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme"*, 10.

⁹⁷⁹ Boratav, *Türk Mitolojisi*, 64.

yanında güvercin kılığına girerek ortadan kaybolmuştur.⁹⁸⁰ Hacı Bektâş-ı Veli'nin önemli yardımcılarında olan müridi Saru İsmail bir gün şahin kılığına girip dolaşarak gayri müslimlerin yaşadığı ülkelere seyahat etmiş ve orada tebliğ faaliyetinde bulunmuştur.⁹⁸¹ Türk Şamanizm'inin önemli motiflerinden olan kuş kılığına girme "*Vilâyetname*" eserinde kendini göstermiştir. Farklı canlıların şekline bürünebilme inancı Türkler arasında kabul gören inanışlar arasındadır. Menkıbeye göre Abdülkadir Geylânî hazretleri şekil değiştirerek akdoğan kılığında dolaşabilmiştir.⁹⁸²

Büyük mutasavvıflardan olan Yunus Emre bir dizesinde kuş donuna girmeyi şu şekilde ele almıştır: "Yunus bir doğan idi kondu Tapduk koluna Avın şikâra geldi, bu yuva kuşu değil".⁹⁸³

Yunus Emre bir deyişinde kanatlı bir hayvan kılığında gezdiğini diğer bir deyişinde ise yanıp piştiğini şu şekilde ifade etmiştir:

"Kuruyidik yaş olduk ayağ idik baş olduk
Kanatlandık kuş olduk uçtuk elhamdülillah"
"Tapduk'un tapusunda kul olduk kapusunda
Yunus miskin çiğidi piştik elhamdülillah"⁹⁸⁴

Denizli şehrinde bulunan "Servergazi Türbesi"nin görevlisi hazirenin başını beklediği yerde garip bir hadise vukua gelir. Hiç kimse ortalarda yok iken kabrin bulunduğu taraftan tanımadığı adamların konuşmalarını duyar. Daha sonra oraya geldiğinde kimseyi göremez ve leyleklerin oradan dışarıya çıkıp kanatlandıklarını müşahade eder. O hayvanlar oradan gittikten sonra ses seda duyulmaz hale gelir. Bu hadiseden sonra orada bulunan görevli, velilerin değişik kılıklara girerek dolaştığına inanmaya başlar.⁹⁸⁵ Geleneksel Türk dininde yer alan don değiştirme motifi günümüzde yaşanan bu hadisede kendini göstermiştir.

Umumun dilinde gezen bir menkıbeye göre Konya şehri ismini Horasan erenlerinden olan iki kişinin kuş donuna girerek Küçükasya topraklarına kadar gelmesiyle almıştır. Onlar bugünkü Konya şehrinin olduğu bölgeye vardıklarında birbirlerine buraya inip inmeyeceklerini sorarak içlerinden birisinin diğerine "Kon

⁹⁸⁰ Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli* "*Vilâyet-Nâme*", 13.

⁹⁸¹ Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli* "*Vilâyet-Nâme*", 80-81.

⁹⁸² Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/129.

⁹⁸³ Ocak, *Babailer İsyanı*, 202.

⁹⁸⁴ Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 68.

⁹⁸⁵ Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, 163.

ya!" diyerek seslenmesi ve orada durmak istemesi ile bu bölge ismini Konya olarak almıştır.⁹⁸⁶ Burada yine kuş donuna girme figürü işlenmiştir. Eski Türklerin inancında olan bu motif İslam ile birlikte kendisine tasavvufta yer bulmuştur. Mesnevî'de eski şamanların uygulamalarına benzeyen kuş olma motifi işlenen konular arasındadır. "Ben yücelerde uçan kuşum, endişe sinek! Sinek nasıl olur da beni elde eder. Ayakları kırık olanlar da benimle buluşsunlar, konuşsunlar diye göğün yücelerinden kasten aşağı inerim" diyerek kuş ile kendini bütünleştirmiştir.⁹⁸⁷ Mesnevî'de Mevlâna İbrahim b. Ethem'i zümürd-ü anka kuşuna benzetmiştir:

"İbrahim Ethem 'Ne arıyorsunuz?' dedi. Dediler ki : 'Develerimizi !...! İbrahim Ethem 'Damda deve arandığını kim görmüş?' deyince, dediler ki ; Peki öyleyse sen taht üstünde oturur, padişahlık ederken, Tanrı'yı bulmayı nasıl arıyor, nasıl umuyorsun' İşte bu oldu, bundan sonra bir daha İbrahim Ethem'i kimse görmedi. Peri gibi insanların gözünden kayboldu. Kendisi halkın gözü önündeydi ama manası gizliydi. Halk sakaldan hırkadan başka neyi görür ki? Kendi gözünden de kayboldu. Halkın gözünden de... İşte ondan sonra Zümürd-ü Anka gibi alemde meşhur oldu. Hangi kuşun canı Kaf Dağına geldiyse, bütün âlem onu söyler, ondan bahseder. Bu Doğu nuru da Seba'ya vurunca Belkıs'a da oradaki halka da bir velvedir düştü. Ölmüş ruhların hepsi dirildiler, kanat çırpıldılar öldüler. Ten mezarlarından başkaldırdılar. Birbirlerine "bak ... gökten bir ses geldi." diye müjde vermeye başladılar. O sestten dinler gürbüzleşti. Gönüllerin dalları yaprakları yeşerdi."⁹⁸⁸

Alevî gruplardaki en önemli inanç unsurlarından birisi "don değiştirme" motifidir. Menkıbelerde bu hususa çokça değinilmiştir. Bu husus heterodoks İslâm'ın önemli inanç şekillerinden birini oluşturmaktadır.⁹⁸⁹ Alevî inançlarında şekilden şekile bürünme mevcut olup Hz. Ali'nin bu güce sahip olduğu şiirlerde şu şekilde vurgulanmıştır: "Bin bir dona girdi dolandı Murtezâ".⁹⁹⁰ Abdal Musa Sultan'ın birçok kez değişik şekillere bürünebildiğine dair konular bir kısım Alevî şairlerin dizelerine şu şekilde yansımıştır:

"Gaybı'ya da geyik olup görünen
Hak izniyle binbir dona bürünen
Tuğralı okunu göksünde gören
Gaygusuz bir geldim Pir Abdal Musa"⁹⁹¹

Pir Sultan Abdal'ın dile getirdiği mısralar arasında Hz. Ali'nin kuş kılığına girerek dolaştığına dair vurgular mevcuttur. Bir dizesinde o şöyle der :

"Derildi çıktı havaya
İndi döşendi ovaya

⁹⁸⁶ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 346.

⁹⁸⁷ Yücekall Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 124.

⁹⁸⁸ Yücekall Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 126.

⁹⁸⁹ Ocak, *Babailer İsyanı*, 83.

⁹⁹⁰ Mélikoff, *Uyur İdik Uyurdılar*, 62.

⁹⁹¹ Atalay, *Abdal Musa Sultan*, 157.

Güvercin donunda kayaya

Konan Murtaza Ali'dir".⁹⁹²

Dördüncü halife Hz. Ali'nin Alevîlerce değişik kılıklarda gezdiğine dair inançları onların şiirlerine de yansımıştır:

"Güvercin donuyla Urum'a uçan

İmamlar evinin kapısını açan

Cümle evliyalar üstünden geçen

Var mıdır hiçbir er Ali'den gayrı"⁹⁹³

Özellikle kuş kılığına girme motifi geleneksel Türk dininde önem arz etmektedir. Alevîler ise bu motifi sıklıkla kullanmışlardır. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde hep vurguladığı öğelerden birisi şekil değiştirmek ve kılıktan kılığa giren erenlerden bahsetmek olmuştur. Bunlara örnek verecek olursak şu dizeleri zikredebiliriz:

"Seksen bin er Horasan'dan koptular

İmam-ı Rızâ'yı muhkem tuttular

Suluca Kar'Öyük'te muhkem tuttular

Erler meşverette kaldı arada

Güvercin donunda havadan indi

Darı çeçi üstünde namazın kıldı

Doksan bin evliyaya serçeşme oldu

Mevlâm kısmetini verdi orada"⁹⁹⁴

“Türlü donlar giyer gülden naziktir

Bülbül cevreyleme güle yazıktır

Çok hasretlik çektim bağrım eziktir

Güle güle gelir canlar pâresi"⁹⁹⁵

“Bu dünyanın varın yoğun bitiren

Güvercin donuna girip oturan

Zemheride gonca güller yetiren

Kudretten açan gül dalı nerd'olur"⁹⁹⁶

Hz. Ali'nin kılığına girip onun gibi olma deyimi Türk İslam tasavvufunda işlenen mevzular arasında yer alır.⁹⁹⁷ Alevîlerce büyük kimselerden ve Allah dostlarından sayılan Abdal Musa farklı kılıklara girerek dolaştığını şu şekilde anlatmıştır:

⁹⁹² Üzüm, *Alevîlik*, 147.

⁹⁹³ Atalay, *Abdal Musa Sultan*, 128.

⁹⁹⁴ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 52.

⁹⁹⁵ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 109-110.

⁹⁹⁶ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 324-325.

⁹⁹⁷ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/135.

"Ali oldum adım oldu bahane
 Güvercin donunda geldüm bu hâne
 Abdal Musa oldum geldüm cihane
 Arif anlar bizi nice sırdanuz"⁹⁹⁸

Yakutlar mukaddes ecdat olarak turna kuşu da dâhil olmak üzere birçok hayvanı kendilerinin soyuna bağlamışlardır.⁹⁹⁹ Başkurtların mukaddes sayıp tapındıkları zihayatlardan birisi de turna kuşu olmuştur.¹⁰⁰⁰ Geleneksel Türk dininde değerli olan turna kuşu İslam ile birlikte bir kısım mutasavvıflarda ve Alevî- Bektâşî zümrelerinde değerini korumaya devam etmiştir. Yunus Emre'de dizelerinde bu kuşa yer vermiştir:

"Angut eydür yâ Allah
 Turna eydür İlla'llah
 Leylek dir kulhüva'llah
 Âher beyân içinde"¹⁰⁰¹

Turna, Türk edebiyatı literatüründe ve eski yazınlarda her zaman önemli bir hayvan olarak ortaya çıkmıştır. Pir Sultan Abdal bir dizesinde Hz. Ali'nin vesilesi ile turnanın ötebildiğini ve gücünü ondan aldığını dile getirmiştir.¹⁰⁰² Başkurt Türkleri turna kuşuna perestîş edip o hayvanı kutsal kabul ederlerdi. Bektâşîler ve Kızılbaşlar için turna kuşu kıymetli ve mukaddestir. Pir Sultan Abdal turnanın sedası ile Hz. Ali'nin sedasını birbirine benzeterek şöyle demiştir: "Hazret-i Şah'ın âvâzı, turna derler bir kuştadır". Yine başka bir dizesinde bu hususa şu şekilde değinir:

"Pir Sultan yardımcın Yaradan olsun
 Âşık olan âşık, didârın bulsun
 Ârif olan anlar, cahil ne bilsin
 Her mânâdan dilleri var turnanın"
 Fakir Ednâ 'da şu dizeleri dillendirir:
 "Hesap eyle baharını yazını
 Fark edegör ördeğini kazını
 Dinleyin turnanın ter avazını
 Çağrışrlar İmam Hüseyin deyu"

İlhâmi' de bu konuda şu sözleri söyler:

"İki turnam gelir başı cıgalı

⁹⁹⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/550; Atalay, *Abdal Musa Sultan*, 31.

⁹⁹⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/34.

¹⁰⁰⁰ Yörükân - Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri*, 24.

¹⁰⁰¹ Yunus Emre, *Dîvân-ı İlahîyât*, 797.

¹⁰⁰² Boratav, *Türk Mitolojisi*, 103.

Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
 Birisi Muhammed birisi Ali
 Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
 Yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen".¹⁰⁰³

Pir Sultan Abdal turna motifine şiirlerinde çokça yer vermiştir. Bir dizesinde o konuda şöyle der:

"Yemen ellerinden beri gelirim
 Turnalar Ali'mi görmediniz mi
 Hava üzerinde semâ ederken
 Turnalar Ali'mi görmediniz mi
 Şeriat yolunu Muhammet açtı
 Tarikat menzilini Ali seçti
 Bu meydandan nice erenler geçti
 Turnalar Ali'mi görmediniz mi"¹⁰⁰⁴
 "Alay alay olmuş gelen turnalar
 Kanadı var kolları var turnanın
 Silkinip uçamaz menzil görenler
 Gökyüzünde yolları var turnanın
 Silkinip uçar da kanadın çıkar
 Seçer kılavuzlar önüne katar
 Hasan Hüseyin'in semain tutar
 Kerbelâ'da illeri var turnanın"¹⁰⁰⁵

Abdal Musa Sultan'a ait turna kuşu ile alakalı bu örneklerle benzer birçok şiirler ve dizeler mevcuttur. Detaylıca incelemek isteyenler için dipnotta bu konuya dair olan örneklerin sahife numaralarını vereceğiz.¹⁰⁰⁶

Menkıbelerde anlatıldığı üzere Ahmet Yesevî ve talebeleri turna kuşu kılığına girerek gezerlerdi. Böylece birçok insan onların Allah nezdinde büyük veliler olduğunu anlamıştır.¹⁰⁰⁷ Başlıca mutasavvıflardan olan Ahmet Yesevî'nin turna kuşu kılığına, Hacı Bektâş-ı Veli'nin güvercin kılığına, Abdal Musa'nın geyik kılığına girdiği âşıkların dizelerine konu olmuştur.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰³ Eröz, *Eski Türk Dini*, 133-135.

¹⁰⁰⁴ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 265.

¹⁰⁰⁵ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 292.

¹⁰⁰⁶ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 62; Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 112-113; Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 302-303; Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 306-307.

¹⁰⁰⁷ Köprülü - Çakmakcıoğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 84.

¹⁰⁰⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/29-30.

Türk toplumlarında kamın ayinlerini gerçekleştirmesine "oyun veya oynamak" denmektedir. Kamların raksları incelendiğinde kanatlı hayvanın yükselmesini ve süzülmesini yansıtan hareketleri görürüz. Mevlevî, Yesevî ve Bektâşî ayinlerinde kanatlı hayvanların yükselmesini ve süzülmesini simgeleyen öğeler bulunmaktadır.¹⁰⁰⁹ Alevîlerin gerçekleştirdikleri semahların bir bölümünde turna kuşu taklit edilirdi. Hatta "turnalar semahı" isimli bir ayin bile mevcuttur. Bu ayini kadınlar gerçekleştirirdi.¹⁰¹⁰ Bir kısım hayvanların Türkler tarafından değerli sayılması kendisini Bektâşî tarikatında göstermiştir. Bektâşî semahının bazı hareketleri turnanın hareketlerinden alınmıştır. Böylece Alevîler bu hayvana önem ve değer vermiştir.¹⁰¹¹

İslam'dan önceki Türk dininde yer alan "Umay Ana" motifi kanatlı bir hayvan şekline dönüşerek "Hüma kuşu" olarak tasavvur edilmiştir.¹⁰¹² "Hüma kuşu" Türk mitolojisinde yer alan motiflerdendir. Bu motif bazı mutasavvıflarca ele alınmıştır. Pir Sultan Abdal bu konuya dizelerinde şu şekilde yer vermiştir:

"Deli gönül inil inil inleme
Kadir Mevlâm hasretime sal beni
Viranlıkta görsen baykuş sanırsın
Bir hüma kuşuyum sene de bil beni"¹⁰¹³
"Ben hüma kuşuyum göğe ağarım
Yumurta içinde kandan haber ver"¹⁰¹⁴

Hüma kuşu eski Türk inancı için önemli bir öge olup hayat ağacı ve hayat suyu ile beraber anılırdı. Önemli mutasavvıflardan olan Hatayî'de şiirlerinde hüma kuşuna yer vermiştir:

"Yücelerde olur ol Hüma kuşu
Dostun muhabbetidir aşıkâ işi"¹⁰¹⁵
Yunus Emre, hüma kuşundan dizelerinde şu şekilde bahseder:
"Ne erenler geldi, geçti, bunlar yurdu kaldı göçtü
Pervaz vurup Hakka uçtu, Hüma kuşudur, kaz değil"¹⁰¹⁶

¹⁰⁰⁹ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 219.

¹⁰¹⁰ Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 48.

¹⁰¹¹ Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 24.

¹⁰¹² Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, 100.

¹⁰¹³ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 104.

¹⁰¹⁴ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 165.

¹⁰¹⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/95.

¹⁰¹⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/109.

Yunus Emre bir dizesinde Tük mitolojisinde önemli bir yeri olan hüma kuşu motifine şu şekilde değinmiştir:

"Emir Sultan dervişleri
Tebîh ü senâ işleri
Dizilmiş hüma kuşları
Emir Sultan türbesinde"¹⁰¹⁷

Yine o, hüma kuşuna deyişlerinde şu şekilde yer ayırmıştır:

"Kim bahâ bulsar ana ol kıgurur andın yana
Devlet irdi andan bana hâcet degül hümâ kuşı"¹⁰¹⁸
"Dervîş bilür dervîşi Hak yoluna turmuş
Dervîşler hümâ kuşı çaylak u baykuş degül"¹⁰¹⁹

Burada Yunus Emre erenleri bir kuşa benzetip onları hüma kuşu ile özdeşleştirmiştir.

Molla Sadeddin olarakta bilinen Said Emre'nin şiirlerinde hüma kuşu motifi işlenen ögeler arasında yer almıştır: "Înâyetdür anun işi anlamaz değme kişi, Bilün ki bu hüma kuşu âşıklarun devletidür"¹⁰²⁰

Ceylan ve karaca türü hayvanların ruhunun aslında bir kimsenin ruhu olabileceği inancı Orta Asya Türkleri arasında yaygın olan bir inanıştır.¹⁰²¹ Barthold, Türklerin vefat eden kişilerin uçtuklarına inanmaları ile birlikte "geyik oldu" tabirini de kullandıklarını ifade etmiştir.¹⁰²² Hun sanatı incelendiğinde birçok hayvan tasviri içerisinde en çok geyik ve at figürlerine yer verildiği, yapılan saha çalışmalarıyla ispatlanmıştır.¹⁰²³ Bu hayvanların ön plana çıkma nedeni Türk inanışlarına göre o canlıların kutsal kabul edilmesidir. Bir milletin inancının sanatına yansımaması mümkün değildir. Ceylan ve karacalara ait resimler ve maskeler Türklere ait mezarlardan çıkarılmıştır. Özellikle "Pazırık Kurgan"ında bu tarz materyallere rastlanmıştır. Geyik boynuzları bu mezarlardan çıkartılan figürlerden olmuştur.¹⁰²⁴

¹⁰¹⁷ Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 75.

¹⁰¹⁸ Yunus Emre, *Dîvân-ı İlâhîyât*, 502.

¹⁰¹⁹ Yunus Emre, *Dîvân-ı İlâhîyât*, 167; Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 394.

¹⁰²⁰ Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 292.

¹⁰²¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/102.

¹⁰²² Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, 158.

¹⁰²³ Günel, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, 138.

¹⁰²⁴ Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 66.

Yine aynı şekilde Karluk Türklerine ait olan birçok geyik figürü gün yüzüne çıkartılan tarihî buluntular arasına girmiştir.¹⁰²⁵ Telenguite kamlarına kullanmaları için geyik derisinden kıyafet imal edilirdi. Daha sonra bu kıyafetin üzerinde değişiklik yapılarak kanatlı uçan hayvanların şekline benzer bir biçime sokulurdu.¹⁰²⁶ Yakutlar ve Tunguz kamlarının elbiseleri tıpkı kanatlı hayvan libasını andırır tarzda dikilirdi.¹⁰²⁷ Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan geyik motifi kaynağını Maniheizmlikten alıp geleneksel Türk dinine o şekilde tesir edebilmiştir. Evliya menkıbelerinde, Türklere ait olan hikayelerde ve masallarda bu motife sıkça rastlanmaktadır.¹⁰²⁸

Türk milleti Müslüman olduktan sonra dahi geçmişteki inanç ve mitolojilerinden tamamen kopamamıştır. Kamların kendilerine özgü kıyafetleri ilk olarak hayvanat biçiminde özellikle kuşların suretine benzer şekilde tasarlanmıştı. Kamlar nasıl ki uçan hayvanların kılığına girebiliyorsa aynı şekilde bazı Bektâşî pirlerinin de o kılığa bürünebileceği inancı vardır. Kimi mutasavvıf çevrelerde ise geyik ve kuş gibi hayvanlara önem verilmiştir. Örneğin Geyikli Baba gibi erenler geyiği bir binek gibi kullanarak başlarına geyik boynuzu takıp gezerlerdi.¹⁰²⁹ Karaca ve ceylan mazide kalmış Türk inanışlarında önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda onlar bir kısım hikayelerde ve masallarda gizemli ve tılsımlı işler yapabilen bir canlı olarak tasvir edilmiştir.

İslam'ın Türkler arasında yayılması ile birlikte erenlerin “geyik donu”na girip gezdiği onu bir at gibi kullandıkları menkıbelerde dillendirilir hale gelmiştir.¹⁰³⁰ Örneğin Geyikli Baba diye anılan zat da böyle davranışlar sergileyen erenlerden biridir. Tarihi kayıtlara göre Geyikli Baba talebeleriyle beraber ikinci Osmanlı sultanı Orhan Gazi'nin savaşlarına iştirak etmiştir. Doğu Roma İmparatorluğuna karşı mücadele eden bu sufiler birçok harbe iştirak etmişlerdir.¹⁰³¹ Geyikli Baba etrafında onlarca talebesi olmasına rağmen yalnızlığı tercih ederek inziva yaşamını sürdüren bir şahsiyet olmuştur.¹⁰³² Ceylan ve karacanın postu ile bu hayvanlardan imal edilen külah Dede Garkın ve talebeleri tarafından sevilerek istifade edilen

¹⁰²⁵ Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, 307.

¹⁰²⁶ Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 238.

¹⁰²⁷ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 125.

¹⁰²⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 320.

¹⁰²⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/29.

¹⁰³⁰ Boratav, *Türk Mitolojisi*, 74.

¹⁰³¹ Ocak, *Babailer İsyanı*, 207.

¹⁰³² Ocak, *Babailer İsyanı*, 208.

eşyalardan olmuştur.¹⁰³³ İbrahim Hacı isimli sürü güden bir şahıs Hacı Bektâş-ı Veli ile karşılaşınca onun duasını alarak pirlar makamına ulaşmıştır. Hacı Bektâş'ın kendisine ceylan derisinden başlık giydirmesiyle bu geleneği benimseyen İbrahim Hacı kendi müritlerine de aynı başlığı takmıştır.¹⁰³⁴ İslam'dan önceki Türk mitolojisinde önemli yeri olan ceylan gibi hayvanlara verilen önem burada dahi kendini gösterip, bu husus bir kısım mutasavvıflar tarafından benimsenmiştir.

Geyik Türk mitolojisine göre mukaddes kabul edilen bir hayvandır. İslamiyet ile birlikte geyik figürü değerini yitirmeyerek menkıbelerde ve kıssalarda yerini almıştır. Alevîlere göre on iki imamdan biri olarak kabul edilen İmam Rıza bir ceylanın yakalanıp öldürülmesini menetmiştir. Ceylan öldürüldüğünde yaşanan olumsuz ve kötü olaylarla ilgili inanışlar Anadolu'da hala mevcuttur. Alevîler tarafından önemli bir şahsiyet olarak kabul edilen (Şah İsmail) Hatâyî'de ceylana "geyik erenler" ismini vermiştir. Bazı hazireler ve manevî anlamda yüce kimselerin kabirlerinde dahi geyik boynuzuna rastlanmaktadır. "Veli Baba Türbesi"de böyle mekanlardan sadece biridir.¹⁰³⁵

Ceylan ve ahu kılığına girmek erenlerin ve dervişlerin gösterdiği kerametlerden biri olarak birçok menkıbe ve şiirde işlenen konulardandır. Alevîlerde bu hususa dair menkıbelere ve şiirlere rastlanmıştır.

"Sana derim sana geyik erenler
Size dağlar bize sevda verenler
İlahi onmasın sizi vuranlar
Gaçma geyik gaçma avcı değilem"¹⁰³⁶

Menkıbeye göre Abdal Musa Sultan ceylan kılığında orman içinde gezer iken "Gaybî" tarafından vurulmuştur. Daha sonra bu durumu sohbet meclisinde açıklamıştır.¹⁰³⁷ Geyik Türk mitolojisinde ve inanışlarında değerli kabul edilen kült hayvanlardan birisi olmuştur. Aynı zamanda Pir Sultan Abdal'ın dizelerinde kendisine yer bulmuştur:

"Haberim duyarsın peyikler ile
Yaramı sararsın şehitler ile
Kırk yıl dağda gezdim geyikler ile

¹⁰³³ Ocak, *Babailer İsyanı*, 110.

¹⁰³⁴ Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hüsnâ Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-Nâme"*, 22.

¹⁰³⁵ Eröz, *Eski Türk Dini*, 133.

¹⁰³⁶ Atalay, *Abdal Musa Sultan*, 144.

¹⁰³⁷ Atalay, *Abdal Musa Sultan*, 107-108; Atalay, *Abdal Musa Sultan*, 124-125.

Dost senin derdinden ben yana yana"¹⁰³⁸
 "Bir geyik donuna girip görünen,
 Kaygusuz'un oku ile vurulan,
 Dergâh'a girince orda sır olan
 Bizlere de şimdi sır Abdal Musa"¹⁰³⁹

Alevîlerin pirllerinden olan Abdal Musa Sultan'ın birçok şiirde ahu kılığında dolaştığına dair dizeler mevcuttur. Buna dair çok fazla örnek bulunduğu için biz burada detaylı incelemek isteyenler adına sadece dipnotta sahife numaralarını vereceğiz.¹⁰⁴⁰

Radloff'a göre Türk mitolojisinde kazın önemli bir yeri vardır. Ayrıca var oluş destanlarında siyah kaza yer verilmiştir. Şöyle ki:

"Yer ve gök yaratılmadan önce her şey sudan ibaretti, yer yoktu, gök yoktu, güneş ile ay da henüz yoktular. O zaman Tanrıların en yükseği bütün varlıkların başlangıcı, insanoğullarının ata ve anası Tengere Kan, kendisine benzer bir varlık yaratarak ona kişi demiştir. Kayra Kan ile kişi su üzerinde iki kara kaz gibi sakın sakın uçarak süzülürlerdi."

Bu husus Alevî dedelerinden olan Noksanî'nin dizelerine şöyle yansımıştır:

"Noksani gönülde kuş gezer iken
 Yer gök kurulmadan suda yüzerken
 Kandildeki nurdan okur yazarken
 Aşkın cür'asından sunan Şah deyu".¹⁰⁴¹

Altay Türklerinin masallarında ve hikayelerinde önemli bir yer teşkil eden kaz İslamlaşma ile birlikte özellikle heterodoksi çevrelerde muteber sayılan hayvanlardan olmuştur. Tahtacılar bir simge olarak elbiselerine "kaz-ayağı" deseni işlerlerdi. Mukaddes tepelere ve yüksek yerlere "kazlar" ismi verilmesi bu inanış ile ilgili olabilir.¹⁰⁴² Kaza verilen önem kamların uygulamalarında bile kendini göstermektedir. Kamlar ritüellerini gerçekleştirirken manevî anlamda kazın üzerinde semaya yükselirlerdi. Bu yükselmeyi ifade etmek için ritüel sırasında kam padalya halinde bir kaz kullanırdı. Kızılbaş gelenekleri içerisinde vefat eden kişinin kabrinin ahşap kısımlarına "kaz-ayağı" figürü işlenir bir kısım insanlarda bu simgeye "ehl-i beyt pençesi" ismini verirlerdi. Bu uygulama kaynağını geleneksel Türk dininden ve Türk mitolojisinden alır.¹⁰⁴³

¹⁰³⁸ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 147.

¹⁰³⁹ Atalay, *Abdal Musa Sultan*, 152.

¹⁰⁴⁰ Atalay, *Abdal Musa Sultan*, 172-175; Atalay, *Abdal Musa Sultan*, 181.

¹⁰⁴¹ Eröz, *Eski Türk Dini*, 129.

¹⁰⁴² Boratav, *Türk Mitolojisi*, 113.

¹⁰⁴³ Eröz, *Eski Türk Dini*, 130.

İslam'da horoz kurbanı yok iken bazı şeyh ve pirlerin kabirleri başında bu hayvanın adak olarak kesilmesinin nedeni yine geleneksel Türk dinine dayanmaktadır. Buradan da geleneksel Türk dininde horozun değerli bir hayvan olduğunu anlayabiliriz.¹⁰⁴⁴

Geleneksel Türk dini ile bazı tasavvufi gruplarda benzer olan noktalardan birisi kesilen adağın parçalara ayrılmadan gövde olarak kara kazanlar da pişirilmesidir. Türk gelenekleri arasında bu şekilde pişirme işlemini gerçekleştirmek yapılan uygulamalardan olagelmıştır. Kul Mustafa bu konu hakkında şöyle der:

“Ali Nakî halleyleyip pişiren
Muhammed Takî kaynadup coşuran
Askerî'den Askerî'ye düşüren
Tercemân beyân eyleyem
Kul Mustafa'm eydir irfan kuruldu
Kırkların aşkına lokma verildi
Üstâdım Hatâ (Hâtâyî) Mehdi'yle göründü
Tercemân beyân eyleyem”

Alevî- Bektâşîlerde kesilen hayvanın parçalanmadan kaynatılıp hazır edilen haline “Terceman” denilir.¹⁰⁴⁵ Bu dizelerde eski Türk geleneklerinin bazı dinî grupları etkisi altına aldığını görebiliriz. Türk boylarında müşahade edilen hayvanın belli bölümlerini belirli kişilerin yemesi âdeti Tahtacı Alevîlerinde hala devam etmektedir.¹⁰⁴⁶

Türkler dinî törenlerini gerçekleştirdikleri sırada Tanrı için kestikleri hayvanlardan geriye kalan parçaları ortada bırakmayıp toprak ile üzerini kapatırlardı. Kurbandan geriye kalanların zarar görmesinden sakınırlardı.¹⁰⁴⁷ Alevîler ve Yesevîlerin yerine getirdikleri adetlerden birisi de kestikleri adakların kemikleri ile kanlarını toprağa saklayarak üzerini örtmeleri idi.¹⁰⁴⁸ Hem geleneksel Türk dininde hem de Alevîlikte adaklar yerine getirilirken yapılan uygulamalar benzerlik arz

¹⁰⁴⁴ Boratav, *Türk Mitolojisi*, 103.

¹⁰⁴⁵ Eröz, *Eski Türk Dini*, 48.

¹⁰⁴⁶ Eröz, *Eski Türk Dini*, 49.

¹⁰⁴⁷ Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, 135.

¹⁰⁴⁸ Eröz, *Eski Türk Dini*, 47.

etmektedir. Her iki kesim de bu dini ritüel sırasında Tanrı'ya yakarıшта bulunurdu. Ayrıca hayvanın kanının toprak ile temas etmemesine özen gösterilirdi. Hayvanın etini sadece belirli kişiler hazırlayabilir ve onun etini sadece o inançtan olan kimseler tadabilirdi. Hayvandan geriye kalan kısımlar ise toprağa saklanırdı.¹⁰⁴⁹

Tatar Türkleri otağlarının girişine ayak basmayı hoş karşılamamaktadırlar. Aynı zamanda adak olarak kestikleri hayvanın kemiklerine zarar vermemeye özen göstermektedirler. Alevîlik'te de bu adetlerin benzeri tutumlar görülmektedir.¹⁰⁵⁰ Alevîlerin kurbana dair birçok farklı uygulamaları bulunmaktadır. Fakat burada biz sınırlı bir yönüne değindik.¹⁰⁵¹

Yesevîler, kestikleri hayvanın ve adakların insanın tüketemeyeceği kısımlarını yırtıcı hayvanlar yemesin diye toprağın içine koyarlardı. Bu geleneğin arka planı incelendiğinde Türklerin geçmiş inançlarından kalan etkileri görmüş oluruz. Kimi araştırmacılara göre ise bu husus Budacılık etkisi ile Türklere geçen bir uygulamadır.¹⁰⁵²

Kırgızlar, Kazaklar ve Hakas Türklerinden olan Beltirler de bir adam vefat ettiğinde o adamın eşi yas emâresi olarak saçlarını kestirirdi.¹⁰⁵³ Türk geleneklerine göre vefat eden kişinin arkasından onun yakınları saç ve sakalını tıraş ederlerdi. Böyle yapan o insanlar dünyadan el etek çektiklerini göstermeye çalışmaktadırlar. Mevlevîlik yoluna mensup olmaya çalışan kişi için düzenlenen intisap töreninde müridin saç ve sakalının bir tutamı kesilirdi. Böylece o kişi dünyadan uzaklaştığını kanıtlamış olurdu.¹⁰⁵⁴ Bu örnekten geleneksel Türk inanışlarının bir kısmının sufi gruplarına etki ettiğini müşahade etmiş oluruz. Raddlof'a göre Türklere birisi vefat ettiğinde cenaze sahipleri üzüntülerini belirtmek için saçlarını ve kulaklarını keserlerdi. Türkler Müslüman olduktan sonraki dönemlerde dahi bu adetleri sürdüren kesimler olmuştur. Örneğin Bitlis şehrinde bir ölüm olduğunda cenaze sahibi hanımlar hissettikleri üzüntüyü belirtmek için saçlarını keserlerdi.¹⁰⁵⁵ Yine aynı

¹⁰⁴⁹ Yılmaz, "Eski Türk Dini", II/361.

¹⁰⁵⁰ Yılmaz, "Eski Türk Dini", II/360.

¹⁰⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Hamza Karaoğlu, "Anadolu Türklerinde Kurban Alevîler Örneği", *Dini Araştırmalar* 9/27 (01 Haziran 2007), 133-150.

¹⁰⁵² Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 174.

¹⁰⁵³ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 187.

¹⁰⁵⁴ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 225.

¹⁰⁵⁵ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 116.

şekilde Kırgız ve Kazak geleneklerine göre bir adam vefat ettiğinde hanımının ve kerimelerinin saçlarının bir kısmı kesilirdi. Bu yas alameti olarak görülürdü.¹⁰⁵⁶

Geleneksel Türk dininde ahiret hayatına yer verilmiştir. Müslümanların inancındaki "Kirâmen Kâtibîn" meleklerine benzer şekilde Türklerin eski dininde "Yayuçi ve Körmös" vardır. "Yayuçi" kişinin yaptığı güzel ve faydalı eylemleri hayır hasenat tarzındaki davranışlarını kaydederdi. İnsanın her zaman sağ omzunda bulunarak onu bir nevi takip ederdi. "Körmös" ise kişinin işlediği hataları, olumsuz davranışlar ile cürümlerini kaydederdi. Kişi vefat ettiğinde seyyiesi hasenatına göre fazla ise "Körmös" ile beraber yeraltı alemine "Erlik'in yanına gönderilirdi. O kişi orada çeşitli azaplar görürdü. Hasenatı seyyiesinden fazla ise "Yayuçi" ile beraber semaya yükseltilirdi.¹⁰⁵⁷ Geleneksel Türk dininde var olan "Yayuçi" (iyilik meleği) güzel ve hayırlı işler işleyen kişileri başlarındaki kıllardan tutarak cehennemden kurtarabilme gücüne sahiptir. Bu inanıştan ötürü Türkler her zaman saçlarının hepsini kazıtmazlardı, mutlaka saçlarının bir tutamını uzun bırakırlardı. Tahtacı Alevîlerinde bu inancın yansımaları olmuştur. Mesela "Ölüm Üstü Nefesi"nde bu husus şöyle ele alınmıştır:

"Ölürse kara yerler ölsün
Anam babam taşlar alsın dövünsün
Siyah perçem ensemizden dökülsün
Nice yiğitler var kara yer sende".¹⁰⁵⁸

Alevîlerin ölümüne dair uygulamaları ile birlikte vefat eden kimsenin ardından yerine getirdikleri ritüeller çeşitlilik arz etmektedir. Fakat konunun tamamı bu başlık altında incelenmediği için bu hususta başka çalışmalara işaret edeceğiz.¹⁰⁵⁹

"*Hacı Bektâş-ı Velî Vilayetnamesi*"ne bakıldığında geleneksel Türk dininin izlerini görebiliriz. Hacı Bektâş-ı Velî menkıbeye göre tıpkı şamanlar gibi saçlarını ve tırnaklarını uzatır halde gezerdi. Ona niçin böyle geziyorsun denildiğinde ise o "şahin tırnaksız olmaz" diye cevap vermiştir.¹⁰⁶⁰

Hacı Bektâş-ı Veli şöyle demiştir: "Şimdi azizim! Can bostan, marifet ise sudur. Susuz bostana su ne ederse, marifet de cana onu eder. Azizim! Hak

¹⁰⁵⁶ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 169.

¹⁰⁵⁷ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 179.

¹⁰⁵⁸ Eröz, *Eski Türk Dini*, 122-123.

¹⁰⁵⁹ Geniş bilgi için bk.Hamza Karaoğlu, "Pazarcık Yöresi Alevilerinde Ölüm ve Ölü İle İlgili Uygulamalar", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (01 Aralık 2003), 37-52.

¹⁰⁶⁰ Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 274.

Subhanehu Teâlâ sizler için iki bostan yarattı: Biri din bostanı, biri iman bostanı. Aynı zamanda marifet suyunu gönül gözünden akıttı."¹⁰⁶¹ Hacı Bektâş-ı Veli'nin Türklerin İslam'ı daha iyi anlayabilmeleri için onların eskiden beri önem verdiği tabiat kültüründen örnekler vererek dini yaymaya ve anlatmaya çalıştığı bu misallerde görülebilir. Yine bu misallere yenisini eklemek istersek şu menkıbeyi de burada zikredebiliriz:

"Allah-u Teâlâ buyurur ki: Ey kullarım! Sizlerdeki iki bostan benimdir. İnayetimle bekledim; çevresini rahmetimle çevirdim. Miskinlikle gönlünüzü yumuşattım. Gönlünüzde tevhid ağacını diktim. Tevhid ağacında da hakikat yemişini bitirdim. Marifet suyuyla suladım, ayrık otunu ve dikenini ayırdım. Düşmanlık isteyenlerden uzak bıraktım. Günahlarınızla da orta yerde korkuluk yaptım."¹⁰⁶²

Hacı Bektâş-ı Veli'nin sık sık tabiat unsurlarına değinerek dinin hakikatlerini anlatmaya çalışması Türklerin eskiden beri bu unsurlara değer vermesinden kaynaklanabilir. Tabiat kültürünün tesiri Türklerin hayatının her aşamasında karşımıza çıkmaktadır.

Hacı Bektâş-ı Veli şöyle bir menkıbe anlatır : "İkinci sultan İblistir dedik. Nefs de şeytanın nâibidir. Şeytanın subaşıları; kibir, haset, cimrilik, açgözlülük, öfke, gıybet, kahkaha ve maskaralıktır. Saydığımız bu yedi nesne onun muhafızları yani kapıcılarıdır."¹⁰⁶³ Hacı Bektâş-ı Veli kötü ruhanileri tanımlarken eski inanışın izlerinden kurtulamamıştır. Erlik ve onun yardımcılarının olması İslam'daki "şeytan" ve onun yardımcılara dönüşmüştür. Burada kötü varlığın bir padişaha benzetilmesi ilginçtir. Çünkü Erlik'de Tanrı Ülgen'in karşısında kötülüklerin yöneticisi ve başı olarak yer almaktadır. Geleneksel Türk dininde yeraltı aleminde yaşayan kötü ruhların yöneticisi olan "Erlik" motifi İslamiyet'den sonra "cin ve şeytan" olarak devam etmiştir. Mesnevî'de bu hususa benzer şekilde şöyle denilmiştir: "O aşağılık kişi, aşağılık alemedir. Onu bırak, ben batanları sevmem, de!"¹⁰⁶⁴

Garp bölgesinin Türkleri semanın yedi kat olduğuna inanırlardı. Bu inanış bir kısım mutasavvıfların beyitlerine de yansımıştır: "Derviş bir adım atmış, yedi sekiden değil, Yedi kat göğe yetmiş, işbu söz işareti!"

Bu inanış Bosnavî tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

"Yedi yer, yedi gök bünyâd olmadan,
Ay ile gün, yıldız icâd olmadan,

¹⁰⁶¹ Hacı Bektaş-ı Veli - Coşan, *Makâlât*, 24.

¹⁰⁶² Hacı Bektaş-ı Veli - Coşan, *Makâlât*, 25.

¹⁰⁶³ Hacı Bektaş-ı Veli - Coşan, *Makâlât*, 28.

¹⁰⁶⁴ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 204.

Dünya dedikleri, âbâd olmadan,
Kibledir Muhammed, secdemdir Ali."¹⁰⁶⁵

Pir Sultan Abdal bir dizesinde şöyle der:

"Bizden selâm olsun sofu canlara
Vücudun şehrini yuyanlar gelsin
Yedi kat göklerin yedi kat yerin
Kudret binasını kuranlar gelsin"

Geleneksel Türk dininde hem semanın yedi kat olduğu hem de yer altı dünyasının yedi kat olduğu düşüncesi yer almaktadır. Bir kısım dizelerde bu konuya yer verilmiştir.¹⁰⁶⁶

Yunus Emre şiirlerinde yedi yer ve gök inancını şu şekilde işlemiştir: "Yedi yer yedi göğü dağları denizleri, Uçmağ ile tamuyu cümle vücudda bulduk"¹⁰⁶⁷

Türk mitolojisinde zemin ile sema birbirleriyle çift olup evlidirler. Bu mit kendisini Mevlevî düşüncesinde dahi göstermiştir:

"O ezeli hükme göre kainatın bütün zerreleri çifttir. Ve her cüzü de muhakkak kendi çiftini ister. Kehlibar, nasıl saman çöpünü çekerse her cüzü de muhakkak kendi çiftini çeker. Gökyüzü yere merhaba der, demirle mıknaş nasılsa ben de seninle öyleyim. Gökyüzü aklen erkektir, yer kadın. Onun verdiğini bu besler, yetiştirir."¹⁰⁶⁸

Eski Türk akidesinde yer alan "tamu (cehennem)" kavramı ile "uçmağ (cennet)" kavramı İslam'dan sonraki devirde Alevîler tarafından olduğu gibi korunmuştur. Abdal Musa bu konuda şöyle der: "Yedi tamu bize nevbahar oldu, sekiz uçmak içindeki köydenüz". Kul Hüseyin: "Sekiz uçmak elinden" diye bahsederken Muhyeddin Abdal : "Yedi tamu sekiz bab" diyerek meramını dile getirir.¹⁰⁶⁹ Geleneksel Türk dininde yer alan "yedi tamu" yani cehennem inancı Pir Sultan Abdal'ın da sözlerine yansımıştır. O bu hususta şöyle der :

"Müşahip müşahiple malın ayıra
Şah-ı Merdan durağını duyura
Yedi tamu nârin ona buyura
Söyleyen Muhammet dinleyen Ali"¹⁰⁷⁰

Hacı Bektâş-ı Veli bir pasajında şöyle der: "Cehennem kapısında yedi dağ vardır. O dağları doğrar, parçalar; sekiz cennet kapısında yol eyler."¹⁰⁷¹ Burada Türk

¹⁰⁶⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/163.

¹⁰⁶⁶ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 124.

¹⁰⁶⁷ Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 162.

¹⁰⁶⁸ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 318-319.

¹⁰⁶⁹ Eröz, *Eski Türk Dini*, 123-124.

¹⁰⁷⁰ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 262.

mitolojisindeki yedi sayısının ve dağ kültürünün etkilerini görebiliriz. İslam inancına göre böyle bir cehennem tasviri bulunmamaktadır. Kurân-ı Kerim'de ve hadislerde böyle tasvirlerle rastlanılmamasıda bu düşüncenin kaynağını geleneksel Türk dininden aldığını gösterir.

Türklerde ki esatirlerden kabul edilen umman fikrinin İslamlaşma ile birlikte tezahürünü Yunus Emre'de müşahade ederiz: "Yere göğe bünyâd uran, ırılardan kayyım duran , Denizlere göl çağırın, adım Yunus umman benim!"¹⁰⁷² Aynı zamanda o, derya ve umman ile ilgili şunları söylemiştir: "İy yârenler iy kardaşlar sorun bana kandaydım, Işk denüzine daluban deryâ-yı ummandaydım".¹⁰⁷³ Yunus Emre, Türk mitolojisindeki umman motifini şiirlerinde sıklıkla yer vermiştir: "Ol dürr-i yetîmem ki görmedi beni 'ummân, Bir katreyem illâ ki 'ummâna benem 'ummân".¹⁰⁷⁴

Altay efsanelerinde ve İslam'dan önceki geleneksel Türk dininde Hz. Adem'den "Adam ve Yalnguk" diye bahsedilerek onun insanların atası olduğu anlatılagelmıştır. Türkler Müslüman olduktan sonra ise bu inanç pekişerek tasavvufi çevrelerde şiirlere ve menkıbelere yansımıştır.¹⁰⁷⁵ Ademoğlu hem Türk mitolojisinde hem de tasavvuf edebiyatında kutsal olarak kabul edilmiştir. Özellikle Bektâşî şairlerinden Seyyid Nesimi ve Caferoğlu insanın mukaddesliğini dile getiren şahsiyetlerdir.¹⁰⁷⁶ Geleneksel Türk dinine göre ve bu inancın yansıması olan destanlar açısından Ademoğlu Yaratıcının emriyle topraktan var edilmiştir. Söz konusu inanç İslam dininde kabul edildiği için kuvvet bularak yayılma göstermiştir. Sufiler menkıbelerinde ve edebiyatlarında bu hususa yer vermişlerdir. Örneğin Behlûl Danâ bu hususta şöyle der: "Âdemi balçıktan yoğurdun yaptın Halk ettin insanı, saldın cihana"

Bektâşî edibi Teslim Sultan Abdal'da bu hususa şöyle değinmiştir:

"Dört duvar içinde olsa mekânım
Yanımdaki sudan korku çekerim,
Mekânım balçıktır, üstadım Ali,
Çekerim gayreti, sererim yolu"¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷¹ Hacı Bektaş-ı Veli - Coşan, *Makâlât*, 25.

¹⁰⁷² Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/149-150.

¹⁰⁷³ Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 219.

¹⁰⁷⁴ Yunus Emre, *Dîvân-ı İlâhîyât*, 390.

¹⁰⁷⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/476.

¹⁰⁷⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/478.

¹⁰⁷⁷ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/486.

Uygur Türkleri, âlemin ve insanın yaratılışında dört unsuru gerekli görüp ehemmiyet göstermişlerdir. Bu inanış İslamlaşma ile birlikte mutasavvıfların şiirlerine ve fikirlerine yansımıştır. Bunlara misal verecek olursak şu beyitlerden bahsetmekte fayda var:

"Nârü, bâdü, âbü, hâkten halk oldum,
Devir tamam oldu, dünyaya çıktım" (Âhu Dede)
"Çar anasır, dört kitap,
Haşrû neşr, soru hesap
Bâdü ateş hâkü âb,
Tefsiri âyet bendedir. (Muhyiddin Abdal)¹⁰⁷⁸

Mevlevî fikir dünyasına göre ise;

"Gerçek, bilim dış öğrenimle değil, aşk ve coşkuyla elde edilir. Buna ledûn ilmi denir. Bu bilim Tanrı'nın esin verdiği ve mürşidin öğreticiliğiyle, yol göstericiliğiyle bilinen gerçekle bilgisidir. Bilginlik, insanın özünde bulunan bir yetenek, bir ustalıktır."¹⁰⁷⁹

Geleneksel Türk dininde kam ve aday kamın ilişkisi ve onu eğitmesi ona gizli bilgileri aktarması tıpkı şeyh ve tarikat yoluna başvuran sâlikin aralarındaki bağı andırmaktadır. Alevîler açısından bu yola intisap eden kişi kurban gibi kabul edilip "boğaz ipleme ikrarı" yapılırdı. Tasavvufta ise bu uygulama tarikata bağlanmayı ifade eder. Sâlike kurban diye hitap edilerek ona öyle davranılması ve Geleneksel Türk inancında buna benzer düşüncenin ve uygulamaların olması ilginçtir. Kamlar, Erlik'in emrinde çalışan ruhların kurbanı olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁸⁰ Geleneksel Türk dinindeki "tükel kişi" yani kısacası mükemmelliğe erişmiş insanın yerini İslamiyet'den sonra bilhassa sufi çevrelerde "insan-ı kâmil" almıştır.¹⁰⁸¹

Şamanlar göz değmiş, nazara uğramış kişileri tedavi ederlerdi. Şamanlar bu ritüel esnasında hastayı nazar boncuğu ile tedavi etmektedir. İslamiyet'den önceki dönemde Türkler gök gözü ismiyle mavi boncuğun insanları kötü bakışlardan, kem gözlerden koruyacağına inanırlardı. Gök Tanrı inancından ötürü mavi boncuk göğün rengini simgelediği için kutsal kabul edilmiştir.¹⁰⁸² Bebeklerin nazara uğramamaları için suratlarına "egit" ismi verilen bir merhem sürülürdü. Bu adette geleneksel Türk

¹⁰⁷⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/488.

¹⁰⁷⁹ Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 136.

¹⁰⁸⁰ Bayat, *Köroğlu*, 80.

¹⁰⁸¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/482.

¹⁰⁸² Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 265.

dininden kalmıştır.¹⁰⁸³ Mevlâna da göz değmesi ve nazar inancına sahip olup Mesnevî'sinde bu hususa şöyle değinmiştir:

"Ey Tanrı peygamberi, o mecliste öyle adamlar vardır ki gerges kuşlarına bile nazar değirir onları öldürür. Nazarlarından kükreyen aslanın bile kellesi yarılr, inlemeye başlar. Ölüm gibi, güçlü deveye nazar değdirir, sonra arkasından köleyi; 'yürü, bu devenin yağından satın al diye yollar. Köle deveyi sakatlamış görür. Atla beraber koşan o deve hastalanmış, başı kesilmiştir.' Şüphe yok ki hasetle, kötü gözle, feleğin dönüşünü, yürüyüşünü bile başka bir tarza döndürürler. Kötü gözün ilacı iyi gözdür. İyi göz, kötü gözü ayağının altına alır, yok eder. İleri gidiş, rahmetin sıfatıdır, iyi göz de rahmetendir. Halbuki kötü göz, kahr ve lanetten meydana gelmedir. Tanrı'nın rahmeti gazabından üstündür."¹⁰⁸⁴

Geleneksel Türk dininde kötü bir eylem yapıldığında göksel cezanın o kişileri bulacağı kabul edilirdi. Tahtacılar da bu inanca rastlanmaktadır. Bu onların eski inançlardan etkilendiklerini gösterir.¹⁰⁸⁵ Çünkü Gök Tanrı inancına göre Yaratıcı semada bulunduğu için azabında, rahmetinde oradan geleceğı düşünülürdü.

Türklerin eskiden beri kutladıkları bazı bayramlar ve önemli günler İslamî dönem ile birlikte varlığını sürdürmüştür. Alevîler eski Türk şenliklerinden sayılan Nevruz'a önem verip, saygı göstererek onu kutlardı. Onlar, Nevruz'u İslamî renge büründürerek o günde Hz. Ali'nin makamına yerleşerek bütün yaratılmışlara hâkim olduğu gün olarak kabul ederlerdi.¹⁰⁸⁶ Nevruz günü teması Mevlevîlikte de kendisini göstermiştir. Mevlâna bu hususta şöyle demiştir: "Nevruz oldu, halk Tanrı lütfuna ulaştı, herkesin ağzına tat geldi. Yine ırmağımıza can suyu geldi. Yine padişahımız köyümüze kondu."¹⁰⁸⁷

İslam öncesi dönemde Türklerin senenin başlangıcını esas alan bayram ve şenlikleri günümüzde Alevîlerce "Hızır Bayramı" ismi ile hala kutlanmaktadır.¹⁰⁸⁸ Eski dönemlerden beri Türkler için değerli olan ve özel günlerde hazırlanan yemekler İslamî dönem ile birlikte yine özel günlerde hazırlanmaya devam etmiştir. Türk mutfağının sevilen aşlarından olan "Özbek pilavı" önemli gün ve gecelerde pişirilip dağıtılrı. Bu gelenek Mevlevîler tarafından sürdürülmüştür. "Tekke pilavı" diye adlandırılan bu pilav "gülbang" söylendikten sonra hep beraber yenilirdi.¹⁰⁸⁹

Türkiye topraklarında ikamet eden dervişler ve erenler geleneksel Türk dinindeki animist öğelerin tesiri altında kalmışlardır. Her varlığı hayat sahibi olarak

¹⁰⁸³ Canpolat, "Divanü Lugatı't-Türk'te Şamanizm İzleri", 26.

¹⁰⁸⁴ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 265.

¹⁰⁸⁵ Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, 125-126.

¹⁰⁸⁶ Yörükân - Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri*, 90.

¹⁰⁸⁷ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 267.

¹⁰⁸⁸ Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 142.

¹⁰⁸⁹ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 267.

gördükleri için adım atarken bile yavaş ve sakin şekilde davranıp toprağı incitmekten kaçınmışlardır. Yine yiyip içtikleri kaplara dahi hürmette bulunup o eşyaları kullanmadan önce öpmektedirler. Sâlikler arasında eşyalara yapılan bu muamele "görüşmek" tabiri ile isimlendirilmektedir.¹⁰⁹⁰ Özellikle bu uygulama Mevlevîler arasında yaygındır. Göktürkler kendilerinden birisi vefat ettiğinde nevbahar mevsiminde iseler o kişiyi güz mevsiminde defnederlerdi. Eğer sonbaharda kişi vefat ederse onu da bahar aylarında defnederlerdi.¹⁰⁹¹ Alevîler bu âdeti devam ettirmişlerdir.

Eski Türklerin kabirlerinin etrafında bulunan balbal taşları ile Mevlâna'nın kabristanının etrafındaki mezarlara dikilen taşlar şekil olarak balballarla benzerlik addetmektedir.¹⁰⁹² "Oliseriz belli beyan Teneşir üstüne konan" beytinde Yunus Emre İslam'dan önceki Türklerin mezarın başına koydukları balbal taşından bahsetmektedir.¹⁰⁹³

Birçok tarikatta geleneksel Türk dininin tesiri vardır. Türkler Irak bölgesine gittiklerinde oradaki tasavvufî düşünceyi etkisi altına alacak faaliyetlerde bulunmuşlardır. O bölgedeki önemli tarikatlardan olan Rufâîlik de vücuduna sert ve zarar verici cisimler saplama, alevlerin içine atlama gibi eylemler önceden yok iken Türkler vesilesi ile bu tür davranışlar tarikata dâhil olmuştur. Zahidlerin kendilerini zora sokacak derecede yemek yemeyip su içmemeleri, birbirinden eziyetli hallere girmeleri, gaipten bilgiler söyleyerek insanların dikkatini çekmeleri eski kamların gerçekleştirdikleri eylemlerden olup, Türkler vasıtası ile tasavvuf yolunun mensuplarını etkilemiştir.¹⁰⁹⁴

Kalenderîlik tarikatı mensupları hem kılık kıyafetleri açısından hem de tarikatın usul ve adabı açısından kamların kültüründen etkilenecek Müslümanlıktan önceki birçok öğeyi barındıran düşünceleri içlerine almışlardır. Yine bıçkı zikri diye adlandırılan Ahmet Yesevî'nin kurduğu tarikattaki "zıkr-i erre"de farklı bir dinî ayin görünümündedir. Bu zikrin eski Türklerdeki kamların gerçekleştirdikleri ayinlere karşı ortaya konulmuş bir ritüel olduğu iddia edilmiştir.¹⁰⁹⁵ Kimi araştırmacılara göre

¹⁰⁹⁰ Kamil Güller, "Şamanizm ve Animizmin Anadolu Türk Kültürüne Yaptığı Bazı Etkiler Üzerine Düşünceler", *Öneri Dergisi* 1/2 (10 Ocak 1995), 160.

¹⁰⁹¹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 177-178.

¹⁰⁹² Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 70.

¹⁰⁹³ Köprülü - Çakmakcıoğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 398-399.

¹⁰⁹⁴ Çelik, *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları*, 56.

¹⁰⁹⁵ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 191.

ise her iki ritüel arasında birbirini andıran yönler vardır.¹⁰⁹⁶ Yesevîlik tarikatının en önemli zikri sayılan "zikr-i erre"de gerçekleştirilen uygulamalar incelendiğinde o davranışların altında Kırgız baksılarının ritüellerini gerçekleştirirken ki tutumlarını görürüz.¹⁰⁹⁷ Her iki uygulama arasında benzerlikler bulunmaktadır.

Kazak Türkleri Müslüman olsalar bile İslam'dan önceki dinlerinin tesirinden kurtulamamışlardır. Özellikle bahşılardan dillendirdikleri ilahilerde dahi bu tesiri görebiliriz. Birçok örf ve inanışın üzerinde geleneksel Türk inançlarının etkisi silinememiştir.¹⁰⁹⁸ Kazak ve Kırgız şamanları İslamî devirde saçlarını kesmeyerek dolaşırlardı. Onlar önce Tanrı'dan sonra Hz. Muhammed (s.a.v)'den yardım isteyerek işlerine başlardı. Erenlerden ve pirlere istimdade dileyerek ritüellerini gerçekleştirirlerdi.¹⁰⁹⁹ Kazak Türklerinin bahşıları her işlerinin başında besmeleyi dillendirerek İslamiyet'e bağlı olduklarını göstermeye çalışmaktadırlar. Kendilerinin din dışı olarak görülmelerinden çekindikleri ve endişe duydukları için bu davranışı sergilemektedirler.¹¹⁰⁰ İslam ile müşerref olmuş kamlar ayinlerini yerine getirirken erenlerin ve başlıca sufilerin isimlerini andıktan sonra onlardan medet isterlerdi. Bu durumda geleneksel Türk dini ile tasavvufun bir araya getirildiği görülmektedir.

Kırgız ve Kazak bahşıları niyazlarında şeyhlerden ve pirlere şu şekilde yardım isterler:

"Birinci ilk önce Tanrı'ya sığınayım, ikinci Muhammed'e sığınayım, birine biz kul olduk, birine de ümmet olduk. Üçüncü Tanrım, dört yâra, yüz yirmi dört peygambere sığınayım. Mekke de evliyadır, Medine de evliyadır, Kızıl dağın başında kız evliya, Öküz dağın başında öküz evliya, Koçkar dağın başında Konur baş evliya, Bektav ata, Bek Azıl... Ölü desem ölü değil, diri desem diri değil Ata Korkut evliya.¹¹⁰¹ Kırgız ve Kazak bahşıları zehirli örümcekler ve tarantula türü böceklerin ısırmasına karşı pirlere ve şeyhlerden şu şekilde yardım isterler: "Böy böy desedi Biy Bazar evliya, 'darın, darın, desedi Darın Bazar evliya. Sayım ulu Sekirgen, Sayım şeyh evliya, Magrıpta evliya, maşırıkta evliya, Baymır ulu peri men, Mıng Mırzalı evliya, Hak Süleyman peygamber!"¹¹⁰²

Kırgız ve Kazak bahşıları dua ve niyazlarında pirlere şu şekilde himmet istemişlerdir:

"Yeryüzündeki evliyalar, güneş içindeki evliyalar, doğudaki evliyalar, batıdaki evliyalar!...Türkistan'da tümen bab, sizden medet diliyorum. Sayram (şehirdeki) sayısız bab, Otrar (şehirdeki) otuz bab, en büyüğü Arslan bab, en küçüğü Alaçakap, Kingrak var, bu tarafta Karak var. Sizden medet diliyorum, Kara Murt ata evliya! Hu

¹⁰⁹⁶ Bayat, *Köroğlu*, 82.

¹⁰⁹⁷ Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 191.

¹⁰⁹⁸ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 91.

¹⁰⁹⁹ İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", 27.

¹¹⁰⁰ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 96.

¹¹⁰¹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 139.

¹¹⁰² İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 147.

Allah-ey! Bektav ata, Bekata, Bekiç ata yardım et! Çakmak ata evliya, Koçkar ata evliya, sizden medet diliyorum. Tilki başı evliya, sizden medet diliyorum!"¹¹⁰³

Tarancı bakışları dualarında ve ilahilerinde kırıklardan şu sözlerle yardım isterler:

"Kendin al, Tanrım; kendin verdiğin derde
Kendin deva ver Tanrım!
Çehiltlenlerin kırklar oldu
Bastığın yer gül oldu
Pirler hakkına diliyorum..."¹¹⁰⁴

Bahşılar söyledikleri ilahilerde Hz. Hızır'dan ve Yesevî pirlerinden olan Zengi Baba'dan şu şekilde istindat dilerlerdi: "Çiftçilere hazreti Hızır pir olmuştur, sizden medet diliyorum, (hastanın) derdine deva diliyorum... Sığırtmaca pir olan hazreti Zengi babadır, sizden medet diliyorum!"¹¹⁰⁵

3.4. Kamlık, Ozanlık, Dedelik ve Dervişlik

Mistik yetilere sahip olup Yaratan ile bağ kurabilen kişiler İslam'dan önceki Türk inancına göre kamlardır. İslam'dan sonra da erenlerin ve pirlerin bu yetilere sahip olabildikleri kabul edilen inanışlardan olmuştur.¹¹⁰⁶ Araştırmamızda bu başlık altında kam ile velinin birbirini andıran, birbirine yakın olan hallerini ve tutumlarını ele alacağız. Kam ile velinin kehanetlerinin doğru çıkması hususunda kerametlerinin gerçekleşmesi konusunda benzeyen yönleri bulunmaktadır. Kerametleri konusunda onların gayptan bazı şeyleri haber verebilmeleri, ateşten, soğuktan etkilenmemeleri vücuduna zarar verecek bir cisim sapladığında dahi onun verdiği acıyı hissetmemeleri, uzun mesafeleri bir anda gelip gitmeleri (tayy-ı mekân tayy-ı zaman) gibi durumlar bu konuya örnek gösterilebilir. Eğitimleri hususunda hemen hemen aynı merhalelerden geçmeleri aç ve susuz kalıp , uzlet hayatı yaşamaları bir ömür rahatlık ve zenginlik içerisindeki bir hayattan uzak durmaları iki kesimi birbirine yaklaştıran unsurlardandır. Kamın ve velinin yeri geldiğinde gök alemi ile bağlantıya geçebilmeleri, semaya yükselip manevî bilgilere haiz olmaları onların ortak yönlerindendir. Kamın ve velinin şekil değiştirebilme yeteneğine sahip olmaları (dona girme) ortaktır. Kuş, kurt ve geyik gibi hayvanların donuna girme örnekleri verilerek bu husus ayrıntıları ile ele alınacaktır.

¹¹⁰³ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 142.

¹¹⁰⁴ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 434.

¹¹⁰⁵ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 123.

¹¹⁰⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/97.

Kam ile veliden halkın beklediği kerametlerden biri de hasta olan kişiyi iyileştirebilmeleri olmuştur. Derdine çare bulamayan kimseler eski dönemde kamlara İslamî dönemde ise velilere, erenlere başvurmuşlardır. Ayrıca bu başlıkta kadın kamlar ile hanım evliyalara ve ermişlere yer verilecektir. Kadın kamlar da eski dönemde hasta kadınlara, doğum yapacak hanımlara destek olup onların şifa bulmasında yardımcı olmuşlardır. Günümüzde ise kadın kamların bu işlerini otacılar, emçiler devam ettirdikleri örnekleri ile sunulacaktır.

Tasavvufî kültürün tesirinde kalan Alevîlik kurumu kamlık, ozanlık geleneğinden en çok nasibini alan yapılanmalardan olduğuna kam, dede ve ozan bağlantısına değinilecektir. Kamın kullandığı çalgı aleti ile Alevî dedelerinin sazının ilişkisinden bahsedilecektir.

Kam namzeti çoğunlukla insanların olmadığı sessiz ve sakin yerlerde ruhanîlerle bağlantıya geçerdi. Aynı şekilde âşık namzeti de mescit, kabristan ve akarsu gibi sulu yerlerin yanında uykuya daldıklarında düşlerine giren bir eren veya dervişle bağlantıya geçerdi. Böylelikle her ikisine de mistik bilginin kapısı açılmış olurdu.¹¹⁰⁷ Kamların ve pirlerin benzeyen yönlerine baktığımızda her ikisinin de diğer insanlar tarafından farklı bir mevkide bulunduklarını görürüz. Her iki kesim benzer bir şekilde Yaratanın katında değeri olan yüce kimselerdir. Onun ile iletişime geçen yegâne kişilerdir. Onun izni ve yardımı ile harikulade ve olağanüstü hadiseler gerçekleştirebilirlerdi.¹¹⁰⁸ Allah'ın veli kulları insan sınıflandırması açısından değerlendirildiğinde her zaman farklı bir konumda tutulmuşlardır.¹¹⁰⁹

Aynı zamanda kamlar olağanüstü halleri gerçekleştirirken ruhanîlerin desteğini aldığını söylerler. Mutasavvıflar da harikulade olayları gerçekleştirirken Tanrı'nın desteğini aldıklarını ifade ederler. Yoksa her iki kesimde tek başlarına bu işleri yerine getiremezler. Güçleri böyle şeyleri gerçekleştirmeye yetmez.¹¹¹⁰ Barak Baba, Sarı Saltuk ve Geyikli Baba gibi pirlerle ilgili dillendirilen kıssalarla şamanlarla ilgili anlatılan harikulade olaylar birbirine benzer hüviyete sahiptir.¹¹¹¹ Sarı Saltuk anlatılan menkıbelere göre eski kültürdeki kamları andıran mistik

¹¹⁰⁷ Dağlı, "Aşık Edebiyatında 'Bade İçme'", 906.

¹¹⁰⁸ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 169.

¹¹⁰⁹ Geniş bilgi için bk. Fehmi Soğukoğlu - Ramazan Biçer, "Hicrî V. Yüzyıla Kadar Olan Dönemde Sûfi ve Şii Düşünce Açısından Epistemolojik İnsan Hiyerarşisinde Velî ve İmam'ın Konumu", *Kader* 15/3 (31 Aralık 2017), 615-642.

¹¹¹⁰ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 170.

¹¹¹¹ İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", 28.

kuvvetlere haizdi. Onun efsun gibi yeteneklere sahip olduğu "*Saltuknâme*" adlı eserde zikredilmiştir. Hatta bu yeteneklerinden ötürü sâhir olmakla suçlanmıştır.¹¹¹²

Yine dikkat çekici bir hususta şudur ki kam adayı ecdadının ruhundan destek alarak görevini icra etmektedir.¹¹¹³ Şamanlar ile mutasavvıfların benzer olan yönlerden birisi her iki kesimin lahûtî alemle bağlantı kurup vefat etmiş kişilerle görüşebilmeleridir.¹¹¹⁴ Örneğin Kalenderî önderlerinden olduğu varsayılan Buzağı Baba gaybı bilip ruhanîlerle bağlantı haline girebilen kimselerdendir. Zamanın hükümdarının dahi ilgisini kazanan bu zat değişik kerametler gösterirdi.¹¹¹⁵ Kamlar istidrac göstererek gaip olan bir malumatı öğrenebilirlerdi. Kamlar buna binaen vefat edeceği zamanı bilip bunu etrafındaki kişilere söylerlerdi. Buna benzer mahiyette bazı erenlerin vefat edecekleri tarihi bilmelerine dair anlatılan kıssalar bu hususu gündeme getirmesi amacıyla önem arz eder.¹¹¹⁶ Mesela Hacı Bektâş-ı Veli zalim ve kötü kalpli yönetici Nureddîn Caca'nın gelecekte başına gelecek hadiseleri önceden bilerek haber vermiştir. Gerçekten Hacı Bektâş-ı Veli'nin dediği doğru olup zalim kişinin sonu ölüm olmuştur.¹¹¹⁷ Yine aynı şekilde Otman Baba müstakbeli bilerek Fatih'in Belgrad bölgesini zapt edemeyeceğini bilip önceden haber vermiştir.¹¹¹⁸ Tarikat pirleri ve erenlerinin keramet gibi hadiseler gerçekleştirip bilinmeyen havadisleri söylemeleri şamanların gerçekleştirdikleri hadiselerle benzerlik arz etmektedir.¹¹¹⁹

Kamların esrime haline girerken sergilediği garip davranışlar ile âşığın cezbe halinde iken girdiği davranışlar birbirine benzemektedir. Her iki hadisede de kişi çetrefilli bir süreçten geçer.¹¹²⁰ Kamların yaptıkları niyazlarda anlamsız gelen sözcükler aslında en kutsal ve değerli olan gizemli sözcüklerdir. İslamiyet'i kabul etmiş olan baksılar, esrime halinde iken bu tarz anlamsız sözcükler mırıldanırlardı. Bu sırlı sözcükler herkesin düşünce dünyasının dışında bir yapı içerirdi.¹¹²¹ Kamların esrime durumuna geldiklerinde sırlı cümleler telaffuz edip farklı malumatlar vermeleri mutasavvıflar, pirlere ve erenlerde görülmektedir. Onlarda sekr ve istiğrak

¹¹¹² Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, 21.

¹¹¹³ Adam vd., *Halk İnanışları*, 366.

¹¹¹⁴ Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 136.

¹¹¹⁵ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik*, 62.

¹¹¹⁶ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 164.

¹¹¹⁷ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 151.

¹¹¹⁸ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 151.

¹¹¹⁹ Eröz, *Eski Türk Dini*, 11.

¹¹²⁰ Dağlı, "Aşık Edebiyatında 'Bade İçme'", 905.

¹¹²¹ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 466.

halinde iken ne dediklerini bilmez hale gelirlerdi.¹¹²² Şamanların esrime haline girdiklerinde telaffuz ettikleri sözler diğer insanlar tarafından anlamsız bulunurdu. Zaten şamanlara esrime halinde iken dualar ilham olunduğundan ötürü onlar belirli dualar ve yakarışları aklında tutmaya ihtiyaç duymazlardı.¹¹²³

Kamın vecd halinde iken söylediği tılsımlı sözler sadece ritüel esnasında dudaklarından dökülürdü. Başlıca mutasavvıflar aşk halinde iken bir kısım sözler sarf ederlerdi. Onların söyledikleri nazımlar sadece o halde iken onlara ilham olunurdu. O sözler yalnızca tasavvuf yolunun yolcuları tarafından anlaşılırdı. Hatta çoğu kez bu sırlı sözleri ve bilgileri diğer insanlara aktaran sufiler yanlış anlaşılmalardır. Bu yanlış anlaşılmalara sonucunda ise bazı kimseler tarafından yargılanıp dışlanmışlardır. Aynı bu duruma benzer bir şekilde kamların ayinlerini gerçekleştirirken söyledikleri sözlere diğer insanlar tarafından anlam verilememektedir.¹¹²⁴ Mutasavvıfların cezbe ve aşk halinde iken ağızlarından çıkan anlamsız sözlere tasavvuf literatüründe "şatahât" denilmiştir.¹¹²⁵

Şaman, ezgilerini ve manzumelerini mırıldanırken aslında o kelimeleri kendi iradesi ile dile dökmez. Manevî varlıklar o kelimeleri hatıra getirir. İslamlıktan sonra bu hali Türk mutasavvıflarında görürüz. Ozanların ve âşıkların terennüm ettikleri mısraları dile döktüren vardır.¹¹²⁶ Şamanlarda ve Mevlâna'da ortak olan özelliklerinden birisi esrime halinde olsalar bile insanların suallerini karşılıksız bırakmamalarıdır.¹¹²⁷ Erenlerin ve şamanların ortak noktalarından bir tanesi de yaşadıkları bu hâlet-i ruhîyedir.

Vecd ve coşku haline bürünüp mistik tecrübe yaşayan kişi bu hali sadece kendisi yaşayıp anlamlandırdığı için diğer insanlara bu durumu tam olarak anlatamamaktadır. Bu husustan ötürü kimi psikologlar mistik tecrübe yaşayan kimseleri hasta olarak nitelendirirken bazı kimselerde onları heterodoks sınıfına dâhil etmişlerdir.¹¹²⁸

Barak Baba, cezbe haline girdiğinde tıpkı kamlar gibi diğer canlıların seslerini taklit ederdi. Kamlar esrime halinde iken nasıl garip ve gürültülü danslar

¹¹²² Bayat, *Türk Şamanlığı*, 172.

¹¹²³ Gömeç, "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", 94.

¹¹²⁴ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 172.

¹¹²⁵ Gökdere, *Tasavvufî Tecrübede Avâm- Havâs Ayrımın Anlamı ve Önemi*, 90.

¹¹²⁶ Bayat, *Kadın Şaman*, 101.

¹¹²⁷ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 100.

¹¹²⁸ Gökdere, *Tasavvufî Tecrübede Avâm- Havâs Ayrımın Anlamı ve Önemi*, 73.

yapıyorsa Barak Baba'da cezbe halinde iken öyle davranışlar sergiliyordu.¹¹²⁹ Heterodoksi olarak tanımlanabilecek Barak Baba, tasavvuf adı altında garip davranışlar sergileyen bir kimse olup şeriatın temel kurallarına uymayarak başına al bir başlık ve boynuz takıp üzeri kirli bir şekilde dolaşırdı. Hz. Ali'ye Tanrılık atfedip kadınlara karşı tuhaf tutumlarından dolayı zamanın kadıları tarafından cezaya çarptırılmıştır. Barak Baba ve müritleri zilli teflerle tasavvufî müzikler söyleyip dans ederlerdi.¹¹³⁰ Barak Baba, İlyas Baba, Baba İshak gibi pirlerin Alevî ve Şia düşüncesine daha yakın olmasının en önemli nedeni bu akımların farklı İslamî görüşlere ve fikirlere daha açık olmasından kaynaklanmaktadır. Bu pirler geçmişteki kamların yerini almışlardır.¹¹³¹

Kamlar kafalarına hayvan boynuzları takıp öyle gezerlerdi. Birçok bölgenin kamları boynuzu andırır tarzda ağaçlardan elde ettikleri parçaları kafalarına takarlardı. İslamî dönemde bu tarz boynuzlu başlıkları kafasına takan sufilere rastlanmaktadır. O sufilerden biri de Barak Baba'dır.¹¹³² Buryat kamlarının giyim kuşamları ile Kalenderî şeyhi Barak Baba ve müritlerinin giyimleri birbirini andırır tarzda idi.¹¹³³ Bir kısım araştırmacılara göre (Fuad Köprülü, Şerefeddin Yaltkaya) Kalenderî dansları ile kamların gerçekleştirdikleri danslar arasında dahi bağlantı bulunmaktadır. Her iki dansa çalgı aletleri ve müzik ile esrime haline girilmektedir.¹¹³⁴

Şamanın çalgı aleti ile esrime durumuna geçmesi ile mutasavvıfların ve âşıkların ellerinde tef ile aşka gelmeleri dikkat çekici bir husustur. Müzik burada önemli bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Şamanlarında, erenlerinde esrime haline erişebilmek için riyazete girip erbain çıkarmaları, özel kılık kıyafetleri olması birbirini andıran tutumlardır.¹¹³⁵ Altay Şamanlarının ritüel sırasında kullandıkları davullar ile Türk sufilerinin kullandıkları “tefler” şekil olarak aynı gözükmetedir.¹¹³⁶ İslam'ı kabul etmiş Doğu Türkistan şamanları diğer şamanların

¹¹²⁹ Ocak, *Babailer İsyanı*, 196.

¹¹³⁰ Köprülü - Çakmakcıoğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 303.

¹¹³¹ Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, 45.

¹¹³² Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 237.

¹¹³³ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik*, 160.

¹¹³⁴ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik*, 172-173.

¹¹³⁵ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 64.

¹¹³⁶ Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 91.

aksine "tef" kullanırlardı.¹¹³⁷ "Tef" tarikatlarda zikir için ilahiler eşliğinde kullanılan çalgı aletlerindendir.

Türkler, Müslüman olmadan önce cenaze veya şenlik gibi özel günlerine ellerinde kopuzla müzikler, edebi sözler ve manzumeler söyleyen ozanlar çağırırlardı. Bu ozanlar köy köy gezip sanatlarını sergileyerek halkın kurtarıcısı konumunda olan yiğitlerin hayatından bahsetme fırsatı elde ederlerdi.¹¹³⁸ Kırgız bahşları vecd haline bürünebilmek için enstrüman olarak kopuzdan yararlanmışlardır.¹¹³⁹ Türklerin geçmiş dönemden itibaren kullandıkları müzik aleti olan kopuz İslamî devir ile birlikte değerini yitirmemiştir. Sadece kopuzu kullanan kişiler açısından el değiştirme hadisesi yaşanmıştır. Önceleri Türk şamanlarının elinde dolaşan bu alet daha sonraki dönemde Alevî dedelerinin ve âşıkların ellerinde dolaşmıştır.¹¹⁴⁰

Alevîler kopuzu mukaddes bir çalgı aleti olarak kabul edip adına "Telli Kur'an" demişlerdir.¹¹⁴¹ Kopuz heterodoks zümreler arasında mukaddes kabul edilen müzik aletlerinden olmuştur.¹¹⁴² Alevî ozanlarından olan Kaygusuz Abdal'da kaleme aldığı manzumelerinde kopuza yer vererek onu sevdiğini ortaya koymuştur. O bu hususta şöyleder: "Otuz kopuz kırk çeşte elli ikliğ rebab, Hob çalınsun odalarda iki-telli saz ile."¹¹⁴³

"Gülşehrî" kaleme aldığı "*Mantıku't Tayr*" adlı eserinde kopuzun mukaddes olduğunu söyleyerek onun sedasını Hz. Süleyman'ın hüdhüd kuşu ile muhabbet etmesi ile bağdaştırmıştır.¹¹⁴⁴ Yunus Emre sözlerinde kopuzun erenlere manevî kapıları açtığını ifade etmiştir. Bir kısım çevrelerce bu müzik aletini kullanmak günah olarak görülse bile büyük mutasavvıf buna karşı çıkarak ilahî sevgiye tutulanların kalbi şevk ve iştiaak ile dolu olanların kopuzu kullandıklarını dile getirmiştir. Kısacası o zikir ve mûsiki esnasında kopuzun kullanılmasını normal karşılamıştır.¹¹⁴⁵

¹¹³⁷ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 96.

¹¹³⁸ Günay - Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, 57.

¹¹³⁹ Eliade, *Şamanizm*, 206.

¹¹⁴⁰ Bülent Akın, "Kopuzdan 'Telli Kur'an'a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 20/1 (22 Haziran 2020), 137.

¹¹⁴¹ Akın, "Kopuzdan 'Telli Kur'an'a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni", 138.

¹¹⁴² Akın, "Kopuzdan 'Telli Kur'an'a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni", 142.

¹¹⁴³ Akın, "Kopuzdan 'Telli Kur'an'a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni", 142.

¹¹⁴⁴ Akın, "Kopuzdan 'Telli Kur'an'a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni", 141.

¹¹⁴⁵ Akın, "Kopuzdan 'Telli Kur'an'a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni", 141.

1700'lü yıllara tekabül eden dönemlerde Anadolu'da kopuzun yerini saz alırken eski dönemin ozanlarının yerini de âşıklar veya erenler denilen kimseler almıştır.¹¹⁴⁶ Bir kısım araştırmacılara göre âşıkların ellerinde gezen sazın ortaya çıktığı asıl müzik aleti "kopuz"dur. Kopuz seneler sonra değişerek saza dönüşmüştür.¹¹⁴⁷ Alevî grupların yerine getirdikleri dinî ritüellerde saz âşıklar tarafından kullanılmaktadır. Bu saza dinî bir anlam verildiğini gösterir. Kopuzun her zaman yukarıda tutulması ve kimi âşıkların sazını kullanmadan evvel onu öpüp başına koyması ona verilen kıymeti gösterir niteliktedir. Kısacası bu müzik aletlerine mukaddes bir eşya gibi muamele edilmiştir.¹¹⁴⁸

Alevîler ayinlerinde kullandıkları sazın üç telinin Tanrı'yı Hz. Peygamberi ve Hz. Ali'nin sembolü olduğunu, yedi veya on iki perdesinin bulunmasını ise yedilerin veya on iki masum imamın sembolü olduğunu dile getirmektedirler.¹¹⁴⁹

Alevîler kutsal gördükleri sazın tekne kısmını batın ilminin esrarını taşıyan bir define olarak nitelendirirlerdi.¹¹⁵⁰ Alevîler açısından saz ile gerçekleştiren dinî ritüeller o kadar önemli ve kutsal sayılırdı ki kendi topluluklarının dışındaki insanların yanında bu ritüellerin gerçekleştirilmesi ve bu çalgı aletinin kullanılması hoş karşılanmamıştır. Hatta bu konuda katı kurallı gruplar (Diyarbakır Alevî ocakları) cemiyetin dışındaki kimselerin yanında "dövaz imam" ayinini yerine getirenleri "düşkün" sayılıp cezalandırırlardı.¹¹⁵¹ Kısacası Alevî din adamları olan dedeler tıpkı İslam'dan önceki dönemde kamların yaptığı gibi edebiyatın yansıtıcı birer unsuru olup ağızdan ağza Türk kültürünü taşımışlardır.¹¹⁵²

Kazak Türklerinin örf ve adetlerine göre bir bebek dünyaya geldiğinde ismi Allah'a yakarışlar ve niyazlar eşliğinde Müslüman din adamları tarafından koyulurdu. İslam'dan öncede bu vazifeyi üstlenenler kamlar idi.¹¹⁵³ Kamların ritüelleri gerçekleştirirken sergiledikleri rakslar ve hareketler İslamî dönemde Bektâşî ve Mevlevî ayinlerinin içerisinde şekil değiştirerek yer almıştır. Sema ve semah bu rakslar içerisinde yer alır.¹¹⁵⁴ Kamların gerçekleştirdikleri oyunlar ile

¹¹⁴⁶ Akın, "Kopuzdan 'Telli Kur'an'a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni", 146.

¹¹⁴⁷ Akın, "Kopuzdan 'Telli Kur'an'a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni", 143.

¹¹⁴⁸ Akın, "Kopuzdan 'Telli Kur'an'a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni", 147.

¹¹⁴⁹ Akın, "Kopuzdan 'Telli Kur'an'a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni", 152.

¹¹⁵⁰ Akın, "Kopuzdan 'Telli Kur'an'a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni", 153.

¹¹⁵¹ Akın, "Kopuzdan 'Telli Kur'an'a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni", 154.

¹¹⁵² Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 119.

¹¹⁵³ Zhirmunski vd., *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)*, 247.

¹¹⁵⁴ Bedirhan, "Eski Kaynaklara Göre Türklerde Şamanizm", 86.

mutasavvıfların yaptığı sema ve semah oyunları amaçları açısından benzerlik arz ederler. Her ikisi de saliki cezbe ve istiğrak haline götürür. Her iki olayda da geçmişteki ataların bilgi birikimini gelecekteki kişilere yansıtma ve yardım etme figürü ön plana çıkmaktadır. Hasta kişileri iyileştirme yöntemleri birbirine benzemektedir. Aynı zamanda müzik ve dansı sekr haline ulaşmak için kullanırlar. Zararlı ruhlardan korunup onları uzak tutmak için çaba sarf ederler.¹¹⁵⁵ Şamanlar dini ritüelleri gerçekleştirirken kendilerine destek olmaları için bir takım ruhları çağırırlar ve onları kendilerine çekebilmek için her bir ruha has olan ezgileri mırıldanırlar.¹¹⁵⁶

Kamlar harikulade işler gerçekleştirerek istidrac gösterebilen şahsiyetlerdir. Kamlar alevlerden etkilenmemek, hayvan kılığına bürünebilmek, göllerin üzerinde ilerleyebilmek, kesici aletleri yiyebilmek gibi mucizevî olaylar gerçekleştirebilmektedir. Ayrıca onlar, kuvvetlerini etrafa ispatlamak için vücutlarına kesici ve delici aletlerle zarar verirlerdi. Bu inancın ve geleneğin devamını İslamlaşmadan sonra mutasavvıflarda ve tarikat pirlerinde bulabiliriz.¹¹⁵⁷ Kamlarla ilgili anlatılan kıssaların konuları ve özellikleri zamanla velilerin menkıbelerine ve onların gerçekleştirdikleri kerametlere dönüşmüştür. Ünlü kamlara nispet edilen savaşta kafasını koparsalar dahi kolunun altına kafasını alarak mücadeleye girişme hadisesi İslamî dönemde velilerin kerametleri şeklinde aktarılmıştır. Yine aynı şekilde kamların uzun bir yolu az bir süre içerisinde tamamlamaları daha sonraları erenlerin menkıbeleri olarak anlatılmıştır.¹¹⁵⁸ Sihir yeteneği ile bir yerden bir yere giderken yükselip havalandırarak uçmak gibi harikulade olaylar şamanlar için olmazsa olmaz bir yetenek sayılırdı. Bu kabiliyeti Alevî din adamlarında görmekteyiz. Vecd haline girip değişik olaylar gerçekleştirebilme gibi hadiseler her iki kesimde benzer şekilde gerçekleşir.¹¹⁵⁹

Yine başka bir örnekte Hacım Sultan'ın talebesi olan Burhan Abdal ocağın içine girip beklese bile yanmayarak, sağlıklı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Abdal Musa'nın veli olup olmadığını anlamak isteyen bir kişi ondan nârın içerisinde durup yanmamasını beklerdi. Abdal Musa'da o kişinin isteğine uyarak nârın içerisine girse dahi o durumdan etkilenmemiştir. Sarı Saltuk birçok menkıbede sıcaktan ve yanan

¹¹⁵⁵ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 221.

¹¹⁵⁶ Gömeç, "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", 94.

¹¹⁵⁷ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 163.

¹¹⁵⁸ Akgün, *Türk Dünyasında Din ve Gelenek*, 161.

¹¹⁵⁹ Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 149.

alevlerden etkilenmeyerek kurtulmaktadır.¹¹⁶⁰ Diğer bir menkıbeye göre Abdal Musa Sultan'a, sinirlenip hiddete gelen nüfuzlu bir kişi emrindeki askerleri ile beraber yola çıkıp ona ve müritlerine zarar vermek için onları alevler içinde bıraksa dahi pir ve müritlerine alevler zarar verememiştir.¹¹⁶¹

Haydarî dervişleri keramet göstererek nar gibi kızgın alevlerin arasından sağlam bir şekilde çıkarlardı. Etraftaki kimseler bu olaya şaşırıp kalırlardı.¹¹⁶² Kamalarında kızgın alevlere girip bu durumdan etkilenmedikleri bu konu ile benzeyen bir husustur. Baba İlyas'ın talebelerinden olan Oban keramet göstererek kasabanın ortasında bulunan alevlerin içine girse bile yanan alevler ona etki etmemiştir. Hacı Bektâş-ı Veli'nin talebelerinden olan Can Baba uzun süre boyunca koca bir tencerenin içinde pişirilse sıcaklık ona etki etmeyip diri bir şekilde ortaya çıkmıştır.¹¹⁶³ Yunus Emre harp esnasında esir tutulunca bir papaz ile karşılaşarak kimin inancının doğru olup olmadığı hakkında iddialaşarak büyük bir tencerenin içine tencerenin altı açık iken girmişlerdir. Yunus Emre tencerenin içinden sağlam bir şekilde çıkar iken papaz tencerenin içinden sağ çıkamamıştır.¹¹⁶⁴

Kimi zaman da başlıca mutasavvıflar talebelerini terbiye etmek için onları birtakım sınavlara tabi tutarlardı. Örneğin Hacı Bektâş-ı Veli, talebelerinden olan Sadeddin için büyük bir ateş yaktırarak kocaman bir tencerenin içerisinde ona erbain çıkarttırmıştır.¹¹⁶⁵ Şamanlar ve Mevlevî pirleri odun ve narın olumsuz tesirinin altında kalmayarak, yanmayıp keramet gösterirlerdi. Mesnevî'de bu konuya şöyle değinilmiştir: "Ateş İbrahim'e bir ziyan veremedi. Kim Nemrut ise sen ona de: Kork ateşten!"¹¹⁶⁶

Yine pirlerin gerçekleştirdikleri kerametlerden birisi de çok hızlı bir şekilde mekan değiştirebilmeleridir. Hacı Bektâş-ı Veli hocasının evladı olan Hayder'i kilometrelerce uzak bir ülkeden keramet göstererek hızlı bir şekilde saniyeler içerisinde getirip götürmüştür. Böylece o ikisi kolaylıkla zaviyelerine geri dönmüşlerdir.¹¹⁶⁷

¹¹⁶⁰ Ocak, *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 167.

¹¹⁶¹ Atalay, *Abdal Musa Sultan*, 39.

¹¹⁶² Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik*, 53.

¹¹⁶³ Ocak, *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 166.

¹¹⁶⁴ Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 59.

¹¹⁶⁵ Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme"*, 61.

¹¹⁶⁶ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 331.

¹¹⁶⁷ Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme"*, 11.

Eğitim ve terbiye metodu bakımından da kam ve dervişin yetiştirilme usulü birbirine yakındır. Kamlar ve dervişler talim sürecinde iken kendilerinden üst derecede olan kâmil insanlardan ders alırlardı. Terbiye edici ve yön verici bir kimse olmadan talimlerini tamamlamaları mümkün değildi. Klasik okul tarzı yerlerde yetiştirilmezlerdi. Birçok imtihana tabi tutulurlar ve bu imtihanlar genel itibarıyla manevî anlam içerirdi.¹¹⁶⁸ Yeni yetme şaman adayı gelişip bu işi öğrenebilmek için ihtiyar ve tecrübe sahibi bir şamanın yanında talim görmelidir.¹¹⁶⁹ Kamlar ve erenler arasındaki benzerlik arz eden durumlardan birisi her ikisinin manevî mertebeleri aşarak derecelerini yükseltebilmeleridir. Kabiliyetlerine göre kimisi daha kısa sürede kimisi ise daha uzun sürede manevî dereceleri aşarlar. Bazıları hiçbir şekilde manevî eğitimlerini tamamlayamazlardı.¹¹⁷⁰ Kamlar ve velilerin ortak noktalarından birisi her ikisinin de talim sürecinde iken hocalarının her dediğini yaparak onların sözünden çıkmamalarıdır. Eğer bu kurala uymazlarsa başlarına bir felaketin geleceği düşünülürdü. Örneğin bir sufi kendisini yetiştirmeye çalışan velileri dinlemezse ruhî eğitimini tamamlayamaz ve manevî makamların hiç birisini elde edemezdi.¹¹⁷¹

Kamların ve dervişlerin eğitim süreçlerinde az yemeleri ve dünyevî nimetlerden uzak durmaları çok önemlidir. Sık sık perhiz yaparak oruç tutmak onların manevî eğitimlerinin bir şartıdır.¹¹⁷² Buna göre gerçek bir sufi az yer, az kelam eder ve az uyur.¹¹⁷³ Kam'a gelince, kam olmaya çalışan kimse talimini tamamladığında ona özel bir ayin düzenlenerek sadece kamlara has olan bir giysi giydirilirdi. Böylece o artık görevini yapmaya hazır hale gelmiş sayılırdı. Benzer bir şekilde sufilik yoluna giren sâlik ise hırka giydirilerek mütevazî yaşamı benimsediğini ve dervişlik esaslarına uyacağını göstermiş olurdu.¹¹⁷⁴

Hem şamanların eğitim sürecinde hem de sufilerin manevî terbiye sürecinde pişmek yani olgunlaşmak önemlidir. Şair dizelerinde bu hususa şu şekilde değinir:

"Pir Sultan Abdal'ım yüreğim döğün
İmamlar bendine boyandım bugün
İrehber pişirir tâlibin çiğın

¹¹⁶⁸ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 170.

¹¹⁶⁹ Gömeç, "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", 93.

¹¹⁷⁰ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 170.

¹¹⁷¹ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 171.

¹¹⁷² Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 178.

¹¹⁷³ Gökde, *Tasavvufî Tecrübede Avâm- Havâs Ayrımın Anlamı ve Önemi*, 83.

¹¹⁷⁴ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 181.

Âhiri bu imiş pişmeğe geldim."¹¹⁷⁵

"Pir Sultan'ım baştan dalga aşırır

Bu aşkın dolusu aşka düşürür

Her bildiğin rehber çiğ mi pişirir

Yanıp ateşlere kül olmayınca"¹¹⁷⁶

Yunus Emre, ham iken pişmek, yanmak ve belli bir manevî eğitim sürecinden geçmek hususunu şu şekilde dile getirmiştir: "Çig bişüp kazan taşmadın rûh cisime ulaşmadın, Ana rahmine düşmedin ol togmadın ölen nedür"¹¹⁷⁷

Kamlar elde ettikleri bilgileri kendi dönemlerinden önce yaşamış büyük kamlardan ve ruhanî varlıklardan alırlardı. Erenler ise kıymetli pirlere ve önde gelen mutasavvıflardan ilham yolu ile bilgi edinirlerdi. Hatta bazen düşlerinde Hz. Muhammed (s.a.v)'den bilgi elde ederlerdi.¹¹⁷⁸

Türklerin kamlara verdikleri görevlerden birisi onların düşlerin içerdiği anlamları yorumlamaları olmuştur. Kimi zaman Türk kağanları gördükleri düşleri yanlarındaki kamlara yorumlatmışlardır.¹¹⁷⁹ İslamî dönemde ise bu görevi erenler yerine getirmiştir. Kamların gördüğü düşler gipten haber verir tarzda olup anlamları önem arz etmekteydi. Türkler her zaman gördükleri düşlere ve onların içerdikleri manaya kıymet vermişlerdir.¹¹⁸⁰ Tasavvuf ilminde görülen düşlere değer verilerek, sufilik yoluna intisap eden sâlikin geldiği mertebe dahi onun gördüğü düşlere göre değerlendirilmiştir. Kısacası kamların ve sufilerin eğitiminde "mistik bilgi" ön plana çıkmaktadır. Onlar irfânî ve ilhama dayanan ilimleri öğrenmeye çabalarlardı.¹¹⁸¹

Kamlar ve erenlerin benzeyen yönlerinden bir tanesi de onların ruhlarını kullanarak birçok mekana ve yere gidebilmeleri olmuştur. Onlar, günlerce yol gidilecek mesafeleri bir anda gidip gelebilirlerdi.¹¹⁸² Kamlar ayinlerini gerçekleştirirken mutlaka semaya yolculuk gerçekleştirirlerdi. Kimi zaman insanları iyileştirmek için kimi zamanda Ülgen adına kesilen adakları takdim etmek için semaya çıkarlardı. Kamlar semaya yolculuk yaptıkları gibi yeraltı alemine de

¹¹⁷⁵ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 49.

¹¹⁷⁶ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 98.

¹¹⁷⁷ Yunus Emre, *Dîvân-ı İlâhîyât*, 200.

¹¹⁷⁸ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 174.

¹¹⁷⁹ Gezici, "Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyâsı'nda 'Gelecekten Haber Vermek'le İlgili Şamanizm İzleri", 1046.

¹¹⁸⁰ Gezici, "Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyâsı'nda 'Gelecekten Haber Vermek'le İlgili Şamanizm İzleri", 1044.

¹¹⁸¹ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 182.

¹¹⁸² Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 173.

yolculuklarını gerçekleştirirlerdi. Marifet bilgisini elde edip nefsinin terbiye eden derviş bir takım ruhî yolculukları gerçekleştirebilirdi. O "tayy-ı mekân" gibi kerametleri göstererek zamanda yolculuk yapabiliyordu. Çok zaman önce vefat etmiş olan şeyhlerin ruhları ile bağlantıya geçebilirdi. Kimi zamanda o vefat etmiş olan şeyhin ruhaniyeti yaşayan insanların yanına gelerek onlara yardım ederdi. Kamların ve erenlerin yaptıkları ruhî yolculuklar birbirini andıran hallerdir.¹¹⁸³

Manevî yükselişe geçen kimse bu uğurda bütün şehvî isteklerinden vazgeçtiği için bu hali "ihtiyarî ölüm" diye adlandıranlar olmuştur. Ölen kimsenin istekleri ve hevesleri son bulduğundan ötürü manevî olarak ilerleyen kimse de bu durumda olduğu için bu şekilde bir isimlendirilmeye gidilmiştir.¹¹⁸⁴

Kamlar ritüellerini gerçekleştirirken mistik bir yolculuk gerçekleştirirlerdi. Kamlar semaya yükselirken "Barak" isimli bir bineğe binerek yolculuğa çıkmaktaydılar. Peygamberimizin miraca yükselirken bindiği bineğin isminin "Burak" olması ile kamların semaya yükselirken kullandıkları bineğin isminin benzerliği düşündürücü bir unsurdur.¹¹⁸⁵ Göksel yolculuk gerçekleştirip sema katlarını dolaşma figürü İslam dininde kabul edilen hususlardandır. Hz. Muhammed'in (s.a.v) miraca çıkışı bunun en önemli göstergesidir.¹¹⁸⁶ Dillere destan olan geçmişe ait hikayelerde kamların boz at üzerinde semaya seyahat edebildikleri söylenenler arasındadır.¹¹⁸⁷ Kamlar ruhanî âlemde yolculuk yaparken semanın dokuzuncu katına kadar yükselebiliyorlardı. Her yükselişte hayret verici şeyler öğrenirlerdi. Dervişlerinde dört kapı kırk makamdan geçerek manevî anlamda yükselmeleri ile kamların semaya yükselmeleri benzer hadiselerdir.¹¹⁸⁸

Aynı zamanda kamlar, bir kahraman ve cengâver gibi kabul edildiği için, kendilerini koruyabilecek tarzda değişik kıyafetlerle gezip harp aletlerini üzerlerinde taşırlardı. Şamanların bu tarz kıyafetlerini İslam'dan sonraki dönemde şu şekilde müşahade ederiz. Hacı Bektâş-ı Veli, Sarı Saltuk'un eline odundan yapılmış bir kılıç ve harp aletleri vererek onu arif olabilmesi için hazırlamıştır.¹¹⁸⁹ Sarı Saltuk, köşesinde oturan sade bir eren olmayıp ahşaptan imal edilmiş silahlarla savaşan bir mücahit ve

¹¹⁸³ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 174.

¹¹⁸⁴ Gökder, *Tasavvufî Tecrübede Avâm- Havâs Ayrımın Anlamı ve Önemi*, 78.

¹¹⁸⁵ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 213-214.

¹¹⁸⁶ Eliade, *Şamanizm*, 532.

¹¹⁸⁷ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 115.

¹¹⁸⁸ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 177.

¹¹⁸⁹ Bayat, *Türk Şamanlığı*, 166-167.

tebliğciydi.¹¹⁹⁰ Abdal Musa talebelerinden olan Kızıl Deli'yi harp için yolcu ederken sırtına tahtadan yapılmış bir kılıç bağlar. Birçok Bektâşî dervişinin hayatında tahta kılıç önemli bir yer teşkil etmiştir.¹¹⁹¹

Türkler, kamlarına kıymet verdikleri için otağlarının bir köşesine kamlarının resimlerini asarlardı. Bu çerçevelerin kendilerini ve ailelerini kötülüklerden koruyacağına inanırlardı.¹¹⁹² Günümüzde dahi şeyhlerin ve pirlerin fotoğrafları evlere asılarak onlara saygı duyulmaktadır. Her iki kesimde dikkate çarpan bir yönde onların halk tarafından sevilip sayılarak, hürmet gösterilen kimselerden olmalarıdır.

Hünkâr¹¹⁹³ ile Nureddin Hoca karşılaştığında garip bir olay yaşanmıştır. Hünkâr el parmaklarının tırnağı normalden daha uzun şekilde olup aynı zamanda bıyıklarını tıraş etmeyerek uzun halde gezerdi. Bu durumu garip karşılayan Nureddin Hoca ise dönüp şöyle der: "Bu tırnaklarınızı niçin kesmezseniz"? Buna cevaben o ise şöyle der: "Şahin pençesiz olmaz." Bu kez bıyıklarının niçin uzun olduğunu sorunca o şöyle demiştir: "Şahin çelenksiz olmaz".¹¹⁹⁴ Geleneksel Türk dininde önemli bir yer oluşturan şamanlar da tırnaklarını ve bıyıklarını kesmezlerdi. Hünkâr tırnakları ve bıyığı uzun şekilde gezerdi. Bunu gören Sadeddin hizmet etmek için onun tırnağını kesip bıyığını tıraş etmek istese de bu işte başarı gösterememiştir. Bıyığını tıraş etmeye kalkınca dudağının üstünde kanama olmuştur. Tırnağını kesmeye kalkınca tırnağından alevler yükselmeye başlamıştır.¹¹⁹⁵

Benzer bir şekilde Şemseddin Emir Âbid Çelebi isimli Mevlevî büyüğü tıraş olmayıp saç baş dağınık bir vaziyette gezerek sakalını bıyığını kesmezdi. Bu yüzden o etraftaki insanlar tarafından eleştiri alırdı.¹¹⁹⁶ Eski Türklerin dini yaşantısında önemli bir yere sahip olan kamların bu vaziyette gezmesi dikkate değerdir. Önemli pirlerden olan Hamza Baba dünyaya geldiğinde diğer bebeklerden farklı olarak uzun saçlı idi. Bu durum onun büyük bir kimse olacağının alametidir. Bunun ne anlama geldiği hakkında Hz. Ali, bebek daha anne karnında iken annesinin düşüne girerek oğlunun saçını kesmeyip tıpkı kamlar gibi gezmesi gerektiğini öğütlemiştir. Hamza

¹¹⁹⁰ Köprülü - Çakmakcioğlu Şan, *İlk Mutasavvıflar*, 357.

¹¹⁹¹ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 181.

¹¹⁹² Dioszegi, "Şamanizm İnancı ve Bazı Etno- Genetik Sonuçlar", 171.

¹¹⁹³ Hacı Bektâş-ı Velî bir kısım menkıbelerde Hünkâr ismiyle anılmaktadır.

¹¹⁹⁴ Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-Nâme"*, 29.

¹¹⁹⁵ Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-Nâme"*, 57.

¹¹⁹⁶ Abdülbâki Gölpınarlı (ed.), *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 101.

Baba öyle yetiştiği için ismi "saçlı Hamza" olarak kalmıştır.¹¹⁹⁷ Hamza Baba'yı validesi ve pederi yolculuğa uğurlarken çantasının içine bölgenin kamına ait yeşim taşını koyarak onun bu taş ile zararlardan ve kötülüklerden korunacağını beklemeleri ise ilginç bir durumdur.¹¹⁹⁸

Türk bahşılarının kılık ve kıyafetleri İslamiyet ile birlikte bir kısım alplar ve erenlerde kendisini göstermiştir. Orta Çağ'da "Deli Baba" diye isimlendirilen zümrenin sufileri, rahatsızlığı olan kişilerin şifasına vesile olup, müzik aletleriyle diyar diyar gezerek değişik kılık kıyafetleriyle dolaşmaktaydılar. Onların halleri tıpkı İslam'dan önceki bahşıları andırmaktadır.¹¹⁹⁹ Bektâşî menkıbelerinde kıssaları anlatılan erenler kendilerini Bektâşî olarak isimlendirmeyip "Rum Abdalı" olarak zatlarını tanıtmaktaydılar.¹²⁰⁰ "Rum Abdalları" diye tanınan erenler garip giyimleri ve değişik kılık kıyafetleri ile dikkat çekip İslam'ın temel emirlerine uygun hareket etmezlerdi. Bu tavırlarından ötürü diğer insanlar ve din adamları tarafından dışlanırlardı.¹²⁰¹ Onların kılık kıyafetleri eski Türk şamanlarını andırır tarzda idi. Şamanların giyimlerinde kullandıkları bazı aksesuarlar ile Mevlevîlerin aksesuarları benzerlik arz etmektedir. Hem şamanlar hem de Mevlevîler bellerine kuşak bağlarıydı. Mevlevîlerin kuşaklarına "elifi nemed" ismi verilmiştir.¹²⁰² Kamların ve Bektâşî pirlerinin en önemli giysileri hırkaları olup onun üzeri inançlarını yansıtan simgelerle doludur. Bektâşî hırkalarına "fahir veya hırka-i settar"da denilmektedir.¹²⁰³

Hem şamanlar hem de Bektâşî pirleri bellerine güçlerini simgeleyen kuşak bağlarıydı. Eren kişinin tekâmül etme belirtisi olarak beline yünden örülmüş kuşak bağlanırdı. Şamanların bellerine ise deri kuşak takılırdı.¹²⁰⁴ Bir genç kızın baba evinden gelin olarak çıkarken ona kırmızı kuşak bağlanması ile kamların temizliği ve arılığı temsil eden kuşak bağlamaları birbirine benzemektedir. Ahi teşkilatına giren sâlike kuşak bağlanması âdeti de dikkat çekici bir husustur.¹²⁰⁵

¹¹⁹⁷ Türkoğlu, 40 Erenler, 165-166.

¹¹⁹⁸ Türkoğlu, 40 Erenler, 166-167.

¹¹⁹⁹ Bedirhan, *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, 253.

¹²⁰⁰ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 266.

¹²⁰¹ Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfiliğine Bakışlar*, 266.

¹²⁰² Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 294.

¹²⁰³ Eröz, *Eski Türk Dini*, 21-22.

¹²⁰⁴ Eröz, *Eski Türk Dini*, 24-25.

¹²⁰⁵ Caner Kaya, "Geleneksel Türk Dini ve Şamanizmin Anadoludaki İzleri Üzerine", *IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi: TUDOK 2012* (Geleneksel Türk Dini ve Şamanizmin Anadoludaki İzleri Üzerine, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2013), 972.

Şamanlar eğitim süreçlerinde iken vefat edip yeniden dünyaya gönderildiklerini ifade etmişlerdir. İslam tasavvufunda "ölmeden önce ölmek" önemli bir aşamadır. Bu aşama Pir Sultan Abdal'ın dizelerine şu şekilde yansımıştır:

"Men aref sırrını kardaş
Bildim sanma bilemedin
Ölmeden önce öl şu dünyada
Öldüm sanma ölemedin"¹²⁰⁶

Önemli velilerden kabul edilen Lütfullah Efendi'nin aşk yoluna girip manevî olarak kemale erişmesi kendinden geçip bayılmak ile gerçekleşmiştir.¹²⁰⁷ Alevî pirleri tıpkı şamanlar gibi manevî anlamda mevdi yaşayıp dünyaya yeniden gelerek gözlerini mana âlemine dikmiş kişilerdir.¹²⁰⁸ Hem kamlar için hem de erenler için Tanrı'ya yalvarmak ve yakarmak önem arz ederdi. Onlar sürekli niyaz ve yakarış halinde bulunurlardı.¹²⁰⁹

Kamlar hem birer din adamı hem birer doktor hem de büyücü idiler. Büyü eski inançlar açısından o kadar önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar ki Müslümanlık bu işi haram kabul etmesine rağmen göçebe Türkler ve onların ata, baba dedikleri kimseler bu işi devam ettirip sürdürmüşlerdir.¹²¹⁰

Kamların bir doktor mesabesinde tutulduğu da olmuştur. Kamların şifaya vesile olmalarına bakacak olursak kamin rahatsızlığı olan kişiyi iyileştirirken o şahsın bedeline bir hayvan adayıp, yeraltının hâkimi Erlik'e o hayvanı sunduğunu görürüz. Bu işlemi gerçekleştirirken kam kartal kılığına girer.¹²¹¹ Kamlar esrime haline girdiklerinde yarış içerisinde oldukları ve savaş pozisyonunda karşılaştıkları ruhların kuş şeklinde dolaştıklarını ifade etmektedirler.¹²¹²

Kılık değiştirme inancı Türk mutasavvıflarında dahi âşikar olmuştur. Onların değişik kuşların şekline girdiklerine dair menkıbeler ve şiirlerde bolca bu inancın izlerine rastlanmaktadır. Türk kültüründe şamanın en önemli vazifesi halkın zihnini ve kalbini iyi hale getirip halk arasında huzuru sağlayabilmektir. Bunalım

¹²⁰⁶ Gölpınarlı - Boratav, *Pir Sultan Abdal*, 295.

¹²⁰⁷ Türkoğlu, *40 Erenler*, 13.

¹²⁰⁸ Yörükân - Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri*, 93.

¹²⁰⁹ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 172.

¹²¹⁰ Ocak, *Babailer İsyanı*, 97.

¹²¹¹ Eliade, *Şamanizm*, 250.

¹²¹² Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, 37.

geçiren, psikolojik sıkıntıları olan insanların çoğunlukta olduğu bir milletin refahı düşünülemez.¹²¹³

Kamların ve pirlerin ortak özelliklerinden birisi de her iki kesimin psikolojik rahatsızlıkları olan ruhsal anlamda çöküntüye uğramış kişileri iyileştirebilmeleridir. Pirlere kapısına gelen sâlikin kötü hasletlerinin giderilmesine yardımcı olarak onun nefsinin arındırıp marazlardan kurtulmalarını sağlarlardı.¹²¹⁴ Kamlar ve şeyhler kötü varlıklar tarafından rahatsız edilen ve onların şerrinden muzdarip olan kimseleri iyileştirebilme gücüne sahiptirler.¹²¹⁵ Kamların en önemli görevinin rahatsız ve sağlıklı insanların şifasına çalışmaları olduğu unutulmamalıdır. Bir kısım sufilerde bu görevi yerine getirmeye çalışmışlardır. Hacı Mihman hangi sağlığı yerinde olmayan kişiye gelip dua etse soluğu bile o insanlara şifa olmuştur. Otman Baba'da öyle kerametlere haiz insanların şifa bulmasına vesile olan bir kimseydi.¹²¹⁶

Kırgız kadın şamanları rahatsız insanların şifasına vesile olmak amacıyla Kutsal Kitap'dan parçalar telaffuz ederlerdi. Bunu izleyen kişiler ise tevhit zikri ile kama eşlik ederdi.¹²¹⁷ Şaman hastayı iyileştirirken ezgiler terennüm edip çalgı aletleri eşliğinde İslamî münacatlar söylerdi. Kadın şaman bu münacatları söylerken hastanın etrafındaki kimselerde şamana eşlik ederlerdi.¹²¹⁸ Müslüman kadın şamanlar hastaları iyileştirirken evliyalar ve kutuplar adına belirli sayıda mumlar yakarak aynı zamanda hastanın bedeline adaklar keserlerdi.¹²¹⁹

Mevlâna Celaleddin Rumî, ruhî rahatsızlığı olan kişileri Allah'ın izni ile iyileştirirdi. O bu hususu Mesnevî'de şöyle ifade etmiştir:

"Biz öyle hekimleriz, öyle Tanrı şakirtleriyiz ki, bahri muhit bile bizi gördü de yarıldı. Biz başkayız; insanın hastalığını nabzına bakarak anlayan hekimler başka. Biz gönle vasitasız bakarız. Bizim görüşümüz anlayışımız yüzünden pek yücedir. Onlar insanı gıdalarla, meyvelerle doyuran, kuvvetlendiren doktorlardır. Hayvani can onların tedavisiyle kuvvet bulur yaşar. Bizse iş ve söz doktorlarıyız. Bize ululuk nurunun ışığı ilham vermektedir. Mesela bu çeşit bir iş sana faydalıdır. Öbürünün yolunu keser. Bu çeşit bir söz sana faydalıdır, başka çeşit bir sözse seni yaralar. O doktorlar hastanın sidiğine bakar hastalığını öyle anlar. Bizim delilimizse ulu Tanrı'nın vahyidir. Hastalığı vahiyleanlarız. Kimseden ücret istemeyiz. Ücretimiz noksanlardan arî olan Tanrı'dan gelir. İleti onulmaz hastalara salâ, ilacımız hastalara birebirdir."¹²²⁰

¹²¹³ Bayat, *Kadın Şaman*, 100-101.

¹²¹⁴ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 171.

¹²¹⁵ Bars, "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", 174-175.

¹²¹⁶ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 147.

¹²¹⁷ Bayat, *Kadın Şaman*, 120.

¹²¹⁸ Bayat, *Kadın Şaman*, 117.

¹²¹⁹ Bayat, *Kadın Şaman*, 116.

¹²²⁰ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 221.

Altay Türkleri kam davullarının üzerine at motifi işlerlerdi. Bu motif kamın semaya yükselmesinin göstergesi olarak kullanılmıştır.¹²²¹ Şaman, dinî ritüelleri esnasında on iki kat semaya çıkıp yolculuk ederek Dünya'ya geri dönerdi. Bu yükseliş sırasında niyazda bulunup dinî ezgiler mırıldanarak Tanrı için kurbanını bile sunar.¹²²² Önde gelen mutasavvıflarda semaya yükseldiklerini ve orada manevî bilgiler elde ettiklerini dillendirmişlerdir. Menkıbeye göre Baba İlyas yakalanıp hapse atıldığında oradan kurtulmak için boz atın sırtına binip semaya yükselerek kayıplara karışmıştır. Bu motif kamların mistik hallerini anlatan İslam'dan önceki döneme ait bir unsurdur.¹²²³ Baba İlyas'ın evlatlarından olan Yahya Paşa dilediği vakit ruhunu vücudundan alarak yolculuk edip uzun müddet gelmezdi. Otman Baba da bu şekilde keramet gösterip ruhunu dilediği şekilde kullanırdı.¹²²⁴

Hem şamanlar hem de Mevlevî pirleri semaya yükselerek en yüce mertebelere erişebilme imkânına sahiptirler. Mevlâna bu konu hakkında şöyle demiştir:

"Can İbrahim canı olmalı ki, nuru ile ateş içinde cennetler köşkler görsün. Derece derece Ay'a, Güneş'e kadar yücelsin; halka gibi kapıda kalmasın. Halil gibi yedinci kat gökten de geçsin, çünkü ben batanları sevmem...Kendinde gök'e doğru çıkmaya meyil gördün mü, hüma kuşu gibi devlet kanadını hemen aç...Veliler, halkın gözünden gizlenmek için dağlara giderler derler ya... Hakikatte zaten halka nazaran bunlar yüz tane dağın tepesine çıkmışlar, ayaklarını yedinci kat göğün üstüne atmışlardır. Onlar halka nazaran yüzlerce denizden, yüzlerce dağdan ötedeyken, neden dağlara giderler de gizlenirler? Velinin dağa çıkmaya ihtiyacı yoktur ki... gök tayı bile onun ardından koşar, ayağından yüzlerce nal sökülür, düşer de yine izine yetişemez."¹²²⁵

Ak Şamanlar da tıpkı Mevlevî pirleri gibi sadece sema ile iletişim halinde olup şerir ruhlarla ve perilerle bağlantıya geçmezlerdi.¹²²⁶ Hem Şaman namzeti hem de Mevlevî namzeti terbiye sürecinde iken birçok yere yolculuğa çıkarılırdı. Mevlevîler cürüm işleyen sâlikleri hatalarının karşılığı olarak yolculuğa göndererek farklı zaviyelerde kalmalarını isterlerdi. Bu durum "seyahat vermek" diye adlandırılırdı.¹²²⁷ Mevlevîlik yoluna dâhil olmak isteyen namzet ilk önce "çile doldurma" görevini ifa etmek için çabalamalıdır. 1001 gün boyunca çeşitli imtihanlardan ve zorlu süreçlerden geçmelidir. Dergaha yardımda bulunup kaldığı yerin birçok işini birden görerek, gerektiği yerde düzen, tertip ve yemekten sorumlu

¹²²¹ Eliade, *Şamanizm*, 204.

¹²²² İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 106-107.

¹²²³ Ocak, *Babailer İsyanı*, 133.

¹²²⁴ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 153.

¹²²⁵ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 138.

¹²²⁶ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 50-51.

¹²²⁷ Yücekal Ermetin, *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri*, 266.

olabilmektedir.¹²²⁸ Mevlâna ve Şems arasındaki ilişki tıpkı şaman adayı ile üstat şaman arasındaki ilişkiye benzemektedir. Şaman adayını dikkatli bir şekilde eğiten üstad, şaman sadece öğrencisini maddi konularda değil aynı zamanda manevî anlamda dahi yükselmesine yardımcı olur. Mevlâna ve Şems arasındaki bağlantı o kadar içten ve samimidir ki birbirleriyle görüşmeden duramayıp manevî anlamda bile mukârame halinde idiler.¹²²⁹

Hem şamanlık hem de dedelik kökene dayanan gizemli bir iştir. Nesep her ikisinde önemlidir. Alevîler arasında en hevesli ve yetenekli evlat dede veya baba olur iken şamanların evlatları içerisindeki ise kam olur.¹²³⁰ Alevîlik ve Bektaşîliğin içerisinde bulunan dedelik ve babalık oluşumunun alt yapısında Budist, Maniheizt ve Şamanist din adamlarından kalma bir yapı vardır.¹²³¹ Kamlar arasında aynı bodun içerisinde olanların izdivacı uygun görülmediği gibi Alevîler arasında dede zürriyetinden gelen kimseler eğer aynı ocağa bağlı iseler izdivaçları uygun görülmemektedir.¹²³²

Eski Türk kamları ya kendileri yönetici olurlardı veya yöneticilere yakın bir mevkide yer alırlardı. Yaratan ile aralarında gizli bir bağ olduğuna çevredekileri inandırıyorlardı. Bunu andıran bir durum Baba İlyas'ın isyanında gözükmemektedir. O tıpkı bazı kamlar gibi Allah ile bağ kurduğunu iddia eden ve yönetimi ele geçirmek isteyen birisi idi. Yine o ak renk kıyafet giyip ak bir kısırağı binek olarak kullanmak gibi davranışlar sergileyerek eski kamların adetlerini sürdürmekteydi.¹²³³ Baba İlyas her ne kadar tasavvufî bir kişilik olsa dahi aynı zamanda geçmişteki Türk inanışlarında kamları andıran bir yapıya ve davranışlara sahiptir.¹²³⁴ Eklektik bir yapıya sahip inanışı benimseyen Baba İlyas geleneksel Türk dininden getirdiği öğelerle İslâm'ı bir araya getiren şeyhlerdendir.¹²³⁵

Geleneksel Türk dininde iblisin bal sunarak insanı tuzağa düşüreceği motifi vardır. Aynı zamanda şerir ruhların varlığına ve bunlardan korunma yollarına dair birçok uygulama bulunmaktadır. Bir kısım tasavvuf ehli şairler bu motiflere dizelerinde yer vermişlerdir: “Şeytan bal tutarak sana vardı, ipek elbise giyerek,

¹²²⁸ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, 147.

¹²²⁹ Yücekall Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 277.

¹²³⁰ Eröz, *Eski Türk Dini*, 13-14.

¹²³¹ Ocak, *Türkiye’de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Süfiliğine Bakışlar*, 241.

¹²³² Yılmaz, “Eski Türk Dini”, II/359.

¹²³³ Ocak, *Babailer İsyanı*, 147-148.

¹²³⁴ Ocak, *Babailer İsyanı*, 96.

¹²³⁵ Ocak, *Babailer İsyanı*, 106.

yufka akıllı deli olarak kal.” Bu dizede iblisin bal vermesinden murat o kişiye maddi zevkleri ve sefahat hayatını cazibeli göstermesidir. Aynı zamanda sufînin bu numaralara kanmaması için uyarılar vardır. Eğer ona uyup kanarsa mecnun gibi hayatını süreceğinden bahsedilir.¹²³⁶ Şamanlar kimi insanlar tarafından mecnun olarak görülmüştür. Mevlâna Celaleddin Rumî'nin evliyalık mertebesinin mecnunluk adı altında gizlendiğini belirten ifadeleri olmuştur. "Deliliğe aşığım, akıllılığa usluluğa doydum" diyen Mevlâna bir keresinde de şöyle demiştir: "Velî, kendisine deliliği perde etti mi ey kör sen onu nasıl tanıyabilirsin? Eğer yakîn gözün açıksa bak da her taşın altında bir erin gizli olduğunu gör."¹²³⁷

Eski kamların yeteneklerinden birisi hayvanları tesiri altına alarak onlara hükmedebilmeleriydi. Kamlar bazı yırtıcı hayvanları ve kanatlı hayvanları kontrolleri altında tutabilirlerdi. İslamî dönem ile birlikte kamların sergiledikleri bu yetenekleri pirler ve erenler devralmışlardır. Özellikle Başkurtlar bu tür kıssalara sıklıkla yer vermişlerdir. Dervişlerin bu tür kabiliyetlere haiz olması anlatılagelen unsurlardan olmuştur.¹²³⁸ Örneğin Emir Sultan hakkında anlatılan bir menkıbeye göre insanların esiri olmaktan kurtulup kaçan arslan, velinin kabrine hüznü bir şekilde gelip orayı ziyaret etmiştir.¹²³⁹ Bu menkıbeden şunu anlarız ki erenler vefat etseler dahi yırtıcı hayvanlar üzerinde tesirleri devam etmektedir. Eski kamlara atfedilen bu yetenek İslamî dönemin velilerine dair inançlara dahi yansımıştır.

Bektâşî menkıbelerinde dikkat çeken bir husus şudur ki erenler doğa olaylarını düşmanlarına karşı bir saldırı olarak kullanmışlardır. Güçlerini düşmana karşı kullanma konusu tıpkı İslam'dan önceki kamların davranışlarını andırmaktadır. Buna benzer bir hadise Hz. Mevlâna hakkında anlatılmaktadır. Mevlâna kendisini kızdıran Konya ahalisini cezalandırmak için güçlü bir yağışın olmasını isteyince her yeri su basmıştır.¹²⁴⁰ Benzer bir şekilde şamanların dediği yapılmayınca veya onların sözü tutulmadığında kısacası onlara karşı gelindiğinde insanlar başlarına bir musibetin geleceğine inanırlardı. Menkıbelere göre veliler kızdırıldığında veya onlara karşı gelindiğinde bölge halkını cezalandırma yetisine sahiptirler. Örneğin Hacı Bektâş-ı Veli ile dalga geçip onu ve müritlerini küçümseyen bir nahırcı yine öyle davranışlar sergilediği bir sırada veli tarafından cezalandırılarak kendisini yabancı bir ülkede

¹²³⁶ Canpolat, “Divanü Lugatî't-Türk'te Şamanizm İzleri”, 28.

¹²³⁷ Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 67.

¹²³⁸ Köprülüzade, “Şamanizmin Tasavvufî İslâm Tarikatları Üzerindeki Tesiri”, 4.

¹²³⁹ Köprülüzade, “Şamanizmin Tasavvufî İslâm Tarikatları Üzerindeki Tesiri”, 8.

¹²⁴⁰ Ocak, *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 165.

sürgün şekilde bulmuştur.¹²⁴¹ Şamanların sözünü tutmayıp onları rencide eden kimselerde eski Türklerin inancına göre bir cezaya uğrarlardı. Menkıbelerde geçtiği üzere Hacım Sultan ve Otman Baba, gökyüzünde gerçekleşen hadiselerle güç yetirip kuvvetli yağış olmasına sebebiyet vererek, düşmanlarına şimşek çarpmasını sağlamışlardır.¹²⁴²

Ruhî yönü baskın olan şaman kadınların devamı niteliğinde veli hanımları zikredebiliriz. Bu iki grubun konumu toplum nazarında her zaman diğer kadınlardan farklı olmuştur. Mesela "Bacıyan-ı Rum" isimli hanım topluluğu Osmanlı İmparatorluluğunun oluşum sürecinde etkili olan bir grup olup, sufî anlayışına tabi olan kadınlardan oluşmakta idi.¹²⁴³ Bacıyan-ı Rum topluluğundan olan Kız Bacı, Ahi Ana, Sakari Hatun ve Hacı Fatma gibi şahsiyetler kadınların dinî hayatını şekillendirmede rol oynayan isimlerin başlıcaları olmuşlardır.¹²⁴⁴ Ayrıca Türkiye'nin birçok yerinde hanımlardan olan Allah dostlarının türbelerine rastlanmaktadır. Beş Kızlar, Kırk Kızlar, Sır Hatunlar ve Kırklar Sultan gibi mekanlar bu yerlerden sadece birkaçıdır.¹²⁴⁵

Mevlevîlik yolunun en önemli düsturlarından birisi, hanımlara öncelik verilerek onlara değer verilmesiydi. Mevlânâ'nın eşi Kirra Hatun, Sultan Veled'in kerimesi olan Mutahhara ve Şeref Hatunlar, Ulu Ârif Çelebi'nin validesi Fatıma Hatun ile onun torunu olan Melke Hatun, Şeyh Muhammed Hadim'in evladı olan Kerîme Hatun gibi birçok hanım tarikat adına faaliyet göstermiştir. Mevlevîlik yolunu diğer insanlara tanıtmaya görevini ifa ederek bu uğurda temsilci olup el alan hanımların başında Güneş Han, Ârife-i Hoş- lika ve Destînâ gelmektedir.¹²⁴⁶

Mevlevî halifelerinin birçoğu kadın olup aynı zamanda bu kadınlar tarikatta etkin faaliyet göstermişlerdir. Sultan Veled'in kızı Şeref Hatun, Arife Hoşlikâ, Mehmet Çelebi'nin kızı Destina Hanım bu tarikatın halifelerinden olup Güneş Hân-ı Suğra da Mevlevî şeyhlerindendi. Bu tarikatın önemli yönlerinden birisi ise semâ ayinine hanımlarında iştirak edilmesine izin verilmesi durumu idi. Ayrıca

¹²⁴¹ Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-Nâme"*, 65.

¹²⁴² Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 162.

¹²⁴³ Bayat, *Kadın Şaman*, 150.

¹²⁴⁴ Bayat, *Kadın Şaman*, 151.

¹²⁴⁵ Adam vd., *Halk İnanışları*, 77.

¹²⁴⁶ Abdülbâki Gölpınarlı (ed.), *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 257-258.

Mevlâna'ya hanımlar gelip kafalarına takılan dinî soruları sormakta beis görmezlerdi.¹²⁴⁷

Türk inançlarında kadınlara değer verildiğinin bir delili ise kamların dualarında kendini belli etmektedir. Bu konuda dikkat çekici hususlardan birisi Kırgız ve Kazak bahşılarının dualarında hanım mutasavvıflara yer vermeleri olmuştur. Bu duruma örnek verecek olursak: "Hu Allah-ey! Evliya ata evliya, Ayşe Bibi evliya, sizden medet diliyorum... Molla kız, buraya gelsen- a! Ruhları görürse süren, şeytanı görürse paylıyan, boynuna boncuk takınan, çağırılmazam özliyen, çağırdığım yerde bulunan, gelsen-a buraya Sarı Kız "tüfü" dediği derman kız!" dizelerini söyleyebiliriz.¹²⁴⁸

Eski Türk şamanının vazifeleri, Türklerin Müslüman olması ile birlikte başka kişilere devredilmiştir. Dinî vazifelerini erenler, pirlar gibi şahsiyetler almıştır. Şifa dağıtmasını ve tabiplik vazifesini "ocaklılar, emçiler ve kırık çıkıkçılar" üstlenmişlerdir. Gaipden gelen bilgileri bildirme vazifesini de "cinciler, üfürükçüler" üzerlerine almışlardır.¹²⁴⁹ Örneğin Türklerin alanası, alkız diye isimlendirdikleri kötü ruhânilerin zararlarını engelleyebilecek kişiler kamlar veya "ocaklılar" diye adlandırılan kimseler olmuştur.¹²⁵⁰ Halk arasında "ocaklı" diye anılan kimseler bu görevi nesepleri vesilesi ile almaktadırlar. Nesilden nesle geçen bu vazife toplum tarafından da kabul görmektedir. Ocaklı diye addedilen kimseler kendilerinin bir türbedar veya hazire sahibi ile ortak bir kan bağlarının olduğunu söylemektedirler.¹²⁵¹ "Ocaklı" diye adlandırılan kimseler insanların şifa bulmasına vesile olurlardı. Rahatsızlığı olan insanlar böyle kişilere başvururlardı. Ayrıca bu görev tıpkı kamlarda olduğu gibi nesilden nesile geçerdi. Hatta eski dönemlerde onların bu işini kamlar yürütmekteydi.¹²⁵²

İslamiyet'ten önceki dönemde ozanların görevi şamanlık, büyücülük, doktorluk ve müzisyenlik idi. Attila döneminde bile savaşlarda görev alan bu ozanlar ellerinde kopuz ile cepheye savaşçılara moral vererek yiğitlik öyküleri anlatırlardı. İslamiyet'den sonra ise bu ozanlar sufiyane şiirler okuyan halk şairlerine

¹²⁴⁷ Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 176-177.

¹²⁴⁸ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 142.

¹²⁴⁹ Kalafat, *Eski Türk İnançlarının İzleri*, 66.

¹²⁵⁰ Maraşlıoğlu, *Ateş Kültü*, 6-7.

¹²⁵¹ Oymak, *Malatya Ziyaret Kültürü*, 154.

¹²⁵² Maraşlıoğlu, *Ateş Kültü*, 8-9.

dönüşmüşlerdir.¹²⁵³ Ozanlar İslamî dönemde bir nevi eski şamanların vazifesini devralan şahsiyetlerden olmuşlardır. Otacılık, emcilik ve ebelikte tıpkı kadın şamanlık kurumunda olduğu gibi akrabalık bağı ve irsiyet ile diğerlerine geçer. Ebe veya emçi çevresine bakınarak yakın akrabalarından bu işe uygun olan kişiyi seçerek bu mesleği ona öğretirdi. Bu ise kadın şamanlığın bir nevi devamı niteliğinde emciliğin ve otacılığın Türkiye'de olduğunu gösterir.¹²⁵⁴

Gaziantep'te ebeler tıpkı “emçi domçular” gibi emleme ve yakı yakma gibi görevleri yerine getirip evlat sahibi olmak isteyen kişiler için özel tedaviler uygularlardı.¹²⁵⁵ İslamlıktan sonraki sürece bakıldığında kadın kamların ve otacıların birçoğu özellikle Orta Asya bölgesinde kendilerinin hamisi olarak Hz. Fatma'yı kabul edip işlerini yaparken erenlerin ve şamanların isimlerini beraber anarlardı. Bu durum geleneksel Türk dininin İslamiyet perdesi altında -bilhassa tasavvufi bağlamda- sürdüğünün göstergesidir.¹²⁵⁶ Kırgız geleneğinde "emci domçu kempir" denilen hanımlar çocukların şifa bulmasına katkı sağlayıp "Benim elim Umay Ene'nin eli" diyerek vazifelerini yerine getirirler. Müslümanlık toplumda hâkim olduktan sonra emçi kadınlar "Benim elim değil Fatma anamızın eli" diyerek iyileştirme seanslarına başlarlar.¹²⁵⁷

Kazak ve Kırgız bahşıları yaptıkları işi din adamlarına karşı savunmak için "bahşılık risalesi" adlı bir eser kaleme alıp zanaatlarını Hz. Fatma'ya dayandıran bir menkıbe dahi ortaya koymuşlardır. Menkıbeye göre Hz. Fatma uğursuz bir kuşun yanına gelmesinden ötürü rahatsız olup iyileşememiştir. Tabipler onu iyi edemeyince kırk erenler gelip onu iyi etmişlerdir. Bu olaydan sonra bahşılık Hz. Fatma'dan diğer kişilere geçmiştir.¹²⁵⁸ Diyarbakır'da yıllarca ebelik yapan Fatma Kuta doğum sırasında "El benim elim değil Fatma anamızın eli" diyerek bebeğin doğum seansına başladığını ve böylece kolaylıkla doğumun gerçekleştiğini ifade etmiştir. Fatma Ana'nın koruyucu olduğu inancının Türkiye'de var olduğunu göstermesi açısından bu örnekler önemlidir.¹²⁵⁹ Ayrıca ilginç olan bir durum da şudur ki "Fatma Ana Eli" sadece koruyucu bir isim görevi görmeyip aynı zamanda Türkiye'de birçok bölgede

¹²⁵³ Köprülü vd., *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 342-344.

¹²⁵⁴ Bayat, *Kadın Şaman*, 167.

¹²⁵⁵ Bayat, *Kadın Şaman*, 164-165.

¹²⁵⁶ Bayat, *Kadın Şaman*, 153.

¹²⁵⁷ Bayat, *Kadın Şaman*, 159-160.

¹²⁵⁸ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 86; İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, 22.

¹²⁵⁹ Bayat, *Kadın Şaman*, 163.

bu isimli doğumu kolaylaştıran bir ot vardır. Bu ot doğumda ebelerin kullandığı bir bitki türüdür.¹²⁶⁰

Yine buna benzer bir bitki türü Gaziantep ve çevre illerinde "Meryem Ana Eli Bitkisi" diye bilinen, ebelerin doğumun kolaylaşması için kullandığı otlardandır. Rivayete göre Meryem Ana yalnız başına doğum yaparken zorlandığı için bu bitkiyi koparmıştır ve bu bitkiye "Meryem Ana Eli Otu" denilip günümüze kadar kullanılmıştır.¹²⁶¹

Yesevîler hamile bir hanıma çocuk doğacağı sırada destek olabilmek için zikir etmeye başlardı. Geçmiş dönemde kamlar bu uygulamaya benzer bir şekilde hamile kadına destek için seansa girerek dua ederlerdi.¹²⁶²

Şamanlar genellikle fukara şeklinde bir yaşam sürerek insanlardan dinî ritüeller karşılığında az veya çok fark etmeksizin ne kadar ücret verirlerse onu alırlardı ve belirli bir ücret talep etmezlerdi.¹²⁶³ Allah dostları olarak kabul edilen veliler kimseden bir şey talep etmeyip kıt kanaat geçimlerini sağlardı. Türk şamanları ve Mevlevîlerin göze çarpan ortak noktalarından birisi her ikisinin toplumdan soyutlanmayıp insanlarla iç içe bir yaşam sürmeleri olmuştur. Fakat bununla birlikte gizemli hallerini ve düşüncelerini kendi içlerinde yaşayıp herkese bildirmezlerdi.¹²⁶⁴

Şamanların yaptığı ibadetler ve ritüeller ile Mevlevîlerin gerçekleştirdikleri ayinler ve semâların tamamı da ecir için yapılmayıp sadece Allah ile bağlantı kurmak ve ilahî aşk için yapıldı.¹²⁶⁵ Doğu bilimci Nyberg'e göre kamların ritüelleri ile Mevlevî dervişlerinin gerçekleştirdikleri semâ ayini arasında benzerlik bulunmaktadır.¹²⁶⁶ Mevlevîlerin gerçekleştirdikleri semâ ayinindeki hareketler eski dönemlerdeki mağaralarda (Fransa'daki Gabillou) çizimi bulunan kamların rakslarını andırır. O çizimdeki kam sağ bacağının üzerine basarak döner bir vaziyettir. Bu çizim tarihî açıdan bilinen ilk raks eden kişiyi içermektedir.¹²⁶⁷

¹²⁶⁰ Bayat, *Kadın Şaman*, 166.

¹²⁶¹ Bayat, *Kadın Şaman*, 167.

¹²⁶² Akgün, *Türk Dünyasında Din ve Gelenek*, 236.

¹²⁶³ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 80.

¹²⁶⁴ Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 19.

¹²⁶⁵ Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 56.

¹²⁶⁶ Radloff, *Türklük ve Şamanlık*, 146.

¹²⁶⁷ Arnaud - Demir, "Semah Bir 'Oyun' mudur?", 244.

Kamların ve pirlerin ortak noktalarından birisi her birinin bu yola baş koyarken bedenlerini ve ruhlarını nazif bir hale getirmeye çalışmalarıdır. Arınmak için bazı ayinler tertip ederlerdi. Tasavvuf yoluna baş koyan sâlik ruhî anlamda arınmak için günahlarından ve hatalarından pişmanlık dileyerek Allah'tan affını isterdi. Böylece hatalarından ve lekelerinden arınırlardı.¹²⁶⁸

Şamanlar vefat ettiğinde eşyaları ve kıyafetleri ile birlikte defnedilirlerdi. Mevlevî pirleri de sikkesi ve icazetnamesiyle defnedilip makberlerinin uç kısmına "destarlı sikke" biçimi verilirdi.¹²⁶⁹ Şamanlar hakkında ilginç olan durumlardan birisi onlar vefat ettiğinde gözyaşı dökülüp yas tutulmamasıdır. Aynı durum Mevlevîler de var olup vefat edenin ardından gözyaşı dökülmez ve sızlanılmazdı.¹²⁷⁰ Türklerde kamlar vefat edince arkada bıraktıkları terekelerini ve çalgı aletlerini erkek çocuklarına kalırdı. Özellikle ailenin en ufak çocuğu bu mirası kullanmaya hak sahibi olurdu. Tarikat şeyhleri de vefat ettiğinde mirasları ve konumları erkek çocuklarına kalıp şeyhlerin yerine erkek evlatları geçerdi.¹²⁷¹

¹²⁶⁸ Bars, “Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler”, 170.

¹²⁶⁹ Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 370.

¹²⁷⁰ Yücekal Ermetin, *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*, 351.

¹²⁷¹ Dioszegi, “Şamanizm İnancı ve Bazı Etno- Genetik Sonuçlar”, 170.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Toplumlar, geçmişte inandıkları dinlerden kalma öğeleri farkında olmadan yeni inançlar içerisinde yoğurup kültür adı altında yaşatmışlardır. Bu minvalde örf, adet gibi gösterilen bazı uygulamaların aslında mazideki inanışların izlerini taşıdığı göze çarpmaktadır. Tarih boyunca bünyesinde birçok dini barındıran Türkler sonraki asırlarda çoğunlukla İslam dinine mensup olsalar bile geçmişlerindeki geleneksel Türk dininin tesirinden kurtulamamışlardır. Örneğin ruhânî varlıklara olan inanç kendinden bir şey yitirmeyerek devam etmiştir. Türklerin doğaya bakış açısını da geleneksel Türk dini belirlemiştir. Bilhassa şamanların öğretileri ve uygulamaları Türklerin inanç dünyasını etkisi altına almıştır. Bu öğretiler dinî geleneklerin içerisine bir şekilde dâhil olmuşlardır. Mesela kamların yaptıkları ritüellere bakıldığında mistik bir veçhe ile karşılaşmaktayız. Bu hususlar Türklerin geçmiş inançları arasında mistik unsurların var olduğunu göstermektedir.

Geleneksel Türk dini mistik öğeleri içerisinde barındırdığından ötürü İslamî dönemde kendisini daha çok tasavvuf altında kamufle etmiş ve tasavvufi uygulamaların arasında kendisine kolaylıkla yer bulmuştur. Türkler mistik ve manevî unsurlara her zaman ihtimam göstermişlerdir. Bu husustan dolayı tasavvufî akımlara Türkler tarafından sürekli iltifat edilerek toplu yönelimler gerçekleşmiştir.

Dervişler ve erenler, Türkler arasında İslamlaşmanın sağlanmasında etkin rol oynayarak Müslümanlara büyük fayda sağlamışlardır. Bu anlamda onlar geleneksel Türk dininden kalma adetleri ve gelenekleri sürdüren kimseleri dışlama yoluna gitmemişlerdir. Kısacası onların İslamlaşma faaliyetlerini kolaylıkla gerçekleştirmelerinin en önemli nedeni halkın anlayacağı dil ve üslupla insanlara yaklaşımları olmuştur.

Türkler arasında faaliyet gösteren tarikatlardan Mevlevîlik, Yesevîlik ve Bektâşîlik gibi grupların geleneksel Türk dininin etkisi altında kaldığı birtakım yönleri bulunmaktadır. Bilhassa heterodoks zümreler başlığı altında incelenen söz

konusu tasavvufî grupların bu etkiye daha çok maruz kaldığını araştırmamız sonucunda müşahade ettik. Özellikle geleneksel Türk dini içerisinde mühim bir yer teşkil eden atalar kültü ile doğa kültleri mevzubahis tasavvufî grupları etkisi altına almıştır. Tezimizin sonucunda dikkati çeken diğer bir husus da şudur ki: Heterodoks olarak kabul edilen tasavvufî grupların üzerinde Maniheizm, Budizm ve Zerdüştlük gibi dinlerin tesiri olmuştur ve bu tesir geleneksel Türk dini ile Türk İslam tasavvufunu etkilemiştir. Özellikle Alevîlik ve Bektâşîlik, geleneksel Türk dininden bir hayli etkilenen gruplardan olmuştur. Demir, ateş, su, dağ ve ağaç kültüne olan bağlılığı farkında olmadan dahi olsa sürdürmüşlerdir. Araştırmanın sonucunda Alevîlerin ve Bektâşîlerin geleneksel Türk dinini en çok yansıtip taşıyan gruplar olduğu ortaya konulmuştur. Bu minvalde şamanların dinî ayinleri yerine getirirken bir kısım hareketler sergileyip raks etmeleri hususu, Mevlevîler ile Bektâşîlerin semâ ve semah ayinlerine tesir etmiştir.

Geleneksel Türk dini bünyesinde önemli bir yeri olan atalar kültü İslam ile birlikte veli kültüne dönüşmüştür. Ayrıca veli kültü kendini destanlarda ve masallarda dahi göstermiştir. Yine önemli kültlerden olan dağ ve taş kültü varlığını İslamî dönemde dahi sürdürmüş ve bazı dağlarda velilerin ruhlarının olduğuna inanılmıştır. Veli mezarlarının etrafındaki taşlar kutsal sayılarak o taşların birçok hastalığa derman olacağına inanılmıştır. Bununla birlikte Türk inanışlarında en çok tesiri bulunan kült, ağaç kültü olmuştur. Ağaçlara hem İslam'dan önce hem de İslam'dan sonra önem verilmiştir. Dikkat çekici durumlardan birisi de veli kültünün ağaç kültü ile ortak bir noktada birleşmesi olmuştur. Nitekim bu duruma bağlı olarak velilerin, hazirelerinin ve yatırların etrafındaki ağaçlar mukaddes görülerek insanlar tarafından o ağaçlara çaput bağlanarak dilek dilenmiştir. Dahası, ağaçlar vesilesiyle türbelerin kutsallığının arttığı düşünülmüş ve türbelerin isimlendirilmesi dahi etraftaki ağaçlara göre yapılmıştır. Örneğin “Çınar Dede ve Çıtlık Dede” gibi yatırlar bu durumu ispatlar niteliktedir.

Geleneksel Türk dini içerisinde yer alan ateş ve ocak kültünün Mevlevî ve Rufâî tarikatlarına tesir ettiği yönleri bulunmaktadır. Ayrıca ocak kültünün Türk toplumunu etkilediği hususlardan birisi de kültün devamı niteliğinde, önemli dinî gün ve gecelerde “kandil yakma” eyleminin gerçekleştirilmesidir.

Çalışmada şamanlar ile velilerin birçok noktada benzeşen yönlerinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu iki grup birbirine benzer bir tarzda, inzivaya

çekilerek mütevazı bir yaşamı benimsemişlerdir. Aynı zamanda dünya malına ehemmiyet vermeyerek kendilerini açlık ve susuzlukla terbiye etmişlerdir. Hem kamlar hem de erenler vefat etmiş kişilerin ruhlarıyla görüşüp onlardan bilgi aldıkları gibi kerametvarî hadiselerde gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca halk tarafından velilerin ve şamanların insanların gizlediği şeyleri bildiklerine inanılmıştır. Bu inanca göre onlar diğer âlemlerle bağlantı kurup esrime haline girebilen kimselerdir. Araştırmada farklı olarak şamanların esrime halinde iken, dervişlerin ise cezbe ve vecd halinde iken diğer insanlar tarafından anlamlandırılması zor, gizemli sözcükler telaffuz ettikleri ortaya konulmuştur.

Kadınlardan da erkek şamanlar gibi şifacı ve mistik güçlere sahip olanlar bulunmaktadır. Kanaatimizce kadın kamların yerini İslamî dönemde hanım veliler, otacılar ve emçiler almıştır. Destanlarda ve menkıbelerde ise hanım şamanlar yerine hanım evliyalardan bahsedilmiştir.

Geleneksel Türk dininde bazı sayılara ehemmiyet gösterilerek üç, yedi, dokuz ve kırk sayılarına ayrı bir önem verilmiştir. Bu düşünceye bağlı olarak, bir kısım ritüellerin bu sayılara uygun olarak gerçekleşmesi gerektiğine inanılmıştır. Türk İslam tasavvufunda bu sayılara verilen önemin devam ettiğini vurgulamamız çalışmaya farklı bir bakış açısı getirmiştir. Aynı zamanda destanlar ve masallardaki tasavvufî öğelere yer vermemiz araştırmayı özgün kılmıştır.

Tezin işlediği konunun ayrıntılı olması, araştırmanın yelpazesinin geniş tutulmasına yol açmıştır. Birbiriyle bağlantılı olan birçok mevzudan dolayı yeni başlıklar açmak zorunda kalınmıştır. Böylece yeni araştırma konuları ortaya çıkmıştır. Hem sürenin kısıtlı olması hem de araştırmanın çok uzamaması adına bir kısım mevzular kısa tutulmuştur. Çalışmanın içerisinde muhtasar kalan bazı kısımlar diğer araştırmacılar tarafından müstakil bir şekilde ele alınarak ayrı bir tez konusu olarak işlenebilir. Tezin daha çok geliştirilebilmesi için Geleneksel Türk dini içerisine bir şekilde dâhil olmuş diğer dinlerin etkisi incelenebilir. Zerdüştlüğün, Budizm'in ve semavî dinlerin Türk inanışlarının içerisine ne denli tesir ettiği yeni bir araştırma konusu olarak ele alınabilir. Ayrıca farklı bir çalışma olarak diğer milletler ile Türklerin Şamanizm inancının mukayesesi yapılabilir veya ağaç kültü, su kültü, taş kültü ve ateş kültü gibi başlıklar başlı başına bir konu olarak işlenebilir.

KAYNAKLAR

- Acun, Hakkı. *Türk Kültüründe Taşlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1. Basım, 2010.
- Adam, Baki vd. *Halk İnanışları*. ed. Durmuş Arık - Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Ahmedova, Zamira. *Türkler Arasında İslâmiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Akgün, Engin. *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine Şamanizm, Burhanizm ve Yesevilik*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 1. Basım, 2008.
- Akın, Bülent. "Kopuzdan 'Telli Kur'an'a Türklerde Kutsal Sazın Kültürel Serüveni". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 20/1 (22 Haziran 2020), 135-162. <https://doi.org/10.32449/egetdid.725904>
- Akyüz, Niyazi vd. *Bilimsel Araştırma Süreçleri*. ed. Özcan Güngör. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Alizade, Rövsen. *Türk Mitolojisinde Kültler: (Totemizm Meseleleri)*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Arnaud - Demir, Françoise. "Semah Bir 'Oyun' mudur? Şamanizm, Tasavvuf ve Canlandırma Işığında Alevi-Bektaşî'lerde Dinsel Dansın Adı". *Folklor/Edebiyat* XII/45 (2006), 241-248.
- Arnold, T.W. *İntişar-ı İslâm Tarihi*. çev. Hasan Gündüzler. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 1982.
- Arvas, Abdülselam. "Destanlarda Eski Türk Kültleri ve İslam ('Manas Destanı' Örneği)". *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/6-7 (27 Aralık 2016), 1-11.
- Arvas, Abdülselam. "Müzeler ve Şamanizm: 'Hurtuyah-Tas Açık Hava Müzesi' Örneği = Museum and Shamanism: The Sample 'Hurtuyah-Tas Open Air Museum'". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* VII/14 (2017), 57-64.
- Atalay, Adil Ali. *Abdal Musa Sultan ve Velayetnamesi*. İstanbul: Can Yayınları, 9. Basım, 1997.
- Avcı, Mesut. "İslamiyetin Orta Asya Tarihi". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/1 (27 Ocak 2020), 517-528. <https://doi.org/10.33206/mjss.531275>
- Bars, Mehmet Emin. "Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler". *Türkbilig* 36 (01 Haziran 2018), 167-186.

- Barutçu, Sema. “Çankırı Folklorunda Yaşayan Şamanizm Unsurları Üzerine Görüşler: Eski Türk İnanç Sisteminde Ağaç Kültü ve Çankırı’daki İzleri”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 16 (1982), 155-162.
- Baş, Eyüp. “Ahmed Yesevî’nin Bektaşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (01 Ağustos 2011), 21-53. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001077
- Baştürk, Efe. “Dinsel Bağın Siyasalın Kuruluşunda Etkisi ve Şamanizm: Eski Türk Toplumunu Bağlamında Değerlendirme”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 18/1 (27 Haziran 2018), 97-111.
- Bayat, Fuzuli. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1. Basım, 2006.
- Bayat, Fuzuli. *Köroğlu: Şamandan Âşık, Alptan Erene*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bayat, Fuzuli. *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. Beyoğlu, İstanbul: Ötüken, 3. Basım.
- Bedirhan, Yaşar. “Eski Kaynaklara Göre Türklerde Şamanizm ve Daha Sonraki Dönemlere Tesiri”. *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science* VI/76 (2018), 77-92.
- Bedirhan, Yaşar. *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 3. Basım, 2011.
- Bilgin, Azmi. “Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 331-352.
- Boratav, Pertev Nailî. *Türk Mitolojisi: Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. çev. Recep Özbay. Ankara: Bilge Su Yayıncılık, 2. Basım, 2016.
- Canpolat, Mustafa. “Divanü Lugati’t-Türk’te Şamanizm İzleri”. *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı* 1 (1974), 19-34.
- Çandarlıoğlu, Gülçin. *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003.
- Çelik, Ali. *Halkın Hadis Bilgisi ve Bilgi Kaynakları (Ahmediyye Örneği)*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Çelik, Ali. *İslâm’ın Kabul ve Reddettiği Halk İnançları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Çobanoğlu, Özkul. *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. “Kültür Tarihimizde Din”. *Belleten* 54/210 (20 Ağustos 1990), 773-804.
- Dağlı, Hacı. “Âşık Edebiyatında ‘Bade İçme’ Motifi ve Şamanizmdeki Benzerliği”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi = Eurasian Journal of Researches in Social and Economics* V/12 (2018), 898-908.
- Dede, Abdurrahim. “Batı Trakya Türklerinde Eski Türk Dini Şamanizm’den Kalıntılar”. *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri : Gelenek - Görenek ve İnançlar*. IV./93-108. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1982.

- Demirel, Şengül. “Şamanizm ve Budizm Arasındaki Paralellikler”. *Akademik Hassasiyetler* 4/8 (28 Aralık 2017), 139-144.
- Dioszegi, Vilmos. “Baraba Türklerinin İslâm Öncesi Şamanizm İnancı ve Bazı Etno-Genetik Sonuçlar”. çev. Ebru Özdağ. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* XII/35 (2005), 169-202.
- Ekrem, Erkin. “Eski Türk Dinî Şamanizm mi Yoksa Tanrıçılık mı?” *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan*. 185-202. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Eliade, Mircea. *Şamanizm*. çev. İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Erbaş, Ali vd. *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Erdem, Mustafa. “Geleneksel Türk Dini ve İslam”. *Dini Araştırmalar* 1/2 (01 Haziran 1998), 79-91.
- Ergun, Pervin. *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Eröz, Mehmet. *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik-Bektaşilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 3. Basım, 1992.
- Erşahin, Seyfettin. “Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 393-438.
- Gezici, Nesrin. “Rabgûzî’nin Kısasü’l-Enbiyâsı’nda ‘Gelecekte Haber Vermek’le İlgili Şamanizm İzleri”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/2 (30 Haziran 2018), 1034-1056. <https://doi.org/10.15869/itobiad.372012>
- Gökdere, Meryem. *Tasavvufî Tecrübede Avâm-Havâs Ayrımının Anlamı ve Önemi: Gazâlî Örneği*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî “Vilâyet-Nâme”*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2017.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlâna: Hayatı ve Yapıtlarından Seçmeler*. İstanbul: Varlık Yayınları, 9. Basım, 2007.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (ed.). *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2. Basım, 2006.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatler*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2016.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Yunus Emre ve Tasavvuf*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 3. Basım, 1992.
- Gölpınarlı, Abdülbaki - Boratav, Pertev Nailî. *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Der Yayınları, 1991.
- Gömeç, Saadeddin. “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 22/33 (01 Mayıs 2003), 79-104.
- Güç, Ahmet vd. *Dinler Tarihi*. ed. Baki Adam. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2015.

- Gülensoy, Tuncer. *Manas Destanı: Türkiye Türkçesiyle*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Güller, Kamil. “Şamanizm ve Animizmin Anadolu Türk Kültürüne Yaptığı Bazı Etkiler Üzerine Düşünceler”. *Öneri Dergisi* 1/2 (10 Ocak 1995), 159-162. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.708116>
- Güenal, Zerrin. *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım : Paradigma Akademi, 1. Basım, 2004.
- Günay, Ünver - Güngör, Harun. *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Rağbet, 2007.
- Gündüz, Şinasi. “Mecûsilik”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2003. Erişim 17 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecusilik>
- Hacı Bektaş-ı Veli - Coşan, Esad. *Makâlât: Hacı Bektaş Velî*. çev. Hüseyin Özbay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Basım.
- İnan, Abdülkadir. “Divanü Lûga-’it Türk’de Şamanizme Ait Kelimeler”. *Türk Kültürü* IX/100 (1971), 293-297.
- İnan, Abdülkadir. “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/4 (1952), 19-30.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, 1986.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 1980.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 39. Basım.
- Kalafat, Yaşar. *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1. Basım.
- Kalafat, Yaşar. *İslâmiyet ve Türk Halk İnançları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kalafat, Yaşar. *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları: Afganistan, Özbekistan, Türkmenistan, Nahcivan-Azerbaycan, Kafkasya, İran, Irak, Anadolu, Makedonya*. Çankaya, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Karamustafa, Ahmet T. *Tanrının Kuraltanıma Kulları: İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları*. çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 5. Basım.
- Karaoğlu, Hamza. “Anadolu Türklerinde Kurban Alevîler Örneği”. *Dini Araştırmalar* 9/27 (01 Haziran 2007), 133-150.
- Karaoğlu, Hamza. “Anadolu’da Hz. Ali Tasavvurları: Kahramanmaraş Örneği”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (01 Aralık 2015), 37-70.
- Karaoğlu, Hamza. *Kahramanmaraş ve Çevresinde Ziyaret Yerleri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Karaoğlu, Hamza. “Pazarcık Yöresi Alevilerinde Ölüm ve Ölü İle İlgili Uygulamalar”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (01 Aralık 2003), 37-52.

- Kâşânî, Abdürrezzak. *Sûfilerin Kavramları Istilâhâtı's-Sûfiyye*. çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi, 1. Basım, 2014.
- Kaya, Caner. "Geleneksel Türk Dini ve Şamanizmin Anadoludaki İzleri Üzerine". *IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi: TUDOK 2012*. 971-974. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2013.
- Köprülü, Mehmed Fuad - Çakmakcioğlu Şan, Seda. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Yayınları, 3. Basım.
- Köprülüzade, M. Fuat. "Türk - Moğol Şamanizminin Tasavvufî İslâm Tarikatları Üzerindeki Tesiri". çev. Ferhat Tamir. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (1996), 1-8.
- Köylüoğlu, Akten. *Kadim Şehir Gaziantep*. İzmir: Neşa Ofset, 2009.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 13. Basım, 2017.
- Kutlu, M. Muhtar. "Şamanizmden Modern Zamanların Neo-Şamanizmine". *Folklor/Edebiyat* VII/27 (2001), 23-30.
- Küçük, Abdurrahman vd. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 4. Basım, 2014.
- Lvova, E.L. "'Çulım Türkleri'nin Şamanizm'i Üzerine". çev. Merve Çerkez. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* XII/36 (2005), 137-144.
- Maraşlıoğlu, Hasan. *Geleneksel Türk Dinî İnanışlarında Ateş Kültü*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Mélikoff, Irène (ed.). *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiyede Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Mélikoff, Irène. *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Demos yayınları, 2. Basım, 2009.
- Moldabay, Talgat - Azmuhanova, Ayman. "Eski Türklerin Dini". çev. Hasan Kızıldağ. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 12/27 (20 Eylül 2019), 894-901. <https://doi.org/10.12981/mahder.584239>
- Nazıroğlu, Bayramali vd. (ed.). *İlahiyat Atlası*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2018.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri: Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 13. Basım.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm- Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2000.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler: XIV-XVII. Yüzyıllar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfililiğine Bakışlar: Ahmed-i Yesevî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Yunus Emre, Hacı*

- Bektaş-ı Velî, ahîlik, Alevîlik-Bektaşılık: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri.* Cağaloğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 11. Basım.
- Oymak, İskender. *Malatya Ziyaret Kültürü ve Ziyaret Yerleri.* İstanbul: Malatya Kitaplığı Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Ögel, Bahaeddin. *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre.* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Basım, 1991.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar.* 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar.* 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım.
- Öztürk, Mustafa. "Sahabe, Kur'an ve Tefsir". *İlahiyat Akademi* 7-8 (2018), 133-161.
- Radloff, Wilhelm. *Türklük ve Şamanlık.* çev. Ahmet Temir vd. İstanbul: Örgün Yayınevi, 3. Basım.
- Roux, Jean Paul. *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1. Basım, 2005.
- Roux, Jean Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1. Basım, 2002.
- Roux, Jean-Paul. *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm.* çev. Aykut Kazancıgil. Kabalcı Yayınevi, 1. Basım, 1999.
- Schimmel, Annemarie. *İslamın Mistik Boyutları.* çev. Ergün Kocabıyık. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 3. Basım, 2012.
- Schmidt, P. "Eski Türklerin Dini". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 13 (04 Temmuz 2012), 75-90.
- Soğukoğlu, Fehmi - Biçer, Ramazan. "Hicrî V. Yüzyıla Kadar Olan Dönemde Sûfî ve Şîî Düşünce Açısından Epistemolojik İnsan Hiyerarşisinde Velî ve İmam'ın Konumu". *Kader* 15/3 (31 Aralık 2017), 615-642. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.353986>
- Tanrıverdi, Hasan. "Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/3 (27 Kasım 2018), 595-601.
- Tanyu, Hikmet. *Türklerde Taşla İlgili İnançlar.* Ankara: Elips Kitap, 1. Basım, 2007.
- Tuğlu, Nuri. *Türk Kültüründe Hadis.* İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- Turan, Şerafettin. *Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe.* Ankara: Bilgi Yayınevi, 3. Basım.
- Tümer, Günay. *Bîrûni'ye Göre Dinler ve İslâm Dîni.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 1986.
- Türer, Osman. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi.* İstanbul: Ataç Yayınları, 7. Basım, 2020.
- Türkoğlu, Berrin. *40 Erenler: Anadolu Evliyalrı ve Kerametleri.* İstanbul: Kozmik Kitaplar, 1. Basım, 2006.

- Üzüm, İlyas. *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*. Ankara: İsam Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 24. Basım, 2017.
- Yılmaz, Mehmet. “Gaziantep Masallarında Şamanizm İzleri”. *Folklor/Edebiyat* XVI/62 (2010), 139-152.
- Yılmaz, Orhan. “Eski Türk Dini Orta Asya Gök Tanrı İnancı ve Şamanizm’in, Anadolu Aleviliği Üzerindeki Etkileri”. *Buhara’dan Konya’ya İrfan Mirası ve XIII. YY. Medeniyet Merkezi Konya*. II/350-365. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Yörükân, Yusuf Ziya - Yörükân, Turhan. *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm; Şamanizm’in Diğer Dinler ve Alevîlik Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Ötüken, 4. Basım.
- Yunus Emre. *Dîvân-ı İlâhîyât: Yunus Emre*. çev. Mustafa Tatçı. İstanbul: Kapı Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Yücekal Ermetin, Günnur. *Mevlevîlikte Şamanizm İzleri: Mevlevî Usul ve Adabında Eski Türk Dini’nin İzleri*. İstanbul: Töre Yayınevi: Ön-Türk Uygarlığı Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Zhirmunski, V. M vd. *Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm): Manas Destanı’nın İncelenmesine Giriş ile Alpamış Destanı ve Kahramanlık Masalı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2011.